

**KADIN DÎVAN ŐAIRLERİNDEN
MİHRÎ HÂTUN, LEYLÂ HANIM VE
ŞEREF HANIM DÎVANLARI'NDA
SOSYAL HAYAT**

(Yüksek Lisans Tezi)

Jülide BİLİR

Kütahya- 2009

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KADIN DÎVAN ŞAİRLERİNDEN MİHRÎ HÂTUN, LEYLÂ HANIM
VE ŞEREF HANIM DÎVANLARI'NDA SOSYAL HAYAT**

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR

Hazırlayan:
Jülide BİLİR

Kütahya – 2009

Kabul ve Onay

Jülide BİLİR'in hazırladığı "Kadın Dîvan Şairlerinden Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvanları'nda Sosyal Hayat" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

...../...../2009

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER		
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Kadın Dîvan Şairlerinden Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvanları’nda Sosyal Hayat” adlı çalışmamın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2009

Jülide BİLİR

Özgeçmiş

21.04.1977 tarihinde Çorum'da doğdu. İlköğrenimini İnegöl Gazipaşa İlkokulu'nda tamamladı. İnegöl Ortaokulunu bitirdi. İnegöl Lisesi'nden 1994 yılında mezun oldu. Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 2001 yılında bitirdi.. Halen İzmir'de bir devlet lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

ÖZET

KADIN DÎVAN ŞAİRLERİNDEN MİHRÎ HÂTUN, LEYLÂ HANIM VE ŞEREF HANIM DÎVANLARI'NDA SOSYAL HAYAT

BİLİR, Jülide

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR

Eylül, 2009, 390 sayfa

Bu çalışmamızda Klasik Türk Şiiri'nde kadın Dîvan şairlerinden Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvanları'nda sosyal hayat incelemesi ortaya koyulmuştur. Şairlerin dîvanları üzerine çalışılırken “sosyal hayat” kavramının geniş bir alanı kapsadığını görmüş bulunduk. Bu durum bizi pek çok konu başlığı altında çalışmaya yöneltmiştir.

Sosyal hayat ile ilgili yapılan çalışmalarda şairlerin ortaya çıkarıldıkları dönem ile şairlerin yaşadıkları dönem özellikleri incelenen başlıklar arasındadır. İnsanların günlük yaşamlarından tutun, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasal işleyişine, gelenek ve görenekler, dil özellikleri, inanış ile ilgili kavram ve kurallar, yeme-içme, kılık-kıyafet, birçok alanda kullanılmış eşya, araç ve gereçler incelememizde yer almıştır.

Kadın şairlerin dîvan şiirinde sayıca az olmaları onların ön plana fazlaca çıkamamalarına sebebiyet vermiştir. Buna rağmen onların yazdıkları şiirler dönemlerinde ve sonrasında kabul görmüştür. Yaptığımız bu çalışmayla kadın şairlerin dîvanlarını daha iyi anlama ve değerlendirme fırsatı bulmuş olmaktadır.

XV. yüzyılda eser vermiş olan Mihrî Hâtun ve XIX. yüzyılda eser veren Leylâ Hanım ve Şeref Hanım ortaya koydukları eserleriyle, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin belki de tarih kitaplarında yer almayan farklı bakış açısıyla değerlendirilmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Onların eserleriyle günümüze taşıdıkları sosyal hayat unsurları bizim ve bizden sonrakiler için kaynak teşkil etmektedir. İşte bu çalışmamızda Kadın Dîvan şairlerinden Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın Dîvanları sosyal hayat bakış açısıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Leylâ Hanım, Mihrî Hâtun, Şeref Hanım, Dîvan Şiiri, Dîvan Edebiyatı, Sosyal Hayat, Kadın Dîvan Şairleri.

ABSTRACT

THE SOCIAL LIFE IN DÎVAN* POEMS OF WOMEN DÎVAN POETS MİHRÎ HÂTUN, LEYLÂ HANIM AND ŞEREF HANIM

BİLİR, Jülide

Post Graduate Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Assistant Professor Doctor Atilla BATUR

September, 2009, 390 pages

In this study, social life analysis in the Dîvan poems of Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım and Şeref Hanım who are the women dîvan poets of Classical Turkish Poetry is carried out. As we realised that the “social life” concept includes a wide area in the divan poems of abovementioned poets, we are forced to study under many titles.

Among the titles, there is the period in which the poems were created as a result of studies related to social life, and the period before the lifetime of the poets. From the daily lives of people to social and political mechanism of Ottoman Empire, customs and traditions, features of language, concepts and rules related to belief, food and beverage, dresses, tools used in many areas and equipments took place in our study.

Even though women poets didn't come into prominence due to the fact that there were few in Ottoman poetry, it can be said that the poems they wrote were accepted during their lives and later on. This study that we made gave us the opportunity to understand and evaluate the collected poems of women better.

With the works of art of Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım and Şeref Hanım, who made their efforts in XV. and XIX. centuries, they made great contributions for evaluating the Ottoman Empire Era in a different perspective which is not found in history books. The social life elements which they carry into today constitute a source for us and our successors. In our study, the collected poems of Women Ottoman Poets Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım and Şeref Hanım were studied with a social life perspective.

Keywords: Leylâ Hanım, Mihrî Hâtun, Şeref Hanım, Dîvan Poems, Social Life, Woman Dîvan Poets, Classical Turkish Poetry.

* A kind of Ottoman poetry which was largely inspired by Persian poetry.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	xxiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TASAVVUF

1.1. BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR.....	4
1.1.1. Dergâh, Âsitâne, Tekye, Kehf.....	4
1.1.2. A'lâm (Büyük âlimler), Allâme, Melâz-ı Ulemâ (Alimler Meclisi).....	6
1.1.3. Dâr-ı Hırka (Hırka Sahibi), Sâlikân (Bir Şeyhe Bağlanmış Kimseler), İhvân (Aynı Tarîkata Mensub Olan), Çille-keş (Çile Dolduran), Ehl-i Îmân (İman Ehli), Kutb (Din Grubunun Başı), Uzlet.....	6
1.1.4. Derviş.....	8
1.1.5. Pîr.....	8
1.1.6. Rind, Zâhid (Sûfi).....	9
1.1.7. Şeyh.....	10
1.1.8. Velî, Evliyâ.....	10
1.2. MEŞHUR MUTASAVVIFLAR.....	11
1.2.1. 'Abdu'l-Kâdir-i Gîlânî (Gavs-ı A'zam).....	11
1.2.2. Ak Şemseddîn.....	12
1.2.3. Hâcî Bektâş Velî 12	
1.2.4. Kutb.....	13
1.2.5. Mânsûr (857-922).....	13
1.2.6. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (1207-1273) (Monla Celâl).....	14
1.2.7. Sultan Veled (1226-1312).....	15
1.2.8. Şâzelî.....	15
1.2.9. Şems-i Tebrîz.....	16
1.2.10. Veysel Karânî (Veysü'l Karen).....	16
1.3. LEYLÂ HANIM VE MEVLEVÎLİĞİ.....	17
1.4. ŞEREF HANIM VE MEVLEVÎLİĞİ.....	17

İKİNCİ BÖLÜM CEMİYET

2.1.	ŞAHISLAR.....	19
2.1.1.	Tarihi Şahsiyetler	19
2.1.1.1.	Hükümdarlar, Şehzâdeler.....	19
2.1.1.2.	Diğer Devlet Erkânı	20
2.1.1.3.	Osmanlı Sahası Dışındaki Hükümdar ve Devlet Adamları	20
2.1.2.	Şairler, İlim Adamları, Ressâmlar, Hattat ve Nakkaşlar	22
2.1.2.1.	Aşık Ömer	22
2.1.2.2.	Bâki (1526-1600).....	22
2.1.2.3.	Belâyî	22
2.1.2.4.	Bihzâd	23
2.1.2.5.	Fehîm	23
2.1.2.6.	Fehmî	23
2.1.2.7.	Fitnat Hanım (1842-1911)	24
2.1.2.8.	Gâlip	25
2.1.2.9.	Güvâhî	25
2.1.2.10.	İbni Kemâl	25
2.1.2.11.	İbni Sînâ	25
2.1.2.12.	İzzet	26
2.1.2.13.	Keçeci-zâde (1786-1829).....	26
2.1.2.14.	Lebîb	26
2.1.2.15.	Leylâ Hanım (?-1848).....	26
2.1.2.16.	Mânî	27
2.1.2.17.	Memdûh Beg.....	27
2.1.2.18.	Nâbî (1642-1712).....	27
2.1.2.19.	Nâcî	28
2.1.2.20.	Nazîm	28
2.1.2.21.	Necâtî	28
2.1.2.22.	Nedim (1681-1730).....	29
2.1.2.23.	Nesîb	29
2.1.2.24.	Nûrî	29
2.1.2.25.	Pertev	30
2.1.2.26.	Râgıp	30
2.1.2.27.	Selmân.....	30
2.1.2.28.	Vâsîf	30
2.1.2.29.	Vecdî	31
2.1.2.30.	Vehbî.....	31
2.1.3.	Tarihi ve Efsânevî Şahsiyetler.....	31
2.1.3.1.	Arstâlis	31
2.1.3.2.	Bokrât.....	32
2.1.3.3.	Câlînûs	32
2.1.3.4.	Cemşîd	33
2.1.3.5.	Efrâsiyâb	33
2.1.3.6.	Felâtûn.....	33

2.1.3.7. Fir'avn.....	34
2.1.3.8. Kârûn.....	34
2.1.3.9. Lokmân.....	35
2.1.3.10. Minûçîhr (Mihû-çehr).....	35
2.1.3.11. Nemrûd.....	35
2.1.3.12. Nerîman, Sâm, Zâl, Rüstem.....	36
2.1.3.13. Yezîd.....	37
2.1.3.14. Bermekî.....	38
2.1.3.15. Ferhâd (Kûh-ken), Şîrîn.....	38
2.1.3.16. Haccâc.....	39
2.1.3.17. Hamza.....	39
2.1.3.18. Husrev (Hüsrev).....	40
2.1.3.19. Leccâc.....	40
2.1.3.20. Leylâ (Leylî), Mecnûn (Kays).....	41
2.1.3.21. Vâmîk, Azrâ.....	42
2.1.3.22. Yûsuf, Zelîhâ.....	42
2.1.3.23. Diğêr Şahıslar.....	43
2.1.3.24. Hazreti Meryem.....	44
2.2. KAVİMLER, İRK ADLARI.....	44
2.2.1. Acem, Arap, Türk, Kürd,.....	44
2.2.2. Çingâne (Çingene).....	45
2.2.3. Kıbtî.....	46
2.3. YERLEŞİM MERKEZLERİ.....	46
2.3.1. Anadolu (Anadolu, Rûm).....	46
2.3.2. Bağdâd, Mısır, Acem, Dâru's – Selam.....	47
2.3.3. Bebek Kasrı.....	48
2.3.4. Bedahşân.....	48
2.3.5. Beşiktaş.....	49
2.3.6. Beykoz.....	49
2.3.7. Çamlıca.....	50
2.3.8. Fireng (Avrupa).....	50
2.3.9. Galata.....	51
2.3.10. Gelibolu, Burûsâ (Bursa), Sivâs, Aydın, Edrine (Edirne), Konya, Kayseri, Amâsiyye (Amasya).....	51
2.3.11. Göksu (Küçüksu).....	53
2.3.12. Göynicek, Egribük, Pınarbaşı.....	54
2.3.13. Hıtâ (Hatâ, Hutun).....	54
2.3.14. İsfahân (Sıfâhân).....	55
2.3.15. İmparatorluğun Başkenti İstanbul.....	55
2.3.16. Kâğıthane.....	57
2.3.17. Kûy (Sokak, Semt), Mahalle, Kûçe (Dar Sokak), Sebîl (Büyük Yol), Semt.....	58
2.3.18. Medîne.....	58
2.3.19. Mekke.....	59

2.3.20. Mescîd-i Aksâ.....	59
2.3.21. Sûk (Çarşı-Pazar), Çarşû, Dükân, Bâzâr, Bedestân	59
2.3.22. Üsküb, Mora, Kûfe, Altun Oluk.....	60
2.3.23. Yakacık.....	61
2.4. COĞRAFİ OLUŞUMLAR, NEHİRLER, DAĞLAR.....	61
2.4.1. Akarsu (Cûy, Nehir, Âb-ı Revân), Hâver (Suyun denize döküldüğü yer Leb-i Cûda (Ayrı kıyı)	61
2.4.2. Bedîd, Beriyye (Sahra, Çöl), Deşt (Bozkır, Çöl).....	62
2.4.3. Ceyhun.....	63
2.4.4. Elburz Dağı (Kûh-ı Elburz).....	64
2.4.5. Furât (Fırat) Nehri	64
2.4.6. Kûh-ı Kâf (Kaf Dağı)	64
2.4.7. Merve.....	65
2.4.8. Nîl Nehri.....	65
2.4.9. Selâsil (Sıradağlar), Kûh (Dağ), Sahra, Havz (Havuz), Kûh-sâr (Dağlık).....	66
2.4.10. Şat Nehri.....	67
2.4.11. Yaylak	67
2.5. SOSYAL YAPILANMA	67
2.5.1. Devlet Yapılanması ve Çeşitli Kavramlar.....	67
2.5.1.1. ‘Adâlet.....	67
2.5.1.2. Bâc (Vergi).....	68
2.5.1.3. Bayrak, Serîr (Taht), Livâ (Sancak).....	68
2.5.1.4. Ceys (Ordu).....	69
2.5.1.5. Devlet.....	69
2.5.1.6. Dîvan.....	70
2.5.1.7. Fermân	71
2.5.1.8. Hânedân	71
2.5.1.9. Harem.....	71
2.5.1.10. Hazîne-i Mâliyye	72
2.5.1.11. Hücçet	72
2.5.1.12. Hümâyûn.....	72
2.5.1.13. İnhâ	73
2.5.1.14. Mâ-beyn	74
2.5.1.15. Mansıb (Devlet Hizmeti)	74
2.5.1.16. Meşîhat (Osmanlı İmparatorluğu’nda Diyânet İşleri Dairesi).....	74
2.5.1.17. Müşîr (Mareşal), Mîr, Paşa, Ser-‘asker (Ordu Komutanı), Cün (Ordu, Asker), Melâ’ik-leşker (Asker), Sipâh (Asker), Ceys (Asker)	75
2.5.1.18. Nigîn (Mühür), Mühr, Hâtem	76
2.5.1.19. Pâdişah, Hâkan, Sultân, Devlet-Me’âb (Hükümdar)	77
2.5.1.20. Sadr-a’zam	78
2.5.1.21. Şehzâde	78
2.5.1.22. Tâc-dâr, Dâver (Hükümdar).....	79

2.5.1.23. Taht	80
2.5.1.24. Vezir	81
2.5.2. Akrabalık Adları ve İlişkileri	82
2.5.2.1. ‘Ayal (Bakmakla Yükümlü Olan), Bülend-Ecdâd (Büyük Atalar), Mevlûd (Yeni Doğmuş Çocuk), Ahfâd (Torunlar).....	82
2.5.2.2. Karîben (Sülalece Yakın Olan), Hîşân (Akrabalar), Karâbet (Akraba)	82
2.5.2.3. İhvân (Kardeş, Eş-Dost), Merdân (İnsanlar, Erkekler), Mahdu (Evlat), Ferzend (Çocuk), Ümmehât (Analar), Duhter (Kız), Tev’em (İkiz), Peder (Baba), Mâder (Anne), Hemşîre (Kız Kardeş), Vâlideyn (Ana-Baba), Evlâd, Necl (Oğul), Halef (Hayırlı Oğul), Dâder (Kardeş).....	83
2.5.3. Meslekler ve Çeşitli Sıfatlar	85
2.5.3.1. Attar	85
2.5.3.2. Âteş-bâz	85
2.5.3.3. Bende, ‘Ubûdiyet (Kölelik)	86
2.5.3.4. Berber	87
2.5.3.5. Berîd (Haberci)	87
2.5.3.6. Cadı (Câdû).....	87
2.5.3.7. Cerrâh, Hekîm, Tabîb, Etibba (Tabîbler).....	88
2.5.3.8. Cüvân (Delikanlı).....	89
2.5.3.9. Çâşnî-gîr.....	90
2.5.3.10. Dâye	90
2.5.3.11. Defter-dâr	90
2.5.3.12. Der-bân	91
2.5.3.13. Derebegi	92
2.5.3.14. Ebced-hân	92
2.5.3.15. Elçi	93
2.5.3.16. Ferrâş.....	93
2.5.3.17. Ferîk	94
2.5.3.18. Gavvâs.....	94
2.5.3.19. Gâzî, Şehîd.....	94
2.5.3.20. Geda	95
2.5.3.21. Gelin (Nev-‘ârûs), Damat (Nev-cüvân)	95
2.5.3.22. Hâfız.....	96
2.5.3.23. Hârîciye Nâzırı, Nâzır	97
2.5.3.24. Hattat	97
2.5.3.25. Havrâ.....	98
2.5.3.26. Hazîne-dâr	98
2.5.3.27. Hidîv	98
2.5.3.28. Hokka-bâz	99
2.5.3.29. Kadı	99
2.5.3.30. Kâtip.....	100
2.5.3.31. Kassâm.....	100
2.5.3.32. Ketebe (Kâtipler)	100
2.5.3.33. Kethudâ	101
2.5.3.34. Küttâb.....	101
2.5.3.35. Lâlâ	101

2.5.3.36. Mashara	102
2.5.3.37. Meddâh	102
2.5.3.38. Me'mûr	103
2.5.3.39. Mey-fürûş	103
2.5.3.40. Mihmandar	103
2.5.3.41. Mi'mâr	104
2.5.3.42. Müderris	105
2.5.3.43. Müezzin	105
2.5.3.44. Müftî (Müftü)	106
2.5.3.45. Mülâzım	106
2.5.3.46. Mümeyyiz	107
2.5.3.47. Müneccimbaşı	107
2.5.3.48. Müsteşâr	108
2.5.3.49. Pâs-bân, Nigeh-bân	108
2.5.3.50. Reh-nümâ (Kılavuz), Nedîm (Sohbet Arkadaşı)	109
2.5.3.51. Sâhir	109
2.5.3.52. Saka	110
2.5.3.53. Sâkî	110
2.5.3.54. Sarrâf	110
2.5.3.55. Sayyâd	111
2.5.3.56. Sâyis	111
2.5.3.57. Sefîr	111
2.5.3.58. Sehhâr (Büyücü), Câzû, Fâlî (Falcı Kişi), Hâtif (Gayibden Haber Veren Melek, Cinî)	112
2.5.3.59. Semâ'zen	112
2.5.3.60. Ser-çâvuşân (Çâvuşbaşı)	113
2.5.3.61. Server (Reis, Baş), Gîtî-sitân (Dünyayı Zapteden), Nakîb (Reis, Müfettiş), Pîş-va (Reis, Hâkim), Meded-res (Yardımcı)..	114
2.5.3.62. Süvar (Binici)	115
2.5.3.63. Tekâpû (Dalkavukluk)	115
2.5.3.64. Vâiz	115
2.5.3.65. Yâver, Mu'în (İdare Eden, Yardımcı), Karîn (Yardımcı)	116
2.5.3.66. Zâbit-ı Mâliye (Maliyeci), Dâr-ı Muhâsebe	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EĞİTİM – ÖĞRETİM

3.1. ESERLER	118
3.1.1. En'am	118
3.1.2. Mesnevî	118
3.1.3. Şâh u Gedâ	118
3.1.4. Tazarru'-nâme	119

3.2.	EĞİTİM-ÖĞRETİM MEKÂN VE TERİMLERİ	119
3.2.1.	Dâsîtan (Destan), Fesâne (Efsâne, Masal).....	119
3.2.2.	Encümen-i Dâniş	120
3.2.3.	Kâfiye	121
3.2.4.	Medrese	121
3.2.5.	Mektep, Debistân (Okul), İmtihân, Ders-hâne	121
3.2.6.	Sebak (Ders)	122
3.3.	İLİM ALANLARI ve DÎNÎ-TASAVVUFÎ İLİMLER	123
3.3.1.	Fenn-i Tıb (Tıp Bilimi).....	123
3.3.2.	İksîr	123
3.3.3.	İlm-i Ledün, İlm-i Tevhîd	124
3.3.4.	Kimyâ	125
3.3.5.	Sanâyi-i Fenn (Şiir Sanatı)	125
3.3.6.	Şi'r 'İlmi	125
3.4.	YAZI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE YAZI ÇEŞİTLERİ	126
3.4.1.	Defter, Dîvan, Kitâb, Varak, Enâm(Dua Kitabı), Mektûb, Ser-levha	126
3.4.2.	Hâme, Kalem, Devât, Kilk, Pergâr, Mürekkeb, Lâciverd	127
3.4.3.	Hatt-ı Rikâ	129
3.4.4.	Hatt-ı Ta'lik	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM İÇTİMÂÎ HAYAT

4.1.	İNŞÂÎ UNSURLAR	132
4.1.1.	Bâr-gâh (Padişah Makâmı, Dîvanı).....	132
4.1.2.	Bismil-gâh	132
4.1.3.	Câmii	132
4.1.4.	Cilve-gâh, Nüzhet-gâh, Câ-y-ı Sürûr	133
4.1.5.	Çâder (Çadır).....	133
4.1.6.	Dolâb (Dûlâb).....	134
4.1.7.	Fetvâ-hâne	134
4.1.8.	Hamam, Germ-Âbe (Kaplıca, Hamam)	135
4.1.9.	Hân-Kâh	135
4.1.10.	Hisar, Burc.....	136
4.1.11.	İskele	136
4.1.12.	Kahve-hâne.....	137
4.1.13.	Kilîsâ (Kilise), Kenîsâ	137
4.1.14.	Külbe (Kulûbe).....	138
4.1.15.	Külhân (Hamam Ocağı)	138
4.1.16.	Ma'bed, Halvet-gâh (İbadet Yeri).....	138

4.1.17. Matbah (Mutfak), Ocag.....	139
4.1.18. Menâre (Minâre), Minber, Mihrâb, Maksûre.....	140
4.1.19. Mesken, Hânûmân (Ev, Ocak), Me'vâ (Mesken, Mekân), Lâne (Ev, Yuva), Rebî (Ev), Mâlikâne.....	141
4.1.20. Mihmân-hâne (Misafirhane).....	142
4.1.21. Muvakkit-hâne.....	142
4.1.22. Otag.....	143
4.1.23. Sâhilsaray.....	144
4.1.24. Sakf (Çatı).....	144
4.1.25. Saray (Kâşâne).....	145
4.1.26. Sâye-bân (Gölgelik), Hayme (Çadır).....	145
4.1.27. Seng-i Mezar (Mezar Taşı), Merkad (Mezar), Sin.....	146
4.1.28. Tâk (Binâ), Kubbe, Eyvân (Balkon), Bünyâd (Yapı), Kasr (Büyük Bina), Kühenhâne (Eski Ev).....	146
4.1.29. Tersâne.....	147
4.1.30. Türbe.....	148
4.2. DENİZ TAŞITLARI.....	148
4.2.1. Gemi, Keştî, Sefîne, Bûsa, Fülk, Yelken Sâhil, Orsa-Boca, Bahriyye, Lenger (Çapa).....	148
4.2.2. Kayık, Zevrak.....	150
4.2.3. Sal.....	151
4.3. YEME-İÇME.....	151
4.3.1. Âb (Su).....	151
4.3.2. Aş.....	152
4.3.3. Bâdâm, Fülful (Karabiber), Sûsen (Susam).....	153
4.3.4. Biryân, Kebap.....	153
4.3.5. Ekmek, Nemek (Tuz).....	154
4.3.6. İneb (Üzüm, Şarap).....	155
4.3.7. Kand.....	155
4.3.8. Mey, Sürhâb.....	156
4.3.9. Mîve (Meyve), Kiraz.....	156
4.3.10. Piyâz (Soğan), Sûm (Sarımsak).....	157
4.3.11. Sem (Zehir).....	157
4.3.12. Sükker (Şeker).....	158
4.3.13. Süt.....	158
4.3.14. Vişnâb.....	159
4.3.15. Zemzem.....	160
4.4. KIYMETLİ TAŞLAR VE MÂDENLER.....	161
4.4.1. Ahcâr (Taş).....	161
4.4.2. Altun, Zer, Nazîr (Altın).....	161
4.4.3. Bakır.....	162
4.4.4. Bî-Sütûn.....	163

4.4.5. Cevher, Mücevher	163
4.4.6. Dür, Lûlû, Şâhvâr (İnci)	163
4.4.7. La'l, Gevher (Elmas), Yâkût, Zeberce	165
4.4.8. Mermer	166
4.4.9. Pûlad (Çelik), Nuhâs (Kızgın Maden).....	166
4.4.10. Rasâs (Kurşun, Kalay).....	167
4.4.11. Rûy	168
4.4.12. Sade (Sedef)	168
4.4.13. Sîm (Gümüş)	168
4.5. KOKULAR VE RENKLER	169
4.5.1. Bû, Bûy, Semen-bûy, Anber, Ûd (Hoş Kokulu Buhur), Şemîm (Koku), Misk.....	169
4.5.2. Renk, Elvân (Renkler), Zümürüd (Yeşil).....	171
4.6. SÛS EŞYALARI	173
4.6.1. Halhâl	173
4.6.2. Kemer	173
4.6.3. Mengûş (Küpe).....	174
4.6.4. Mir'ât, Âyîne	174
4.6.5. Şâne	175
4.6.6. Tûtiyâ.....	176
4.6.7. Zîb (Zinet), Ârâyîş (Süs)	176
4.7. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN EŞYA, ARAÇ-GEREÇLER.....	177
4.7.1. Bâlîn (Yastık), Pister (Yatak), Bisât (Minder), Firâş (Minder, Döşek), Nikâb, Hıyât (Perde)	177
4.7.2. Çerâğ	178
4.7.3. Fânûs, Fetîl (Lamba Fiteli), Şem' (Mum), Fenâr, Yag (Fital Yağı), Kandîl, Şem'dân, Kandîl (Kânâdîl), Bârût	178
4.7.4. Hitâm (Yular, Dizgin)	180
4.7.5. Hum (Şarap Küpü), Sebûda (Testi), Surâhî, Eleg, Sirkelig, Şîşe, Kırba (Deriden Su Kabı), Seng-i Hazef (Taş Çanak-Çömlek), Tâs, Pûte (İçinde Maden Eritilen Tava), Kâse, Çanak-Çömlek, Hazef.....	181
4.7.6. Kabak.....	183
4.7.7. Kafes.....	184
4.7.8. Kemend, Mikât (İp), Rîsmân (İp, Halat), Urgan, Zünnâr (İp)	184
4.7.9. Kîmâta (Örtü)	186
4.7.10. Metâ'	186
4.7.11. Micmer (Buhurdan).....	186
4.7.12. Miftâh (Anahtar), Kilid, Cârûb (Süpürge), Beşik (Gevhâre, Mehd), Sanduk.....	187
4.7.13. Rikâb (Özengi)	189
4.7.14. Tesbîh, Seccâde	189

4.8.	ÖLÇÜ ALET VE TERİMLERİ.....	190
4.8.1.	Guruş (Kuruş), Akçe, Nakd.....	190
4.8.2.	Habbe.....	190
4.8.3.	Hisâb, Şümâr (Hesap, Sayı)	191
4.8.4.	Kible-nümâ.....	191
4.8.5.	Rıtl (Ratl).....	191
4.8.6.	Saat, Terâzû, Fersah	192
4.8.7.	Yelkovan, Çarh.....	193
4.9.	OYUN, EĞLENCE KAVRAMLARI.....	193
4.9.1.	Lu'bet-geh, Bezm-i Geh (Oyun, Eğlence Yeri)	193
4.9.2.	Oyunlar (Çevgân, Top, Pûte, Beydak, Şeh-mât).....	194
4.10.	GIYİM – KUŞAM	195
4.10.1.	Kumaş Çeşitleri	195
4.10.1.1.	Atlas	195
4.10.1.2.	Dîbâ, Dîbâclık	195
4.10.1.3.	Kumâş	196
4.10.1.4.	Peşmîne	197
4.10.2.	Giyecekler	197
4.10.2.1.	'Abâ.....	197
4.10.2.2.	Bürka'	198
4.10.2.3.	Câme	198
4.10.2.4.	Cübbe	199
4.10.2.5.	Dâmen (Etek).....	199
4.10.2.6.	Girîbân (Elbise Yakası).....	200
4.10.2.7.	Hırka	200
4.10.2.8.	Hil'at (Kaftan).....	202
4.10.2.9.	Hulle.....	202
4.10.2.10.	Kabâ	203
4.10.2.11.	Kıyâfet.....	203
4.10.2.12.	Kisvet.....	204
4.10.2.13.	Lâhur (Şal)	204
4.10.2.14.	Lîbâs.....	205
4.10.2.15.	Pîrâhen	205
4.10.2.16.	Şâl	206
4.10.2.17.	Semmûr (Samur Kürk).....	206
4.10.2.18.	Tennûre	207
4.10.2.19.	Yelek	207
4.10.3.	Başâ Giyilenler	208
4.10.3.1.	Çenber	208
4.10.3.2.	Destâr	208
4.10.3.3.	Fes	208
4.10.3.4.	Külâh.....	209
4.10.3.5.	Sikke	210

4.10.3.6. Tac, Efser	210
4.11. SAVUNMA SİLAHLARI, ARAÇ VE GEREÇLER	211
4.11.1. Tîr, Tîşe, Şemşîr, Palâ, Hançer, Kılıç, Teber, Ustura, Neşter, Bıçak, Dehre, Sîh (Demir Kebap Şişi)	211
4.11.2. Tûb (Top), Tüfeng (Tüfek), Humbara (Havan Topu)	213
4.12. MÛSİKÎ TERİM VE TÂBİRLERİ	213
4.12.1. Mûsikî	213
4.12.1.1. Gül-bâng	213
4.12.1.2. Negamât, Nagme, Nevâ	214
4.12.1.3. Sâz Teli	214
4.12.1.4. Sâzende, Zamîr, Mutrib	214
4.12.1.5. Şarkı	215
4.12.2. Mûsikî Makamları	215
4.12.2.1. Pîş-rev	216
4.12.2.2. Sîpihr	216
4.12.3. Mûsikî Aletleri	217
4.12.3.1. Çeng	217
4.12.3.2. Def	218
4.12.3.3. Kânûn	219
4.12.3.4. Kemân	219
4.12.3.5. Kudûm	220
4.12.3.6. Nây (Ney)	221
4.12.3.7. Santûr	224
4.12.3.8. Sâz	225
4.12.3.9. Tabl	225
4.12.3.10. Tanbûr	226
4.12.3.11. Rebâb	226
4.13. ÂDET VE GELENEKLER	227
4.13.1. Câ'ize Geleneği	227
4.13.2. Cârîyelik Geleneği	228
4.13.3. Cur'a Dökmek	228
4.13.4. Cülûs Bahşîşi, Cülûs Bahşîşi Dîvanı	229
4.13.5. Cünbiş	229
4.13.6. Çengel Takma, Kullâb (Kanca, Çengel)	230
4.13.7. Çille Doldurmak	231
4.13.8. Deliye Zincir Vurulması	232
4.13.9. Dem (İçki) Yasağı	232
4.13.10. Deyimler, Atasözleri, Pend	233
4.13.11. Du'â Etmek	237
4.13.12. Dügünler	237
4.13.13. Efsûn	238
4.13.14. El Öpme Geleneği, El-Etek Öpme	239

4.13.15. Enser Kakmak (Çivi Çakmak)	239
4.13.16. Fal, Harflerden Fal Tutmak	240
4.13.17. Fetvâ (Fetevâ)	241
4.13.18. Hâlet-i Nez'i (Ölüm Anı)	241
4.13.19. Hayrât	241
4.13.20. Hırkaya Çekmek	242
4.13.21. İbâdet Edilirken Başın Örtülmesi	242
4.13.22. İdam Etmek (Asmak)	243
4.13.23. İftar Etmek	243
4.13.24. Kadınların Başını Örtmesi	244
4.13.25. Kîl ü Kâl (Dedi-Kodu), Peymân (Yemin, And)	244
4.13.26. Kur'ân-ı Kerîm'in Hatmedilmesi	245
4.13.27. Kurbân Bayramı (İd-i Adha)	245
4.13.28. Kurban Kesmek, Adak Kurbanı Kesmek (Nezr), Koç Kurban Etmek	246
4.13.29. Kutlama Geleneği	247
4.13.30. Maaş, Mâhiyye (Aylık), Maaş Tahsisi	248
4.13.31. Maşallâh Yazmak	248
4.13.32. Mevhibe-i Uzmâ (Büyük Hediye), 'Atiyye (Hediye, Bahşış), Arâfe (Hediye), Tuhfe (Hediye), Pîş-keş (Hediye)	249
4.13.33. Mevlîd Okutulması	250
4.13.34. Mezar Taşı Yazıları ve Geleneği	251
4.13.35. Mihrî Hâtun ve İn'am Geleneği	251
4.13.36. Muharrem Ayı	252
4.13.37. Mum Işığında Ders Çalışmak	252
4.13.38. Nahl (Nahil) Geleneği	253
4.13.39. Nakış – Dikiş	254
4.13.40. Nevrûz	255
4.13.41. Ölenlerin Keflenmesi	255
4.13.42. Postun Soyulması	256
4.13.43. Raks Urmak (Dans Etmek)	256
4.13.44. Ramazan Bayramı	257
4.13.45. Saç Taramak	257
4.13.46. Sahur (İmsâk) Vakti	258
4.13.47. Semiyy (Adaş)	258
4.13.48. Sevgilinin Ayağına Para Saçma	259
4.13.49. Sünnet Düğünleri	259
4.13.50. Süt Emmek	260
4.13.51. Şairlerin Bakış Açısıyla Aşk ve Aşkı İfadeleri (Erkekçe ve Kadınca Söyleyişler)	261
4.13.52. Şenlikler	263
4.13.53. Şiirin Devlet Adamına Takdîmi	263
4.13.54. Tel Kırmak	264
4.13.55. Tesbîh Çekmek	265
4.13.56. Tuğra Çekmek	265
4.13.57. Yağma Geleneği	266
4.13.58. Yüz Görümlüğü Geleneği	267
4.13.59. Zincire Vurmak (Bağlamak)	268

4.14.	İNSAN UZUUVLARI.....	268
4.14.1.	Gîsû	268
4.14.2.	Gûş (Kulak), Hâme (Baş, Kafatası), Beyin, Ağız, Leb (Dudak), Vecne (Elmacık Kemiği), Merdüme (Göz Bebeği), Engüşt (Parmak), Nâhun (Tırnak), Zânû (Diz), Üstühân (Kemik), Bâl (Kol), Gerden, Sîne (Göğüs), Rûy (Yüz), Reg (Damar)	269
4.14.3.	Lihye (Sakal), Rîş (Sakal)	271
4.14.4.	Mû (Kıl, Tüy), Müje (Kirpik), Hatt (Gençlerde Yeni Çıkan Bıyık)	272
4.14.5.	Turra, Kâkül, Târ (Saç Teli).....	273
4.15.	HASTALIKLAR (BEDENSEL – ZİHİNSEL KUSURLAR) İLAÇLAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ	274
4.15.1.	Cüllâb (Gül-âb).....	275
4.15.2.	Dârü’ş-şifâ	275
4.15.3.	Ebkem (Dilsiz), Deli, Dîvane, Lüknet (Kekeme), Sâkıt (Sakat), Kel.....	276
4.15.4.	Haste, Haste-gân (Hastalar), İlâc, Devâ, Âlil (Hasta), İlâc-hâne	277
4.15.5.	Hunnâk	278
4.15.6.	İshâl	279
4.15.7.	Kâfûr	279
4.15.8.	Kuhl	279
4.15.9.	Kûr (Kör).....	280
4.15.10.	Ma’cûn.....	280
4.15.11.	Merhem	281
4.15.12.	Nabza Bakmak	282
4.15.13.	Nâle (Âh Etme, İnleme)	282
4.15.14.	Remîm (Kemiğin Çürümesi)	283
4.15.15.	Sıtma.....	283
4.15.16.	Şehlâ	284
4.15.17.	Şerbet.....	284
4.15.18.	Tiryâk	285
4.15.19.	Vebâ.....	285
4.15.20.	Verem	286
4.15.21.	Yaraya Merhem Sürme	286
4.15.22.	Zahm.....	286

BEŞİNCİ BÖLÜM TABİAT

5.1.	KOZMİK ÂLEM	289
5.1.1.	Akreb Yıldızı	289
5.1.2.	Âsumân, Zemîn (Yeryüzü).....	289
5.1.3.	Bârân (Yağmur).....	289
5.1.4.	Burçlar	290

5.1.5. Dolunay (Bedr-i Tâm).....	291
5.1.6. Heft-İklîm (Yedi İklim), Heft Kişver (Yedi Ülke), Ekâlîm (İklimler), Kişver (İklim, Ülke).....	291
5.1.7. Kehkeşân (Samanyolu).....	292
5.1.8. Kûsûf (Güneş Tutulması).....	292
5.1.9. Mâh (Ay).....	293
5.1.10. Müşterî (Mars).....	293
5.1.11. Rûzgâr (Sabâ, Nesîm, Sarsar).....	294
5.1.12. Seb'a-i Seyyâre.....	295
5.1.13. Sehâb, Ebr (Bulut).....	295
5.1.14. Süreyya (Pervîn).....	296
5.1.15. Şems, Hurşid, Mihr (Güneş).....	296
5.1.16. Şu'â (Işık Demeti).....	297
5.1.17. Utarid.....	297
5.1.18. Yıldız, Seyyâre (Gezegen, Yıldız).....	298
5.1.19. Zuhâl (Keyvân).....	298
5.1.20. Zühre (Venüs).....	299
5.2. ZAMAN KAVRAMI, SÂL (YIL), MÂH (AY).....	300
5.2.1. Akşam (Şâm, Mesâ) Vakti.....	300
5.2.2. Hâver (Doğu).....	300
5.2.3. Leyl ü Nehâr.....	301
5.2.4. Sabah (Seher) Vakti.....	301
5.2.5. Şeb-i Yelda.....	301
5.3. MEVSİMLER.....	302
5.3.1. Hazân Mevsimi (Sonbahar).....	302
5.3.2. Nev-bahâr (Bahar Mevsimi).....	302
5.3.3. Sayf (Yaz Mevsimi).....	303
5.3.4. Şitâ, Zemherîr (Kış Mevsimi), Kartopu, Buz.....	303
5.4. ANÂSİR-I ERBAA (DÖRT UNSUR, SU, TOPRAK, HAVA, ATEŞ)....	304
5.4.1. Deniz (Ummân, Kulzüm, Dâmân, Deryâ, Bahr), Emvâc (Dalgalar).....	304
5.4.2. Duhân (Tütün, Duman).....	305
5.4.3. Gubâr.....	306
5.4.4. Hâkister (Kül, Ateş Külü), Hâkisteri.....	306
5.4.5. Şerâr, Şerâre (Kıvılcım).....	307
5.4.6. Toprak (Hâk), Mişk (Aşî Denilen Kıvılcık Toprak), Gil (Su ile Islatılmış Toprak).....	307
5.5. HAYVANLAR.....	308
5.5.1. Âhû.....	308
5.5.2. Ankâ (Sîmurg).....	308
5.5.3. Bülbül (Andelîb, Hezâr).....	309

5.5.4. Esb, Semend, Rahşân	310
5.5.5. Ejder	310
5.5.6. Har	311
5.5.7. Hayvân, Çâr-pâ (Dört Ayaklı)	311
5.5.8. Hümâ	312
5.5.9. Kaz	312
5.5.10. Kelb (Seg)	313
5.5.11. Kumru (Kumrî)	313
5.5.12. Murgân, Tuyûr, Murg-zâr (Kuş Bahçesi)	314
5.5.13. Mûr, Semender	314
5.5.14. Mûsikâr (Kaknus Kuşu)	315
5.5.15. Nahl	316
5.5.16. Pervâne	316
5.5.17. Su'bân (Mâr)	317
5.5.18. Şâh-bâz	317
5.5.19. Şîr	317
5.5.20. Şütûr (Deve)	318
5.5.21. Tâvûs	319
5.5.22. Tûtî	319
5.5.23. Zâg	319
5.5.24. Zîb	320
5.6. NEBATLAR	320
5.6.1. 'Ar'ar	320
5.6.2. Ay Çiçeği	321
5.6.3. Benefşe (Menekşe)	321
5.6.4. Berg (Yaprak), Giyâh (Bitki)	322
5.6.5. Buz Çiçeği	322
5.6.6. Cüvân-Perçem (Civânperçemi)	323
5.6.7. Çenâr	323
5.6.8. Eşcâr, Dıraht	324
5.6.9. Ergavân	324
5.6.10. Ezhâr, Şükûfe	325
5.6.11. Fulyâ	325
5.6.12. Fûl	326
5.6.13. Gonca	326
5.6.14. Gül (Verd)	327
5.6.15. Hâr (Diken)	327
5.6.16. Hercâyi	328
5.6.17. Karanfil	328
5.6.18. Lâle	329
5.6.19. Leylâk	330
5.6.20. Nergis	330
5.6.21. Nesrîn	331
5.6.22. Nilûfer	332
5.6.23. Reyhân	332
5.6.24. Rez	333

5.6.25. Sanavber	333
5.6.26. Semen (Yasemîn)	334
5.6.27. Serv	334
5.6.28. Sünbül, Sünbülistan	335
5.6.29. Şakâyık	336
5.6.30. Şeb-bû (Şebboy)	336
5.6.31. Şemşîr (Şimşâd)	337
5.6.32. Tûbâ	337
5.6.33. Ûd ağacı	338
5.6.34. Zakkûm	338
5.6.35. Zanbak	338
5.7. BAĞ, BOSTAN, ÇİÇEKLİK İLE İLGİLİ UNSURLAR	339
5.7.1. Bağ, Bostan	339
5.7.2. Çemen, Çemen-zâr	340
5.7.3. Gülşen, Gülzâr, Gülistân	341
5.7.4. Ravzâ	341
SONUÇ	343
KAYNAKÇA	352
DİZİN	355

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
B.	Beyit
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
g.	Gazel
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İst.	İstanbul
K.	Kaside
Kk.	Kıt'a-i Kebîre
Kt.	Kıt'a
L.	Lugaz
Leylâ H.	Leylâ Hanım
Mes.	Mesnevî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Mf.	Müfred
Mh.	Muhammes
Mihri H.	Mihri Hâtun
Mr.	Murabba'
Ms.	Müseddes
Msm.	Müsemmen
Mt.	Matla'
Mz.	Müstezâd
Nu.	Numara
R.	Rubâ'î
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
Ş.	Şarkı
Şeref H.	Şeref Hanım

T.	Târih
Tb.	Tercî-i Bend
Td.	Tesdîs
TDK	Türk Dil Kurumu
Th.	Tahmîs
Tm.	Tesmîn
Ts.	Tesbî
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Tarih Yok
Tz.	Tazarru'-nâme
vb.	Ve Benzeri
vs.	Ve Saire
Yay.	Yayınları
Yy.	Yüzyıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

Dîvanlar incelenirken aslında sadece eserin sahibi ile ilgili ve eserle ilgili sonuçlara varmıyoruz. Dîvanların yazıldığı dönem ile de ilgili oldukça fazla bilgiye ulaşabiliyoruz.

Üzerinde inceleme yaptığımız dîvanlar Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım dîvanlarıdır. Yaptığımız bu çalışmayı tercih sebebimiz dîvan şiiri kadın şairlerinin eski şiirimizde daha az anılıyor olmalarındandı.

Bunların yanı sıra eskiden beri süregelen erkek bakış açısının şiire yansımaları hep ön plandaydı. Oysa kadın gözüyle kalem oynatmak düşüncesinin gizemi ve kadın dîvan şairlerinin yaşadıkları dönemlerin oldukça eskide olması bizleri kadın şairleri üzerine bir çalışma yapmaya yöneltmiştir.

Çalışmanın amacı yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi kadın gözüyle eski şiirin değerlendirilmesiydi. Bu değerlendirme tek bir konuda olmayıp, “sosyal hayat” kavramı ile daha ayrıntılı olarak ele alınacaktı.

Tez konusu olarak “Kadın Dîvan şairlerinden Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım’ın dîvanlarında sosyal hayat incelemesi” seçilmiştir. Bu konunun seçilmiş olmasının sebebi kendileri ile ilgili fazlaca çalışma yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda kadın bakış açısıyla eski edebiyatı değerlendirmek ve anlamlandırmak düşüncesi bu konuyu çalışmaya yönlendirmiştir.

Çalışma yapılan konunun önemi sadece eser-şair incelemesi olmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, dönemin kültürünün ayrıntılarıyla ortaya konması çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

İncelenen dîvanlarda belirli bir düzen gözetilerek değerlendirmeler yapılmış ve sonuca bu şekilde ulaşılmıştır. Öncelikle çalışılacak dîvanların temîni ile işe başlanmıştır. Elde edilen Mihrî Hatun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvanları, titiz bir inceleme neticesinde değerlendirilmiştir.

Şöyle ki evvela dîvanlar dikkatli bir şekilde okunmuş, şairler hakkında genel bir kanıya varılmıştır. Daha sonra baştan itibaren tüm dîvanlar, beyit beyit tekrar okunarak araştırmamızın konusunu yani problemini oluşturan “sosyal hayat unsurları” tesbit edilmeye başlanmıştır. Tesbit esnasında sosyal hayat ile ilgili olabilecek beyitler fişleme metoduyla değerlendirilmek üzere bir araya getirilmiştir. Fişleme işlemi çalışmanın aşamalarının önemli bir basamağını oluşturmuştur ve uzun bir sürede

tamamlanmıştır. Her üç dîvanın da fişleme safhası bittikten sonra, fişlerin muhteviyatına göre gruplandırma yapılmıştır. Yapılan gruplandırmada önce her dîvan kendi arasında çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Sonrasında aynı başlıklar her üç dîvan için bir araya getirilmiştir. Böylelikle ortak olan konular inceleme yaptığımız dîvanlarla birlikte ortak başlıklarda toplanmıştır. Bölümler, ana başlıklar ve ara başlıklar belirlenmiştir. Beliren bu başlıklarla birlikte artık kaynak taraması yapılmasına geçilmiştir. Ulaşılabilecek bilgiler çeşitli kaynaklardan faydalanılarak -ki bu aşamada önemli bir zaman dilimini oluşturmaktaydı- ortaya konmuştur.

Elde edilen bilgiler birden fazla kaynak ile pekiştirilerek son halini almıştır. Ulaşılan bilimsel bilgiler ışığında tesbit edilen konularla ilgili olan beyitler bilgilerle birlikte harmanlanmıştır. Beyitlerdeki mevcut sosyal hayat unsurları gösterilmiş, açıklaması yapılmış ve beyitte hangi işleviyle kullanıldığı bilgisi ortaya konmuştur. Bu şekilde tez çalışmasının içerisinde incelenen problem cevap bulmuş olmaktadır.

Son olarak beyit ve bilgi bir arada yoğrulmuş bu yoğrulma neticesinde ortaya sosyal hayat ile ilgili geniş bir bilgi topluluğu ortaya çıkmıştır. Kendi ana başlıkları ve bunların alt başlıkları ortaya konmuştur. İşte bu kapsam ve metod dahilinde Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım dîvanlarında ayrıntılı bir “sosyal hayat inceleme çalışması” meydana getirilmiştir.

Üzerinde çalışma yaptığımız dîvanların (Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım, Şeref Hanım) Mehmet Arslan tarafından hazırlandığını belirterek, metinler üzerinde hiçbir şekilde müdahale etmediğimizi ifade ederiz.

Dîvanlarda geçen Mevlâna Celâleddîn Rûmî için Molla ve Monla şeklinde iki ayrı kullanımın bulunduğunu belirtiriz.

Mihrî Hâtun’un XV. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. 1512 veya 1514’te vefat ettiği söylenmektedir.

Leylâ Hanım, XIX. yüzyıl kadın Dîvan Edebiyatı şairlerindedir. 1848’de vefat ettiği bilinmektedir.

Şeref Hanım 1809-1861 yılları arasında yaşamış XIX. yüzyıl Dîvan Edebiyatı şairidir.

Çalışmamda bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR’a teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM
TASAVVUF

1.1. BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

1.1.1. Dergâh, Âsitâne, Tekye, Kehf

“Dergâh-ı izzet” âşığın zayıf bedeninin gözyaşlarıyla sürüklendiği yerdir. Tarîkat mensuplarının topluca ibâdet ve törenlerini yaptıkları yere dergâh-ı izzet denir. Dervişler ve şeyhler burada bulunurlardı¹.

Der-i dergâh-ı Hudâ'dan dilerim bi'l-cümle
Matlab u maksad u dil-hâhını takdîr itsin

(Şeref H. T. 31.2)

Yüz sürenler sidre-i dergâhına hâm olsa da
Puhte eyler matbâh-ı in'âmının germiyyeti

(Şeref H. T. 59.10)

Beyitte geçen tamlama yedinci katta bir makam yahut dergahın yedinci katı olarak kullanılmıştır. Bu kar mânevî mânada bir kullanım ifade etmektedir.

Kemîne bendeni kıl âsitânına dâhil
Disin fakîre gelüp devlet es-selâmu 'aleyk

(Şeref H. K. 3.13)

Beyitte geçen âsitâne, dergahın büyüğüne verilen isimdir.
Şeref Hanım Dîvanı'nda bazı dergahlar isimleriyle verilmiştir.

Galata Dergâhı, Yeni Kapu Dergâhı, Dergâh-ı Bârî, Dergâh-ı Beşiktaş dîvanda kullanılan isimlerdir.

Tıfl-ı dil dergeh-i Beşiktaş'ın
Oldı bin cân ile heves-kârı

(Şeref H. Kk. 2.8)

¹ İskender Pala, (1998), *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul: s. 104.

Beyitte Beşiktaş Dergâhı'ndan bahsedilmiştir.

Kıl du'â-yı devletin Leylâ yeter çok söz yeter
Bu du'amı eyle dergâhında yâ Rab müstecâb

(Leylâ H. K. 2.23)

Dilberâ çün her gedâya âsitânundur sened
Sürme kapundan beni bu âli dergâh aşkına

(Mihri H. g. 163.5)

Âsitânın devr ider leyl ü nehâr

(Şeref H. Mr. 2.5)

Dergâh, âsitâne Allah'ın evidir, niyâzı olan Allah katında kabul görmek isteyen dergâha yüz sürmek yani orada ibadet ve dua etmek gerektiğini bilir.

Tekye-i dâr-ı fenâdan gitdi dervîş Mustafâ
Hân-kâh-ı adne göçdi eyleyüp terk-i fenâ

(Şeref H. T. 93.1)

Tekye, tekke kelimesi ile aynı mânada kullanılmıştır.

Sığınılacak yer anlamına gelen bu sözcük Arapça'dır.

Dergâhı anın kehf-i emân-ı ulemâdır
Cây-ı urafâdır

(Leylâ H. Mz. 1.5)

Leylâ Hanım beyitte kehf kelimesini sığınılacak yer mânasında dini bir mekân için kullanmıştır.

1.1.2. A'lâm (Büyük âlimler), Allâme, Melâz-ı Ulemâ (Alimler Meclisi)

Arapça sıfat olan bu sözcük ilm kökünden gelerek çok bilgin anlamında olmakla birlikte aynı zamanda Allah'ın sıfatıdır.

Dergehi çünkü melâz-ı ulemâ-yı a'lâm
Bâb-ı ihsânı medâr-ı vüzerâ-yı zî-şân

(Leylâ H. K. 5.11)

Eger hem-asr olup bahs itselerdi ilm ü fazlıyla
Kaçardı cân atup allâme İbni Hâcib ukbâya

(Şeref H. T. 46.5)

1.1.3. Dâr-ı Hırka (Hırka Sahibi), Sâlikân (Bir Şeyhe Bağlanmış Kimseler), İhvân (Aynı Tarîkata Mensub Olan), Çille-keş (Çile Dolduran), Ehl-i İmân (İman Ehli), Kutb (Din Grubunun Başı), Uzlet

Dîni anlamda ve tarîkatlere göre dervişlerin, tarîkat liderlerinin bir sıfatı olarak “dâr-ı hırka”, hırka sahibi kelime grubu kullanılmaktadır.

Ceddi de huld-âşiyân ‘Osmân Efendi bir zamân
Şeyh-i dâr-ı hırka-i ‘âliydi nice sâl ü mâh

(Şeref H. T. 112.2)

Sâlik, sülûk edici, yol tutup gidici mânalarına gelen ve tarîkatlardan birine müntesip olan yerinde kullanılan Arapça bir tâbirdir.

Mukbil-i cümle meşâyih mürşid-i her sâlikân
Ya'ni Şeyh ‘Abdu'l-Halîm nâm zât-ı bî-mislü adîl

(Şeref H. T. 20.1)

Bir tarîkate mensup olanların birbirleri hakkında kullandıkları bir ta'bir olan ihvan, Arapça kardeş anlamına gelen “ehin” kelimesinin çoğuludur.

Bu târîhimle itdim mahlasın cevher gibi imlâ
Ola fâ'ik Süleymân Beg Şeref'le cümle ihvâna
(Şeref H. T. 49.5)

Tarîkat müntesiplerinden çile dolduranlara çilekeş adı verilmektedir. Çile, riyâzet demektir.

En ednâ çille-keş dervîşine te'sîr-i feyzinden
Ne sûd eyler musallat olsa bin şeytân idlâlâ
(Şeref H. T. 66.6)

Görünce çeşmini Allâh Allâh oldu feryâdım
O kâfir merhamet itmez mi âyâ ehl-i îmâna
(Leylâ H. K. 4.14)

Din grubunun, tarîkatın başı olarak “kutb” sözcüğü kullanılmaktadır.

Kutb-ı vâlâ-rütbe Nûrû'd-dîn-i Cerrâhî anı
Kıldı dergâhında me'mûr 'âlemi irşâd ider
(Şeref H. T. 23.3)

Bir kenara çekilip kendi kendine tenhada yaşama, yalnızlık köşesine çekilme anlamıyla uzlet sözcüğü kullanılmaktadır. Uzlete girmek ibâdet maksadıyla tenhada yaşamayı gerektirmektedir.

Topla aklın hırkaya çek başını gir uzlete
(Şeref H. Th. 6.5)

Şeref Hanım'da beyitte böyle bir kullanımı uygun görmüştür.

1.1.4. Derviş

Tasavvuf yoluna ve terbiyesine girmiş kimselere denir. Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren anlamlarında da kullanılabilir.

Fakırdır, iftihâr u şöhret ü ‘unvânı dervîşin
Perîşanlıktır ‘alemde hemîşe şânı dervîşin

(Şeref H. K. 11.1)

Cism-i dervîşâna cândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm

(Leylâ H. Mh. 1.1)

Dervîşlerin Hz. Monlâ-yı Rûm’dan aldıkları feyz ile can buldukları dile getirilerek, onların kendilerinden mertebe olarak daha üstün üstâdlarının olduğu da belirtilmiştir.

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvanları’nda abâ-pûş “aba giyen dervîş” tamlaması kullanılmaktadır.

Soyundı hân-kâh-ı aşka Leylâ

Koyup nâmûsı olmuşdur abâ-pûş

(Leylâ H. g. 46.7)

Tasavvuf terbiyesi almış dervîşlerin belli bir kıyâfet ile dolaştıkları, yani abâ denilen kalın yapılmış bir giysi giydikleri bilinmektedir.

1.1.5. Pîr

Pîr, şeyh demektir. Müritlere din ile ilgili hususları talim etmesi özelliği ön plandadır.

Hâli arz eyle cenâb-ı Pîr'e
Bulınur anda bize himmet-i aşk

(Leylâ H. g. 60.8)

Himmet-i Pîr olmasa Şerefâ
Nazmı inşâd hâtıra gelmez

(Şeref H. g. 66.5)

Pîr, pîr-dâş sözcükleri tarikat kurucusu mânasında kullanılmıştır.

Şeref arz eylerim elbette hâlim Hazret-i pîre
O dergâha kadîmî âşinâyım yâd olur sanma

(Şeref H. g. 207.5)

1.1.6. Rind, Zâhid (Sûfi)

Rind umûmi mânada tasavvuf ehlidir. İki dünyayı terk ederek Allah'a yönelmiştir. Zâhid ise kuru bir şekilde ibadetle meşgul olandır.

Zâhid eylerse nola sûzis-i aşkı ta'yîb
Bilür ahvâl-i dil-i zârını Leylâ rindân

(Leylâ H. K. 5.22)

Zâhid-rind karşılaştırılması yapılarak rindliğe övgü ön plana çıkarılmıştır.

Mey ü mahbûba yasag eyleme sûfi zîrâ
Şâ'ire lâzım olan gördüğü şûhı sevmek

(Leylâ H. g. 65.3)

Sûfi kelimesinin kaynaklarda genellikle halka öğütler vermekle yetinen, kalben samimi olmayanlar için Dîvan şiirinde kullanıldığını görmekteyiz.

1.1.7. Şeyh

Arapça ihtiyar anlamına gelen şeyh kelimesi bir toplumun büyüğüne, bir kabilenin başkanına ve tarikatlarda derviş yetiştirme icâzeti olan kişilere verilen addır. Şeyh daima öğretici konumdadır. Ona itaat edilir, mânevî olarak ondan güç alınır. Şeyhlerin etrafında her kesimden insan toplanır ve ondan himmet umarlar².

Yüri gel tekyeye arz-ı cemâl it

Anı var şeyh efendîye su'âl it

(Leylâ H. L. 3.7)

Şeyhlerin öğretici olmaları ve eksikleri telafi ederek insanlara yardımcı olmaları özelliği beyitlerde kullanılmıştır.

1.1.8. Velî, Evliyâ

Sosyal durum ve göçler dolayısıyla XIV. Ve XV. yüzyıllardaki dîvan şiirlerinde velî, evliyâ, eren gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu insanı arasında, çerçevesini çizdiğimiz sûfî çevrelerinin de derin tesiriyle, bir evliyâ kültürünün oluştuğu görülmektedir.

Velî, dervişten daha başka bir tiptir. Dervişliğin bir sonraki aşamasıdır da denilebilir.

Olur renc ü hatardan ma'nide âsûde zâhirde

Velî derd ü meşakkat çilledir yârânı dervîşin

(Şeref H. K. 11.9)

Görüp inkâr ederler evliyâyı

Sen ânı sanma var îmânı ânın

(Leylâ H. g. 67.6)

² Vildan Serdaroğlu, (2006), *Sosyal Hayat Işığında Zâti Divanı*, İsam Yayınları, İstanbul: s. 65.

Veli, evliyâ kelimeleri İslâm dini ile, inanışla ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

1.2. MEŞHUR MUTASAVVIFLAR

1.2.1. ‘Abdü’l-Kâdir-i Gîlânî (Gavs-ı A’zam)

Kadîriye Tarîkatı’nın kurucusudur. Adı Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî’dir.

Hazar Denizi’nin güneybatısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğmuştur. Hz. Ali’ye ulaşan bir soy şeceresi kaynaklarda geçmektedir.

Abdül-Kâdir-i Geylânî’nin tasavvufu, şeriata ve dinin zâhiri hükümlerine titizlikle bağlı kalma esnasına dayanmaktadır. O, her an Kur’ân ve hadislere uygun hareket etmeyi şart koşmuştur. Müridlerine hep, “Uyun, uydurmayın; itaat edin, muhalefet etmeyin, yakınmayın; temizlenin, kirlenmeyin” şeklinde tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir. Bağdat’ta vefat etmiştir³.

Cenâb-ı Hakk ile bir oldı bî-şübhe o rûh-ı pâk

Yolunda Gavs-i A’zam eylemez mi cism-i pâkin hâk

(Leylâ H. Th. 1.4)

Leylâ Hanım Dîvanı’nda Abdü’l-Kâdir-Geylânî, Gavs-ı A’zam olarak geçmiştir.

Şeref-i rû-siyehi koyma ayak altında

Dest-gîr ol bana yâ Hazret-i ‘Abdü’l-Kâdir

(Şeref H. Kt. 31.2)

Şeref Hanım Dîvanı’nda çokça kullanılmış bir isimdir. Şeref Hanım Pîr olarak saygı ve sevgiyle şahsından bahsetmektedir.

³ Türkiye Diyânet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, (t.y), Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, C.I, s. 234.

1.2.2. Ak Şemsseddîn

Fatih Sultan Mehmed'in hocası, mutasavvıf, âlim, tabip ve şairdir. Asıl adı Şemsseddin Muhammed'dir. Şam'da doğmuştur. Babası tarafından nesebi Hz. Ebû Bekir'e kadar uzanmaktadır. Hacı Bayram Velî'ye bağlı olduğu bilinmektedir. Mezarı Göynük'tedir⁴.

Müzdine Ak Şems-i Dîn'ün vir salavât kıl du'â

Kurtarur isyândan ol seni himmet idicek

(Mihri H. g. 83.7)

1.2.3. Hacı Bektâş Velî

Türk sūfisi ve Bektâşilik Tarîkatı'nın pîridir. Nişabur'da 1210 yılında doğmuş, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde 1271'de vefat etmiştir. Baba İshak'ın müridi ve halifesidir. Makalat adlı eseri yazmıştır⁵.

Ola hoşnûd pîri rehber-i himmetle dervîşe

Tarîk-i Hacı Bektâş-ı Velî'yi Şâh-râh itdi

(Şeref H. T. 86.2)

Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilik Tarîkatı ile ilgili bir yaklaşım sergilemiştir.

⁴ Türkiye Diyânet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, C.II: s. 300.

⁵ Mustafa Kara, (1992), *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, Birinci Basım, İstanbul: s. 66.

1.2.4. Kutb

Tasavvufta Tanrı'nın ilk taayyün ve tenezzülü olan Hakikat-i Muhammedi'ye mazhar olan kişi olarak düşünülür. Her zaman içinde Peygamber'in vârisi olan birisi bulunur. Kâinat o kişinin çevresinde döndüğü için ona kutb denir.

Kutb-ı aktâb-ı zamân şeyh-i füyûzât-resân

Mürşid-i pîr ü cüvân rehber-i râh-ı islâm

(Şeref H. T. 76.2)

Kutup, sıkıntıya uğrayanların imdadına yetişir. Kutub'un çoğulu aktâbdır.

Şeref Hanım'ın beyitinde kullanılan Kutb-ı aktâb tamlaması "kutuplar kutbu" mânasındadır.

1.2.5. Mânsûr (857-922)

Adı Ebû'l-Mugîsü'l-Hüseyn b. Mansûru'l-Beyzavî olan Mansur edebiyatça çokça anılan ünlü bir sûfidir. Zühd ve itikâf ile çabucak ilerlemeler kaydetti. Hint ve Türk memleketlerinde dolaşarak İslâm'ı yaymaya çalışmıştır. Tasavvuf yolunda ilerleyince Fenâfillâh'a ulaşmıştır⁶. Beyitler genellikle idam edilmesi üzerine kurgulanarak yazılmıştır.

Mihrüni gönlümde muhkem tutmuşam hak söylerem

Sıdk ile Mansûr-veş urgana gelmişlerdenüz

(Mihri H. g. 64.3)

Dâr-ı cünûna gönlümi Mansur ider meger

Çün Kays u kûh-ken beni meşhûr ider meger

(Şeref H. g. 43.1)

⁶ Pala, a.g.e., s.262.

Urmamışdı destini Mansûr'a cellâd-ı kazâ
Kâkülün zencîrine âşıkların ber-dâr iken

(Leylâ H. g. 92.4)

1.2.6. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (1207-1273) (Monla Celâl, Molla Celâl)

Mutasavvıf bir Türk şairi Mevlevî tarîkatının kurucusudur. 30 Eylül 1207'de Belh'de doğmuş, Konya'da ölmüştür. Eserleri dîvan, gazel ve rübâilerden meydana gelmiştir. En meşhuru Mesnevî'sidir⁷.

Dîvanlarda Mevlâna, Monlâ-yı Rûm, Monlâ-yı Rûmî, Mesnevî-hân gibi adlarla zikredilmiştir.

Bendesiydi Hazret-i Monlâ-yı Rûm'un dünyede
İrişüp mahşerde de itsin Hudâya kâm-rân

(Şeref H. T. 115.b.3)

Var rahm idici Hazret-i Monlâ gibi şâhım
Hâcet ne su'âle bana mahşerde günâhım

(Leylâ H. Mr. 2.3)

Hâk-i pâ-y-i Mevlevî'yim gelmişim dergâhına
Eylerim Monla Celâl'in aşkına lutfun recâ

(Leylâ H. Ş. 5.4)

Yeter iki cihânda bana bir Molla Celâl'im var

(Şeref H. Th. 16.1)

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın Mevlevilik'e olan saygı ve sevgisi onların da bu tarîkata ait olabileceklerini düşündürmektedir.

⁷ Mustafa Güneş, (2007), *Gönül Çağlayanı Hz. Mevlânâ*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul: ss. 8-11.

1.2.7. Sultan Veled (1226-1312)

Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî'nin oğludur. Babasının Mevlevî tarîkatını bir kaide ve sistem altına almıştır. Dîvanından başka İbtidânâme, İntihânâme, Rebâbnâme adında üç manzum ve Maârif adında da bir mensûr eseri vardır. Sultan Veled, onüçüncü asrın ikinci yarısında Anadolu Oğuz lehçesi edebiyatında mühim bir varlık olarak kendini tanıtmıştır. Şiirleri daha ziyâde didaktiktir Sultan Veled Karaman'da doğmuştur⁸.

Devrde Sultân Veled îmâ ider bu nükteyi

Bend-i zencir-i itâ'atdir gürûh-ı Mevlevî

(Şeref H. K. 7.4)

Mevlevîlik tarikatının kurucusu olması münasebetiyle Mevlevîlik ve Mevlâna ile ilgili beyitlerde yer almıştır.

1.2.8. Şâzelî

Eb-ül-Hasan Takiyüddîn-i Ali bin Abdullâh-üş-Şâzelî, Şâzeliyye tarîkatının kurucusudur. Hicrî 59 (Milâdî 1196-1197) yılında Afrika'da Septe civârındaki Gamâre nâhiyesi köylerinden birinde doğmuştur.

Derûnında garîbânı idince izz ile iskân

İder elbet cenâb-ı Şâzelî bâ-'avn-i Hak imdâd

(Leylâ H. T. 55.3)

⁸ Güneş, a.g.e., s. 12.

1.2.9. Şems-i Tebrîz

Şemş-i Tebîzî de denilmektedir. İranlı tasavvuf adamıdır. Tebriz’de doğmuş, Konya’da vefat etmiştir. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî üzerinde etkili olduğu söylenmektedir. Farsça Makalat adlı yapıtı bulunmaktadır. Şems-i Tebrîzî, 1244 yılında Konya’ya gelmiştir. Bu tarih Mevlânâ’nın hayatında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir⁹.

Şems-i Tebrîz hakkıçün gönlüm
Gayre meyl itmez zerre mikdârı

(Şeref H. Kk. 2.10)

Ferâmûş itme yâ Sultân Veled bu ‘abd-i nâ-çîzi
Kabûl it zerre isem de be-‘aşk-ı Şems-i Tebrîzî

(Şeref H. Ms. 6.9)

Şems’in Konya’dan ayrılarak Halep’e ve Şam’a gitmesinin ardında, Mevlâna oğlu Sultan Veled ile onu geri getirtmiştir.

1.2.10. Veysel Karânî (Veysü’l Karen)

Tâbiîn’in büyüklerindedir. Hz. Muhammed’in zamanında bulduysa da O’nu göremedi. Annesinin sözüne o denli bağlı idi ki Medîne’ye Hz. Muhammed’in kapısına kadar geldiği halde annesinin “O’nu bulamazsan geri dön.” sözüne uymak için Hz. Muhammed’in hâne-i saâdetine dönmesini beklemeden Karen’e doğru yola çıkmıştır. Hz. Muhammed eve dönünce onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir. Hz. Ömer kendi elleriyle Hırka-i Saâdet’i ona vermiştir¹⁰.

Nesl-i zât-ı Hazret-i Veysü’l-Karen’dir cümlesi
Rûz-ı haşr elbet olur makbûl-i Rabb-i Müste’ân

(Şeref H. T. 113.6)

⁹ Güneş, a.g.e., s. 15.

¹⁰ Pala, a.g.e., s. 410.

Veys'ül-Karenî'nin Hz. Muhammed döneminde yaşadığı, bu sebeple onun neslinin de övgüye değer olduğu düşünülmektedir.

1.3. LEYLÂ HANIM VE MEVLEVÎLİĞİ

Leylâ Hanım dîvanda pek çok yerde Mevlevîlikle ilgili Mevlâna, Mevlevîlik, Mevlevîhâne gibi kelimeleri zikretmiştir.

Hâk-i pâ-yı Mevlevî'yim gelmişim dergâhına
Eylerim Monlâ Celâl'in aşkına lutfun recâ

(Leylâ H. Ş. 5.4)

Leylâ Hanım'ın şarkısında kendisinin de Mevlevî olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir. Vefâtında Galata Mevlevîhânesi hazîresine defnedildiği bilinmektedir.

1.4. ŞEREF HANIM VE MEVLEVÎLİĞİ

Leylâ Hanım Dîvanı'nda olduğu gibi Şeref Hanım Dîvanı'nda da Şeref Hanım'ın Mevlânâ dolayısıyla Mevlevîlik'e olan yakınlığı ve sevgisi görülmektedir.

Ne kesb-i kâra ümmîd-i liyâkat ne mecâlim var
Ne 'izz ü câha meyl ü ragbet itmek ihtimâlim var
Yeter iki cihânda bana bir Molla Celâl'im var

(Şeref Hanım. Ş. 16.1)

Şeref Hanım'ın dîvanından da yola çıkarak onun da Leylâ Hanım gibi Mevlevî olduğu sonucuna varmaktayız.

İKİNCİ BÖLÜM
CEMİYET

2.1. ŞAHISLAR

2.1.1. Tarihi Şahsiyetler

2.1.1.1. Hükümdarlar, Şehzâdeler

Leylâ Hanım Dîvanı ve Mihrî Hâtun Dîvanı'nda hükümdar ve şehzâde adları zaman zaman beyitler arasında yer almaktadır. Dîvanlarda yer alan devlet adamlarının isimleri Leylâ Hanım Dîvanı'nda Hazreti Mahmûd Hân, Mahmûd Hân, 'Abdü'l-Mecîd Hân, Cem, Sultân Ahmed biçiminde geçmiştir. Mihrî Hâtun Dîvanı'nda Sultân Ahmed Hân, Sultân Bâyezîd, İbni Sultân Bâyezîd, Şeh Süleymân, Cem, Hâmid isimleri zikredilmiştir.

İtme şekvâ devr-i Hân Mahmûd'dur Leylâ ne gam

Böyle kalmaz şâd olur ehl-i hüner âlem bu yâ

(Leylâ H. G. 4.7)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda: T.13.1, T.12.1, T.4.1, T.1.1, K.5.17, T.2.2, T.5.1, T.7.1, T.7.7, T.8.1, T.8.5, T.9.1, T.10.1, Ş.1.3, G.86.8, T.22.1, T.21.1, T.20.3, Ş.15.4-3, G.94.1, K.2.1' de yukarıda adı geçen padişahlar zikredilmiştir.

Kimdür ol sultân Ahmed İbni Sultân Bâyezîd

Saltanat tahtında olsun haşre dek ömri mezîd

(Mihrî Tb: II.14)

Mihrî Hâtun Dîvanı'nda Tb.I.7, K.16.16, K.15.9, K.11.5, K.9.10, K.9.4, K.8.26, K.6.9, K.5.13, K.4.10, K.3.20, K.13.9, Tz.395, Tz.406, Tz.350, K.14.15, K.7.9, K.2.4, G.150.4' te padişahların adları kullanılmıştır.

Şeref Hanım Dîvanı'nda da Hân Mecîd, Abdü'l-Mecîd Hân, Cem, Mahmûd Hân, Abdül-Hamîd adları kullanılmıştır.

Kerâmet gösterir ‘Abdü’l-Mecîd Hân dâ’imâ nâsa
Virir her mansıbı erbâbına ber-vefk-i dil mutlak

(Şeref H. T. 69.1)

Söyledi Leylâ kulu cevher gibi târîhini
İtdi Hak ‘Abdü’l-Mecîd Hân’ı imâmü’l-müslimîn

(Leylâ H. T. 7.7)

Değil mi kutb-ı âlem Hazret-i ‘Abdü’l-Mecîd Hân kim
Yine gösterdi bir âli kerâmet halk-ı dünyâya

(Şeref H. T. 46.1)

Din grubunun başı mânasıyla ‘Abdü’l-Mecîd Hân kastedilmiştir.

2.1.1.2. Diğer Devlet Erkânı

Şeref Hanım Dîvanı’nda İbrâhim Paşa, Yûsuf Paşa, Rif’at Paşa, Âlî Paşa, Hâmî Paşa, Emîn Paşa, Simâ’îl Paşa, Sâmi Paşa, Kâmil Paşa, Nâ’ilî Paşa adları kullanılmıştır.

Leylâ Hanım Dîvanı’nda Silah-dârî Aga, Sa’îd Paşa, Mustafa Paşa, Silahdâr-zâde Seyyid Mehemed Beg adları geçmektedir.

Hayf kim Seyyid Mehemed Beg silahdâr-zâdenin

Murg-ı rûhı şimdi bu bâğ-ı fenâdan uçdı vây

(Leylâ H. T. 10.5)

2.1.1.3. Osmanlı Sahası Dışındaki Hükümdar ve Devlet Adamları

Mihri Hâtun Dîvanı’nda İskender (Sikender), Dârâ, Haydar Şâh, Ferîdûn isimleri kullanılmıştır.

Devr-i Dârâ bozulup devr-i Sikender m'anılır
Şehriyâr olalı sen husrev-i hâkân-şekil

(Mihri H. K. 8.24)

G.123.2, G.189.5'te de isimler kullanılmıştır.

Leylâ Hanım Dîvanı'nda Th. 1.8.3'te Sikender ismi geçmiştir. Dîvanda Dârâ ismi de geçmiştir.

Şeref Hanım Dîvanı'nda, Sikender ve İskender, Tahmâs Şâh isimleri yer almıştır.

Nutk-ı cân-bahşıyla nice mürdeler buldı hayât
Çekdi İskender 'abes âb-ı hayâta zahmeti

(Şeref H. Kk. 7.5)

Şeref Hanım Dîvanı'nda İngiliz Kralı sözcük gurubu da kullanılmıştır.

Vasfindan ne denlü itsem ifrât
Tasdîk ider İngiliz kralı

(Şeref H. K. 23.33)

Ki ya'nî Şeh Süleymân ol cüvân-baht-ı Ferîdûn-dehr
Başına gerçi bir şehdûr yedi iklim hânıdır

(Mihri H. K. 14.13)

Eylemez taht-ı Ferîdûn'a nigâh

(Şeref H. Ms. 8.3)

2.1.2. Şairler, İlim Adamları, Ressâmlar, Hattat ve Nakkaşlar

İncelediğimiz dîvanlarda zaman zaman şairlere ve ilim adamlarına da yer verilmiştir.

2.1.2.1. Âşık Ömer

Senin eş'âr-ı perîşânından
Yegdir âşık Ömer'in nazmı bile

(Şeref H. Kt. 10.2)

Beyitte bir kıyas durumu söz konusudur denilebilir. Halk şairi örnek verilmiştir.

2.1.2.2. Bâki (1526-1600)

Bâki Şeref Hanım Dîvanı'nda ismi geçen şairlerden biridir. Beyitte Bâki'nin sanatına övgü yapmıştır. Leylâ Hanım Tahmisinde de Bâki adını kullanmıştır.

Ne cür'etle idersin nazm-ı Bâkî'yi Şeref tanzîr
Nice kerre seni tab'ın bu vâdîde utandırmış

(Şeref H. G. 78.5)

2.1.2.3. Belâyî

Mihrî Hâtun'un babası Belâyî mahlasıyla şiirler yazan Kadı Hasan Amasyevî'dir. Mihrî, dîvanının iki nüshasında "Dîvan-ı Mihrî Duhter-i Mevlânâ Belâyî" (Mevlânâ Belâyî'nin kızı Mihrî'nin dîvanı) şeklinde başlık bulunmakta ayrıca Mihrî Hâtun, dîvanında iki yerde babasının adının "Belâyî" olduğunu açıkça belirtmektedir¹¹.

¹¹ Mehmet Arslan (2007), Mihrî Hâtun Dîvanı, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara: s.29

Ey Belâ-keş Mihrî sen benzer Belâyî neslisin
Sana dâ'im bî-vefâlar galibâ andan çıkar

(Mihrî H.g.39.8)

2.1.2.4. Bihzâd

Şeref Hanım beyitte şairin üstâd olduğunu ifade etmektedir.

Bâ-husûs naks almada üstâddır
Gâlibâ âyîne yâ Bihzâd'dır

(Şeref H. L. 1.9)

2.1.2.5. Fehîm

Eylerim tanzîr bî-pervâ Fehîm'in nazmını
Kim Mesîh-i himmeti şîrîn-makâl eyler beni

(Şeref H. 236.5)

Şi'r-i selîsde Fehîm

(Şeref H. Mr. 7.7-2)

2.1.2.6. Fehmî

Şeref Hanım beyitte şair Fehmî'den şiirine nazire istemenin küstahlık olduğunu ifade etmiştir.

Nazîre istemekden na't-hânın mîr Fehmî'nin
Şeref küstâhı kasd-ı imtihândır yâ Resûlallâh

(Şeref H. 227.9)

2.1.2.7. Fıtnat Hanım (1842-1911)

Söylemiş gılmân cinânda fevtinin târîhini
 Ola Fıtnat Hanım'ın yâ Rab nedîm-i bezmi hûr
 (Şeref H. T. 88.4)

Beyitlerde Şeref Hanım kendi gibi kadın şairlere övgü yaparak dünyaya bir daha onlar gibi şairin gelmeyeceğini belirtmiştir.

Hâh u nâ-hâh Şeref'in kadrini bilsin yârân
 'Aleme bir dahi Leylâ ile Fıtnat gelmez
 (Şeref H. G. 65.7)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda da şairler yer almıştır. Şairlere şairliklerini öven mısralarla karşılık vermiştir.

Nice ben olmayam ol dergehin memnûn-ı ihsânı
 Bütün Fıtnat'daki feyzi bana bahş itdi Mevlânâ
 (Leylâ H. G. 2.7)

Lîk lutfunla tüvân gelse dil-i nâ-şâda
 Fıtnat'ın eylerim âsârını bî-nâm u nişan
 (Leylâ H. K. 5.28)

Şöyle merdâne hüner-perdâz olurdu ki sözüm
 Fıtnat'ın âsârını eylerdi bî-nâm u nişân
 (Leylâ H. K. 3.14)

Fıtnat-ı merhûmeyi tanzîre yokdur kudretim
 Hâme taksîrin bilüp nâ-çâr kendin gösterir
 (Leylâ H. G. 30.7)

2.1.2.8. Gâlip

Yoksa Leylâ Gâlib'i tanzîre şimdi kudretin
Hâme bir gün bülbül-i gûyâ olur âlem bu yâ

(Leylâ H. G. 3.6)

Şâirin şairliğine olan bu beğeniyi beyitte görebiliriz.

2.1.2.9. Güvâhî

Mihri Hâtun Dîvanı'nda Güvâhî ismi gazelde kullanılmıştır.

Mu'âyin işbu şi'ri ger sorarsan
Nedür dirsen Güvâhî'nün günâhı

(Mihri H. g. 186.8)

2.1.2.10. İbni Kemâl

Olur elbette mülzem meclis-i fazlında ol zâtın
Gerek İbni Kemâl olsun gerekse İbnî Sînâ'dır

2.1.2.11. İbni Sînâ

Hicâbından soguk der dökdürürdi İbni Sînâ'ya
Ma'ârifle o rütbe zâtı zîrâ germ-ülfedir

(Leylâ H. K. 6.9)

İbnî Sînâ Buharalı olup, zamanın en büyük âlimi, doktor ve filozofudur.
Avrupa'da Avicenna diye tanınmıştır.

2.1.2.12. İzzet

Leylâ Hanım Dîvanı'nda İzzet ve İzzet Efendi ismiyle beyitlerde yer alan şairin T.35.7, Tb.I.2, Tb.II.7, Tb.IV.29, Td.2.6.4'te kullanılmıştır.

Bu matla'ı yâd itmededir hazret-i İzzet

(Leylâ H. Td. 2.6.4)

2.1.2.13. Keçeci-zâde (1786-1829)

Bezm-i irfâna sezâ-vâr olur elbet bî-şek
İtse tahmîsine ragbet Keçeci-zâde bu şeb

(Leylâ H. G. 10.7)

2.1.2.14. Lebîb

Ser-firâz-ı şu'arâ mefhar-ı cümle ukalâ
Re'y u tedbîrini hep zâtı Lebîb itse sezâ

(Şeref H. Mes. 3.12)

İden şartınca dikkat gidemez vâdî-i tanzîre
Şeref nazm-ı Lebîb-i zî-kemâle inceden ince

(Şeref H. G. 212.7)

2.1.2.15. Leylâ Hanım (?-1848)

Şeref Hanım çağdaşı olan şaireyi nazmı ile anmıştır.

Hazret-i Leylâ Hanım göçdi virür elbet Şeref
Hüzni tab'-ı şâ'irâna nazm-ı mevzûna hâlel

(Şeref H. T. 90.1)

2.1.2.16. Mânî

Meşhur Çinli bir nakkaş ve ressam adıdır. Sasanîler zamanında Şâpur devrinde İran'a gelmiştir. Burada Zerdüştlük ile Hıristiyanlık'ı incelemiş ve bunların ikisini birleştirerek yeni bir mezheb kurmuştur. Buna Mani dini (Maniheizm) denilir¹².

Ne cânı var yaza Mânî kaşun işâretini

Ne haddi var bile âkil lebün ibâretini

(Mihrî H. g. 206.1)

Ta sörse hased ide anun nakşına Mânî

(Mihrî H. Mü. 5.3)

Lebi Bihzâd'a zülfi Mânî'ye yârin virür hayret

Bulunmaz almaga tasvîrini bir vechile sûret

(Şeref H. g. 21.1)

2.1.2.17. Memdûh Beg

Nola Memdûh Beg'in eş'ârı makbûl-i cihân olsa

Şeref yokdur bu denlü nazm-ı dil-keş bir sühan-verde

(Şeref H. G. 213.5)

2.1.2.18. Nâbî (1642-1712)

Dîvan'da "Nâbî gibi henüz bir üstâd görmedi" mısra'ı şairin Nâbî'yi bir üstâd olarak gördüğünün bir ispatıdır. Mısra Şeref Hanım Th. 14.5.5'te yer almaktadır.

¹² Pala a.g.e., s. 262.

2.1.2.19. Nâcî

Nazm-ı mîr-i Nâcî-i hoş-gûya bî-pervâ Şeref
Eylemiş cür'et nazîre söylemiş bî-hûş iken

(Şeref H. G. 172.5)

Şeref Hanım şaire nazîre yazmasını pervâsızlık olarak nitelendirerek şairi övmüştür.

Şâ'irân zümresinin ser-tâcı
Mahlas-ı pâkini koymuş Nâcî

(Şeref H. Kt. 23.1)

2.1.2.20. Nazîm

Nazm-ı nefisde Nazîm

(Mr. 7.7-1)

Mısra'ında da Şeref Hanım şairlere şairlikleri ile ilgili atıflarda bulunmuştur.

2.1.2.21. Necâtî

Mihri Hâtun Dîvanı'nda Necâtî'yi konu alan üç beyite rastlamıştır. Beyitlerde şair Necâtî ve şiirini övmüştür.

Sen ey Necâtî ister isen bûriyâ döşek
Yâr ışığında Mihri'ye bir kırı câ yeter

(Mihri H. g. 46.6)

Dîvanda g.160.7 ve T.7.3' te şairin adı kullanılmıştır.

2.1.2.22. Nedim (1681-1730)

Dise şâyetse sana rûh-ı Nedîm-i sâbık
Âferîn tab'ına irfânına mâşâallâh

(Şeref H. Kt. 74.2)

Tab'-ı zarîfde Nedîm

(Şeref H. Mr. 7.7.3)

2.1.2.23. Nesîb

Âşıkâne kıl Şeref tanzîr Nesîb'in nazmını
Şi'rine te'sir vir hemvâre Allâh aşkına

(Şeref H. G. 183.5)

2.1.2.24. Nûrî

Şeref Hanım yine bu beyitte şaire övgü yapmıştır.

Şi'r-i Nûrî 'acebâ gonca-i hikmet mi Şeref
Tab'ıma olmadadır bûy-feşân nolsun bu

(Şeref H. G. 182.5)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda da Nûri adının geçtiği g.49.6, g.44.7, g.24.5 beyitler yer almıştır.

Nûrî-i merhûmun oldum ben de Leylâ pey-revi
Öyle zâtın şi'rini iz'ân idenler bizleriz

(Leylâ H. g. 44.7)

2.1.2.25. Pertev

Nazm-ı Pertev mi benim şi'r-i perîşânım mıdır

(Şeref H. Ş. 1.5-4)

2.1.2.26. Râgıp

Her bir gazeli virdi Şeref tab'a güşâyış

Râgıp gibi bir böyle sühan-gûya ne dirsın

(Şeref H. G. 176.5)

2.1.2.27. Selmân

Selmân-ı Savecî (1309-1376) diye bilinen ünlü İran Şâiri olup kasideleriyle ünlüdür. Şâirler kendilerini Selmân-ı Savecî'ye benzetmeyi âdet edinmişlerdir¹³.

Şübhesüz nâdân u ebter cılî ü bî-idrâkdur

Ehl-i şi'r içre seni yeg görmeyen Selmân'dan

(Mihri H. g. 130.b.6)

2.1.2.28. Vâsıf

Leylâ Hanım Dîvanı'nda Vâsıf ve Vâsıf Bey ismi kullanılmıştır. g.100.8, g.100.9, g.47.7' de adlar geçmektedir.

Leylâ olup ehl-i hüneri afvına magrûr

Vâsıf Beg'i tanzîre cesâret budur işte

(Leylâ H. g. 100.8)

¹³ Pala, a.g.e., s. 348.

2.1.2.29. Vecdî

Şeref nazîre tarîkinde rûh-ı Vecdî'nin
Müdâm sencileyin şerm-sârıyız biz de

(Şeref H. G. 187.5)

İncelediğimiz dîvanlarda şairlerin, diğer şairlere olan saygısı, sevgisi açık bir şekilde görülmektedir.

2.1.2.30. Vehbî

Beyitte şairin şairaneliğine ve şiirine olan beğenisini görebiliriz.

Vehbî'ye nazîre Şerefâ mümkün olur mı
Her iki gazel akl alıcı dilber mi nedir bu

(Şeref H. G. 180.5)

2.1.3. Tarihi ve Efsânevî Şahsiyetler

2.1.3.1. Arstâlis

Ünlü Yunan filozofu klasik felsefenin kurucularındandır. Eflâtun'un kurmuş olduğu Akademia'da 20 yıl süre ile ona asistanlık yapmıştır. Aristoteles veya Aristo adları ile de bilinir.

Virmezse nabzına göre şerbet nigârımın
Bokrât u Arstâlis ü Lokmân'ı neyleyim

(Şeref H. G. 138.3)

Şeref Hanım Dîvanı'nda Aristû ismi Tc.V.37, T.49.2'deki beyit ve mısralarda geçmiştir.

Görse Aristûlar eger re'yin o zât-ı ekremin
Bî-şübhe atarlardı ol dem reşk ile 'ukbâya cân

(Leylâ H. T. 27.2)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda K.6.7 ve T.4.2 beyitlerinde ve Aristû ismi kullanılmıştır.

2.1.3.2. Bokrât

Eski Grek medeniyetinin en ünlü hekimi olan Hippokrates'in İslâm âlemindeki adıdır. Tıp ve hikmetle ilgili olarak edebiyatta çok kullanılmıştır.

Haste-i 'aşk u mahabbet derde dermân istemez
Sihhat ümmîd eylemez Bokrât u Lokmân istemez

(Şeref H. G. 70.1)

2.1.3.3. Câlînûs

Eski Grekler'in en büyük hekimlerinden biridir. Bokrat ile birlikte hekimlikteki mahareti nedeniyle anılır.

Olsa Câlînûs u Eflâtûn yokdur çâresi
Merhem-i hicrân ile işler mahabber yâresi

(Şeref H. G. 242.1)

İder bir sözle Câlînûs'ı mülzem cânı isterse
Ma'ârifde fezâ'ilde kelâmı sırr-ı hikmetdir

(Leylâ H. K. 6.8)

2.1.3.4. Cemşîd

Pişdâdiyan sülalesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yediyüz yahut bin yıl yaşamıştır. Nuh Peygamber zamanında yaşadığı söylenir¹⁴.

Nice Cemşîd-i âlemdür görün kim adl-i devrinde
Koyun kurd ile yürürler zihî hoş zindegânîdür

(Mihri H. K. 15.21)

2.1.3.5. Efrâsiyâb

Alp Er Tunga'nın Şehnâme'deki adıdır. Mâveraünnehir'de hüküm sürmüş olup Turan'ın en büyük hakanlarından¹⁵.

Ol cihân-gîr-i zamânun görse tîgı lem'asın
Korkusundan kendüzini bilmeye Efrâsiyâb

(Mihri H. K. 3.11)

2.1.3.6. Felâtûn

Aristo'nun hocası olan meşhur Yunanlı filozoftur. Sokrat'tan öğrenim gören Eflâtûn, Mısır'da okumuş ve Yunanistan'a dönerek Atina'da Akademia'yı kurmuştur.

Ey felek bir Yâre açdın ki dile bu derd ile
Gelse Lokmân u Felâtûn çâre yok dermânıma

(Şeref H. T. 85.4)

Şeref Hanım Dîvanı'nda Tc.II.12, T.89.3, T.49.2, T.70.3, G.83.4, G.121.2., K.11.10, Ş.27.1-5, G.242.1, Tc.V.37, Ts.3.2-4; Leylâ Hanım Dîvanı'nda T.4.2, K.6.7, G.93.3, Tm.2.3-2 mısralarında geçmiştir.

¹⁴ Pala, a.g.e., s. 83.

¹⁵ Pala, a.g.e., s. 124.

2.1.3.7. Fir'avn

Eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lakap olarak verilmiştir. Birçok firavnlara olmasına rağmen içlerinden en meşhuru Hz. Musâ zamanında yaşamış olandır.

Allah Allah ne cesâret ne fezâhat bunlar
Geçdi fir'avn ile Nemrûd-ı bilâ-şekk ü gümân
(Şeref H. K.18.24)

Böyle işe a zâlim ü gaddâr u kîne-hâr
Nemrûd u Fir'avn bile itmez cesâreti
(Şeref H. K. 17.9)

Geçdi Fir'avn ile Nemrûd-ı 'ânûdı mel'ûn
Cümlesinden bana kalursa derim kemdir bu
(Şeref H. K. 14.5)

2.1.3.8. Kârûn

Kur'ân-ı Kerîm'de anılır. Rivâyete göre çok zengin ama cimri ve zâlim bir kişi imiş. Allah kendisine çok büyük bir servet verdiği halde zekât vermeyip servetiyle kibirlenmiş sonunda Hz. Musa'nın duası vasıtasıyla servetiyle birlikte yere geçmiştir.

Dûd-ı âhım rû-be-râh-ı tâk-ı gerdûn eyledim
Dâne-i sîm-i sirişkim nakd-i Kârûn eyledim
(Şeref H. G. 121.1)

Mâl ile irse kişi mertebe-i Kârûn'a
(Şeref H. Th. 3.4-3)

2.1.3.9. Lokmân

Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan tarihi bir şahsiyettir. Anlatılanlara göre o Hikmet ve hekimliğin pîri ve sembolü olarak bilinir.

Yatdı onbeş gün varup ârâm-gehinde lâ-ilâc

Vakti gelmiş çâre ne Lokmân Hekîm olsa gider

(Şeref H. T. 121.5)

Bulunmaz hastenin derdine dermân vakti geldikte

Velev tedbîrine Lokmân sa'y u ihtimâm itsin

(Şeref H. T. 119.4)

Şeref Hanım Dîvanı'nda Lokmân ismi T.116.5, T.104.2, K.16.5, K.3.7, K.15.3, G.96.6, G.138.3, G.70.1, Tc.II.12, T.103.4, T.89.3, T.85.4, G.98.6, G.254.2, G.255.3, G.205.1, G.193.4, G.145.2, G.139.3, G.58.3' te kullanılmıştır. Mihrî Hâtun Dîvanı'nda Tz.351'de isim geçmiştir.

2.1.3.10. Minûçîhr (Mihû-çehr)

Şehnâme'de adından bahsedilir. Pişdâdiyân sülâlesinden Fars hükümdarı Feridun'un torunu ve İreç'in oğludur.

Sakın devrinde yâd itme Minûçîhr'i Nerîmân'ı

Ki ey şeyyâd bu dehrün bu şeh sâhib-kırâmıdır

(Mihrî H. K. 14.19)

2.1.3.11. Nemrûd

Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil Kulesi'ni yaptıran kral olup Hz. İbrahim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür.

Nâr-ı Nemrûd itmedi ana zarar
Oldı ol mel'ûn görüp zîr ü zeber

(Mihri H. Tz. 279)

2.1.3.12. Nerîman, Sâm, Zâl, Rüstem

İran tarihine ve efsânelerine ait olan bu dört kişi, aynı zamanda sıra ile baba ve oğuldurlar. Kahramanlıkları ve pehlivanlıklarıyla meşhurdurlar. Sâm, Ferîdun zamanında yaşamış, Şehnâme'de adı geçen kahramandır. Nerîmân'ın oğludur. Çok kuvvetli olduğu bilinmektedir. Nûh Peygamberin oğullarından birinin adı da Sâm'dır.

Bir cihân-gîr-i zamândur ol bugün alem de kim
Rüstem ü Zâl olsa rezmine gelüp itmez cidâl

(Mihri H. K. 11.13)

Yüzüne karşı cedel eyleyemez Sâm u Süvar
Rüstem ü Zâl olamaz erlik ile sana garîm

(Mihri H. K. 10.17)

Bir cihân-gîr-i zamânsın ki irevirmez amân
Lem'a-i tîgun ider dîv-i Nerîmân'ı du-nîm

(Mihri H. K. 10.16)

Mihri Hâtun Dîvanı'nda, K.517'de isim geçmiştir.

Geldik de vakti bulmayıcak çâre derdine
Ben öyle Zâl ü Rüstem ü Dârâ'yı neyleyim

(Şeref H. Tb. III.17)

Olsa lâyük Zâl ü Rüstem çâkerin
Hüsrev ü Dâra gulâm-ı kem-terin

(Şeref H. Mes. 2.4)

Ger sen semend-i devlete olsan i şeh süvar
Rüstem önünce bin dil ile hâşa-dâr ola

Tuymuş idim cenab-ı Râ'ifden
Rüstem-i dâstândır gamzen

(Leylâ H. g. 66.5)

2.1.3.13. Yezîd

Muaviye'nin oğlu ve Emevî Devleti'nin ikinci halifesidir. Kербela Vak'ası onun zamanında olduğu için özellikle Maktel-i Hüseyin'lerde adı çok anılır.

Alevî-Bektâşiler onun düşmanı olup “Yezîd” kelimesini bir küfür sözü olarak kullanırlar¹⁶.

Yezîd itdi iki şâhen-şehi dil-gîr ü rencîde
Bu denlü cürme bu 'isyâna nice ictisâr olsun

(Şeref H. k. 13.7)

İktidâ eylediler hayf Yezîd'e sad hayf
Ehl-i derde bu felâket nedir Allâh Allâh

(Leylâ H. Tb. III.16)

Şeref Hanım, Leylâ Hanım ve Mihrî Hâtun Dîvanları'nda bu kişilerden bahsedilmiştir.

¹⁶ Pala, a.g.e., s. 417.

2.1.3.14. Bermekî

Harûn-ür-Reşîd zamanında vezirlik yapan bir ailenin Hâlit, Yahyâ, Fâzıl, Câfer adında dört oğlunun soyadına verilen addır.

Cûd ile teşbih olur mı hîç o şâha Bermekî
Gıpta eyler bir vezîrine anın ‘Abbâsiyân

(Leylâ H. T. 10.3)

2.1.3.15. Ferhâd (Kûh-ken), Şîrîn

Dîvanlarda Ferhâd ve Şîrîn kıssası, Ferhâd’ın dağı delmesindeki davranışı sembol olmuştur. Bu özelliği dışında âşığa sembol olmuş bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nâ’il bezm-i visâl olmam ben ey şîrîn lehim
Bâde-i aşkın eserde misl-i Ferhâd itse de

(Şeref H. G. 188.2)

Şeref Hanım Dîvanı’nda, K.5.9, Th.14.1-1, Tc.IV.26, Mes.5.7, G.240.1, G.121.2, G.110.3, G.90.2, G.83.2, G.78.2, G.66.2, G.61.1, G.28.3, G.27.5, G.90.2, G.1.5, G.205.4, G.187.1, G.86.4’ te isimler kullanılmıştır.

Kays u Ferhâd’a birer zâlimi câsûs itdin
Yine Leylâ’sını Şîrîn’ini mahbûs itdin

(Leylâ H. M. 2.4-1-2)

Leylâ Hanım Dîvanı’nda, Th.9.6.2-4, G.24.1, G.86.2, G.33.6, G.114.2’de isimler yer almıştır.

Bir nazarda nice âşıkları Ferhâd eyler
Nice Şîrîn nice dilber nice meh-rûdur bu

(Mihri H. G. 139.2)

Mihri Hâtun Dîvanı'nda, G.106.3, G.124.2, G.200.5, G.130.2'de Ferhâd ve Şîrîn adları geçmiştir.

2.1.3.16. Haccâc

Enevî komutanlarından olup halife Abdülmelik b. Mervan zamanında ordunun başına getirilmiştir. Mekke ve Hicâz bölgelerini ele geçirmiştir. Zâlim lakabıyla anılmıştır.

Nice bir nâ-hak yere kanlar dökersin zulm ile
Var ise aklun gel eyle nefsüne Haccâclık

(Mihri H. g. 77.5)

Beyitte zâlimlik sıfatı ile kullanılmıştır. Rivâyete göre yüzyirmibin kişiyi öldürmüş, kan dökmüştür. Haccâc'ın zulmüne benzetme yapılmıştır.

Gidip huccâc ben kaldıkça fart-ı ye's ile gûyâ
Kopar başıma her yıl bir kıyâmet yâ Resûlallâh

(Şeref H. g. 225.3)

2.1.3.17. Hamza

Peygamberimizin amcası ve süt kardeşidir. Ebû Cehl'in, Safâ tepesinde Peygamberimize küfrettiğini duyunca henüz Müslüman olmadığı hâlde Ebu Cehl'in başını yarmıştır. Hamza, Mekke'de hatırı sayılır, kuvvetli ve kıymetli bir kişi idi.

Heybetde dir gören Alî kuvvetde Hamza'dur
Rezmine düşmenün yürüyüp sürse aşkarı

(Mihri H. g. 205.5)

2.1.3.18. Husrev (Hüsrev)

Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevideki erkek kahramanlardan biridir. Pervîz olarakta kullanılmıştır.

Daglar başında 'aşk ile bî-çare Kûh-ken
Sanmış Husrev yolını taşlarla bağladım

(Leylâ H. G. 87.4)

Yeter ey hâme bu tafsîl-i sühan besdir bes
Sanma kim kıssa-i Pervîz ile Rüstem'dir bu

(Şeref H. K. 16.21)

2.1.3.19. Leccâc

Satrânc oyununu icâd ettiği sanılan kişidir. Leccâc gerçekte satrancı icâd etmemiştir. O, ustası Dahir b. Sısa'nın icât ettiği bu oyunu İran'a getirip yaymıştır. Satrânc İran'da geliştiği için mucidi Leccâc sanılır¹⁷.

Ruhları nat'ında şeh-mât olmadan cân oynaram
Âlem içre var ise ancak ola Leccâc'lık

(Mihri H. g. 78.2)

Leccâc ismi genellikle satrânc terimleri ile birlikte kullanılır.

¹⁷ Pala, a.g.e., s. 253.

2.1.3.20. Leylâ (Leylî), Mecnûn (Kays)

Beyitlerde genellikle beraber yer alan Leylâ ve Mecnûn adlarının zaman zaman sanatlı şekilde de kullanıldığı görülmektedir.

Efrâfın aldı derd-i gam oldum yine hayrân-ı ‘aşk

Ey şûh Leylâ’sın benim Mecnûn-ı ser-gerdân-ı ‘aşk

(Şeref H. G. 86.1)

Şeref Hanım Dîvanı’nda, G.179.7, G.24.3, G.23.1, G.23.2, G.27.5, G.28.3, G.43.1, G.61.1, G.65.5, G.66.2, G.78.2, G.83.2, G.86.4, G.90.2, G.94.7, G.110.3, G.121.2, G.141.5, G.150.5, G.187.1, G.203.2, G.205.4, G.240.1, M.2.5-4, Ş.18.1.1-3, Mes.5.7, G.119.4, K.11.10, G.1.5, Tc.IV-26, Ts.3.2-4, T.90.2, Th.14.1-1’de isimler kullanılmıştır.

Görseydi benim sevdiğim bir gice Mecnûn

Leylâ için olmaz idi ahvâli diger-gûn

(Leylâ H. G. 93.1)

Leylâ Hanım Dîvanı’nda da Leylâ ve Mecnûn adlarını görmekteyiz. Dîvanda G.114.2, G.86.2, G.71.2, G.33.6, G.24.1, Td2.1-5, M.2.4.1-2, Th.11.2-2, Th.9.6.2-4 numaralı mısralarda zikredilmiştir.

Gördiler leyli saçun bendinde mecnûn gönlümi

Ehl-i diller Leylî vü Mecnûn dîvânın bağladı

(Mihri H. G. 194.4)

Leylâ ve Mecnûn’un halk hikâyesi olması münâsebeti dışında leyli ve mecnûn kelimelerinin gece ve deli anlamları sebebiyle tevriye ve ihâm-ı tenâsüp sanatlarına uygun kullanımları olduğu da söylenebilir.

Dîvanda, Mr.5.1, G.87.2, G.91.5 mısralarında isimler kullanılmıştır.

2.1.3.21. Vâmık, Azrâ

Diğer kahramanlara nazaran Vâmık ile Azrâ isimleri dîvanlarda daha az yer almıştır.

Gam çekme gönül sana Dilâra mı bulunmaz

Vâmık olagör ‘aşk ile ‘Azrâ mı bulunmaz

(Şeref H. G. 62.1)

Derdin anmazdı göreydi Vâmık u Ferhâd u Kays

Cümleye hayret-fezâ bir nây bir ben bir gönül

(Şeref H. G. 110.3)

2.1.3.22. Yûsuf, Zelîhâ

Doğu edebiyatlarında konusunu Kur’ân’dan alan klasik aşk mesnevîsidir. Beyitlerde daha ziyâde Yûsuf’un güzelliğinden yola çıkılarak güzel yüz kavramı işlenmeye çalışılmıştır.

Olunca ‘akd ile takdîr İbrâhîm Pâşâ’ya

Zelîhâ’yı kıyâs itmişdim oldı Yûsuf’a vâsıl

(Şeref H. T. 100.4)

Şeref Hanım Dîvanı’nda Yûsuf ve Zelîha adları, Tc.I.2, Th.5.2.4-5, K.18.3, G.149.3’ te kullanılmıştır.

Dil ne çekmişdür Zelîhâ-veş belâ-yı hecr ile

Eline girince sen Yûsuf-ı sâni kendümün

(Mihri H. G. 91.3)

Mihri Hâtun Dîvanı’nda Yûsuf ve Zelîhâ adları, K.3.29, G.188.2, G.6.7, G.5.5’te kullanılmıştır.

2.1.3.23. Diğer Şahıslar

İncelediğimiz üç dîvanda o dönemde yaşayan birçok şahsın adı geçmektedir. ayrıca Hz. Alî ve Hz. Muhammed'in yakınları ve yakınında olan kişiler de zikredilmektedir.

Leylâ Hanım Dîvanı'nda; İsyân Baba, Nesîbâ Hanım, Ahmet Aga, Şefika Hanım, Es'ad Efendî, Refî'a Hanım, 'Ali Aga, Râgıba Hanım, Sâfiye Hanım, Rahmi Beg, Nev-Nihâl Usta, Gül-zâde, Muhammed Tevfîk, Râ'if Efendi, Andelîb Hanım, Râbi'a Hanım, Sa'âdet, Mîr Ârif, El-Hâc 'Alî Baba, Becâ Tâhir Efendi, 'Âsım Efendi, Münîre, 'Atiyye Sultan, Betûl, Nihâd, Mekkî Efendi-zâde, Yahya Beg Efendi, Behiyye Hanım, Mîr Sâmih, Emîne Hanım, Câvid, Rızâ, Nâfiz, Abdü'l-latîf, Mîr Nebîl, Hazret-i Feyzî Efendi, Hâcî Mollâ, Şeyh Cünûnî, Mecdü'd-dîn-i Sîvâsî, Şeyh Muhammed Kudret, Sünbül Sinân, Seyyid Nâsır, Arîf Çelebi, Cenâb-ı Mîr Râ'if;

Şeref Hanım Dîvanı'nda; Münire Hanım, Bedri, Zeyneb, Nakıyye, Neş'et Efendi, Bâhir Beg, 'Âtîf Beg, Emîne Hanım, Zînet Hanım, Es'ad Efendi, Nâ'ile Hanım, 'Âyişe Hanım, Hediyye, Şerîfe Kadriye Hanım, Hadîce Ana, İsmet Beg Efendi, Râbi'a Hanım, Dürriyye, Tevfîk Beg, Ümmü Gülsüm Hanım, Kız Ahmed, Pîç Emîn, Nesîbe Hanım, Necîbe Hanım, Kâşif Aga, Halîlüllâh İbrâhim Beg, Zekiyye Hanım, Ârif Beg, Nâfi'a Hanım, Cevrî Beg, Mîr Hamdi, Ârife Hanım, Fâtıma, Ferîd, Vahîd, Rif'at Beg, Senî'a Hanım, Besîm, Hadîce, 'Abdu'r-Rahîm, Nebîl Beg, Hasîbe, Cemîle Sultân, Refî'a Sultân, Muhammed Beg Efendi, Hüsâmü'd-dîn Efendi, Na'îmi Müfti Muhammed Efendi, Rızâ Beg, İzzet Beg Efendi, Osmân Efendi, Muhyid-dîn Efendi, Ziyâ'ü'd-dîn, Veysî Efendi-zâde, Hilmi, Nesîm Monlâ, İzzî Efendi, Fu'âd Efendi, Atâ'ullâh Efendi, Ârif Efendi, Sa'dî Yahyâ Dede, Celâlü'd-dîn, Kadrî Efendi, Tevfîk Beg Efendi, Hâlid Efendi, Bahâ'ü'd-dîn Efendi, Âşîr Efendi-zâde Muhyi'd-dîn Efendi, Âşîr Efendi-zâde Tâcü'd-dîn Efendi, Veys, Sâni, Hâtem, Âlî Emin Paşa, İbni Ziyâd, Şeyh Sadrû'd-din Efendi, Rüşdî Molla, Tahsîn Beg Efendi, Sa'dullah Efendi, Yûsuf Efendi, Nâ'ili, Hilmi Efendi, Cevdet Efendi, Şâki Efendi, Fethi Efendi, Vefîk Ahmed Efendi, 'Azîz, İlyas Efendi, Mîr-i Tâhir, Fazl, Nûrû'd-din Beg, Sâlih Efendi, Subhi Beg, Mîr Celâl, Gâlib Beg, Hüsâm, Derviş Paşa, Edhem İbrahim, Hayrullah Efendi, Zîver Efendi, Fehmî Beg Efendi, Şevkî, Memdûh Beg, Vecdî, Fârûk, Besîm, Hamdi Efendi,

Zâhide Hanım, Mahmûd Efendi, Kudret Efendi, Muhammed Dede, Neyir Mollâ, Şeyh Kadrî Efendi, Şeyh Muhyi'd-dîn Efendi, Şeyh 'Abdullâh Efendi, Zehra Hanım, Nâcî Efendi, Muhyi'd-dîn, Şeyh Şemsü'd-dîn, Zeynü'l-Âbidîn Efendi, Sâliha adları zikredilmiştir.

2.1.3.24. Hazreti Meryem

Hiz. İsa'nın annesidir. Davûd peygamberin soyundan İmran adlı bir zatın kızıdır. Kur'an-ı Kerim'in birkaç yerinde anılır. Hıristiyanlar ve özellikle Katolikler Meryem'i en kutsal yaratık sayarlar. Cebrail vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır.

Olurdu ümmetin elbetde İbni Hazret-i Meryem

(Leylâ H. Th. 1.5.2)

2.2. KAVİMLER, İRK ADLARI

2.2.1. Acem, Arap, Türk, Kürd,

Acem kelimesi birçok beyitte kavimden ziyade memleket mânasında kullanılmıştır.

Gelüp Türk ü 'Arab Kürd ü 'Acem'den minnet Allah'a

Cihâda oldu hâzır toldı her yer 'asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.7)

Cây-gâh itmişdir ammâ her yeri

Anı ben gördüm 'Arab'da ekseri

(Leylâ H. L. 1.10)

Arap ve Türk kelimeleri de daha çok memleket mânasında kullanılmıştır. Dîvanlarda nâdiren kullanılan kavim adlarıdır.

Mu'allâ-menzilet Mekkî Efendi-zâde kim zâtı
Bihâr-ı devlet-i 'Osmâniyâna dürr-i yektâdır

(Leylâ H. T. 11.3)

Şimdi ki halkun katında Türklükdür i'tibâr
Keşlü tarhanalarında sûm olaydum kâşkî

(Mihri H. g. 182.7)

Âl-i Osmân tamlaması ile beyitlerde geçen bu sözcük yüce Osmanlı mânasında zikredilmektedir.

Âl-i Osmân içre bir şâha nasîb olmuş degi
Böyle âsâr-ı cemîle böyle hayr-ı mu'teber

(Şeref H. T. 11.3)

Zâyil itmesün senün Hak sâyeni tâ haşre dek
Üstümüzden ey hü mâ-fer Âl-i Osmân saltanat

(Mihri H. K. 2.9)

İncelediğimiz dîvanlarda “yüce Osmanlı” tamlaması kullanılarak aynı zamanda yönetime övgü yapmakta söz konusu olmuştur.

2.2.2. Çingâne (Çingene)

Batıda uzun süre bunların Bohemya asıllı oldukları sanılmış, bu yüzden onlara Bohemyalı denilmektedir. Gerçek çingeneler V. yüzyıla doğru Hindistan ile İran arasındaki bir yöreden göç ederek dünyaya yayılmışlardır. Bugün Asya'dan Amerika'ya ve Afrika'ya kadar dünyanın her yanına dağılmış durumdadırlar. Adları ülkelere göre değişir: İtalya'da Zingari; Fransa ve Almanya'da Romanichel veya Romani; Anglosakson ülkelerde Gipsi (Mısırlı); İspanya'da ve Fransa'nın güneyinde Gitan; Türkiye'de Kıpti (Mısırlı), Poşa olarak adlandırılırlarsada onlar kendi dillerinde (Romani) kendilerine, “insan” anlamına gelen manuş veya rom derler. Genellikle

göçebe bir hayat süren çingeneler, çok büyük bir aile oluşturur.Falcılık, kalaycılık, elekçilik, sepetçilik gibi işlerle meşgul olmaktadır¹⁸.

Çingâne midir aslı rakîbin nedir âyâ
Gördüm anı sûk içre bugün geçdi elekle
(Leylâ H. g. 97.4)

Leylâ Hanım beyitte çingene sözcüğünü onların meslek olarak yaptıkları elek yapma ve satma işlerini de işaret ederek kullanmıştır.

2.2.3. Kıbtî

Kıbt soyundan olan, çingene demektir.

Bu ihânetligi Kıbtî vü Nasârâ ve Yehûd
İdemez âh bu kâfirse müsilmân olsun
(Şeref H. K. 16.23)

Kıbtîlik beyitte olumlu vasıflarıyla düşünülmeyen anlamda bir ırk olarak söylenmiştir.

2.3. YERLEŞİM MERKEZLERİ

2.3.1. Anadolu (Anadolu, Rûm)

Rûm ismi, yer aldığı beyitlerde Anadolu'yu ifade eder.

Şeref Hanım Dîvanı'nda T.39.2 ve T.70.2 beyitleri aynıdır. Beyitlerde Anadolu Rûm'u ismi zikredilmiştir.

Şeref kesb eyler iken sadr-ı Anadolu Rûm'un da

¹⁸ *Meydan-Larousse Gençlik Ansiklopedisi*, C. I, Meydan Neşriyat, İstanbul: s. 347

Münevver oldu şimdi pâyesi kadr-i bülendiyle

(Şeref H. T. 39.2; T.70.2)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda Anatol sadrı ve Hisâr-ı Anadolu kelimeleri kullanılmıştır.

Didim teşrifine tebrîk idüp Leylâ bu târîhi

Anatol sadrı müjde yümn ile Rahmî Beg'e şâyân

(Leylâ H. T. 17.7)

Hisâr-ı Anadolu'da zihî cây-ı sürur oldu

Göreydi şübhesiz hayrân olurdu nakşına Bihzâd

(Leylâ H. T. 55.2)

Tarih beyitlerinde Rum ili yahut Anadolu, Osmanlı coğrafyası için kullanılan bölge mânası taşımaktadır.

2.3.2. Bagdâd, Mısır, Acem, Dâru's – Selam

Bagdâd isminin “Âşîka Bagdad ırak degil” atasözü içinde yer aldığı için zikredilir.

Anın için 'aşîka Bagdâd uzak olmaz hemîn

(Şeref H. Ms. 7.7)

Pîr-i Gîlân eylesün himmet bu Leylâ bî-kese

Arz-ı hâcet eyleyim bârî şeh-i Bagdâd'a âh

(Leylâ H. g. 107.5)

Gâh bende gâhi âzâd eyledün

Gâh hâkim-Mısır u Bagdâd eyledün

(Mihri H. Tz. 285)

Bâg-ı İrem'de
Türk'ü 'Acem'de

(Şeref H. Ş. 23.4)

Şeddâd'ın yaptırdığı İrem bağı beyitte kullanılmıştır.
Dâru's-Selâm, selâmet yurdu mânasında Bağdat şehri hakkında kullanılan eski bir tabirdir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Cennet anlamında geçmektedir.

Sidre-i ravzan durur her subh u şâm
Her havâs ervâhına Dârü's-Selâm

(Mihri H. Tz. 65)

Beyitte cennet mânasında kullanılmıştır.

2.3.3. Bebek Kasrı

Bebek Bahçesi olarak bilinen yere XVIII. yy'da Bebek Kasrı inşa edilmiştir.
Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.

Muntazır teşrîfine kasr-ı Bebek
Ferş-i istignâda yatsın subha dek

(Şeref H. Ş. 10. 4)

2.3.4. Bedahşân

Bir kısmı Afganistan bir kısmı da Rusya sınırları içinde kalan yukarı Sind ve Horasan bölgesinde, Kâbil ve yarkent arasında dağlık bir memlektir. Bedahş denilen yakut madeninin çıkarıldığı bilinmektedir.

Haddün gibi gül bitmedi bir bâg-ı cihânda
La'lün gibi yok la'l-i Bedahşânlar içinde

(Mihri H. g. 162.6)

Kırmızı la'l taşı ile birlikte kullanılan Bedahşân, sevgilinin dudağını ifade etmektedir.

2.3.5. Beşiktaş

Osmanlı'dan günümüze gelen bir rivayete göre “beş taş” ya da “beşik taşı” sözcüklerinden değişime uğrayarak “Beşiktaş” adını almıştır. Semt, XVIII. yüzyılda yazılmış Divan metinlerinde dinî yapıları, açık alanları, gezinti ve eğlence mekânı olması dolayısıyla yer almaktadır¹⁹.

Tâkatım kalmadı ben azm-i Beşiktâş idemem

(Leylâ H. Ş. 9.3)

Beşiktaş bir gezinti ve eğlence merkezi idi. Bu özelliği şiirde verilmiştir.

2.3.6. Beykoz

Ceviz ağaçlarıyla meşhur olduğu için adındaki “koz” sözcüğünün “ceviz” anlamına geldiği ve semte de bu yüzden “Beykoz” denildiği rivayet edilmektedir. XVIII. yüzyıl Dîvan şiirinde Beykoz deniz kıyısında yapılan gezileri, “âlem-i âb” sefaları ve gümrük emini İshak Ağa'nın yaptırdığı Beykoz Çeşmesi ile anılmaktadır²⁰.

Söyledim târîh-i mu'cem irtihâlinde Şeref

İtdi huldı hâkim-i Beykoz Sünûhî Beg mekân

(Şeref H. T. 94.4)

¹⁹ Özge Öztekin, (2006), *Divânlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları, Ankara: s. 76.

²⁰ Öztekin, a.g.e., s. 78.

‘Arz itmege yok tâkatim ahvâlimi Leylâ
Dil-dâr ile Beykoz’da gezüp hayli yoruldum

(Leylâ H. g. 82.7)

Beykoz’da döneminde mesîre yeri ve gezinti mekâmı olarak oldukça gözde olan bir semttir. Şiirlerde de bu özelliği kullanılmıştır.

2.3.7. Çamlıca

Bizans döneminde “Penkia” (Çamlık) olarak bilinen ve İstanbul’un iki ünlü tepesinin bulunduğu Çamlıca, Osmanlı döneminde de eşsiz Boğaziçi manzarasıyla hem bir mesire yeri hem de padişah ve diğer üst düzey yöneticilerin geldiği bir sayfiye alanı olma özelliğini korumuştur. XVII. yüzyıldan itibaren Büyük ve Küçük Çamlıca tepelerine çeşitli köşk ve kasırlar yaptırılmış; çam, çınar ve ıhlamur ağaçlarıyla dolu bir gezinti yeri olmuştur²¹.

İştîyâkıyla bana âlemi zindân itdi
Ana kıl Çamlıca’yı cây-ı meserret yâ Rab

(Şeref H. g. 19.3)

Çamlıca’nın eğlence yeri olması, insanlarda âdeta şenlik havası yaratması özelliğine değinilmiştir.

2.3.8. Fireng (Avrupa)

Fireng’in o dönemde de tahsil öğrenmek gayesi ile ziyaret edildiği özelliğine değinilmiştir.

²¹ Öztekin, a.g.e, s. 106.

Tâ bilâd-ı Fireng'e dek gitmiş
Orda tahsîl-i fenne meyl itmiş

(Şeref H. L. 4.3)

Beyitte fen tahsîli için Fireng'e gidildiğine işaret edilmiştir.

2.3.9. Galata

Haliç'le Boğaz'ın kesiştiği noktada yer alan Galata'nın adının nereden geldiği konusunda değişik görüşler vardır. İtalyanca "iskeleye inen merdivenli yol" anlamında "Calata", Rumca süt demek olan "Galata" ya da "Galatyalıları"ın yaşadığı yer" manasına gelen "Galatia"dan değişime uğradığı rivayet edilmektedir²².

Olsun ey şûh misâl-i cennet
Makdemin ile diyâr-ı Galata

(Şeref H. Kt. 91.1)

Eğlence yerleri ve meyhâneleri ile Galata şiirlere konu olmuştur.

2.3.10. Gelibolu, Burûsâ (Bursa), Sivâs, Aydın, Edrine (Edirne), Konya, Kayseri, Amâsiyye (Amasya)

Şeref Hanım, Mihrî Hâtun ve Leylâ Hanım Dîvanları'nda kullanılan şehir adlarıdır.

Aydın'ı eyledi pür-zîb bu sâl
Yümn ü ikbâl ile Tâhir Pâşâ

(Leylâ H. T. 12.16)

²² Öztekin, a.g.e., s. 80.

Yeridir haşre dek cümle bilâd eyler ise gıpta
Gelibolı'ya bi'z-zât 'izz ü şândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.7)

Ârzû îdüp kim isterse bu iki dilberi
Arpalığı oldu anın Konya yâhud Kayseri

(Leylâ H. L. 4.5)

Aydın, Konya, Kayseri Şehir isimleri olarak kullanılmıştır.

Bir zamân olmuş iken şehr-i Burûsa'da mukîm
Getürüp hâtırana âh ki hubbû'l-vatanı

(Leylâ H. Tb. III.14)

Burûsâ Leylâ Hanım Dîvanı'nda kullanılan şehir ismidir. Dîvanda üç yerde geçmektedir.

Bendesî Leylâ didi tebrîk idûp târîhini
Mustafâ Pâşâ ile câh-ı Edirne buldı şân

(Leylâ H. T. 10.11)

Edirne şehride Leylâ Hanım Dîvanı'nda kullanılan şehir isimlerindedir.

Sîvâs ilinde eyledi ukbâyâ rihlet âh
Bir yâre açdı bagrımıza derd-i fûrkat âh

(Leylâ H. Tb. V.25)

Leylâ Hanım Dîvanının iki beytinde Sîvâs şehrinin adı zikredilmiştir.

Nûr ile şehr-i Amâssiyye'yi ma'mûr idesin
Yapısar adlün ile her dil-i vîrânı kerem

(Mihrî H. g. 107.6)

Amâssiyye (Amasya) ismi Mihrî Hâtun Dîvanı'nda çokça kullanılmıştır. Şairin Amasyalı olması münâsebeti ve Amasya'yı seviyor olması beyitlerde kullanımını sıklaştırmıştır.

2.3.11. Göksu (Küçüksu)

Anadolu Hisarı yakınında denize ulaşan Büyük ve Küçük Göksu derelerinin meydana getirdikleri birbirine paralel iki vadiyi kapsayan bu mesire alanının Rumca adı, Naple'dir. Kaynaklara göre, Bizans devrinde buraya Meryem (Panaia) Ayazması ile bir av köşkünün bulunduğu sanılmaktadır. Osmanlı Döneminde ise, padişahın biniş yerlerinden biridir. Geniş çayırları ve Kandilli'ye dek uzanan bol servi ağaçları sebebiyle IV. Murad Göksu'ya "Gümüş Servi" adını vermiştir. İstanbul halkının bahçelerinde arabalarla dolaştığı ve sularında da kayıklarla gezinti yaptığı Göksu'da I. Mahmud da mehtap seyirlerine çıkmıştır²³.

Gidelim Göksu'ya Kandilli'de mey nûş idelim

(Leylâ H. Ş. 9.2)

Kalmadı gam sâye-i lutfunda ey zıll-i Hudâ

Makdem-i pâkin virüp kasr-ı Küçüksu'ya ziyâ

(Leylâ H. Ş. 2.1)

Göksu, mısralardan da anlaşıldığı gibi bir işret ve eğlence yeridir. Orada sevgiliyle görüşülebileceği gibi, dostlarla da içki içilip bir araya gelinirdi. O dönemde Göksu mesiresi tabiatı ve havasıyla rağbet edilen bir yerd.

Göksu'da Küçüksu (Göksu) Kasrı bulunmaktadır. Küçüksu Kasrı'da zaman zaman şiirlerde kullanılmıştır.

²³ Öztekin, a.g.e., s. 101.

2.3.12. Göynicek, Egribük, Pınarbaşı

Göynicek ve Egribük Amasya iline bağlı beldelerdir. Bu beldeler Mihrî Hâtun Dîvanı'nda kullanılmıştır.

Bu mâkamun ismini gerçi dimişler Göynicek
Dillere virür hayât-ı âb-ı revânı göynicek

(Mihrî H. g. 83.1)

Hamdü-lillâh Egribük'de sohbet itdük Mihriyâ
Bu gice bir kasr-ı âlî içre bir şeh-bâz ile

(Mihrî H. g. 150.6)

Mihrî Hâtun Amasya şehrini olduğu gibi Amasya'nın köy ve beldelerini de dîvanında kullanmıştır.

Burûsâ'nın Pınarbaşı'na itmem ser-fürû şimdi
Dü-çeşmim iftirâkınla pınar-ı hasret olmuşdur

(Leylâ H. g. 26.3)

Pınarbaşı Bursa'nın bir semtidir. Pınar kelimesi ile söz oyunu yapılarak ifade vermeye çalışılmıştır.

2.3.13. Hitâ (Hatâ, Hutun)

Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen addır. Bugünkü sınırları Moğolistan ve Mançurya ile Sibiryâ topraklarının bir bölümünde kalır.

Egerçi bû durur her dem Hitâ'nın miski âlemde
Saçun bûyından irmişdür ana dahi mu'attarlık

(Mihrî H. g. 84.3)

Misk âhularının bu bölgede çok oluşu ve diğer ülkelere buradan nakledilişi özelliği de düşünülerek sevgili ve saçının güzel kokusu ile bağlantı kurulmuştur.

2.3.14. Isfahân (Sıfâhân)

Isfahan sürmesi ile meşhur bir şehir olarak beyitte kullanılmaktadır.

Getürdi sabâ peyki cilâ hâk-i rehünden

Tâ gözlerüme kuhl-i Sıfâhân yetişdi

(Mihri H. g. 183.4)

Mûsikî fenninde yokdur misli gelse bir yere

Hem Hicâz u hem Irâk u hem Acem hem Isfahân

(Şeref H. Kt. 6.3)

Isfahân ayrıca beyitte de kullanıldığı gibi bir musikî makamı olarak da kullanılmaktadır.

2.3.15. İmparatorluğun Başkenti İstanbul

İstanbul'un tarihi, M.Ö VII. yüzyıla değin uzanmaktadır. M.Ö 680'lerde Megaralılar tarafından kurularak "Byzantion" denilen kent, 513'te Persler'in ve 410'da Spartalılar'ın eline geçmiştir. 318'de Ege kıyılarına hâkim olan Büyük İskender'in şehri olmasıyla, önemli bir ticaret merkezi olmuştur. 278'de Galatlar'ın saldırısına uğramış, M.S 73'te Roma İmparatorluğu'nun Trakya eyaletine bağlanmıştır. 330'da İmparator Constantinus Byzantion'u başkent ilan edince, kentin adı da Constantinopolis olarak değiştirilerek hipodrom, saray ve senato binası ile heykel sütunlar yapılmıştır. Ortaçağ boyunca kent, Hıristiyanlığın önemli bir kültür-sanat-ticaret merkezi durumundadır. ayrıca, olabilecek düşman saldırısına karşı Marmara kıyıları ve Haliç, karadan sularla çevrilmiştir. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca, Constantinopolis Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans İmparatorluğu) başkenti olmuştur. 447'de Hun hükümdarı Atilla, 626-672 yılları arasında Avarlar ve Sasanîler, 674-716 tarihlerinde de Araplar

kente birçok kez saldırı düzenlemişler, ancak her seferinde elde edemeden geri dönmüşlerdir. 1204'te Haçlılar tarafından kuşatılan şehrin büyük bir kısmı yakılıp yıkılmıştır. Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid, 1395'te Anadolu Hisarı'nı yaptırarak Constantinopolis'i kuşatma hazırlıklarına başlamış, ancak Timur'un ordusuyla Anadolu'ya girmesi üzerine yarım kalmıştır. 1411'de, Yıldırım Bayezid'in oğlu İsa Çelebi de kenti kara ve denizden sarmış ama sonuç alamamıştır. nihayet 1453'te II. Mehmet, Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırarak güçlü ordusuyla şehri fethetmiştir. 1453'e kadar Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul, bu tarihte Fatih Sultan Mehmed'in şehri almasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiş, Bursa ve Edirne'den sonra devletin üçüncü pâyitahtı olmuştur²⁴.

İstanbul birçok kültüre ev sahipliği yapması münâsebetiyle dîvanlara da konu olmuştur.

Semâ' itdi kudûmiyle Sitanbul halkı eyvallâh
Ana yardımcı olsun evvel âhir Hazret-i Monlâ

(Leylâ H. T. 9.4)

İstanbul adı zaman zaman Sitanbul şekliyle de kullanılmıştır.

Olmaz İslâmbol'a bir belde 'adîl
Taşranın her biri bir gûne sakîl

(Şeref H. Mes. 4.12)

Şeref Hanım Dîvanı'nda İslâmbol şeklindeki kullanım görülmektedir. Leylâ Hanım Dîvanı'nda sadr-ı Rûm şeklinde de kullanımlar görülmektedir.

İşte Rahmî Beg Efendi olmuş iken sadr-ı Rûm
Duhter-i nâzendesi hayf eyledi ukbâyı cây

(Leylâ H. T. 8.2)

²⁴ Öztekin, a.g.e., s. 67.

Geçmiş ki hayıf Mihrî Amâsiyye'de ömrün
Konstantini'de âkil isen gitme kal imdi

(Mihrî H. g. 176.7)

Konstantin adı ile kullanımını da görmekteyiz.

Dîvanlarda ayrıca İstanbul'un Kandilli, İstinye, Kalender, Fıstıklı, Beglerbegi, Çengelköyü, Fes-hâne semtleri de kullanılmıştır.

Gönlüm asıldı kaldı ser-i zülf-i yârda
Çengelköyü'nde ben yalnız âh u zârda

(Şeref H. g. 200.1)

Dil-dâr ile Beykoz'da gezüp hayli yoruldu
Fıstıklı'da bir dîde-i bâdâma uruldum

(Leylâ H. g. 82.1)

Anılan bu semtler de daha çok mesîre yerleri olmaları münâsebeti ile beyitlere konu olmuştur.

2.3.16. Kâğıthane

Haliç'in iki yakasında bulunan ve içinden Kâğıthane Deresi'nin geçtiği bu alanın Rumca adı Pissa'dır. Bizans devrinde burada kâğıt imalathanelerinin olması ve Osmanlı Devrinde de bunlara dokunulmamasından dolayı adını buradan alan Kâğıthane XVIII. yüzyıla kadar, içinde II. Bayezid'in yaptırdığı bir baruthane ve İmrahor Köşkü ile Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı mescid, tekke, hamam ve yirmi civarında dükkânın bulunduğu; saraya ait atların çayırlarında otlatıldığı; Kanunî'nin avlanmak ve dinlenmek için sık sık ziyaret ettiği yerdir²⁵.

Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ

(Leylâ H. Ş. 15.1)

²⁵ Öztekin, a.g.e., s. 92.

Kâğıthane de mesire yeri olması münâsebetiyle zaman zaman şiirlerde kullanılmıştır. Zevkin, sefanın yaşandığı yerdir.

2.3.17. Kûy (Sokak, Semt), Mahalle, Kûçe (Dar Sokak), Sebîl (Büyük Yol), Semt

Kûy, mahalle, kûçe, semt yaşanan yerleşim birimleridir. Beyitlerde gerçek mânaları dışında mecâzi anlam ifade ettikleri görülebilmektedir.

Ol nev-hırâm kûçe-i bî-dâdın itdigin

(Şeref H. Th. 14.4)

Semtine uğramayup nâz idiyor Leylâya

Yine biz cür'a-sıfat kûyına yârin akalım

(Leylâ H. g. 85.5)

İrüşir her mahalle birdir ehlullâha bu'd u kurb

Niyâz it sıdk ile imdâd-resândır Ahmed-i Bî-cân

(Şeref H. K. 10.16)

Ol kerâmet-pîşenin tab'ı kerîmine müdâm

Eylemiş pîr-i Rufâ'î Hazreti feyzin sebîl

(Şeref H. T. 20.2)

Sebîl ve mahalle sözcükleri tasavvufî mânasında Allah yolu anlamında kullanılmıştır.

2.3.18. Medîne

Hicâz'da Hz. Muhammed'in türbesinin bulunduğu şehirdir.

Değil mi cennetü'l-me'vâ Medîne yâ Resûlallâh

(Leylâ H. Th. 1.6)

Kutsal olması münâsebetiyle şiirde kullanılmıştır.

2.3.19. Mekke

Hz. Muhammed'in doğduğu ve İslâm dininin ilk defa ortaya çıktığı şehirdir. Arap yarımadasında olup eski dönemlerden itibaren mamur olmuştur. Kâbe'nin Mekke'de bulunması tarih boyunca oranın önemini arttırmıştır.

Tavâf itmek dilersen Mekke'yi

Her fakîre hôr bakma di eyi

(Mihri H. M. 1.16)

2.3.20. Mescîd-i Aksâ

Kudüs'deki meşhur büyük câmidir.

Kubbe-i Sahrâ'da olan taş için

Mescîd-i Aksâ'ya konan baş için

(Mihri H. Tz. 320)

2.3.21. Sûk (Çarşı-Pazar), Çarşû, Dükkân, Bâzâr, Bedestân

Sûk, çarşû, dükkân, bâzâr, bedestân eskiden alışveriş yapılan üstü açık, bazılarının ise kapalı olduğu alanlardır.

Çingâne midir aslı rakîbin nedir âyâ

Gördüm anı sûk içre bugün geçdi elekle

(Leylâ H. g. 97.4)

Çingenelerin, elek satıcılığı özelliğine değinilmiştir. Eskiden beri belli iş alanlarında çalışan çingeneler elek yapıp satmalarıyla da bilinmektedirler.

Çârşû-yı gönlümün kâlâ-yı zevke yok yeri
Ben bedestân-ı mahabbetde gezerken serserî
İtmiş a'dâ zîb-i dükkân-ı dil o meh-peykeri
Şükr kim bâzârımı germ itdi bahtım ahteri
Aşk dellâlımdır etrâfımda bin gam müşteri

(Şeref H. Ts. 8.1)

Tesdîsde geçen çârşû, bedestân, dükkân, bâzâr sözcükleri gerçek anlamları dışında âşık-mâşûk ilişkisiyle mecazlı mânada kullanılmıştır.

2.3.22. Üsküb, Mora, Kûfe, Altun Oluk

İncelediğimiz dîvanlarda zaman zaman coğrafi yer ve ülke adları da kullanılmıştır.

Mora cenginde şehîd oldı didim târîhini
Pîr idi Ahmed Efendi Mora'da fevt oldı âh

(Leylâ H. T. 43.2)

Eylemişsin bana ey tab'-ı zarîf
Üsküb'ün tavr-ı 'acîbin ta'rîf

(Şeref H. Mes. 4.9)

Utanup âb-ı Furât eşk-i nedâmet döksün
Bitmesün mahşere dek Kûfe diyârında giyâh

(Leylâ H. Tb. III.15)

Zer-i hâlis olur Altun Oluk-veş yüz süren elbet
Gubâr-ı âsitânın kîmyâdır yâ Resulallâh

(Şeref H. g. 226.4)

2.3.23. Yakacık

Osmanlı döneminde çokça revaçta olan eğlence ve mesire yerlerinden bir diğeri de Yakacık'tır. Şeref Hanım Dîvanı'nda Yakacık ismi fazlaca (yedi kez) kullanılmıştır.

Âbı lezîz hevâsı latîf arzı bî-nazîr
Yok bir mesîre-geh Yakacık gibi hoş-nümâ

(Şeref H. T. 40.4)

Şeref Hanım Yakacık Sementini mesire yeri, zevk ve sefa mekânı, seyir yeri olması özellikleriyle kullanmıştır.

2.4. COĞRAFİ OLUŞUMLAR, NEHİRLER, DAĞLAR

2.4.1. Akarsu (Cûy, Nehir, Âb-ı Revân), Hâver (Suyun denize döküldüğü yer), Leb-i Cûda (Ayrı kıyı)

Akarsu, bir kaynaktan çıkan, kendi yolları üzerinden akıp giden, su seviyelerinin zaman zaman değiştiği terim olarak tanımlanır.

Akıldursın katreden deryâları
Gösterürsin zerrelere hâveri

(Mihri H. Tz. 155)

Hâver, denize suyun akıp döküldüğü yerdir.

Ser-çeşme-i hayât iken oldu susuz helâk
İdüp sirişki âb-ı revân aqlamaz mısın

(Şeref H. K. 12.6)

Akarsular sirişki âşıkân-âsâ huruş itdi
Leb-i cûda görünce servi benzer kadd-i hûbâna

(Leylâ H. K. 4.2)

Akarsu, servi ağacının yanından kıvrılarak akar, bu özelliğe hatırlatma yapılmıştır.

Cûlardır ekşim andaki müjgânım oldu şâh
Tâ haşr olunca bakmayam aşcâra bir dahi

(Leylâ H. g. 112.4)

Meseldir bagrı yanıklar gezerler vâdi-i gamda
Sirişk-i dîdesi cûlar yerine anda çağlarmış

(Leylâ H. g. 47.6)

Sel suyun en yoğun taşkın hâlidir. Gözyaşlarının sel olup akması, nehire benzetilir, böylelikle anlatıma mübâlağa sanatı hakim olur.

2.4.2. Bedîd, Beriyye (Sahra, Çöl), Deşt (Bozkır, Çöl)

Çöl, kum zemini olan ve suyun bulunmadığı yerdir.

Hiç devr-i âdem'den beri olmuş degildir dünyede
Ol zât-ı bâlâ-rütbetin akrân u emsâli bedîd

(Şeref H. T. 8.2)

Cehd idüp dîdâra ir çekme beriyye zahmetin
İdegör Ka'be tavâfın itmeden huccâclık

(Mihri H. g. 77.4)

Çölün bazı imkânlardan yoksun olması, dolayısıyla orada bulunmanın zahmeti dile getirilmiştir.

Düşdi yeniden deşte yine bu dil-i güm-râh
İmdâd ide Allâh

(Leylâ H. Mz. 5.2)

2.4.3. Ceyhun

Amuderya adıyla da geçen Ceyhun, Pamir Dağları'ndan çıkıp Aral Gölü'ne dökülür.

Dü-çeşm-i âşıkân nehr-i Şat u Ceyhündür sensiz

(Leylâ H. Th. 7.4)

Yüz sürmek için pâyna her serv-i revânun
Gözüm yaşı Ceyhûn-ı revân bâğı tolandı

(Mihri H. g. 176.6)

Olsa bir kişi gülerken gözi düş ol sâ'at
Agladır eşkini aynı şât-ı Ceyhûn eyler

(Şeref H. Tc. V.38)

Âşığın gözyaşları Ceyhûn Nehri gibi akmaktadır. Âşığın üzüntüsünün yoğunluğu benzetmeler yapılarak ifade edilmiştir.

2.4.4. Elburz Dağı (Kûh-ı Elburz)

Kafkas sıradağlarının adı olarak, ayrıca hakkında türlü hurâfeler anlatılan Kaf Dağı diye de bilinen dağdır.

Günâhum sıgmaya dünyâya düpdüz
Götürmez zerresini Kûh-ı Elburz

(Mihri H. M. 2.25)

Dağın yüksek olması özelliği beyitte ifade edilerek anlama katkı yapılmıştır.

2.4.5. Furât (Fırat) Nehri

Doğu Anadolu dağlarından doğan bu ırmak sularını topladığı alanın çok geniş olması ve kış mevsiminin yoğun karlı olması sebebiyle Türkiye'nin en çok yağış toplayan nehri olarak bilinmektedir.

Sabr idemem Furât gibi çağlarım gönül
Gördüm meh-i Muharrem'i kan agların gönül

(Şeref H. Ms. 5.2)

Utanut âb-ı Furât eşk-i nedâmet döksün
Bitmesün mahşere de Kûfe diyârında giyâh

(Leylâ H. Tb. III.15)

Fırat nehrinin coşkun olması, suyunun akışının güçlü ve etkileyici olması özelliği beyitte kullanılmış, benzetmelerle etkileyicilik sağlamıştır.

2.4.6. Kûh-ı Kâf (Kaf Dağı)

Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zincirinin adıdır.

Kûh-ı Kâf olsa tayanmazken benim feryâdına

Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdına

(Şeref H. Ms. 3.1)

Yüksekliğin, uzaklığın, erişilmezliğin ve gücün sembolü olması özellikleri ile Kûh-ı Kâf ismi zikredilmiştir.

2.4.7. Merve

Mekke’de bir dağın adıdır. Hacılar Merve ile Safa arasında sa’y eyleyerek haccın bir farızasını yerine getirmiş olurlar. Bu iki tepe arasında yedi defa gelip gitmek İsmail Peygamber’in annesi Hacer’in su aramak için koşuşturması hatırasına yapılır²⁶.

Hem münevver Ka’be-i a’zam hakı

Hem musaffâ Merve vü Zemzem hakı

(Mihri H. Tz. 317)

Merve tepesi dîvan şiirinde Kâbe unsuru yanında yer alarak kullanılmıştır.

2.4.8. Nîl Nehri

Mısır’ın hayat kaynağı olarak bilinen nehirdir. Ülkeyi baştan başa geçerek Akdeniz’e dökülür.

Sûreta baksan ana bir zerredir

Kulzüm-i Nîl ana nisbet katredir

(Leylâ H. L.1.5)

²⁶ Pala, a.g.e., s. 271.

Sarf eyledikçe artmadadır hem-çü nehr-i Nîl
Yâ Rab bu seyl-i eşk-i meşakkat tükenmedi

(Şeref H. g. 252.3)

Hasretinden aqlaram sen Yûsuf'un Ya'kûb-veş
Gözlerüm yaşı dükenmez sanki Nîl ırmagıdur

(Mihri H. g. 32.4)

Nîl nehrinin suyunun hacminin çokluğu zaman zaman taşkınlar oluşturması beyitlere konu olmuştur.

2.4.9. Selâsil (Sıradağlar), Kûh (Dağ), Sahra, Havz (Havuz), Kûh-sâr (Dağlık)

İncelediğimiz Dîvanlarda coğrafi oluşumlar, yeryüzü şekilleri bazı beyitlerde kullanılmıştır.

Boynına Mihri'nün gel sal zülf-i anberînün
Dîvaneye bilürsin lâzım durur selâsil

(Mihri H. g. 95.8)

Düşmişüz âhu gözün sevdâsına Mecnûn-veş
Mesken olmuşdur kamu bu kûh u sahrâlar bize

(Mihri H. g. 166.4)

Suyı cüllâba benzer havzı vardır
Diyâr-ı Rûm içinde şimdi birdür

(Mihri H. Mr. 20.1)

Beyitlerde kullanılan bu yeryüzü şekilleri bazen gerçek anlamlarıyla bazen de benzetme ve abartma maksadıyla yer almıştır.

Feyzinde güşâyiş bulur şükûfe vü eşcar
Küh-sâr u çemen-zâra tarâvetsin efendim

(Şeref H. K. 4.11)

2.4.10. Şat Nehri

Bağdat civarında birleşen Dicle ve Fırat nehirlerine verilen Şattu'l-Arab tamlamasında kullanılır.

Dü-çeşm-i âşıkân nehr-i Şat u Ceyhûndur sensiz

(Leylâ H. Th. 7.4)

Büyük nehir anlamına da gelmesi münâsebetiyle şiirde kullanılmış, bu münâsebetle gözyaşı ile ilişki kurulmuştur.

2.4.11. Yaylak

Hayvanların yayılmasına elverişli yer, otlak demektir. Aynı zamanda ova anlamı da vardır. Yaylak olan yer verimli, düzlük, geniş bir alanı kapsar.

Yisün içsün hoş bular yaylaklarda dem-be-dem

Yutalum biz gam evinde kâse kâse kanlar

(Mihri H. g. 19.4)

Mihri Hâtun, beyitte yaylak sözcüğü ile güzel, huzurlu bir mekânı kastetmiştir.

2.5. SOSYAL YAPILANMA

2.5.1. Devlet Yapılanması ve Çeşitli Kavramlar

2.5.1.1. 'Adâlet

Hakka riâyetkârlık, hak tanırılık, haklılık, doğruluk mânasındadır.

Zulm idüp ‘âşıkâ zann ider ‘adâlet cânân

(Leylâ H. Mh. 3.2)

Adil olmama durumuna mısradan değinilerek, sevgilinin adâletli davranmadığından yakınılmaktadır.

2.5.1.2. Bâc (Vergi)

Gerek başka ülkelerden gerekse halktan alınan vergiler ile gümrük vergilerine eskiden verilen addır.

Tâcir-i aşkı olaldan şehr-i dilde her zamân

Gayriler sîm ile zer ben cân virürem bâclık

(Mihri H. g. 78.3)

Mihri Hâtun, beyitte mecâzî bir anlam ile sevgilisi için maddî öğeleri değil canını vergi olarak vereceğini ifade ederek, aşkının değerini sanatlı bir şekilde anlatmıştır.

2.5.1.3. Bayrak, Serîr (Taht), Livâ (Sancak)

Bir milletin sembolü sayılan bayrak, Şeref Hanım Dîvanı’nda “bayrak açmak” deyimini ile kullanılmıştır.

Gönüllü bayragın açup giderler itmege cümle

Fütûhât ile dünyâyı musahhar ‘asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.9)

Serîr, taht mânasına gelmektedir. Beyitlerde saltanat sözcüğü ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Geldüğünce savm u îd ey şâh-ı devrân her zamân
Ol serîr-i saltanat tahtında her dem şâd-mân

(Mihri H. Tb. IV.22)

Budur leyl ü nehâr ihlâs ile hayr-ı du'âmız kim
Serîr-i saltanatda eyleye nusretle Hak şâdân

(Leylâ H. T. 4.8)

Taht sözcüğü beyitlerde saltanat sözcüğü ile birlikte kullanılarak anlamlandırılmıştır.

Ma'âzallâh livâ-i hamdden dûr
Kefen-ber dûş âh eylerse ma'zûr

(Şeref H. Mh. 1.4)

Sancak sözcüğünü, Şeref Hânım beyitte mecâzî mânada kullanmıştır.

2.5.1.4. Ceş (Ordu)

Ceş, asker, ordu mânalarına gelmektedir.

Kızıl Elma'ya dek sürsün çıkarsın ceş-i küffârı
İdüp tevfiği rehber sıdkı yaver 'asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.17)

Beyitte kâfirler ordusu tamlaması yapılarak, ordu sözcüğünün kalabalık, topluluk mânaları kastedilmiştir.

2.5.1.5. Devlet

Devletin sözlük anlamı bir hükümet idâresinde teşkilâtlandırılmış olan siyâsi topluluk olarak tanımlanmaktadır.

Görse bezm-i devletin bir dem Hüseyin-i Baykarâ

Reşk ile bî-çâre eylerdi hemân câhın serâb

(Leylâ H. K. 2.8)

Kemîne bendeni kıl âsitânına dâhil

Disin fakîre gelüp devlet es-selâmu ‘aleyk

(Şeref H. K. 3.13)

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım beyitlerde devletin koruma, kollama görevini dile getirmiştir.

2.5.1.6. Dîvan

Topluluk, meclis, kurul mânasındadır. Ortak İslâm kültürüyle iç içe olan doğu dillerinde çeşitli anlamlarda kullanılır.

Nola fahr eylese Leylâ kulu şimden girü zîra

Keşîde kıldı nâm-ı Hazret-i Sultân-ı dîvâna

(Leylâ H. K. 4.20)

Leylâ Hanım makam, meclis anlamını ifade etmiştir.

Sen de Mihrî gibi gül yüzlilerün şevki ile

Okı dîvânunı bülbül gibi efgânlar ile

(Mihrî H. g. 173.5)

Mihrî Hâtun, edebiyatta şairlerin belli bir düzene göre şiirlerini topladıkları kitaptan bahsetmiştir.

2.5.1.7. Fermân

Emir, buyruk, bir iş hususunda padişah tarafından çıkarılan yazılı emre denir.

Vüzerâ endesi olmaklığıla fâhr eyler
Ulemâ emrine münkâd ne itse fermân

(Leylâ H. K. 5.10)

2.5.1.8. Hânedân

Hânedân Farsça bir isimdir. Tarihsel bir kişiye dayanan soy mânasına gelmektedir.

Yeter gayri du'â it hânedânı cümle hîşân ı
Huzûr-ı kalb ile zevk ide zât-ı ercemendiyle

(Şeref H. T. 39.4)

Şeref Hanım, hânedân kelimesiyle sayıca çokça insanın dahil olduğu sülâle anlamını kastetmiştir. Aynı dîvanda târih beyitlerinde hânedân sözcüğü kullanılmıştır.

2.5.1.9. Harem

Herkesin girmesine müsâde edilmeyen saygıdeğer ve kutsal yerdir. Kelime öncelikle Kâbe için kullanılmıştır. Saray ve konaklarda kadınlara mahsus olan bölmeye de ad olmuştur.

O harem mûcid-i 'ismetdir o bî-'âr u edeb
Ten-i nâzükleri şâyeste mi 'uryan olsun

(Şeref H. K. 16.21)

Şeref hanım beyitte harem sözcüğünü, gizli, saklı, yasak bir mânaya gelecek şekilde ifade etmiştir.

Hem Harem içre olan demler hakı
Ravza'ya yüz süren âdemler hakı

(Mihri H. Tz. 319)

Harem, Kâbe için kullanılmıştır. Kâbe çevresinde hudutları belirlenmiş olan yer vardır, burada hacılar ihrâma girer.

2.5.1.10. Hazîne-i Mâliyye

Devlet parasının saklandığı yerdir. Dîvan şiirinde ayrıca her türlü kıymetli eşyanın bir arada saklı bulunduğu yere de denir.

Nice zamân hazîne-i mâliyye içre âh
Sarf itdi nakd-i vakti o ihlâs ma'deni

(Şeref H. T. 122.2)

2.5.1.11. Hücçet

Senet, vesika, delil demektir. Eskiden şeriat mahkemesinden verilen bir hak veya bir sahiplik gösteren resmî vesika, belge olarak tanımlanmaktadır.

Hulûsî Beg gibi ferzend-i zî-kadri kalan zâtın
Kulûs-ı pâkine lâzım mı gayri hücçet ü burhân

(Şeref H. T. 65.2)

2.5.1.12. Hümâyûn

Osmanlı padişahları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bu kelime “hüma” ile “uyun” edatından tereküp etmektedir. “Hüma” bir kuş ismidir. Hurafeye göre bu kuş

kimin başına konarsa şeref ve ikbale nail olur. Halk dilinde devlet kuşu namıyla yadedilen “hümay” Eski Türkçe’de “umay” şeklindeydi²⁷.

Gösterüp nice bunun gibi münevvetler İlâh

Virmesin ta haşre dek zât-ı hümayûna keder

(Şeref H. T. 24.6)

Dâder-i a’zaminin devr-i hümayûnında

Bir gün elbette murâdımca döner dünyâdır

(Leylâ H. Tc. V.47)

Halen kullanılan “başına devlet kuşu konmak” deyimini bu inanıştan doğmuştur.

2.5.1.13. İnhâ

Bir memurun üstündeki memura yani âmirine bir maddeyi yazdığı ihtivâ eden kâğıt hakkında kullanılan bir tabirdir. Bildirmek mânasına da gelir. İnhâ; Arapça bir maddeyi birine teblig etmek, sözü veya haberi yetiştirmek demektir. Bazen de bir memurun tâyin veya terfii hakkında yazılan kâğıt hakkında da kullanılmaktadır²⁸.

Degil arz-ı hüner dergâhına haddim degil hâşâ

Merâmım hâk-i pâya cûd u lutfın ‘arz u inhâdır

(Leylâ H. T. 11.12)

Leylâ Hanım beyitte bildirmek, haber vermek mânasına gelecek şekilde bir ifade kullanmıştır.

²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, (1946), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: s. 887.

²⁸ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 67.

2.5.1.14. Mâ-beyn

Haremle (kadınlar dairesi) ile selâmlık (erkekler dairesi) arasındaki odaya verilen addır. Arapça iki şeyin arası mânasına gelmektedir.

Gönlüme sâkî mey-i la'linle bahş eyle neşât

Olmasun mâ-beynimizde vasl için ceng ü hiyât

(Leylâ H. g. 51.1)

Beyitte âşîğın vuslata erme arzusu öne çıkmaktadır.

Mabeyn padişah sarayının selâmlık dairesi hakkında kullanılan bir tâbirdir. Padişah dairesi için kullanılmasından ötürüdür ki saray anlamına da gelecek bir kullanımı söz konusudur.

2.5.1.15. Mansıb (Devlet Hizmeti)

Osmanlı Devleti, beyitlerde mansıb (devlet hizmeti) kelimesiyle yer almıştır.

İder her mansıbı erbâbına birden bire teslim

O şâh-ı âlemin akl-ı felâtûn aklına hayrân

(Leylâ H. T. 17.2)

Devlet hizmetinde bulunmak o dönem için aynı zamanda belli meziyetlere sahip olmakla gerçekleşmektedir.

2.5.1.16. Meşîhat (Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyânet İşleri Dairesi)

Şeyhülislâmlık pâyesi, makâmı anlamındadır. Bir nevi günümüzün Diyânet İşleri Dairesi mânasına karşılık gelmektedir.

Vâris-i câh-ı meşîhatdır olur bir dem hemân
Kaldı fetvâ-hâne ceddinden diyüp teşrîf ider

(Şeref H. T. 33.5)

Şeref Hanım Dîvanı'nda üç beyitte meşîhat kelimesi kullanılmıştır. Beyitte şeyhlik, mürşitlik yerine kullanılmıştır.

2.5.1.17. Müşîr (Mareşal), Mîr, Paşa, Ser-‘asker (Ordu Komutanı), Cünd (Ordu, Asker), Melâ’ik-leşker (Asker), Sipâh (Asker), Ceys (Asker)

İncelediğimiz dîvanlarda, asker sözcüğü ve askerî rütbelere zaman zaman kullanılmıştır.

Efendindir bu tâm târîh-i mu’cemle Şeref müjde
Müşirlik ile Bârî kıldı Âli Pâşa’yı taltîf

(Şeref H. T. 3.9)

Şeref Hanım, tarihinde Âli Pâşa'nın müşir (mareşâl) olduğuna işaret etmektedir.

Lâzım iken mîr ile pâşâyâ bunlar bî-ta’ab
Gâhi ammâ çengiyânın hıdmetin eyler taleb

(Leylâ H. L. 4.4)

Olup it sürisine İbni Ziyâd ser-‘asker
Birleşüp hırlaşarak düşdi yola hınzîrân

(Şeref H. K. 18.19)

Gönüller hurrem olsun kalmasın şimden girü gam-gîn
Geçirdi cünd-i endûhı kılıçdan âsaf-ı zî-şân

(Şeref H. T. 1.6)

Görse tedbîrin eger İskender
Sana elbetde olurdu asker

(Leylâ H. Ş. 4.4)

İtdi o şeh-i sipâh-ı nahvet

(Şeref H. Mh. 7.4)

Yerde kalmaz dem-i sultân-ı melâ'ik-leşker
Toldurur dûzahı ceşsiyle Yezîd-i ekfer

(Leylâ H. Tb. IV.24)

2.5.1.18. Nigîn (Mühür), Mühr, Hâtem

Üstü mühürlü yüzük olarak kullanılmaktadır. Bir süs eşyası olması özelliğinin dışında devletin üst kademelerinde bulunan şahısların yetkili olduklarını gösteren bir araçtır.

Bektâşilere göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye bir yüzük hediye eder. Mi'râc gecesinde kırklar meclisiyle karşılaşınca başkanlarını tanıyamaz. Biraz sonra o başkanın parmağında kendisinin Hz. Ali'ye hediye ettiği yüzüğü görür ve onun Hz. Ali olduğunu anlar²⁹.

Nigîn-i dest-sâyun hâteminden
İrüşsün Mihrî'ye lutfun berâtı

(Mihrî H. M. 2.19)

Didi harf-i mücevher ile Leylâ tâm târihin
Takındı mühr-i sultânı vezîr-i Gâlibü'l-a'dâ

(Leylâ H. T. 9.7)

²⁹ Pala, a.g.e., s. 316.

Şeref tebşîr itdim ‘âleme târîh-i cevherle
 “Âlî Pâşâ’ya” kıldı mührini şâh-ı zamân teslim

(Şeref H. T. 2.7)

Hükümdarın saltanatını temsil eden, aynı zamanda devlet mührü olan hâtem beyitte geçmektedir.

2.5.1.19. Pâdişah, Hâkan, Sultân, Devlet-Me’âb (Hükümdar)

Padişah tabiri, Müslüman hükümdarlara, bilhassa çok geniş ülkelere sahip imparatorlara verilen bir unvandır. Bu kelimeyle birlikte aynı mânayı karşılayacak biçimde çok farklı adlar da kullanılmıştır. Beg (bey), han, gazi, sultân, emir, kayser, hükümdar, hünkar, hudavendigar, hüsrev, hakan, şehensah, sâhib-kırân, cîhân-bân ve şah adları bunlardandır.

Sözcükler gerçek mânada kullanıldıkları gibi sevgilinin hükümdarlığı mânasında da kullanıldığı görülmektedir.

Olmayup dest-i ecelden kimse âlemde halâs
 Âkıbet câm-ı ecelden nûş ider ednâ vü bây

(Leylâ H. T. 37.1)

Yetişir şekve-i gerdûn du’âya başla
 Rikkat-i kalb ile ol husreve gayri Leylâ

(Leylâ H. K. 1.15)

Gücün timsali nânâsını vermek için de sâhib-kırân her zaman üstünlük kazanan hükümdar anlamları ile de kullanılmıştır.

Olur hâsıl murâdın rabt-ı kalb ile niyâz eyle
 Diyâr-ı himmete sâhib-kırândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.4)

Değil ey hâme vasf-ı zâtını bir vech ile haddin
Du'â eyle hulûs-ı kalb ile sultân-ı zî-şâna

(Leylâ H. K. 4.21)

Penâh iden hüçûm-ı ceys-i gamdan olur âsûde
Der-i devlet-me'âbın bir hisâr-ı üstüvâr oldı

(Şeref H. K. 22.36)

2.5.1.20. Sadr-a'zam

Osmanlıda başvekil mânasında kullanılan bir addır. Beyitlerde gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır.

Sadr-ı a'zam ile Müftî-i enâm Ser-'asker
Gelicek bezme zuhûr itdi sanurlar üçler

(Şeref H. Mes. 3.5)

Dîvanda, T.111.1, T.3.2'de sadr-ı a'zam ve sadr-ı âli şekillerine rastlanmıştır.

2.5.1.21. Şehzâde

Osmanlı hükümdarlarının erkek çocukları hakkında kullanılan bir tabir olan şehzâde; şâh oğlu, padişah oğlu demektir ve şâhzâde kelimesinin hafifletilmiş şeklidir. İlk devirlerde Şehzâdeler için “paşa”, “emir” ve “çelebi” gibi unvanların kullanıldığı rivayet edilir.

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da şehzâdelere, saltanatın varisleri olarak görüldüklerinden, doğumlarından itibaren hayatlarının her safhasında ihtimam gösterilmiştir. Şehzâdelerin, devlet işlerinde yetişmeleri için maiyetlerine lala tayin edilmiş ve on, onbeş yaşlarında sancaklara çıkarılırlarmış. Kaynaklar, sancaklara vali olarak gönderilen şehzâdelerin buralarda adeta İstanbul'daki sarayın bir minyatür örneğini oluşturduklarını ve aynen pâyitahttaki divana paralel olarak nişancı, defterdar,

reisü'l-küttâb gibi hizmet erkanı; emîr-i alem, emîr-i ahur, kapı ağası gibi saray erkanına sahib bulduklarını ifade etmektedir. Şairler bundan dolayıdır ki şiirlerinde genellikle onları saltanat tahtının birer varisi gibi değil, bilakis saltanat ve hilâfet tahtında oturan sultanlar olarak bahsederler.

Mihri Hâtun II. Bayezid'in oğlu şehzâde Ahmed'i birçok şiirinde methetmiş ve onu saltanat tahtında oturan cihânın şâhı olarak tasavvur etmiştir.

Ya'ni ol Sultan Ahmed kim kerem kâni bugün

Saltanat tahtında bir şâh-ı cihândur müste'âl

(Mihri H. K. 8.5)

O cihan padişahının halka güneş gibi ayan olmasına şaşılmaz; çünkü o, yaratıcının gölgesidir.

Manisa, Amasya, Aydın, Trabzon, Kütahya, Kastamonu, Balıkesir, Isparta, Antalya, Sivas ve Kefe gibi sancaklara gönderilen Şehzâdeler buralardaki değişik hadiseler ve yöneticilik tecrübeleriyle yetişirdi. Aynı zamanda mekanlarına en seçkin sanat ve kültür insanlarını da getiren, onlarla meclisler tertip eden şehzâdeler, buldukları şehirleri birer ilim merkezi hâline getirmişlerdir³⁰.

Hakk eyledikçe ihsân şehzâde-gân u sultân

Gün gibi dehri tâbân itsün o şâh-ı âlem

(Leylâ H. T. 3.9)

2.5.1.22. Tâc-dâr, Dâver (Hükümdar)

Tâc-dâr, taç giyen hükümdar, pâdişah demektir.

³⁰ Ömer Özkan, (2007), *Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul: s. 61.

Her dem devâm-ı devletine Mihrî kıl du'â
Tâ haşr olunca eyleye ol tâc-dâr îd

(Mihrî H. K. 15.17)

Dâver-i gerdûn-eser dâd-âver-i âlî-güher
Menba'-ı feyz ü zafer Hâkân-ı İskender-tüvân

(Leylâ H. K. 3.7)

Dâver, hükümdar anlamında olup, beyitte padişaha ait dünya mânasını da ifade eder durumdadır.

2.5.1.23. Taht

Bir hükümdarlık alâmeti olan taht, hükümdarlık makamı anlamına gelir ve genellikle hükümdarlığın diğer bir alâmeti sayılan tâc kelimesiyle zaman zaman birlikte kullanılabilir.

Dîvan şairleri tahtın yapılış maddesine göre çeşitli adlarla şiirlerde kullanmışlardır. Gümüş, zümrüt taht gibi.

Yatdıkça tâ-be-hasr odur genc-i ma'delet
Mahdûmı ola zîver-i evreng-i saltanat

(Şeref H. Tb. IV.24)

Beyitte geçen zîver-i evreng, süslü taht anlamına gelmektedir. Tahtın güzelliği, süsü, değeri orada oturan padişaha iltifat değeri taşır. Padişaha, ayrı bir değer kattığı söylenilebilir.

Bula zât-ı hümâyun ile taht-ı saltanat revnak
Vekîl-i mutlak ide 'âlemi re'yi ile tanzîm

(Şeref H. T. 2.4)

Ol sa'âdet menba'ı püşt ü penâh
Taht-ı Rûm içinde oldur pâdişâh

(Mihri H. Tz. 394)

2.5.1.24. Vezir

Vezir, padişahın vekilidir. Osmanlı'nın ilk devirlerinde padişahın, ulema sınıfından gelme yalnız bir veziri bulunurdu. I. Murat'la birlikte vezir sayısı artırılmış ve birinci vezire vezir-i a'zam ismi verilmiştir³¹.

Bazı kaynaklar “sadrazam” tabirinin Kânûnî döneminden itibaren vezir-i a'zam yerine kullanılmaya başlandığını belirtir³². Bazı kaynaklarda da “sadr-ı a'zam” terkininin daha öncesinde de nadiren kullanıldığı bilinmektedir.

Beyitlerde hidivâ, âsaf, dâver (adil vezir), vüzerâ (vezirler) sözcükleri de kullanılmıştır.

Böyle lâyük pâdişâh-ı a'zama ancak vezîr
Hayret-efzâ-yı Aristû hem zarîf-i nükte-dân

(Leylâ H. T. 10.7)

Âsafın itdi yeniden mükrem
Bak o hâkân-ı mekârim-pîrâ

(Leylâ H. T. 12.4)

³¹ Özkan, a.g.e., s. 67.

³² Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık*, İzmir.

2.5.2. Akrabalık Adları ve İlişkileri

2.5.2.1. ‘Ayal (Bakmakla Yükümlü Olan), Bülend-Ecdâd (Büyük Atalar), Mevlûd (Yeni Doğmuş Çocuk), Ahfâd (Torunlar)

Dîvanlarda gerek akrabalık ilişkileri ile ilgili gerekse akrabalıkta yakınlık dereceleri ile bağlantılı sözcükler geçmektedir.

Kasr-ı sıhhatde ola sûr u sürûr u zevk ile
Haşre dek yâ Rabbi evlâd u ‘ayâliyle mukîm
(Şeref H. T. 25.2)

Dâder-i a’zaminin devr-i hümâyûnında
Bir gün elbetde murâdımca döner dünyâdır
(Leylâ H. Tc. V.47)

Meh-i burc-ı fazîlet âfitâb-ı matla’-ı himmet
Cihân-ı cûd u refet zât-ı vâlâ-yı bülend-eecdâd
(Leylâ H. T. 23.1)

Didim mevlûdına Leylâ mücevher harf ile târîh
Sa’âdet-gerd-i Mevlâ mevlid-i Nâfiz mübarek-bâd
(Leylâ H. T. 30.2)

İdüp evlâd u ahfâdıyla şâdân sadr-ı devletde
O mîr-i ekreme renc ü keder göstermeye Allâh
(Leylâ H. T. 14.6)

2.5.2.2. Karîben (Sülalece Yakın Olan), Hîşân (Akrabalar), Karâbet (Akraba)

Dîvanlarda akrabalık terimi ve akraba ilişkileriyle ilgili kullanımlar söz konusudur.

İhlâs-ı kalb ile budur dergâh-ı Bârî'den ricâm

Olsun karîben rütbe-i ceddini ihrâz ile şâd

(Şeref H. T. 44.3)

Azdırın 'âlemi çıkarup başda 'âkıbet

Şeytânın olmalı sana zannım karâbeti

(Şeref H. K. 17.28)

Hîşân u evlâd u 'ayâliyle turup ta haşre dek

Artsın safâ vü devleti tutsun cihânı şöhreti

(Şeref H. K. 38.4)

2.5.2.3. İhvân (Kardeş, Eş-Dost), Merdân (İnsanlar, Erkekler), Mahdum (Evlat), Ferzend (Çocuk), Ümmehât (Analar), Duhter (Kız), Tev'em (İkiz), Peder (Baba), Mâder (Anne), Hemşîre (Kız Kardeş), Vâlideyn (Ana-Baba), Evlâd, Necl (Oğul), Halef (Hayırlı Oğul), Dâder (Kardeş)

Beyitlerde akrabalık adları bazen gerçek anlamı ile bazen de mecâzî bir mâna ifade edilerek kullanılmıştır. Özellikle tarih beyitlerinde bu tür kelimelere daha çok rastlanmıştır.

Zâtına ehline evlâdına ihvânına hayf

Bu mudur hürmetiniz böyle mi eyler merdân

(Şeref H. K. 18.29)

Şimdi ol mahdûm olup şeh-zâdegân ile hıtân

Kadrini bir kat dahi Mevlâ dü-bâlâ eyledi

(Şeref H. T. 37.3)

Ümmehâtı itdirir hayru'l-halef evlâd yâd
 Eyledi ferzendirin Âşir Molla hem-nâm-ı peder
 (Şeref H. T. 33.2)

Duhteri gündüz gice ferzendi geldi 'âleme
 Tev'em evlâd ile şâd itdi Hudâvend-i Kerîm
 (Şeref H. T. 30.6)

Yâ dirse mâder ü pederi yandı cânımız
 Var sen de nâr-ı dûzaha yan aglamaz mısın
 (Şeref H. K. 12.13)

Olmasa hemşîre-zâdem ol dü-ma'-sûm-ı cemîl
 Böyle tavsîf eylemez idim Şeref Allâh 'alîm
 (Şeref H. T. 30.8)

Vâlideyne müjde tâm-târih ile hâtif didi
 Kıldı Tâcü'd-dîn Muhammed mehd-i ikbâli makar
 (Şeref H. T. 33.7)

Kırâl-ı Moskov'ı evlâd u etbâ'u 'ıyâliyle
 İdeler tu'me-i şemşîr-ü hançer 'asker-i islâm
 (Şeref H. K. 20.11)

Necl-i pâk-i kethudâ-yı vâlide
 Yok nazîri ya'ni o hayr-ı halef
 (Leylâ H. T. 32.1)

Leylâ Hanım beyitte hayr-ı halef tamlamasıyla, babasını hayırla andıracak oğul mânasını ifade etmiştir.

Dâder-i a'zamî âfâka ziyâ virdikçe
Bâg-ı devletde ola gonca-i ikbâli bedîd

(Leylâ H. Tc. II.19)

2.5.3. Meslekler ve Çeşitli Sıfatlar

2.5.3.1. Attar

Güzel kokular, tıbbî ecza ve misk satan esnaftır. Kelime halk ağzında bozularak aktar olmuştur. Eskiden attar dükkanları, eczahanelerin ve ecza depolarının yerini tutardı. Eski attarlar ilaç tertip etmekte gayet mahir kişilerdi. Bu ilaçların temel maddelerini teşkil eden, ot, kök, yaprak vesaireyi çok iyi tanırlardı. Bunların toplanma, kurutulma ve muhafazaları hakkında sağlam bir bilgi ve ihtisas sahibiydiler. Şuruplar, macunlar, merhemler, taktir edilmiş kokulu ve devalı sular, tiryaklar, haplar yaparlardı³³.

Bilür erbab kadrin bak alur göz ile haşhâşa
Ki 'attâr-ı felekten ehl-i keyfe ber-güzâr oldı

(Şeref H. K. 22.13)

Beyitte attarların ve kullandığı malzemenin şifâ kaynağı olmaları ile ilgili bir ifade söz konusudur.

2.5.3.2. Âteş-bâz

Âteşbâz da tâsbâz gibi daha çok ateşle gösteriler yapan kişidir. Ateş gösterilerinde bazen fişekler kullanılırdı. Bu fişeklerden bazıları ateşlendikten sonra gökyüzünde türlü renklerle dağılır, bazıları da yerde patlar, zıplar, garip biçimler alarak dolaşır, halk arasında zevkli telaşlar yaratırdı. Hevâî veya âsmâni gibi farklı isimlerle anılan bu fişeklerin yakılması ve fırlatılması işini âteşbâzlar üstlenirdi³⁴.

³³ Özkan, a.g.e., s. 116.

³⁴ Özkan, a.g.e., s. 162.

Şevk-i âteş-bâz ile yansa derûnı rûz u şeb
Bende-i dergâh-ı ‘ulyâsı olan çekmez ta’ab

(Leylâ H. Mh. 1.6)

Beyitte işlenen mânevi aşkın ateşini yakanın âteş-bâz olduğu farz edilmiştir. Burada ateş yakma işinin âteş-bâza ait olması sebebi ile ilgili bir benzerlik verilmeye çalışılmıştır.

2.5.3.3. Bende, ‘Ubûdiyet (Kölelik)

Dîvan edebiyatında kul, gulâm, hıdmet-kâr, perestar, bende gibi kelimelerle ifâde edilen kelime hizmetçi, hizmetkâr anlamları taşımaktadır. Cevâr-ı memlûk kelime grubu hizmetçi kadın anlamını karşılamaktadır.

Eyyâm-ı devletinde birkaç cevâr-ı memlûk
Var idi evvel ammâ fevt oldu bundan akdem

(Leylâ H. T. 3.4)

Nev’-i âdemden anın bir nice hıdmet-kârı var
Hıdmetinde bî-karâr olmuş gibi leyl ü nehâr

(Leylâ H. L. 5.6)

Perestârim düşürdi hâke eyvâh
Vefâsı yokdur aldanma fenâya

(Leylâ H. T. 39.1)

Âşık kulunam sâdıkınam bendenem ey şûh
Tâ haşre kadar bende ne dilerse disünler

(Leylâ H. g. 38.3)

Kelimeler çoğunlukla beyitlerde gerçek anlamları ile kullanılmakla birlikte, aşığın sevgiliye köle olması mânasını da taşımaktadır.

‘Arz-ı ‘ubûdiyette ger maksadın ey Şeref yeter
Vasf-ı cemîlin el-hazer kim ide şartınca eda

(Şeref H. T. 32.7)

2.5.3.4. Berber

Günümüzde olduğu gibi eskiden de saç ve sakalın kesilmesi, taranması işlemlerini yapan berberler ve berber dükkânları vardı.

Şeref Hanım Dîvanı’nda bu sözcük kullanılmıştır.

Tokunmuşdur diyü şâyed öperken pâ-yi hakânî
Yed-i berberden ol ân mûy-ı ruhsârı rehâ oldı

(Şeref H. T. 58.3)

2.5.3.5. Berîd (Haberci)

Elçi mânasına da gelebilen bu sözcük, devletler arasındaki münasebetleri düzenleyen bir nevi ekonomik, siyasi vs. iletişimi sağlayan bu nedenle haberler getirip götüren bir görevliyi karşılamaktadır.

Gel ey berîd-i huçeste-kadem ‘ayân söyle
Ne hâldedir ‘aceb ol şûh-ı dil-sitân söyle

(Şeref H. g. 204.1)

Şair, sevgiliden haber bekleyerek elçiye soru sormaktadır. Beyitte haberci mânasına gelebilecek bir anlam söz konusudur.

2.5.3.6. Cadı (Câdû)

Cadı, büyü yapan kimseler için kullanılan bir isimdir. Sihir ve büyü işleriyle uğraşan kişilerdir.

Çeşmi salmış dili zülfi hamına tuymadı cân
Allah Allah nice ayyâr u câdûdur bu

(Mihri H. g. 139.3)

Cadı kelimesi geçen beyitlerde genellikle “çeşm” kelimesi de kullanılır. Gözün sihir gücü vardır, âşıkları büyülemekte üstüne yoktur.

2.5.3.7. Cerrâh, Hekîm, Tabîb, Etibba (Tabîbler)

Cerrah, yaraları değişik yöntemlerle iyileştiren, ameliyat eden kişi, operatör anlamına gelir. Osmanlıda saray hizmetinde ve Yeniçeri Ocağında cerrahlar bulunurdu. Bu kişiler cerrâh başına tabi çalışırlar; cerrahbaşılar da hekimbaşına bağlı faaliyet gösterirlerdi. Cerrahların ve tabiplerin teftiş ve kontrolünü hekimbaşılar yapardı. Cerrahlar, devşirme zamanında saraya alınacak oğlanların muayenelerini ve dîvan-ı hümâyunda Müslüman olanların sünnetlerini yaparlardı. Bunlar her gün ikişer kişi nöbetle sarayda bulunurlardı³⁵.

Günümüzde doktor kelimesine karşılık olarak eskiden cerrah, hekim ya da tabip kelimeleri kullanılırdı. Hastaları değişik yöntemler kullanarak muayene eden ve iyileştiren bu kişiler çok değişik tedavi yöntemleri ile tedavi yaparlardı.

Cerrâhı ider çâre

(Şeref H. Mr. 5.4)

Vâli el'ân hekimler nâzırıyken derdine
Bulmadı çâre o ma'sûm-i güzîn sad-âh âh

(Şeref H. T. 105.2)

Çâre-cûy iken tabîb ü mâder ü hîşânı hep
'Âkıbet kurtulmadı derd-i veremden virdi cân

(Şeref H. T. 94.2)

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (1998), *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara.

Şeref Hanım Dîvanı'nda T.4.9.1, K.3.7, T.4.4, Ts.4.4, T.111.6'da tedâvi edici mânalarıyla kullanılmıştır.

Bir tabîbe ben didüm bîmâr-ı aşka çâre ne
 Didi dilver vaslıdır anun devâsı özgedür
 (Mihri H. g. 31.7)

Dâg-ı derûna hayli devâ eyledi tabîb
 Yok gayrı çâre eyleme sen de devâ abes
 (Leylâ H. g. 17.4)

Derd-i mevte bezl-i mâl ü sa'y olsa 'ilâc
 Çâre bu merhûma bulurdı etibbâ-yı zamân
 (Şeref H. T. 117.4)

2.5.3.8. Cüvân (Delikanlı)

Genç, taze, delikanlı demektir. Dîvan şiirinde cüvân tam bir delikanlı özelliği taşır. Sevgilinin daima cüvân özelliği arzetmesi de ayrıca önemlidir.

Ne ra'nâ yâsemenler sîne-i dilber gibi ammâ
 Hele pek benziyor şeb-bû da gîsû-yı cüvânâna
 (Leylâ H. K. 4.3)

Cüvân Dîvan şiirinde yakışıklı olması, süslü ve bakımlı olması özellikleriyle kullanılmıştır. Beyitte de böyle bir kullanım söz konusudur denilebilir.

2.5.3.9. Çâşnî-gîr

Çâşni-gîr, eskiden bazı İslâm devletlerinde hükümdar sofralarına nezaret edip yemekleri kontrol eden saray görevlilerine verilen bir addı. Osmanlı'da bu kişiler divan toplantılarında sadrazam ve vezirlerin yemeklerini dağıtmakla da mükelleftiler³⁶.

Dadup lezzât-ı isti'dâdın itdi çâşnî-gîri

Hemân cennet-mekân Mahmûd Hân'ın mâderi magfûr

(Şeref H. T. 36.3)

2.5.3.10. Dâye

Dadı ve dâye kelimeleri, çocuğa bakan kadın hizmetçi anlamında kullanılan tabirdir. Bu hizmetçiler çocuğun emzirilme ihtiyaçları da dahil türlü işlerinde ona bakıp mürebbilik ederlerdi³⁷.

Şeref Hanım Dîvanı'nda dâye ismi lâlâ ismiyle birlikte kullanılmıştır.

Dâye vü lâlâsı olsa nâz u istignâ nola

Mûcib-i izzet degil mi hıdmet-i terbiyyeti

(Şeref H. T. 55.5)

2.5.3.11. Defter-dâr

Defterdâr, mâli işlerin en büyük âmirine verilen ünvândı. Padişah malının vekili sayılırdı. Defterdarlar mali konularla ilgili fermân yazmak, bazı tevcihatları arz etmek ve hükümdara sormadan kısmî zam yapabilmek gibi bazı imtiyazlara sahipti. Dîvanın aslî üyelerindendi.

³⁶ Özkan, a.g.e., s. 91.

³⁷ Özkan, a.g.e., s. 197.

Osmanlı'da XIV. asırdan beri görülmeye başlanan defterdar tabiri şiirlerde de bazen karşımıza çıkar³⁸.

Zât-ı Kastamonı'da bi'z-zât defter-dâr iken

Dânesiyle defter-i ömri resîde yetdi hayf

(Şeref H. T. 99.1)

2.5.3.12. Der-bân

Saray kapısında bekleyen görevlilere verilen isimdir. Bunlar dergâh-ı âlîye gelen elçileri karşılayıp onların hediyelerini divana arz etmek, dîvan günleri iş takip etmek için saraya gelenlere rehberlik etmek, padişah bir tarafa gittiğinde onun eşyalarını taşımak ve çadırının önünde durup kapıcılık etmek gibi görevleri üstlenirlerdi. Başlarına zerrin külâh denilen üsküf takarlardı fakat bu üsküfün ucu yatırmalı yani arkaya sarkık değildi.

Padişah sarayındaki birçok görevi yerine getiren kapıcıların esas görevi sarayda nöbet tutmaktı. Derbânlar saray kapısında beklerken ellerinde bir de âsâ bulundururlardı. Saraya gelen elçiler veya haberciler doğrudan padişah huzuruna erişemezlerdi, derbânlar onlara aracılık ve rehberlik ederlerdi³⁹.

Kurb-ı Fâtih'de temellük itdi bir menzil hemân

Dâ'imâ der-bânı yâ Rab sıhhat ü devlet ola

(Şeref H. T. 68.6)

Süleymân-ı zaman Mahmûd Hân-ı ma'delet ünvan

Seza Hâtem olursa dergeh-i iclâline der-bân

(Leylâ H. T. 17.1)

³⁸ Özkan, a.g.e., s. 70.

³⁹ Özkan, a.g.e., s. 91.

Leyla Hanım Dîvanı'nda T.4.3, K.5.9'da da Osmanlı'da saray kapısında bekleyen kapıcılardan bahsedilmiştir. Leylâ Hanım Dîvanı'nda kapucıbaşı ismi de kullanılmıştır.

Devletde kapucıbaşı itmiş iken şâh-ı cihân
Şehr-i Burûsa'da hemân kılmışdı uzlet bir zamân
(Leylâ H. T. 51.1)

2.5.3.13. Derebegi

Tarihte Ortaçağ'dan itibaren başlayarak, arazilerinin içindeki insanlara istedikleri gibi hükmeden, sık sık birbirleriyle savaştan ve çok defa hükümdara karşı gelerek memleketlerinin başına dert olan geniş arazi sahiplerine denmektedir.

Şeref Hanım Dîvanı'nda iki ayrı beyitte kullanılmıştır.

Âh sad-âh derebegi Hüseyin Aga'nın
Duhteri göçdi ola gülşen-i 'adn içre mukîm
(Şeref H. T. 116.1)

Beyitten hareketle derebeylik sisteminin o dönemde devam ettiği sonucuna ulaşılabilir.

2.5.3.14. Ebced-hân

Ebced okuyan, mektebe yeni başlayanlar için kullanılan bir addır.

Şübhesiz 'allâme-i Râzî olaydı hem-'asır
Tıfl-ı ebced-hân olup kalmazdı nutka kudreti
(Şeref H. T. 62.5)

Ebcet-hân kelimesi daha çok, beyitte de olduğu gibi tıfl-ı ebcet-hân biçiminde kullanılmaktadır. Ebcet okuyan çocuk, çok acemi, başlangıç aşamasını ifade eden bir terkidir.

2.5.3.15. Elçi

Elçi kelimesi, bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kişi anlamında kullanıldığı gibi şiirlerde iki kişi arasında haber taşıyanlara da elçi denildiği görülebilir.

Teşrîf idince ilçilikden
Karşılادılar o nîk-fâli

(Şeref H. K. 23.26)

2.5.3.16. Ferrâş

Yayıcı, döşeyici ve hizmetçi mânalarına gelen ferrâş, câmi, mescit ve imaret gibi müesseselerin temizliğini temin, halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle görevli kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Eskiden Yeniçeri teşkilatında bu işi görenlerle Kabe'yi süpürenler hakkında da kullanılmış⁴⁰.

Senin ferrâşın olmaklık dilerken Hakk'a hamd olsun
O devlet ölmeden oldı müyesser yâ Resûlallâh

(Şeref H. g. 224.6)

Şeref Hanım'ın bir gazelinin beytinde Kâbe süpürücülüğü okulu mânasına gelen kelime grubunun kullanıldığı da görülmektedir.

Tagıldıkça mekâtîb-i ferâşet ehline her yıl
Olurdum ye's ile gâyet mükedder yâ Resûlallâh

(Şeref H. g. 224.5)

⁴⁰ Özkan, a.g.e., s. 93.

2.5.3.17. Ferîk

Tümen, fırka kumandanı anlamında kullanılmıştır. Leylâ Hanım Dîvanı'nda gerçek mânada kullanılan bir sözcüktür.

Didim tebşîr idüp dünyâya Leylâ tâm târîhin
Bu sâl izz ile yümn ile ferîk oldu Sa'îd Pâşâ

(Leylâ H. T. 22.7)

2.5.3.18. Gavvâs

Dîvan şiirinde dalgıç mânasına gelen gavvâs sözcüğü dalgıçların denizden inci ve kıymetli şeyler çıkarmaları dolayısıyla, değerli nesnelere arayan kişi de gavvâs olarak düşünülür. Âşığın gönlü bu bakımdan bir gavvâstır⁴¹.

Gavvâs olası ol sanemün aşkı bahrine
Bahr-i muhîte bakmadum ummândan el yudum

(Mihri H. g. 113.3)

Beyitte aşkı arayan kişi gavvâs olarak düşünülmüştür.

2.5.3.19. Gâzî, Şehîd

Din uğruna düşmanlarla yapılan cenklere “cihâd” denir ki sonradan “gazâ” da bu anlamda kullanılmıştır. Bu harplere kumandanlık etmiş ya da en azından katılmış, yaralanmış ve muzaffer olmuş kişilere de “gazi” denmiştir. Aynı düşüncelerle mücadele ederek hayatını kaybetmiş olmak şehidlik mertebesi ile ödüllendirilmektedir.

⁴¹ Pala, a.g.e., s. 148.

Yâ gâzî yâ şehîd olmak ümîd ü ârzûsuyla
Gazâya fî sebîlillâh giderler ‘asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.5)

Akıtdı mâ benân-ı mu’cizâtın
Komadın teşne-dil ehl-i guzâtın

(Şeref H. Mh. 1.3)

Guzât sözcüğü gazi kelimesinin çoğuludur, gaziler anlamındadır.

2.5.3.20. Geda

Dilenci, bakacak kimsesi olmayan ve değişik sebepler nedeniyle bedenen güçsüz düşmüş; ya da vücutça sağlam ve bakacak kimsesi de olduğu halde geçimini temin etmek için başkalarından para ya da yiyecek vs. dilenen, bunu bir meslek hâline getirmiş kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Geçmişte de dilencilik ve dilencilerle mücadele etmek için kimi tedbirler alınmıştır⁴².

Yanarsam nâr-ı aşkınla yanayım yâ Resûlallâh
Ezelden bagrı yanık bir gedâyım yâ Resûlallâh

(Leylâ H. g. 105.1)

Leylâ Hanım beyitte Allah’ın sevgisini dilenen bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.5.3.21. Gelin (Nev-‘ârûs), Damat (Nev-cüvân)

Evlenen çiftlerden erkek olan kişiye damat denir. Eşlerden bayan olanı gelindir.

⁴² Özkan, a.g.e., s. 20.

İtdi ‘arûs o ‘âlî-rûtbe kerîmesini
Dâmâd zâtına bir mîr-i edîb oldu

(Şeref H. T. 43.2)

Gelin, benzetilme özelliğinden dolayı beyitlerde daha çok kullanılan bir sözcüktür.

Sadâ-yı irci’î’yi gûş idince dimedi bir kez
Ecel ben nev-cüvânım nev-‘ârûsum olma pek ‘âcil

(Şeref H. T. 100.5)

Nev-‘ârûs, yeni gelin; nev-cüvân, damat mânaları ile de beyitlerde geçmektedir. Gelin ile ilgili olarak beyitlerde yapılan benzetmeler, güzellik ve süslü olması ile gerçekleştirilir.

Yine bir zât-ı zî-şânı şerefe eyleyüp dâmâd
Kudûmiyle bedîdâr oldu feyz-i Hazret-i Mevlâ

(Leylâ H. T. 6.3)

Oldı çemen arûsına bâd-ı sabâ karîn
Gördi yüzün şükûfe saçar üstüne direm

(Mihri H. K. 10.3)

Sabah rüzgârının bahçede esmesiyle kimi çiçekler havada uçarak yerlere düşer. Bu durum teşhis sanatıyla Mihri Hâtun’un beyitindeki gibi tasvir edilmiş ve sabah rüzgârı bahçeye doğru yaklaşan bir insana, bahçe geline, bahçede uçan çiçekler de gelinin üzerine saçılan paraya teşbih edilmiştir.

2.5.3.22. Hâfız

Hifzeden, hâfızaya alan, ezberleyen demektir. Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sonuna ezberleyene hâfız denir.

Eylesin mahdûm-ı ‘âlî-kadrini kendi gibi
Hâfız-ı cümle ‘ulüm u vâkîf-ı fenn-i kerîm

(Şeref H. T. 25.4)

2.5.3.23. Hârîciye Nâzırı, Nâzır

Dışışleri ile ilgili kavramdır. Eskiden dışışleri bakanı yerine kullanılan sözcüktür.

Bi’z-zât hâlâ hârîciye nâzırırır ide Hak
İkbâl ü ‘ömrin hazret-i Âlî Efendi’nin mezîd

(Şeref H. T. 8.1)

Makâm-ı ‘âliyi teşrîf idelden zât-ı ‘ulyâsı
Umûr-ı hârîciye nâzırıyle pür-vakâr oldı

(Şeref H. K. 22.25)

Bakdım sana ayırmam iki gözlerimi ben
Her kanda gidersem sana nâzırırır efendim

(Leylâ H. g. 73.2)

2.5.3.24. Hattat

Güzel yazı yazan, bu konuda üstad kabul edilen kişilere hattat adı verilir.

Haşre dek tutsun ‘Utârid mâtemin gelmiş degil
Zümre-i nisvânda bir öyle hattât âh âh

(Şeref H. T. 112.6)

Kıldı ser-levha-i hattât o kerîmü’t-tab’ı
Feyz-i terbiyyet ü hüsn-i nazarıyla o hümâm

(Şeref H. T. 76.7)

Beyitlerde hattatlık güzelliklere işaret edilmesi bakımından kullanılmıştır.

2.5.3.25. Havrâ

Havrâ, âhu gözlü kız, kadın demektir.

Şîrîn'e degil vechini Leylâ'ya değişmem

Bil sıdkımı billâh seni havrâyâ değişmem

(Şeref H. Kt. 53.1)

Şeref Hanım Dîvanı'nda üç ayrı beyitte geçen havrâ kelimesi güzel gözlü kadın mânasında ifade bulmuştur.

2.5.3.26. Hazîne-dâr

Hazînenin idare ve muhafazasına me'mur edilen kimselere verilen addır.

Hazine-dârı Ahmed Paşa'nın sad-hayf u sad-âh âh

Fenâdan gitmege mülk-i bekâya itdi isti'câl

(Şeref H. T. 104.1)

Hazîne-dâr sözcüğü beyitlerde saray görevlisi sıfatıyla kullanılmıştır. Şeref Hanım Dîvanı'nda T.4.8.2, T.7.3' te hazîne-dâr kelimesi kullanılmıştır.

2.5.3.27. Hidîv

Mısır velilerine verilen unvandır. Sadrazamlar hakkında da kullanılmaktaydı. Hidiv Arapça büyük vezir, baş vezir, hâkim demektir. Mısır valilerine ayrıca "hidîv-i Mısır" da denilmektedir⁴³.

⁴³ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 814.

Hidîv-i muhterem hem-nâm-ı pâk-i Mefhar-i âlem
Kemâl-i ilm ü irfan ile bî mânend ü hemtâdır

(Leylâ H. T. 11.2)

2.5.3.28. Hokka-bâz

Hokkbâzlar, günümüzdeki sihirbazlar gibi el çabukluğuyla değişik hünerler sergileyen kişilerdir. Hokkabâzlar hünerlerini içine bir şey koyup el çabukluğuyla kaybettikleri su kadehi şeklinde yuvarlaklarla gösterdikleri için bu adı almıştır⁴⁴.

Ehl-i zevke âdet itmiştir bu nüzhet-gâhda
Aldadır her gün bu çarh-ı hokka-bâz âlem bu yâ

(Leylâ H. g. 5.4)

Beyitte hokkabâzların göz aldatici özelliğini vurgulamak üzere bu sözcük kullanılmıştır.

2.5.3.29. Kadı

Osmanlıda ilk zamanlardan beri bir bölgeyi yönetmek için oraya hep iki yetkili atanmıştır. Bunlardan ilki asker kökenli olan ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden bey ve diğeri ulemâ kökenli olan, sultanın yasal yetkisini temsil eden kadı idi. Kadı hem din kurallarını hem de devlet kanunlarını tatbik etmek üzere sultan tarafından beratla atanırdı. Mutlaka medrese mezunu olması gerekirdi⁴⁵.

Kâdî vü müftî müderris zâhid ü pîr ü cüvân
Kangısı cân virmedi mahbûb oğlan üstine

(Mihri H. g. 159.4)

⁴⁴ Özkan, a.g.e, s. 168.

⁴⁵ Özkan, a.g.e, s. 73.

2.5.3.30. Kâtip

Kâtip yazı yazan kişiye verilen bir addır. Eskiden memuriyeti de ifade ederdi.

Lâleli'nin kâtibinin duhteri
Kıldı gülzâr-ı na'îmi cây-gâh

(Leylâ H. T. 40.1)

Beyitte kâtiplik mesleği anlamında bir kullanım söz konusudur.

2.5.3.31. Kassâm

Varisler, mirasçılar arasında mîrası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan şerîat memûruna verilen addır.

Çâresi sabr eylemekdür Mihrî kassâm-ı ezel
Böyle yazmış çünkü her vechile inşâlar bize

(Mihrî H. g. 166.6)

2.5.3.32. Ketebe (Kâtipler)

Yazan, yazıcı mânasındadır. Eskiden memur yerine kullanılan kelimedir. Ayrıca sarayın harem dairesinin yazı işlerini yapan kişiye de denirdi. Daha sonraları halk arasında seçkin bir meslek olmuştur. Yazma kitapların el ile çoğaltıldığı dönemlerde kâtiplere büyük itibar edildiği bilinmektedir.

Tâm târîh yazup kılsın 'atâ vü tahsîn
Ketebe aldı bu yıl itdi Fehîm Beg ikdâm

(Şeref H. T. 76.11)

2.5.3.33. Kethudâ

Kethudâ, bir yeri idare eden memur anlamına gelir. Osmanlı teşkilatında bu isimle anılan birçok memuriyet vardır. Hazine kethudâsı, sadaret kethudâsı, defterdâr kethudâsı vb. Genel mânada kazasker, şeyhülislâm veya kadı gibi bir kimsenin maiyetinde çalışan memur anlamındadır.

Kethudâlara zaman zaman kâhya da denirdi. Kâhyalar, büyük devlet adamlarının saraylarında ve konaklarında görev yaparlardı⁴⁶.

Ya'ni necl-i kethudâ-yı vâlîde
Genc iken itdi cihândan azm-i râh

(Leylâ H. T. 36.2)

Beyitte kethüda sözcüğü bir memuriyeti ifade etme amacı ile kullanılmıştır.

2.5.3.34. Küttâb

Küttâb (kâtip) yazı yazan kişiye verilen bir addır. Eskiden memuriyeti de ifade ederdi.

İftihâr itmez mi küttâbın dakîka-dânları
İçlerinde böyle bir zât-ı melek-sîret ola

(Şeref H. T. 68.4)

2.5.3.35. Lâlâ

Şehzâdelerin yetişmelerinde görevli mürebbiler hakkında kullanılan lâlâ tabiri, saraya alınan acemilerin terbiyesine memur kimselerle ilgili olarak ve eskiden büyük memurlara zenginlerin çocuklarını terbiye eden kişiler hakkında da kullanılırdı⁴⁷.

⁴⁶ Özkan, a.g.e, s. 98.

⁴⁷ Özkan, a.g.e, s. 230.

Olursa dâye vü lâlâsı nola nâz u na'îm
Efendi-zâdesidir çünkü ol gül-i zîbâ

(Şeref H. T. 67.5)

Dâye ve lâlâ sözcükleri genellikle birlikte kullanılmıştır.

2.5.3.36. Mashara

Mazkara, soytarı demektir. O dönemde insanları eğlendirmek amacıyla olan masharalar zaman zaman beyitlerde mecâzmâna kastedilerek kullanılmıştır.

Semt-i agyâra seninçün gidemem sultânım
Kendimi mashara-i nâs idemem sultanım

(Leylâ H. g. 77.1)

2.5.3.37. Meddâh

Meddâh kelimesi, türlü taklitler yaparak hikâyeye anlatan kişiler hakkında yaygınlaşmış bir ifadedir.

Cihânda bî-misil meddâh idi fevt oldı Kız Ahmed
Nedîm itse Resûl-i Kibriyâ ferdâ degil eb'ad

(Şeref H. T. 98.1)

Beyitte Kız Ahmed lâkablı şahsın meddâhlık yaptığına işaret edilmiştir.

Ahmet Talat Onay meddah kelimesiyle na'at-hânı aynı kişi olarak değerlendirir, eski hükümdarların şiirlerde n'at-hân olarak da zikredilen meddâhların yani şairlerin ağızlarına inci doldurduklarına, başlarına altın saçtıklarını söylemektedir⁴⁸.

⁴⁸ Özkan, a.g.e, s. 231.

Velî genc-i dür-i bahr-i hakîkat dinse şâyeste
Na'at-hân-ı Habîb-i Müste'ândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.10)

2.5.3.38. Me'mûr

Emir almış olan kimsedir. Bir işle vazifelendirilen, bir mekânda görevlendirilmiş kişidir.

Kutb-ı vâlâ-rütbe Nûrû'd-dîn-i Cerrâhî anı
Kıldı dergâhında me'mûr 'âlemi irşad ider

(Şeref H. T. 23.3)

Dergâhta görevlendirilmiş anlamıyla me'mûr sözcüğü kullanılmıştır.

2.5.3.39. Mey-fürûş

Meyhâneci ya da mey-fürûş kelimeleri meyhane işleten kişiler hakkında kullanılan tabirlerdir.

Ne gam yogise akça mey-fürûşa virmege şâhım
Virür rehn ile mey pîr-i mugân erbâb-ı himmetdir

(Leylâ H. g. 28.3)

2.5.3.40. Mihmandar

Hürmet ve i'zaza şayan birinin yahut gelen yabancı hükümdarlarla elçi ve büyük adamların maiyetine terfi edilen memur hakkında kullanılan bir tâbirdir. Ziyarete gelenler memleket dahilinde buldukları müddetçe yanlarında bulunurlar ve kendilerine gerekli izahatı verdikleri gibi kolaylıklarda göstermektedirler. Mihman,

Farsça misafir, konuk anlamlarına geldiği için mihmandarın Türkçe'si misafir tutucu, misafir karşılayıcı anlamlarına gelmektedir⁴⁹.

Dirîgâ göçdi mihmân-dâr-ı Hâşim Aga merhûmun

Tevellüd eyler iken duhter-i pâkizesi nâkâm

(Şeref H. T. 107.1)

2.5.3.41. Mi'mâr

Mimarlar şehrin yapı işlerinden sorumlu kişilerdir. Her önemli yerleşim yerinin merkezinde bir mimarbaşı bulunurdu. Sarayların, camilerin, köprülerin ve hayır işlerinde kullanılan binaların yapımında mimarlar kullanıldığı gibi harp esnasında yıkılan kalelerin, harap olmuş köprülerin ve yolların tamir edilmesinde de bu kişiler kullanılırdı⁵⁰.

Mimar kelimesinden, İstanbul'da ikamet eden mimarbaşı ve onun emrinde çalışan Hassa Mimarları Ocağı'na mensup, orada eğitim görmüş mimarlar anlaşıldığı gibi; kamu binaları dışındaki özel konutların yapımında çalışan dülger ya da duvarcılar veya merkez dışındaki şehirlerde çalışan, zaman zaman sınır boylarındaki kalelerin tamiratını da üstlenen şehir mimarları da anlaşılabilir⁵¹.

Dilerdi dâ'imâ mi'mâr-ı lutfi oldığın mamûr

Yapıldı cedd-i pâki eyleyüp imdâd-ı rûhânî

(Şeref H. T. 64.8)

Mi'mâr adı beyitte yapılandırıcılık özelliği ile kullanılmıştır.

⁴⁹ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 533.

⁵⁰ Pakalın, a.g.e., C.II.

⁵¹ Özkan, a.g.e., s. 99.

Mi'mâr-ı tâb ı ragbete şâyân zemîn bulup
Zât-ı dakîka-dânına kasr eyledi binâ

(Şeref H. T. 40.2)

2.5.3.42. Müderris

Eskiden medreselerde ders okutan kimselere verilen unvandı.

Ey müderris çünkü sen tahsîl-i cânân itmedün
Kîl ü kâl içre kalupsın eyleme nâ-çâr bahs

(Mihri H. g. 10.3)

Sevgili, her türlü davranışıyla âşığa o kadar çile çektirir ki, onu çözebilmek âdeta müderris olmayı gerektirir.

Müderris eyleyüp mahdûmını bir sa'd-sâ'atde
Şehen-şâh-ı zamân itdi müneccimbaşısın hurrem

(Şeref H. T. 34.5)

2.5.3.43. Müezzin

Namaz vaktini ilan etmek ve halkı namaza davet etmek için camilerden ezan okuyan kişilere denir. Müezzinler ezan okumanın dışında cemaatle namaz kılarken, kamet getirmek ve namaz arasındaki duaları yapmak gibi görevleri de yerine getirirler⁵².

Müezzin kelimesi örnekte olduğu gibi minâre, namaz, ezan gibi kelimelerle birlikte geçer.

⁵² Özkan, a.g.e, s. 181.

Sözüm hem-çün menâre togrı şâhiddin mü'ezzinler
Cebîn-i mü'mim-âsâ kıldı mihrâbında nûr lâmi

(Şeref H. T. 10.6)

2.5.3.44. Müftü (Müftü)

Osmanlılarda dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefî fikhî üzerine kendisine sorulan umumî ve hususî şer'î ve hukukî meselelere ait dinî hükümlere uyarak karar veren kişiye müftü adı verilmiştir. Müftülere sonradan XVII. asırdan sonra, umumî olarak şeyhülislâm ünvânı verilmiştir. Müftüler, klasik İslamî ilimlerin tahsil edildiği medreselerde eğitim görmüş kişiler arasından çıkardı⁵³.

Diyâr-ı Urla'da ol müfti-i melek-haslet
İderdi hıdmet-i şer'-i şerîfe dikkât-i tâm

(Şeref H. T. 87.2)

Bu re'y-i sâ'ib-i şâhen-şehi kim eylemez tahsîn
Gerekdir çünki elbet böyle müftü öyle dâraya

(Şeref H. T. 46.3)

2.5.3.45. Mülâzım

Mülâzım, ilmiye sınıfında icazetini alarak medrese tahsilini bitirmiş olduğu hâlde stajyerlik yapan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Mülazemet etmek ise bir ücret almadan bir yerde stajyerlik yapmak demektir⁵⁴.

Mihrî Hâtun mülâzımlığı bendelere giden bir aşama gibi görür; ne yazık ki ömrünü sevgilinin aşkı yolunda mülâzımlık ile geçirdiğini, ancak bir türlü bendeliğe kabul edilmediğini söyler.

⁵³ Özkan, a.g.e, s. 181.

⁵⁴ Özkan, a.g.e, s. 183.

Reh-i aşkunda ömür geçdi mülâzımlıg ile
Ya gel öldür ya kabûl eyle beni bendelige

(Mihri H. g. 175.6)

2.5.3.46. Mümeyyiz

Osmanlıda bir dairede yazıcıların yazdıkları yazıları düzelten kâtime denir.

Mâliyede mümeyyiz Veysi Efendi'nin âh
Göçdi 'ayâli gitdi bu dâr-ı bî-vefâdan

(Şeref H. T. 118.1)

2.5.3.47. Müneccimbaşı

Müneccimler sultanın yakınında bulunurlar ve yapacağı her türlü iş için kutlu ve doğru saati, zamanı tayin edip sultana bildirirlerdi. Osmanlıda da ilmiye sınıfına mensup olan müneccimlerin başında müneccimbaşı bulunurdu. Bu kişiler, padişahın tahta geçişi, savaş ilanı, sadrazamlara mühür verilmesi ve benzeri önemli olaylar için astrolojik hesaplara dayanarak uğurlu vakti seçerlerdi. Her yıl takvim belirlemek görevi de müneccimlere aitti.

Müneccimler bir husus hakkında yorum ortaya koymadan önce yıldızlara, aya ve güneşin pozisyonuna bakarlardı, ayrıca usturlâb veya zâyîçe gibi aletler de kullanırlardı⁵⁵.

Müneccimbaşı da olsan felekde dâ'imü'l-evkât
Şeref-sâ'atsiz olmaz bir dakîka muntazam âdem

(Şeref H. Kt. 51.1)

⁵⁵ Özkan, a.g.e, s. 100.

Çün Şeref-sâ'at ider şâha Çalab'dan ümmîd
Çalap a'dâdı Müneccimbaşı da oldı bedîd

(Şeref H. Mes. 3.25)

2.5.3.48. Müsteşâr

Kendisiyle müşâverede bulunulan, kendisine iş danışılan, vekâletlerde vekilden sonraki âmir anlamında kullanılmaktadır.

Sezâdır böyle dâmâd ancak ol hâkân-ı devrâna
Nizâm-âmûz-ı devlet müsteşâr-ı ma'delet-pîrâ

(Leylâ H. T. 6.5)

Umûrunda muvaffaksın o rütbe zann ider herkes
Ya zât-ı Hızır yâ tevfik-i Bârî müsteşâr oldı

(Şeref H. K. 22.34)

Beyitte en büyük danışman sıfatıyla Allah kastedilmiştir.

2.5.3.49. Pâs-bân, Nigeh-bân

Pâs-bân geceleri kapı bekleyen için kullanılmaktaydı. Pâs-bân kelimesi bekçi ve gözcü yerine kullanılan bir sözcüktür. Saraylarda gece vakti nöbet tutan pâsbânlar olduğu gibi şehri hırsızlık olaylarına karşı koruyanlar da vardı⁵⁶.

Feth u nûsretdir kapucıbaşısı dergâhının
Pâs-bân-ı âsitân-ı şevketi baht-ı cüvân

(Leylâ H. T. 2.5)

İzzet kulun ki dâ'im tashîh iderdi şî'rim
Şimdi burada yok kim olsun bana nigeh-bân

(Leylâ H. T. 2.5)

⁵⁶ Özkan, a.g.e, s. 102.

2.5.3.50. Reh-nümâ (Kılavuz), Nedîm (Sohbet Arkadaşı)

Yol gösteren, kılavuz mânasına gelen reh-nümâ sözcüğü Leylâ Hanım Dîvanı'nda Allah'ın yol göstericiliği mânasında kullanılmıştır.

Alîl-i derd-i isyâna devâsın yâ Resûlallâh
Bize sûy-ı cinâna reh-nümâsın yâ Resûlallâh
(Leylâ H. g. 102.1)

Bezminde nedîm olsa sezâ togrısı Cem-şîd
Hep kullarının gicesi kadr oldı günü îd
(Leylâ H. Ş. 1.4)

Nedîm, meclis, sohbet arkadaşı demektir. Leylâ Hanım beyitte meclis arkadaşı mânasıyla da kullanmıştır.

Her ulü'l-elbâba emrûn pîş-vâ
Her ulü'l-epsâra şer'ün reh-nümâ
(Mihri H. Tz. 72)

Mihri Hâtun beyitte kılavuz, yol gösteren anlamını ifade etmektedir.

2.5.3.51. Sâhir

Eskiden büyücü mânasında kullanılan bir sözcüktür. Osmanlı döneminde de sarayda bu sıfatla anılan kişilerin olduğu bilinmektedir.

Zencîr-i siyeh zülfüne ben oldı bu gönlüm
Çeşmin hele akl almada sâhirdir efendim
(Leylâ H. g. 73.3)

Beyitte sevgilinin büyüleyici bakışlarından bahsedilmiştir.

2.5.3.52. Saka

Su taşıyan kişi anlamında Arapça bir kelime olan saka, eskiden askerlerin ya da diğer kişilerin su ihtiyacını karşılamak için çalışan görevlilere verilen bir isimdi. Saray sakalarının başına sakabaşı denirdi. Sarayda görevli sakalar dîvan yemeklerinden sonra havlu ve leğen ibrik tutup hilâl (kemik kürdan) verirlerdi⁵⁷.

Hidmet-i sakkalığıyla görse fahr eyler idi
Cûşîş-i ihsânını Nûş-ı Revân mânend-i Nîl
(Şeref H. T. 12.5)

Beyitte su dağıtma hizmetinin sakalara ait bir iş olması münâsebeti ile kullanıldığını görmekteyiz.

2.5.3.53. Sâkî

Sâkî kelimesi meclislerde içki sunan, içki kadehini dağıtan kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Sâkî, içki dağıtırkenki davranışları ile beyitlere konu olur.

Pek harâbım o bütün ‘aşkına mey sun sâkî
(Leylâ H. Mh. 3.4)

Kelimenin geçtiği pek çok beyitte içki sunma özelliği ön plandadır.

2.5.3.54. Sarrâf

Para, kıymetli evrak, altın ve gümüş alışverişini meslek edinen kimseye denir.

Ma’ni dükkân içinde sarrâf ol
Sende bulsun kamusu gevher-i hâs
(Mihri H. g. 67.5)

⁵⁷ Özkan, a.g.e, s. 108.

Sarraı aynı zamanda “değerden anlayan” mânasıyla kullanılmıştır.

2.5.3.55. Sayyâd

Avcı demektir. Bazen köpek ve şahin de sayyâdın yardımcıısı olur. Dîvan şiirinde sevgili sayyâd, âşık ise avdır. Âşığın canı ve gönlünün avlandığı durumlar vardır. Beyitte de böyle bir kullanım söz konusudur.

Nola cânândan ayrılmaz ise dâ’ima agyâr
Gezer ardında her sayyâdın elbet bir seg-i mundâr
(şeref H. Mt. 15)

2.5.3.56. Sâysis

At uşağı demektir. Günümüzde “seyis” olarak kullanılmaktadır.

Öyle bir şâhdır o kim görse anı Sâsâniyân
Sâysis olmaga kapusunda olurdu kâm-yâb
(Leylâ H. K. 2.9)

2.5.3.57. Sefîr

Sefîr kelimesi bir devleti başka bir devlet katında temsil eden elçi, bir uzlaşma sağlamak için veya bir işi halletmek için birisinin yanına gönderilen kimse anlamında kullanılmaktaydı⁵⁸.

Görmüş değil idi mülk-i Efrenc
Zâtın gibi bir sefir-i ‘âlî
(şeref H. K. 23.32)

⁵⁸ Özkan, a.g.e, s. 203.

Beyitte sefir sözcüğü o dönemde kullanıldığı mânasıyla yer almıştır.

2.5.3.58. Sehhâr (Büyücü), Câzû, Fâlî (Falcı Kişi), Hâtif (Gayibden Haber Veren Melek, Cinnî)

Sihirbaz, büyü yapan mânasındadır.

Arayan var ise o sehhârı

Dil-i âşıkda nihândır gamzen

(Leylâ H. g. 66.2)

İlm-i câzûlûkda bir üstâddır çeşmün senün

Görse Hârût ile Mârût'ı geçerd' anlara bend

(Mihri H. g. 15.2)

Büyücü olan sevgilidir, âşığı etkisi altına alarak cazılık ilmini bilmesi sevgiliye isnad olunmuştur.

Teşrif idince ilçilikden

Karşıladılar o nîk-fâli

(Şeref H. K. 28.26)

Şeref gûş itdim ararken bu tâm târihi hâtifden

Hudâ ekvâna müjde Mevhibe Sultân'ı gönderdi

(Şeref H. T. 16.2)

2.5.3.59. Semâ'zen

Mevlevîlik tarikatında, semâ yapan, törenle dönen kişilere denir.

Semâ'zen bendesidir Molla Hünkâr'ın Şeref elbet
Kemâl-i fazl u irfân ile eyler fâ'iku'l-akrân

(Şeref H. T. 48.3)

Molla Hünkâr, Mevlânâ Celâleddin'i Rûmî için kullanılmıştır. Mevlevîlik'te yapılan semâ' âyininde dönen kişilere semâ'zen denir. Bir bakıma îbâdet sayılmaktadır. Şeref Hanım'da kendini beyitte bu isimle nitelemektedir.

2.5.3.60. Ser-çâvuşân (Çâvuşbaşı)

Farsça serheng olan ve bugün dahi “çavuş”, “başçavuş” şeklinde askerî bir terim olarak yaşayan bu kelime eskiden, saray ve saray dışında muhtelif vazifeleri yerine getiren görevlilere verilen bir ünvanı. Öyle ki çavuşlar, divan toplantısına gelen vezirleri, kazaskerleri, defterdarları ve süslü kıyafetlerle mükellef ata binmiş olarak yabancı ülkelerden gelen elçileri karşılamak, padişah ve vezir-i azam tarafından verilen emri tebliğ etmek, idam hükümlerini icra etmek, savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmasına engel olmak gibi birçok görevi yerine getirirlerdi⁵⁹.

Bahr-i kerem evc-i himem ya'ni Necîb Efendi kim
Oldı sezâdır yümn ile ikbâl ile ser-çâvuşân

(Leylâ H. T. 27.1)

Tebrîkine harf-i mücevherle didim târîhini
Çâvuşbaşı oldı Necîb Efendi kevne virdi şân

(Leylâ H. T. 27.7)

Beyitlerde şahısların meslekleri ile ilgili târihler yazılmıştır.

⁵⁹ Mehmed Fuad Köprülü, (1945), *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Vakfı, İstanbul.

2.5.3.61. Server (Reis, Baş), Gîfî-sitân (Dünyayı Zapteden), Nakîb (Reis, Müfettiş), Pîş-va (Reis, Hâkim), Meded-res (Yardımcı)

Askerî anlamda, güç ve liderlik anlamlarında kullanılan bu sözcükler bazen de mânevî anlama gelecek biçimde de kullanılabilir.

Kurretü'l-ayn-ı kerâmet nasb-ı 'ayn-ı ma'delet

Serv-i gülzâr-ı kerâmet server-i gîfî-sitân

(Leylâ H. K. 3.8)

Bendesî Leylâ didî tebrîk idüp târîhini

Câh-ı sadr-ı Rûm'a lâyıkdır nakîb ikbâl ile

(Leylâ H. T. 15.5)

Mahabbet mülkini teshîr idüp hükmin revân itmiş

Değil Rüstem re'îs-i pehlevândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.13)

Her ulü'l-elbâba emrün pîş-vâ

Her ulü'l-epsâra şer'un reh-nümâ

(Mihrî H. Tz. 72)

Gönül mükedderü'l-ahvâlsin o demde sana

Meded-res ola meger lâ ilâhe illallâh

(Şeref H. K. 1.11)

Mihrî Hâtun ve Şeref Hanım yukarıdaki beyitlerde daha çok mânevî anlamdaki yol göstericilik ve yardımcı olma durumuna işaret etmiştir.

2.5.3.62. Süvar (Binici)

Mihri Hanım Dîvanı'nda binici, ata binen mânalarıyla kullanılmış bir sözcüktür.

Ayru olmasun rikâbundan sa'âdet bir nefes
Devlet atıyla cihân içre süvar ol lâ-cerem

(Mihri H. K. 16.11)

2.5.3.63. Tekâpû (Dalkavukluk)

Tekâpû, yaranmak kaygısı ile kendinden üstün olanlara karşı yapma bir hayranlık ve aşırı saygı gösteren kimse olarak tanımlanmaktadır.

Leylâ Hanım, dîvanında zaman zaman tekâpû sözcüğünü kullanmıştır.

Acebâ cevri ü sitemlerden usanmaz mı o şûh
Yine agyâra tekâpûdan usandırdı beni

(Leylâ H. g. 116.2)

2.5.3.64. Vâiz

İbâdet yerlerinde dinî öğütlerde bulunan kişiye denir. Vaâz eden insandır.

Bana sor mes'ele-i aşkı ne bilsün vâ'iz
Mey ü mahbûb ile âlemde günâh olmaz imiş

(Leylâ H. g. 48.3)

2.5.3.65. Yâver, Mu'în (İdare Eden, Yardımcı), Karîn (Yardımcı)

Yâver, gerek askeri şahıslara, gerekse sivil olanlara yardımcı olan kişilere denir. Aynı zamanda arkadaş anlamlarında da kullanılabilir.

Hak Ta'âlâ itsün ol hâkân-ı âlî-himmete
Lutfını yâver hemîşe Hazret-i Hızır-ı karîn

(Leylâ H. T. 7.5)

Gicelerde âh-ı âteş-nâkime oldu mu'în

(Leylâ H. Mh. 2.4)

2.5.3.66. Zâbıt-ı Mâliye (Maliyeci), Dâr-ı Muhâsebe

Mali işleri yapanlara verilen meslek adıdır. Maliyeci, muhasebeci gelir-gider işleri ile ilgilenen hesap uzmanıdır.

Zâbıt-ı mâliyeden Veysî Efendi'nin dirîg
Ehli bu mülk-i fenâdan oldu 'ukbâya revân

(Şeref H. T. 117.1)

Esbak re'îs-i meclis-i dâr-ı muhâsebe
Bir zât-ı muhterem idi noldı felek kanı

(Şeref H. T. 122.1)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EĞİTİM – ÖĞRETİM

3.1. ESERLER

3.1.1. En'am

En'am sûresiyle diğer meşhur Kur'an Sûrelerini havi mecmuaya verilen addır. Buna "En'am-ı Şerif" de denir. En'amlar güzel bir yazı ile yazdırılır, tehzip ettirildiği gibi iyi bir ciltte yaptırılmaktaydı. Dikkatli, ihtimâmlı saklamak İslâm geleneklerindedir⁶⁰.

Kıldı müftiyyü'l-enâm fetvâ emîni mutlakâ
Kadrini tevkîr için bi'z-zât o 'âli-himmeti

(Şeref H. T. 62.2)

3.1.2. Mesnevî

İkişer, ikişerli demektir. Edebiyatta her beyiti ayrı kafiyeli olan nazım şeklidir. Uzun manzûme veya kitap halindeki mesneviler özel adlarla anılır. Bu kurala uymayan tek mesnevi Mevlâna'nın Farsça Mesnevî-i Ma'nevî'sidir⁶¹.

Delîl ister mi varken Mesnevî gibi bir âsârı
Egerçi tâ dem-i "Kâlû Belâ" ben itdim ikrârı

(Şeref H. Ms. 6.1)

Mısrada Mevlâna'nın Mesnevî adlı eserinden bahsedilmiştir.

3.1.3. Şâh u Gedâ

Taşlıcalı Yahya'nın alegorik mesnevisidir, sevgilide ilâhi güzelliği görerek ona platonik bir aşkla vurulan Gedâ (dilenci) ile Şâh (padişah) olan sevgilisinin hikâyesini anlatır.

⁶⁰ Pala, a.g.e., C.I., s. 529.

⁶¹ Pala, a.g.e., s. 273.

Hâl-i düşvârımı itmişdi tefe'ül dildâr
Fıkra-i Şâh u Gedâ çıkdı dilâ niyyetine

(Şeref H. g. 192.3)

Şeref Hanım, Şâh u Gedâ mesnevisine atıfta bulunmuştur.

3.1.4. Tazarru'-nâme

Bir şey istemek için kendini alçaltıp yalvararak yazılan tezkire, mektup ve manzumeler hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça bir kelime olan tazarru; tevazu ve tezellül ile yalvarmak demektir⁶².

Hamdü-lillâh avn idüp Rabbü'l-enâm
Bu Tazarru-nâme'yi kıldum tamâm

(Mihri H. Tz. 422)

3.2. EĞİTİM-ÖĞRETİM MEKÂN VE TERİMLERİ

3.2.1. Dâsitân (Destan), Fesâne (Efsâne, Masal)

Sözlü geleneğin ilk ürünlerinden olan destan hem eğlence hem de geleneğin devamının sağlanmasında öteden beri önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir.

Ser-güzeştım nerm ider elbet derûn-ı goncayı
Bâgda bülbüller ey gül dâsitânım söylesin

(Şeref H. g. 152.3)

Destanın dilden dile efsaneleşen anlatım özelliği dile getirilmiştir.

⁶² Pakalın, a.g.e., C.III., s. 427.

Leyâl-i gamda kayd-ı kâkülünle tâ-seher ey mâh
Nice demdir fesânem rûh-ı Mecnûn'ı uyutdurdı

(Leylâ H. g. 114.3)

Dîvan edebiyatında âşığın çektikler yanında efsaneler hafif kalır. Âşığın çektiği acılar anlatılacak olsa varolan efsâneler, destanlar unutulur.

3.2.2. Encümen-i Dâniş

XIX. yüzyılın ortalarında resmen kurulmuş olan ilk Türk akademisine verilen addır. Abdülmecid'in iradesi üzerine 18 Temmuz 1851'de büyük bir törenle açılmıştır. Encümen-i Dâniş, öğretim (ders) kitapları hazırlamak, tesbit edilen kitapların telif ve tercümelerini de sağlayan bir birimdir. İlk Türk ilimler akademisi oniki yıl devam etmiştir.

M. Şakir Ülkü Encümen-i Dâniş'in kuruluşu ile ilgili şunları söylemektedir:

“Tanzimat devrinde muhtelif sahalarda vucûda getirilmeye başlanan birçok yenilikler arasında, irfan hayatımızın da Avrupaî anlamıyla yenileştirilmesi yolunda teşebbüse geçilmişti. Bu maksadı sağlamak için lüzumlu teşkilatı meydana getirmek üzere 21 Temmuz 1846'da “Meclis-i Maarif-i Umumiye” adıyla meclis kuruldu. O devrin birtakım değerli ilim ve fikir adamlarından tereküp eden Meclis-i Maarif teşkilini düşündüğü bazı ilmî müesseseler arasında, bir de “Encümen-i Dâniş” kurulmasını kararlaştırdı⁶³.”

Bulmamak râbıta kâbil mi husûsât-ı muhâl
Meclis-i dânişe teşrîf idicek zât-ı Kemâl

(Şeref H. Mes. 3.19)

Bunca ehl-i hüner erbâb-ı ma'ârif hâsıl
Cümlesi Encümen-i Dâniş'e oldı dâhil

(Şeref H. Mes. 3.29)

⁶³ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 529.

3.2.3. Kâfiye

Kâfiye, Arapça bir terim olup uyak mânasına gelmektedir. En az iki dizenin sonunda tekrarlanan, yazılışları aynı ama anlamları farklı olan ses benzerliğine denir. Dîvan şairleri tarafından da sıkça kullanılan sanatkârâne bir durumdur.

İhtisâr itdim berây-ı kâfiye
Yohsa vafında kopardı gulgule

(Şeref H. T. 76.8)

Şeref Hanım beyitte kâfiye terimini kullanmış ve kâfiyeli söyleyişe dikkat çekmiştir.

3.2.4. Medrese

Medrese, üniversite seviyesinde eğitim veren kuruluştur.

Öğrenmeden evvel der-i medreseyi sûfi
Ben mekteb-i aşk içre degildim yine câhil

(Leylâ H. Tb. V.29)

Medreselerde bilimsel ve İslâmî âhlak ile ilgili öğretim yapılmaktaydı.

3.2.5. Mektep, Debistân (Okul), İmtihân, Ders-hâne

Eskiden ilimin, bilginin öğrenildiği yer olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde de yaşlılar okul sözcüğü yerine mektep kelimesini kullanabilmektedirler.

Mekteb-i re' yinde ebcet tıflıdur bil şübhesiz
Görmese hüsni kitâbından ulu'l-epsâr bâb

(Mihri H. K. 3.16)

Kitâb-ı ‘aşkda nice kusûrum var imiş buldum
 Debistân-ı gönülde kendi kendim imtihân itdim

(Şeref H. g. 142.2)

Şeref Hanım beyitte mânevî duygularının isbatı için imtihân ve debistân sözcüklerini kullanmıştır. Kalbi okul olarak düşünmektedir.

Müşkilüm hall olmaz idi gûşe-i ders-hânedede
 İtmesem hüsnün kitâbından şehâ her bâr bahs

(Mihri H. g. 10.2)

3.2.6. Sebak (Ders)

Öğrenmek maksatlı yapılan çalışma, bazen de ibâdet sebak (ders) olarak isimlendirilen bir eylemdir.

Yazmasan dil safhasına sen sebak
 Hall olunmaz idi hergiz müşkilât

(Mihri H. Tz. 212)

Âşinây-ı remz-i Hak müşkil-güşâ-yı her sebak

(Leylâ H. Mh. 1)

Olaydı hem-zamân isterdi bin cân ile elbette
 Fenârî karşısında ders okurken şem-dân tutmak

(Şeref H. T. 69.5)

3.3. İLİM ALANLARI ve DÎNÎ-TASAVVUFÎ İLİMLER

3.3.1. Fenn-i Tıp (Tıp Bilimi)

Tıp, hekimlik, tabiplik ile ilgili olan kavramdır. Fenn sözcüğü anlamında olup tıp ilmi kavramının karşılığıdır.

Eger görseydi fenn-i tıbda ma'lûmâtın elbette

Felâtûn zât-ı vâlâsına Lokmân-ı zamân dirdi

(Şeref H. T. 54.2)

Lokman, hekimlerin pîri ve sembolü olması münâsebetiyle beyitte kullanılmıştır.

3.3.2. İksîr

Ortaçağ kimyacılarının en çok tesirli ve herhangi bir maddeyi altına dönüştürecek kadar kuvvetli olduğuna inandıkları bir maddedir. İksîr hayali bir cisim olup hakkında birçok rivâyetler vardır. Simya ilmi gizli ve garip bir ilim sayılırdı. İksîrin Hitâ ülkesinde birçok ırmağın yosunu olduğuna inanıldığı gibi; insan kanı, saç kılı ve çeşitli eczâlar ile güneşte bekletilerek elde edilen birçok madde olduğunu söyleyenler de vardır. Dîvan şiirinde bulunmazlığı yönünden de anılır⁶⁴.

Bu nahtı siyeh Mihrî'ye şâhâ nazar it kim

İksîr ide hâk eyledi devrân anı zîrâ

(Mihrî H. K. 5.36)

Dîvan şiirinde kullanıldığı mânada yani bulunmazlığı özelliği ile beyitte kullanılmıştır.

⁶⁴ Pala, a.g.e., s. 205.

3.3.3. İlm-i Ledün, İlm-i Tevhîd

Allah'ın sırlarına ait mânevi bilginin adıdır. Ledün bilgisi ve Ledün ilmi tasavvufta Tanrı sırlarını ve işlerin içyüzünü bilme ilmidir ki bunu ancak Allah bilir ve peygamberlere öğretir.

Anlayım nîk ü bedi hayr u şeri fehm ideyim

Bildirtüp ilm-i ledün sırrını irfân eyle

(Şeref H. g. 232.3)

Allah'ın birliğine ait bilgi, yorum gibi düşünceleri toplayıp inceleyen ilme “ilm-i tevhîd” denir⁶⁵.

Şefî olmak dilersen ger Resûl

İlm-i tevhîd ile dâ'im yoldaş ol

(Mihri H. M. 1.13)

Bir sayma, bir olarak bakma, birliğine inanma. Allah'ın birliğine inanma “lâilâhe-ill-Allah” sözünü tekrarlamaktır⁶⁶.

Zikrin egerçi hayr ola dirsensabâh u şâm

Tevhid eyle vird-i zebân Kâdirîler'in

(Şeref H. K. 8.16)

Gelüp gülbâng-ı tevhîd ile murg-ı rûhı pervâza

Gülistân-ı cinânda ola yâ Rab bülbül-i gûyâ

(Leylâ H. T. 34.7)

⁶⁵ Pala, a.g.e., s. 206.

⁶⁶ Pala, a.g.e., s. 207.

3.3.4. Kimyâ

Eski inanışa göre kimya, birtakım iksirlerle çeşitli maddelerden altın elde etme ilmidir.

N'ola ey kimyâ-nazar lutfunla olsan dest-gîr
Pây-mâl olup Amâsiyye'de olmuşdur türâb

(Mihri H. K. 3.26)

3.3.5. Sanâyi-i Fenn (Şiir Sanatı)

Sanâyi, sanatlar, zanaatler anlamında olup, aslının sînâi olduğu bilinmektedir.

'Arz it dilâ sanâyi'-i fenn-i cünûnunu
Eylerse rûh-ı Kays pesend istemez misin

(Şeref H. g. 151.3)

Sanatların ilmi, şiir sanatı gelen bu sözcük grubu edebiyat ilmine işaret etmektedir.

3.3.6. Şi'r 'İlmi

Edebiyatta edebî değeri olan nazımlı ve kâfiyeli sözlerin oluşturduğu ilimsel bir kavramdır.⁶⁷

Mûsikî fenninde şi'r 'ilminde yok akrânları
'Andelîb-i bâg-ı cennetdir gürûh-ı Mevlevî

(Şeref H. K. 7.7)

⁶⁷ Pala, a.g.e., s. 377.

3.4. YAZI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE YAZI ÇEŞİTLERİ

3.4.1. Defter, Dîvan, Kitâb, Varak, Enâm(Dua Kitabı), Mektûb, Ser-levha

Üzerine yazı yazmaya yarayan ve okunan bu kavramlar renkleri, muhtevâları, düz yüzeyleri ile beyitlere konu olurlar.

Aşk bâbın dahi bir vech ile tahrîr idemez
Mihri kim bunca zamân defter vü dîvân karalar
(Mihri H. g. 25. 6)

Gürûh-ı bende-gân içre hezârân minnet Allâh'a
Benim de nâmım oldı kayd-ı defter yâ Resûlallâh
(Şeref H. g. 224.7)

Sûz-ı aşkı virdi zînet defter ü dîvânıma
Derd ü gamdan mâ'il-i eş'âr kim gönlümdür ol
(Leylâ H. g. 69.8)

Fürûg-ı fazlını Envârü'l-Âşık nâm kitâbından
Bilür 'uşşâk günden rûşenâdır Ahmed-i Bî-cân
(Şeref H. K. 10.8)

Cenâb-ı hazret-i müfti'l-enâmın kand-i vasfiyla
Kalem destimde bir şîrîn-zebân tûfî-i gûyâdır
(Leylâ H. T. 11.11)

Beyitlerde defter, dîvan, kitâb üzerine yazılan ve yazılanların okunduğu nesne özellikleriyle kullanılmıştır. Kalem bu kavramlara yazmaya yarayan gereç olarak kendini gösterir.

Yâri nakş it varak-ı hâtına Mânî neyler
Lebi Bihzâdları sûret-i dîvâr eyler

(Şeref H. Ms. 2.4)

Hamdü-lillâh ki bir vakd-i sa'îd
Geldi mektûbun ile şevk-i cedîd

(Şeref H. Mes. 4)

Beyitlerde varak, sayfa, yaprak mânasında kullanılmıştır. Mektup da yazma ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektup yazma geleneğinin olduğuna dikkat çekilmiştir.

El yazması kitapların tezhiblenen başlık bölümüne verilen isme ser-levha denir. Yazıdaki başlık için de bu tabir kullanılmaktadır.

Kıldı ser-levha-i hattât o kerîmü't-tâb'ı
Feyz-i terbiyyet ü hüsn-i nazarıyla o hümâm

(Şeref H. T. 76.7)

3.4.2. Hâme, Kalem, Devât, Kilk, Pergâr, Mürekkeb, Lâciverd

Yazı ile ilgili malzemelerden en çok sözü edilen kalemdir. Kalem, yontulmuş olan kamışa da denilmektedir. Farsça kilk, hâme adı verilirdi.

Medh-i destûr ile aldım elime kilk ü devât
Bihr-i fikr-i sühanımla bula zînet dîvan

(Leylâ H. K. 5.23)

Ol şâh-zâdegâna beyân eyle ey kalem
Ahvâl-i pür-melâlimi yaz söyleyim de ben

(Şeref H. Tb.V.25)

Yazdı evvel ismüni levha kalem
Olmasan olurdu bu âlem adem

(Mihri H. Tz. 76)

Cinân u arz u semâ ‘arş kürs ü levh ü kalem
Seninle buldı fer ü zînet es-selâmu ‘aleyk

(Şeref H. K. 3.5)

Allah her şeyden önce levh ile kalemi yarattı. Tasavvufa göre “Levh” Tanrı’nın bilgisi, “Kalem” de irâdesidir.

Bildi hadinde yazdı hatın kıl kalemle yâr
Mergûp olur kenâra yazılsa gubâr hat

(Mihri H. g. 69.5)

Yazılacak yazının özelliğine – kalınlık, incelik vb. – göre seçilen kalemlerden biri de ince yazı yazmaya yarayan kıl kalemdir.

Çekdiğim mihnetleri arz idemem cânâ sana
Bâri varsın hâme olsun tercemânım söylesin

(Şeref H. g. 152.2)

Beyitlerde hâme, kalem, devât, kıl yazma aracı olma özellikleriyle kullanılmıştır.

Yazmaga haddün berâtın gör gubâr-ı hatt ile
Ârız-ı sûsende çekmiş hall ile pergâr gül

(Mihri H. K. 12.17)

Pergelin çizgi çekmesi özelliğine değinilmiş.

Eger derd-i derûnum söylesem hep
Figân eyler kalem aglar mürekkeb

(Şeref H. Kt. 79.1)

Safha-i hüsninde başlamış vefâ resmin yazar
Lâciverd ile yed-i kudret hat-ı reyhân ana

(Mihrî H. g. 3.7)

Kalem ve mürekkep yazma amaçlı kullanılan araçlardır. O dönemde mürekkebin yazı yazmada kullanıldığı sonucuna varabiliriz.

Lâciverd de o dönemde bir mürekkep türü olarak kullanılan boya çeşidi için ifade edilen sözcüktür.

3.4.3. Hatt-ı Rikâ

Bir yazı sitilidir. Rıka tevkîn küçük boyda yazılanıdır. Rık'a Osmanlı Türkleri'nin icâdı olup dîvânî hattaki dikey harflerin boylarının küçük kavis ve meyillerinin az olanına denir. Kolaylık ve hızla yazmaya elverişli bir yazıdır.

Yazmış cemâli levhine reyhan hatt-ı rikâ'
Devr-i kamerde gör nice bulmuş karâr hat

(Mihrî H. g. 69.3)

Reyhân aynı zamanda yazının küçük yazılan şeklidir.

3.4.4. Hatt-ı Ta'lîk

Hat sanatında bir yazı sitilidir. Pehlevî ve Avesta alfabelerinin etkisiyle tevkî, rık'a ve neshin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir⁶⁸.

⁶⁸ Pala, a.g.e, s. 381.

Okunsun ‘aynek-i idrâk ile bâb-1 mahabbetden
Hat-1 ta’lîk ile yazdım risâle inceden ince

(Şeref H. g. 212.4)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İÇTİMÂÎ HAYAT

4.1. İNŞÂÎ UNSURLAR

4.1.1. Bâr-gâh (Padişah Makâmı, Dîvanı)

İzinle girilecek yer, çadır, yüce dîvandır.

Hikmetün ile gelür bu sâl ü mâh
Kudretün ile turur bu bâr-gâh

(Mihri H. Tz. 26)

4.1.2. Bismil-gâh

Salhâne, hayvan kesilen yer demektir. Günümüzde mezbaha olarak isimlendirilmektedir.

Olup kurbân-ı Bismil-gâhı ‘aşkullâh bî-pervâ
Dem-i zevk u visâle cân-fedâdır Ahmed-i Bî-cân

(Şeref H. K. 20.9)

4.1.3. Câmii

Câmii ibâdet edilen yer, Allah’ın evidir. Çeşitli şekillerde beyitlerde tasavvur edilmiştir.

Mushafında hüsnünün cânâ hâtun i’râbdur
Sûretün uşşâka câmi kaşlarun mihrâbdur

(Mihri H. g. 50.1)

Tahrîr olursa bâbına târîhi şâyetse Şeref
Kıldı binâ bu câmi’-i a’lâyı Hân ‘Abdü’l-Mecîd

(Şeref H. T. 78.2)

Dîvan şiirinde câmii sözcüğü gerçek mânası dışında sevgilinin yüzü ile ilgili tasavvurlarda kullanılırdı. Tarih nazım biçiminden yola çıkarak camiiler ve özellikleri ile de bilgiler beyitlere konu olmuştur.

4.1.4. Cilve-gâh, Nüzhet-gâh, Câ-yı Sürûr

Cilve yeri, cilve edilecek yer demektir.

Gitdi âlemden redâ'an dâderim

Gülşen-i mevâyı kıldı cilve-gâh

(Leylâ H. T. 36.1)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda iki beyitte geçen cilve-gâh kelimesi cilve yeri mânası ile değil, öbür dünya anlamında mecazlı bir şekilde kullanılmıştır.

Ahâlîye bu dem ragbetle Subaşı Ömer Aga

Bu nüzhet-gâha şimdi kahve-hâne eyledi bünyâd

(Leylâ H. T. 55.1)

Nüzhet-gâh, gezinti yeri anlamıyla beyitte yer almaktadır.

Şeref böyle du'â-âmîz târîh bir gelür binde

Ola câ-yı sürûr Ârif Efendi aldı sayfiyye

(Şeref H. T. 73.2)

Cây-ı sürûr, yazlık, neşeli yer anlamıyla dîvanda kullanılmıştır.

4.1.5. Çâder (Çadır)

Bazen şekli bazen de barınma amaçlı kullanımı ile beyitlere konu olmuştur.

Bahar ordusını sünbül-teber tebşîre geldikde
Kurup çader çiçekle muntazır her kûh-sâr oldı

(Şeref H. K. 22.4)

Beyitte çadır kurmak tabiri kullanılarak, çadır şeklinin akla getirilmesi sağlanmıştır.

4.1.6. Dolâb (Dûlâb)

Dolâb su ile çalışan bir inşâî unsurdur.

Ebr-i lutfi tâze ter kılsa n'ola cân gülşenin
Mihir ü mehdür külegi çarh ana olmışdur dolâb

(Mihri H. K. 3.8)

Beyitte dönme özelliği ile kullanılmıştır. Dönen dünya biçiminde bir kullanım vardır.

4.1.7. Fetvâ-hâne

Müftünün makamına verilen addır. Müftü diyânet işleri ile ilgili kişi olarak fetvâhânedede bulunmaktadır.

Şeyhülislâm dairesinde müftülerle şer'iyeye mahkemelerinin mercii olmak üzere ayrı bir daire halinde tesis olunan ifta müessesesinin ismidir. "Fetvahane-i âli" de denilmektedir. Fetvahâne biri "pusla odası" ikincisi "fetva odası" üçüncüsü "ilâmat odası" olmak üzere üç kalemden oluşmaktaydı. Pusla odası müsteftilerin suallerini tesvid eder ve müsteftiler bu pusula ile hâdisenin hükmünü fetva odasından sorarlardır. Fetva odası; şifâhi ve tahrirî istiftalara cevap vermek, ilâmat odası da şer'iyeye mahkemelerinin re'sen veya temyiz suretiyle gelen ilâm ve hüccetlerini tetkik etmek vazifesiyle mükelleftirler. Bu itibarla pusla odasını fetva odasının bir müracaat kalemi

âd ve teşklâtı biri “fetva odası”, diğeri de “ilâmat odası” olmak üzere iki darie itibar etmek de mümkün sayılmaktadır⁶⁹.

Vâris-i câh-ı meşîhatdır olur bir dem hemân
Kaldı fetvhâne ceddinden diyüp teşrîf ider

(Şeref H. T. 33.5)

4.1.8. Hamam, Germ-Âbe (Kaplıca, Hamam)

Eskiden hamamlar toplumun temizlik ihtiyacını gideren önemli yerler idi. Özellikle kış aylarında fazlaca rağbet gören hamamlar zaman zaman toplu eğlence ve sohbetlere de sahne olurdu.

Gelmedin germ-âbe-i dil yandı nâr-ı hecr ile
Gâliba şartınca teşrîfin ricâ bilmem nedir

(Şeref H. g. 35.4)

Yapılmış anda bir şâhâne hammâm
Yeni Hammâm dirlermiş ana nâm
Hem olmuş ay u güneş sakfına câm

(Mihri H. Mr. 19.1)

Hamamlarda birden fazla kişinin birlikte temizlenmesi özelliği ve her yapının kendine has bir adla anıldığını görmekteyiz.

4.1.9. Hân-Kâh

Konak yeri, dergâh mânasına gelmektedir. Tekkenin büyüğüne denir. Hem kuruluş hem de değeri bakımından tekkeden üstündür.

⁶⁹ Pakalın, a.g.e., C.I. s. 621.

Hân-kâh- Mevlevî’de açılıp bir verd-i ter
Gülşen-i dehri mu’attar eyledi bûy-ı latîf

(Leylâ H. T. 28.2)

Dil zikr-i kudûmi ile ney gibi savaştı
Her nâle semâ’ eyleyerek çarha ulaştı
Dil hân-kah-ı zühde çok döndi tolaştı

(Şeref H. Th. 12.4)

Beyitlerde Mevlevî hânkâhından bahsedilmiştir. Mevlevîlik hânkâhı Konya’dadır.

4.1.10. Hisar, Burc

Etrafı çevrili kaleye hisar, kalenin çıkıntısına burc denilmektedir.

Yıka burc u hisârun gülle vü kurşun idüp himmet
Baza tâbûr-ı menhûsı erenler ‘asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.12)

Burcların ve kale duvarının çeşitli dış faktörler ile düşman tarafından yıkılması ve kalenin ele geçirilmesi mağlubiyet sayılacağından korunması oldukça önemlidir. Beyitte gülle ve kurşun gibi silahlarla yıkılabileceğine işaret edilmektedir.

4.1.11. İskele

Deniz araçlarının uğradığı yolcu ve eşya (mal) indirip bindirdiği deniz kenarında yapılandırılmış yerlere denir.

Kaygı çekdirelim iskele-i hünkâra

(Leylâ H.Ş. 9.1)

Mısradan da anlaşılacağı gibi kayıkların iskeleye yanaştıkları sonucuna varılır. Özellikle deniz kenarında olan sarayların önüne hükümdarın gezinti kayığı çekildiği için hünkâr iskelesi adı ile ifade edilmiştir.

4.1.12. Kahve-hâne

Oturulup, para ile kahve, çay içilen, sohbet edilen yerdir.

Ahâlîye bu dem ragbetle Subaşı Ömer Aga

Bu nüzhet-gâha şimdi kahve-hâne eyledi bünyâd

(Leylâ H. T. 55.1)

O dönemde de oturmak, iyi vakit geçirmek amaçlı yerlerden biri olan kahvehâne inşâsını görmekteyiz.

4.1.13. Kilîsâ (Kilise), Kenîsâ

Hıristiyan dininin ibadet yeridir.

Düşüp kazdığı lagma büt-perest çıksın kilîsâdan

Okunsun hutbe itsin vaz-ı minber asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.16)

Degildir yalnız mescide âbid

Kenîsâlarda mevcud o zâhid

(Leylâ H. L. 2.2)

Putperestlik ile kilise kavramları çeşitli inanışlara ait bir yaklaşımdır. Diğer dinlere ve kavramlara karşı İslâm dini üstün tutulmuştur.

4.1.14. Külbe (Kulübe)

Bir yeri bekleyenin, oturup beklemesine veya yatmasına yarayan küçük yapıya denir. Küçük ev anlamı da vardır.

İtsem o mehi kuble-i ahzânıma da'vet

(Leylâ H. Mz. 5.4)

Leylâ Hanım mısraında mecâz bir mâna ifade edilmiştir.

4.1.15. Külhân (Hamam Ocağı)

Hamamda gerekli sıcaklığın sağlanması için ateşin yakıldığı ve sıcaklığın oldukça yüksek olduğu yerdir.

Mekânı gülşen iken külhân-ı zilletdedir şimdi

(Leylâ H. Ms. 1.1)

Mısrada külhânın çok sıcak olmasının zaman zaman tercih edilmeyen bir özellik olmasına işaret edilmiştir.

Bî-çâre mâderinin ferzend ü duhterinin

İtdi bu sönmez âteş san dillerini külhan

(Şeref H. T. 8.3)

Külhanın sıcak olması, ateşle ilgili olması özelliğine değinilmiştir.

4.1.16. Ma'bed, Halvet-gâh (İbadet Yeri)

Halvet-gâh, tasavvufta dünyadan el çekip, maddî lâkalardan sıyrılarak Allah'la baş başa kalınan, ibâdet edilen yer mânasındadır.

Mukîmdir dâ'imül'l- evkât halvet-gâh-ı gönlünde
Cüdâ olmaz yanından bir nefes cânânı dervîşin

(Şeref H. K. 11.11)

Mâ'bed, mescîd ibâdet edilen yer demektir.

İdüp bünyâd Lâle-zâr'da itmiş idi hoşnûd
Bu ma'bed ile Vânî Hâcî Ahmed cümle pîrânı

(Şeref H. T. 64.6)

Tarih beytinde Lâle-zâr'da inşa edilen bir mâ'bedden, ibadet yerinden bahsedilmektedir.

4.1.17. Matbah (Mutfak), Ocag

Mutfak, evin önemli bir bölümüdür. Yiyecek ve içeceklerin oluşturulduğu, bazen de yemek yenen bir yerdir.

Bezm-i gamda nûş idüp ekşim ciger kıldım kebâb
Matbâh-ı dilde firâkınla tutuşdurdum ocag

(Leylâ H. g. 55.3)

Mutfakta yemek pişirme işinin o dönemlerde ocak yardımı ile gerçekleştiği bilinmektedir.

Bendene süfre-i in'âmını aç
Sâ'ilim matbah-ı ihsânında
Aman Aşçı Dede koyma beni aç

(Leylâ H. R. 13.1)

Karın doyurma işinin sofrada yemek yenilerek yapıldığı ifade edilmiştir.

Rûze-dârân-ı Rızâ'ya matbah-ı hünkârda
Kâse-i iftâr-ı vuslatdır külâh-ı Mevlevî

(Şeref H. Th. 15.5)

Hünkâr mutfağı tamlaması beyitte tasavvuf bir mâna ifade etmektedir.

4.1.18. Menâre (Minâre), Minber, Mihrâb, Maksûre

Minâre ezân okunulan yerdir.

Her menâre şeb-çerâg-efrûz olup i'lân ider
Lem'a-rîz oldu diyü feyz-i Cenâb-ı Müste'ân

(Leylâ H. K. 3.4)

Minâre yüksek olması özelliği ile gökyüzüne doğru yükseliyor oluşu ve ezân okunmasıyla beyite konu olmuştur.

Hatîb-i minbere mu'cemle nâsa söyledi târîh
Du'â it kıl namâz yaptırdı Hân 'Abdü'l-Mecîd câmi

(Şeref H. T. 10.9)

Minber, camilerde hatîbin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsüye denmektedir.

Mushafında hüsnünün cânâ hâtun i'râbdur
Sûretün uşşâka câmi kaşlarun mihrâbdur

(Mihrî H. g. 50.1)

Mihrâb, camilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış oyuk, girintili yerdir. Beyitte mecaz anlamıyla sevgilinin kaşları için kullanılmıştır.

Çün-menâre ser-firâz olma dil-i mihnet-me'âl
Gûşe-i maksûre-i gafletde bes bu kıl ü kâl

(Şeref H. Th. 15.2)

Maksûre, camilerde etrafı parmaklıkla çevrili tüksek yer olarak tanımlanır.

4.1.19. Mesken, Hânumân (Ev, Ocak), Me'vâ (Mesken, Mekân), Lâne (Ev, Yuva), Rebî (Ev), Mâlikâne

İnsanların içinde yaşadıkları yapılardır. Kişilerin sosyal statülerine göre bu yapıların özellikleri ve adları değişiklik göstermektedir.

Hecr ile sanma seni yakdı vücûdum hûblar
Ey nice dil mülketinün hânumanın yakdılar

(Mihri H. g. 18. 3)

Ahâlisin idüp mesrûr eltâf-ı hümâyûnı
Kudûm-i şâh-ı âlem eyledi her gûşesin me'vâ

(Leylâ H. T. 19.6)

Eyledin vîrâne-i gönlüm hümâ-veş lâne-gâh

(Leylâ H. Ş. 20.3)

Zebân-ı vâlidinden söyledim mu'cemle tâm târîh
Alî ayn-ı Muhammed nûrı togdı bak rebî içre

(Şeref H. T. 27.2)

Şimdi bir mesken temellük itdi Hak mes'ûd idüp
Ehl ü evlâdıyla zevk itsin içinde dâ'imâ

(Şeref H. T. 42.4)

Beyitlerde insanların yaşadıkları yapılardan bahsedilmekle birlikte ev mânasına da gelen yuva sözcüğü aynı zamanda kuşların evi olarak isimlendirilir. Beyitte ise çeşitli benzetmelerle sözcükler kullanılarak anlam daha derinleştirilmiştir.

Kim ki hall eylerse Leylâ bu mu'ammâyı bana
Mâlikâne eylerim şehr-i Burûsâ'yı ana

(Leylâ H. L. 5.10)

Mâlikâne büyük ve zengin köşk demektir, beyitte kanunda gösterilen şartlara göre birine verilen beylik arâzî anlamında kullanılmıştır.

4.1.20. Mihmân-hâne (Misafirhane)

Misafir ağırlanan yer anlamına gelen bu sözcük gerçek mânasıyla kullanılabildiği gibi dünya anlamıyla da kullanıldığı bilinmektedir.

Mesken olmaz kimseye kat'a bu mihmân-hâne âh
Her gelen gitmekdedir pîr ü cüvân ednâ vü bây

(Leylâ H. T. 48.1)

Leylâ Hanım da beyitte dünya anlamı ile sözcüğü kullanmıştır. Herkesin bu dünyada misafir olduğunu ifade etmiştir.

Bektaşî tekkelerinde misafirlerin kalması için ayrılan yere verilen isme “mihman evi” denilmekle birlikte, mihmânâhâneneden mânaca ayrılmaktadır.

4.1.21. Muvakkit-hâne

Vaktin tayinine yarayan saat gibi aletlerin bulunduğu yerler hakkında kullanılmaktadır. Saatleri tanzim ve bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan memurlara muvakkit denilmektedir. Kıymetli müdekkik Osman Ergin (Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939) bunun için şu tafsilâtı vermektedir:

“İmâret parçaları arasında ve imaretin bir köşesinde küçük bir yer işgal eden, binaenaleyh ehemmiyetsiz gibi görülen bu müessese; vaktin tayinine ve bunlara mahsus aletlerin ayarına ve tamirine yaradığı gibi aynı zamanda nücüm ve felekiyat denilen heyet ilminin tahsiline ve ilerlemesine vasıta olmuştur. Bunlara eski devirlerin birer ameli heyet mektepleri, ufak mikyasta birer rasathanesi denilse hata edilmiş olmaz. Her büyük imaretin birer muvakkiti bulunmaktaydı. Bu muvakkit saydığım işleri yapmakla beraber müracaat edenlere nazârî, amelî dersler de gösterirdi. Üniversitede kozmoğrafya okutan, hatta rasathane gibi müesseseleri idare eden bazı ilim adamlarımız son zamanlarda Sultan Selim Camii muvakkiti Hüseyin Efendi’den istifade ettiklerini ve ondan birçok şey öğrendiklerini minnetle, hürmetle hâlâ yadettiktedir.”

Usturlap; güneş saati, rubu’ tahtası, pusula, kıblenüma ve saat gibi eski devrin bu işlere yarayan aletleri hep bu muvakkitlerin bildikleri, yaptıkları ve düzelttikleri şeylerdir. Muvakkitlerden en son istifade edenlerden ve bizzat muvakkitlik yapmış olanlardan birisi de Ahmet Ziya Akbulut’tur. Bu zat ölümüne kadar eski tarzda Takvim-i Ziya adında bir takvim neşrettiği gibi memleketin ötesinde berisinde birçok güneş saati de yapmıştır. En son yapmış olduğu birisi alafranga, öteki alaturka iki güneş saati Beyazıt’ta İnkılâp Müzesi avlusundadır. Şehir meydanlarında konulan saatlerden başka medeni şehir ve kasabalarda birer saat kulesi bulunduğu bilinmektedir. İşte zamanında bu vazifeyi muvakkithaneler görmekteydi⁷⁰.

Tecdîd idüp her hâneyi ol şeh nice vîrâneyi

Yapdı Muvakkit-hâneyi bî-şübhe mânend-i cinân

(Leylâ H. T. 20.2)

Muvakkithanelerin, zamanı tayin eden âlet ve saatlerle genelde büyük camilerin yanında bulunduğu bilinmektedir.

4.1.22. Otag

Padişah ve sadrazamlar için kurulan yerleşim yeri olarak kullanılan sözcüktür.

⁷⁰ Pakalın, (1951), a.g.e., C.II., s. 587.

Taht-gâh-ı sîneme sultân-ı aşk itdi cülûs
 Leşker-i gamla dil-i mahzûnıma kurdı otag
 (Leylâ H. g. 55.2)

Beyitte otağın kurulabilme özelliği vurgulanmıştır.

4.1.23. Sâhilsaray

Saraylar gösterişli yapılarıyla, devlet adamlarının mekânıdır. Sâhilsaraylar deniz kenarında yapılandırılmış binalardır. Konumları itibariyle birçok edebî esere konu olmuşlardır.

Zihî sâhil-sarây-ı saltanat reşk-âver-i cennet
 Hevâsı rûh-bahş-ı dil-güşâ âbı hayât-efzâ
 (Leylâ H. T. 19.3)

Kemâl-i sa'y u isti'dâdı fehm oldukda ez-cümle
 Tabîb-i evvel-i sâhil-sarây-ı pâdişâ oldı
 (Şeref H. T. 58.2)

Deniz kenarında olmaları ve ihtişamlarıyla ön plana çıkmışlar ve şiirlerde yer almışlardır.

4.1.24. Sakf (Çatı)

Çatı, yüksekliği ve şekli sebebiyle beyitlerde kullanılan bir kavramdır.

Sezâdır gıbta-fermâ-yı gülistân na'im olsa
 Ki oldı yümn ü ikbal ile sakfı çarhdan bâlâ
 (Leylâ H. T. 19.4)

4.1.25. Saray (Kâşâne)

Saraylar padişahların yaşadığı büyük gösterişli yapılardır. İhtişamları ve gösterişleriyle ilgiye değerlidir.

Şehen-şâh-ı zamân Mahmûd Hân-ı ma'delet-pîrâ

Mücedded kıldı sad ile sarây-ı şevket ü a'lâ

(Leylâ H. T. 19.1)

Kasr-ı âmâlini kâşâne-i ikbâlini Hak

Yeni başdan yed-i kudret ile ta'mîr itsin

(Şeref H. T. 31.3)

Saray, kâşâne, gösterişli yapı anlamlarıyla beyitlere zaman zaman konu olmuşlardır.

4.1.26. Sâye-bân (Gölgelik), Hayme (Çadır)

Çadır, içinde zaman zaman yaşanabilen seyyar ev anlamında kullanılmaktadır. Sâye-bân güneş ve yağmuru engellemek maksadıyla gerilen bir yaygı olarak tanımlanmaktadır.

Ferş-i zeberced üstine kuruldı haymeler

Gûyâ kimisi zer kimi sîmden hisârdur

(Mihri H. K. 13.7)

Sag olup evlâd u ahfâd-ı kirâmıyla o zât

Dâmen-i ikbâli olsun anlar üzre sâye-bân

(Leylâ H. T. 16.5)

Beyitlerde sözcükler çadır ve gölgelik mânası ile kullanılmıştır.

4.1.27. Seng-i Mezar (Mezar Taşı), Merkad (Mezar), Sin

Türbeler, mezarlarda ölünün başucuna genelde mermerden yapılan üzerinde meftanın adının ve çeşitli bilgilerin yazılı olduğu taşa denir.

Dögünsün taş ile seng-i mezârım kısmet olmazsa
Yine vaslında cânâ şâd u handân olduğum demler

(Şeref H. g. 56.3)

Mezar taşının mermerden olması özelliği dışında taştan yapılabileceği özelliği belirtilmiştir.

Aglamakdan gayri şimdi çâre ne
Merkadin pür-nûr ide Rabb-i İlâh

(Leylâ H. T. 36.4)

Fevt olıcak cihânda karanu sin içinde
Tâ haşre dek mekânun nûrân iden duâdur

(Mihri H. Tz. 438)

Beyitlerde ölenin merkad ve sin içine gömülmesi olayına atıfta bulunulmuştur.

4.1.28. Tâk (Binâ), Kubbe, Eyvân (Balkon), Bünyâd (Yapı), Kasr (Büyük Bina), Kühenhâne (Eski Ev)

Tâk, kavisli bir imâr şeklidir.

Olmasun mı tâkatim hasretle tâk

(Leylâ H. Mr. 3.1)

Zîr-i tâkında bulur mihrâb-ı aşkı ehl-i hâl
Kubbe-i eyvân-ı himmetdir külâh-ı Mevlevî

(Şeref H. Th. 15.2)

Zîr-i tâk, bina kemeri, çardak demektir. Kubbe, yarım küre veya kümbetimsi yapılan bina damı mânasına gelmektedir. Dinî mekânlarda bu gibi sözcükler daha çok kullanılmaktadır.

Ahâlîye bu dem ragbetle Subaşı Ömer Aga
Bu nüzhet-gâha şimdi kahve-hâne eyledi bünyâd

(Leylâ H. T. 55.1)

Mi'mâr-ı tâb-ı ragbete şâyân zemîn bulup
Zât-ı dakîka-dânına kasr eyledi binâ

(Şeref H. T. 40.2)

Ey kerem-pîşe 'aceb şimdi senin sâyende
Bu kühenhânedeyok mı bize bir cây-ı sürûr

(Leylâ H. Tc. IV.39)

Bünyâd, binâ, kühenhâne adları beyitlerde inşâi unsurlar olarak kullanılmıştır.

4.1.29. Tersâne

Gemi yapımının gerçekleştirildiği mekâna denir.

Sâ'y idüp tersânenin imârına
İtdi Âtîf Beg Efendi medâr

(Leylâ H. T. 33.2)

4.1.30. Türbe

Mezar üzerine çatılan yapıya denir. Üstü örtülmüş mezar mânasındadır. Büyük insanlar öldükleri zaman kendilerini diğer insanlardan ayrı tutmak için ayrıca mezar yaptırıp oraya gömülmeyi vasiyet ederlermiş.

Gubâr-ı türbesine yüz sürer bâ y u gedâ elbet
Ziyâret-gâh-ı hayl-i kudsiyândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.8)

Türbe-i vâlâ-yı Hâfız Mustafa Pâşâ'ya gel
Kıl ziyâret iki âlemde sana olsun mu'în

(Şeref H. Kt. 30.1)

Tarihimizde beyitlerde de görüldüğü gibi mimârî değeri yüksek türbelerin sayıca fazla olduğu bilinmektedir. Türbeler eskiden beri ziyâret edilmeleri özellikleri ile de anılmaktadır.

4.2. DENİZ TAŞITLARI

4.2.1. Gemi, Keştî, Sefîne, Bûsa, Fülk, Yelken, Sâhil, Orsa-Boca, Bahriyye, Lenger (Çapa)

Dîvanlarda gemi, keştî, sefîne, bûsa, fülk isimleri beyitlerde kullanılmıştır.

Gamı deryâya salup hurrem olalum gemide
Bâki kalmaz çü cihân hoş görelüm bu demi de

(Mihri H.g.161.1)

Zaman zaman deniz taşıtlarının mânaları Mihri Hâtun Dîvanı'nda olduğu gibi mecâzi biçimde de kullanılabilmiştir.

Keştî-i fazîletle Şeref geçse Furât'ı
Kahr ile görün neyledi Nef'î gibi zâtı

(Şeref H.Th.8)

Şeref Hanım'da beyitte mecâzi bir mâna vererek erdem gemisinden bahsetmiştir.

Deryâ-yı ye'se saldım ümîdim sefînesin
İmdâd-ı rûzgâr hem olsun hem olmasın

(Şeref H.g.174.2)

Beyitte soyut bir kavram sefîneye yüklenmiştir. Dolayısıyla o dönemde de gemilere yük yüklendiğini anlamaktayız.

Mest iken dün gice agzın aramış meclisde
Bûsa dâ'ir haberi sâgara sor sorma bana

(Şeref H.g.3.3)

Coşdı bahr-ı elem orsa-boca başdan-kara it
Fülk-i endîşeye sâhilde ikâmet mi olur

(Şeref H.K.15.7)

Beyitte fülk ismiyle bahsedilen gemilerin sahile demir atmaları özelliğini görmekteyiz.

Akla yelken eyledik dil fülkine gitti kuyûd

(Şeref H.Th.2.3)

Coşdı bahr-i elem orsa-boca başdan-kara it
Fülk-i endîşeye sâhilde ikâmet mi olur

(Şeref H.K.15.7)

Orsa-boca, denizcilikle ilgili bir terim olup yelkenleri mümkün olduğu kadar rüzgârın estiği cihete yaklaştırarak seyretmek mânasında kullanılmıştır.

Hamdü-lillâh yümn ile bahriyyeye
Bâ-şeref ‘Âtîf Beg oldı müşteşâr

(Leylâ H.T.33.7)

Bir devlete ait deniz teşkilatının ve deniz kuvvetlerinin bütününe bahriye denmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu teşkilatın varlığı ve işler durumunda olduğunu beyitten yola çıkarak ifade edebiliriz.

Açalum aşk hevâsıyla bu dil yelkenini
Çekelüm lenger-i hicrânı Koyalum gamı da

(Mihri H.g.161.4)

Lenger, demirlemek için kullanılan çapadır. Beyitte soyut bir kavramla birlikte kullanılmıştır.

4.2.2. Kayık, Zevrak

Arapça sandal ve zevrak ile Türkçe kayık sözcükleri deniz ya da nehirlerde insan ve eşya taşımacılığında kullanılan küçük, kısa ve genişçe teknelerdir. Kürek veya yelken ile hareket ettirilir.

Garka virsem bahr-i aşkında direm dil zevrakın
Hâ sürer beni kenâra rüzgâr eyler beni

(Mihri H.g.192.8)

Zevrâk adıyla geçen deniz araçları hem padişah ve sadrazamın, hem de halkın bindiği bir taşıt olarak, İstanbul'un eğlence yaşamından kesitler sunmaktadır.

Eyvâh o üç çifte kayak aldı karârım

(Leylâ H.Th. 12.3)

Kayığı çekdirelim iskele-i hünkâra

(Leylâ H. Ş. 9.1)

Kayıklardan bahseden mısraların, İstanbul'un sosyal yaşamını aksettirdiği görülmektedir.

4.2.3. Sal

Bir taşıma aracı olan sal, birçok kalın direk ile yan yana bağlanarak yapılan, düz ve korkuluksuz deniz veya ırmak aracıdır.

İrmekse Şeref sâhil-i maksûda murâdın

Sal fûlk-i dili gark ide gird-âb-ı hakikat

(Şeref H.g.22.5)

4.3. YEME-İÇME

Şairler yiyecek ve içecek adlarından bahsederken onların özelliklerinden değişik teşbih ve mecazlar oluşturmuşlardır. Zaman zaman da gerçek mânada bunları kullanmışlardır.

4.3.1. Âb (Su)

Anâsır-ı erbaadan yani kâinatın yaratılışındaki dört sırdan birisi kabul edilen su, İslâmî referanslara göre hayatın yegâne kaynağıdır. Şiirlerde de buna paralel olarak, üzerinde en çok durulan ve teşbihler, mecazlar oluşturulan içecek veya madde su olmuştur.

Bu dem mâ'ü'l-hayât olsa dahi nûş eylemem sâkî
Bana hecr ü firâkın acı acı zehr yutdurdı

(Leylâ H.g.114.5)

Şairler suyu evvela hayatın kaynağı olması yönüyle ele almışlar ve yine temizleyici olması, saf olması gibi değişik yönleriyle kullanmışlardır.

Sudûrun âb-ı rûyî ya'ni 'Abdü'l-Hakk Efendi kim
Zülâl-i nutkı ehl-i derde iksîr sa'âdetdir

(Leylâ H.K.6.5)

Beyitte zülâl sözcüğü saf su mânasında kullanılmıştır. Burada saf olması, temizleyici olması özelliği ile ön plandadır.

Olduk yine zehr-âbe-i hicrânına kâni
Sâkî de mey-i la'lini sunmazsa ne mâni

(Leylâ H.g.54.1)

Suyun temiz, saf olması özelliklerinin dışında saflığın, duruluğun atlatıcı olması ve dolayısıyla da zehirli olması özelliği de beyitlerde işlenmiştir.

Âşıklarıyla tuydum anın seyre çıktığın
Vardım o bâğa su yerine ben de çağladım

(Leylâ H. g. 87.2)

Suyun durmadan akıp gitmesi, yerinde duramaması münasebetiyle âşığın gönlüne benzetme yapılır. Âşığın yüreği kıpır kıpırdır, hareketlidir, adeta bir çağlayanı andırır.

4.3.2. Aş

Aş, kelimesi pişirilerek hazırlanan yemeklerin genelini ifade eder.

Matbahından aşımız bitmez sitigna meşrebiz

(Leylâ H.Mh.1.4)

4.3.3. Bâdâm, Fûlfül (Karabiber), Sûsen (Susam)

Dîvanlarda çeşitli benzetmeler kurmak maksadıyla çeşitli yemiş ve baharatlar da kullanılmıştır.

Sâkiyâ meclisde yâri neş'e-yâb olsun da gör

Dîde-i bâdâmını mest-i şarâb olsun da gör

(Şeref H.g.28.1)

Şekli münâsebeti ile bâdem göze benzetilmiştir.

Olupdur berg-i gül üstinde hâlün dâne-i fûlfül

(Mihri H.T.6.2)

Fûlfül yani karabiber sevgilinin yüzündeki ben olarak düşünülmüştür. Beyitte de gül yaprağı üstünde fûlfüle benzeyen benden bahsedilmiştir.

Kudretün zerrinden itdün ergavân

Hamdün için sûsene virdün zebân

(Mihri H.Tz.163)

Çiçekleri türlü renkte ve kokulu bir süs bitkisi olan sûsen, beyaz, mavi, sarı renkte olabilmektedir.

4.3.4. Biryân, Kebap

Kebap, biryân çeşitli hayvanların etlerinin ateşte pişirilmesi veya kızartılmasıyla yapılan bir çeşit yiyecektir.

Türklerde kebab kültürünün bütün dünyada tanınacak şekilde yaygın olmasının; uzun yıllar göçebe biçimindeki yaşayışları ve hayvancılıkla geçinmeleri nedeniyle olduğu düşünülmektedir.

Senün aşkun hevâsında budur tahsîli Mihrî'nün
Ciger biryân u dil haste akıdur gözleri yaşı

(Mihrî H.g.200.7)

Sâkî getür ol şarâb-ı nâbı
Besdir bize de ciger kebâbı

(Leylâ H.g.122.1)

Beyitlerde kebabın, biryanın ateşte pişirilmesi özelliğinden yola çıkılarak, insanın çektiği acıların yüreği kebab gibi yakmasına işaret edilmiştir.

4.3.5. Ekmek, Nemek (Tuz)

Ekmek, Türk beslenme kültürünün ana besin maddelerindedir. Diğer yiyecekler ve yemekler ona katıktır. Kânûni döneminde Osmanlı topraklarına gelip değişik gözlemlerde bulunmuş Dernschwam da Türklerin daima taze ekmek yemek gibi bir alışkanlıkları bulunduğunun, hatta bayat ekmeği tazedden daha ucuza sattıklarını nakletmiştir. Birazcık ekmek ve yanında tuz, soğandan oluşan bir sofranın onları mutlu etmesi yönleriyle Türklerden övgüyle söz etmiştir⁷¹.

Yolumuzda harc idenler çün emek
Anlrunla geh yidük nân u nemek

(Mihrî H.Tz. 422)

Dîvan edebiyatında şairler çoğunlukla tuz ve ekmek yemenin bir hak ve hukuk getirdiğine işaret etmişlerdir.

⁷¹ Özkan,a.g.e., s. 627.

Ekme nemek yâreme

(Şeref H. Mr.8.11)

Günümüzde de kullanılan yaraya tuz ekmek deyimi o dönemde de kullanılmaktaydı. Acının derecesinin daha da arttırıldığıнын bir ifadesidir.

4.3.6. İneb (Üzüm, Şarap)

Asmanın salkım şeklindeki meyvesidir.

Harâbât ehline bintü'l-ineble müjdeci gitsin

Bir âteş-pâre togdı duhterinden neş'e nâmında

(Şeref H.B.10)

Müjde getirenin üzüm ile haber verdiği sonucu çıkarılabilir. Üzümün tatlı olması ve şeker yerine kullanılıyor olması da bununla bağlantılı olarak düşünülebilir. Bintü'l ineb şeklinde tamlamalı olan bu sözcükler “üzümün kızı” mânasına gelir ki bu da şarap için ifade olunan kavramlardır.

4.3.7. Kand

Şeker kamışının donmuş özüne verilen addır. Dîvan şiirinde bir yiyecek maddesi olarak pek rağbet edilen bir nesne ise de asıl kullanımını sevgilinin dudağı yerine gelen mânasıdır.

Şimdi bir tûtî-keîama mübtelâdur Mihrî kim

Söyleye şîrîn sözi kand-i mükerrerden leziz

(Mihrî H.g.17.5)

Beyitte iki dudak yerine kand-i mükerrer (koyu şeker şerbeti, akide şekeri) tamlaması kullanılmıştır. İki defa kaynatılmış şekere de denir. Böylece sevgilinin sözü iki kere daha tatlıdır. Sevgilinin tatlı olması özelliği ile bir bağlantı kurulmuştur.

4.3.8. Mey, Sürhâb

Şarap, su ile birlikte dîvan şiirinde çokça kullanılmıştır. Eğlence meclislerinin de vazgeçilmez unsuru sayılan bu içecek beyitlerde aşk kavramı yerine de geçmektedir.

Cevr ile beni şol kadar aglatdı felek kim
Sürhâb gözüm yaşı ile kana boyandı

(Mihri H. Müfred 1)

Şarabın aslında kırmızı olan renginin, âşğın çektiği acının etkisi ile âşğın kanlı gözyaşı dökmesini şarabın rengi ile şair özdeşleştirmiştir.

Dil-i pür-sûzımı itfâ idemez kulzüm-i Nil
Eşk-i pür-hûnum olup mey ciger oldu biryân

(Leylâ H.K.5.20)

Şarabın rengi genellikle kırmızıdır. Kan kırmızısı ile şarap beyitlerde teşbihlerle kullanılmıştır.

Âb-ı engûrı iden sabrdır ancak bâde

(Şeref H.Ts.6.4)

Âb-ı engûrı üzüm suyu demektir. Burada da yine şarap kastedilmiştir.

4.3.9. Mîve (Meyve), Kiraz

Dîvanlarda zaman zaman meyve adları kullanılmıştır. Bunlar bazen renk, bazen tat, bazen de zaman mevhumunu belirtmek için beyitlerde yer almışlardır.

İtsem ne ‘aceb mîve-i maksûdumu matlûb
Gülzâr-ı ümîdimde fidanımsın efendim

(Şeref H.g.122.4)

Dâne-i hûn-ı sirî'şkiyle donandı cismi
İtdi bî-çâreyi aynıyla felek nahl-i kiraz

(Şeref H.Kt.63.2)

Çeşitli benzetme amacı düşünülerek beyitlere bakış açısı getirilmiştir, denilebilir.

4.3.10. Piyâz (Soğan) , Sûm (Sarımsak)

Türk mutfağının soğan ve sarımsak ayrılmaz ikilisidir. Ayrıca hemen her yemeğin olmazsa olmazları arasında sayılmaktadır.

Gülsitânında çün ezhâr olmadum ben dostun
Bûstânında piyâz u sûm olaydım kâşki

(Mihri H.g.191.3)

Piyâz, fasulye ve soğan karışımından yapılan ve Türk mutfağında önemli yeri olan bir çeşit salata. Dîvan edebiyatında soğan anlamında kullanılan piyâz, çoğunlukla sarımsak anlamındaki sûm kelimesiyle tenasüp içerisinde dile getirilmiştir.

4.3.11. Sem (Zehir)

Kelime anlamı zehir, ağı olarak bilinir. İçilebilen özelliğe sahiptir.

Sen olma mükedder görüp ikbâl-i cihânı
Geydükleri billâhi kefen içdüğü semdir.

(Leylâ H.Tb.III.16)

4.3.12. Sükker (Şeker)

Şeker, birçok tatlı çeşidinin ham maddesi ve esası olduğu gibi, kendine ait çeşitlerle de yenilip tüketilen bir yiyecek maddesidir.

Yeşil destârını seyr eyle serde
Şekerler çignemiştir bazı yerde

(Leylâ H.L.3.2.)

Hikmetünle akıdur âbı hacer
Kudretün virur kurı neyden şeker

(Mihri H.Tz.14)

Şeker, eski ve orta çağlarda şeker kamışından elde edilirdi. Bu münasebetle şairle şeker veya kand kelimesiyle sık sık “ney-şeker” ya da “ney” tabirini de tenasüp içerisinde dile getirmişlerdir.

Şeker ve sütte dîvanlarda kullanılmıştır.
Şîr ü şekerse murâd

(Şeref H. Mr.6.6)

Tut mukâbil felegin kand ü nebâtın zehre
Bulur elbette umûrında Hudâ'dan behre

(Şeref H. Ts.6.1)

Şeker kelimesi için Arapça aynı anlama gelen kand kelimesi de kullanılmaktaydı. Zehre sözcüğü de şeker anlamında kullanılmaktadır.

Lebler mi yahud neş'e-i sâgar mı nedir bu
Yok fark idemem lezzet-i sükker mi nedir bu

(Şeref H.g.180.1)

Sükker kelimesi de şeker için kullanılan bir diğer sözcüktür.

4.3.13. Süt

Önemli bir besin kaynağı olan süt zaman zaman değişik tasavvurlarla beyitlerde yer almıştır.

Süd için ey sîm-ten

(Şeref H.Mr.8.2)

İde şîr ü şeker-veş ülfet aldı eyleyüp tezvîc

Bu yıl bir uhter-i âlî-neseb kendisine şâyân

(Şeref H.T.65.6)

Süte şeker katılması münasebetiyle süt ve şeker birlikte tenasüp halinde zikredilmiştir. Süt sevgilidir, şekerle daha da tatlanmıştır.

4.3.14. Vişnâb

Vişne meyvesinden yapılan şekerli ama mayhoş bir tada sahip içecektir.

Bir bûse dirîg eyleme mestânelerinden

Sâkî kerem it sun bize bir katre-i vişnâb

(Leylâ H.g.12.3)

Zaman zaman rengi ve mayhoşluğundan dolayı şarap mânasında da kullanılabildiğini söyleyebiliriz.

4.3.15. Zemzem

Mekke'de bulunan bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suya verilen addır. Hz. İbrahim, Hacer ile evlendikten ve İsmail doğduktan sonra diğer hanımı Sâre'den onları korumak için Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i içi hurma dolu meşin bir dağarcık ve içi su dolu bir kırba ile buraya ııaktı. O dönemde burada hiç hayat ve insan yoktu. Hacer İsmail'i emziriyor ve kendisi kırbadaki suyu içiyordu. Nihayet su bitti. Hem Hacer hem de çocuğu çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başladı. Hacer ise Safâ tepesine koştu. Orada su bulamayınca Merve tepesine koştu. Tam yedi sekiz kez bu geliş gidişi tamamladı. Hacıların sa'y etmeleri bu olayın hatırasınadır. Nihâyet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde bir melek gördü. Bu melek Cebrâil idi ve kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su görüldü. Bu suyun çocuğun topuk vuruşlarıyla da ortaya çıkardığı da rivayet edilir. Hacer bir yandan suyun etrafını kum ile çeviriyor, bir yandan da kırbasını dolduruyordu. Su ise avuç avuç alındıkça kaynıyordu. İşte zemzem suyu bu sudur. Kuyunun daha sonra köreldiği ve Abdülmuttalib tarafından temizletilerek kullanılır hale getirildiğine dair de bir rivayet vardır. İslâm öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu suyu hacılar kendi memleketlerine en değerli hediye olarak götürmektedirler⁷².

Kılıcı icrâ sünneti farzı dahi itsin edâ

Yıkasın zemzemle hatt-ı vechin ol zât-ı reşîd

(Şeref H.T.26.3)

Zemzem suyunun ilâhi bir arındırıcı olması özelliği beyitte vurgulanmıştır.

Hem münevver Kâbe-i a'zam hakı

Hem musaffâ Merve vü Zemzem hakı

(Mihri H.Tz.317)

⁷² Pala, a.g.e., s. 424.

Dil teşnesine zemzem-i la'lin irürmese
Hâr-ı cefâda ölmüş idüm ben berriyede

(Mihri H.g.168.6)

Beyitlerde zemzemin dinî açıdan özelliğine değindiği gibi, susuzluğu da gidermesi mânasında bir kullanım söz konusudur diyebiliriz.

4.4. KIYMETLİ TAŞLAR VE MÂDENLER

4.4.1. Ahcâr (Taş)

Taş, bazı kütlelerden kopan veya koparılan, irilerinin türlü yapı işlerinde kullanıldığı sert ve katı madde olarak isimlendirilmektedir.

Bende-i Monlâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî'yim bugün
Münkirânın atdığı ahcâr bâr olmaz bana

(Leylâ H.g.6.7)

Beyitte daha mecâzi bir anlam ile mânevî bir taş ve bunun verdiği acı ifade edilmektedir.

4.4.2. Altun, Zer, Nazîr (Altın)

Altın değer bakımından kıymetli, parlak sarı rengiyle ilgi çekici bir mâdendir. Bu özellikleri sebebiyle para ve çeşitli süs eşyalarının yapımında kullanılır. Bir mukayese unsuru olarak, çoğu zaman gümüşle beraber kullanılır.

Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve Mihri Hâtun altın mâdenini beyitlerde çokça kullanmışlardır.

Zâtıdır gevher-i gencîne-i âl-i Osmân
Cedd-i pâkinde de geldiye nazîri nâdir

(Leylâ H.Tc.V-42)

Sikkessin ur başa zer-i hâlis ol
Altun ider dikkat-i Monlâ-yı Rûm

(Şeref H.K.6.6)

Bir sanem egnine almış sîm ü zer kaftânlar
Yaraşur yalında kurbân olsa yüz bin cânlar

(Mihrî H.g.26.1)

Altın ve gümüş değerli mâdenler olması özelliği ile birçok kere birlikte kullanılmıştır. Mihrî Hâtun Dîvanı'nda ikilinin kullanımı oldukça fazladır.

Düzüp zerrîn-kadehle bezmini çarh-ı felek gûyâ
Çekildi bir kenâra cümleden sâhib-vakâr oldu

(Şeref H.K.22.10)

Zerrin kelimesi de altından yapılmış mânasında kullanılmaktadır.

4.4.3. Bakır

Kolay dövülen ve işlenen, eski çağlardan beri çeşitli işlerde kullanılan bir madendir. Kıızıl renkli, tabiatta serbest bileşik olarak bulunur.

Yazık altun aldı bakır târîhini yazdım
Gümüşden farksız tonbak kedimiz gitti hayf elden

(Şeref H.T.96.2)

Beyitte madenlerin maddi değerleri düşünülerek bir değer verme şekli oluşturulmuştur.

4.4.4. Bî-Sütûn

Âşık Ferhâd'ın sevgilisi Şirinîn emriyle Kermanşah civarında deldiği taşın adıdır.

Pesend kuvvet-i bâzûma Bî-Sütûn gamı
Bu za'f-ı cism ile yek hamlede harâb iderim

(Şeref H.g.133.4)

Şeref Hanım beyitte, kuvvet ve güçten bahsederek Ferhâd'ın Bî-Sütûn taşını delmesine atıfta bulunmuştur.

4.4.5. Cevher, Mücevher

Bu isimler genellikle kıymetli mâdenlerin tamamını ifade eder.

Kefe-i mîzân-ı âlemde nazîri var mıdır
Tartılır mı cevher-i zâtı anın emsâl ile

(Leylâ H.T.15.3)

Olsun âvîze-i mehdi bu mücevher târîh
Fâhire makdemi virdi Şerefi ekvâna

(Şeref H.T.56.5)

Cevher değerli olması münâsebeti ile beyitlerde kullanılmıştır.

4.4.6. Dür, Lûlû, Şâhvâr (İnci)

Dîvanlarda inci de en çok sözü edilen değerli taşlar arasında sayılmaktadır. İnciden çokça bahsedilmesinin sebebi, nisan yağmurunun sadefin içine düşmesi sonunda meydana geldiği şeklindeki inanış, rengi, parlaklığı ve yuvarlak şeklidir.

Mihr-veş başına alsa nola lâlâ-yı felek
İtdi zîb 'âlemi ol lü'lü-i hâkân-ı cihân

(Leylâ H.T.13.2)

Lûlû-yi lâlâ incinin değişik vasıf ve cinsleri için kullanılmaktadır.

O dürr-i şâh-vârın gûş idince dehre teşrîfin
Hulûs ile du'âya başladı cümle sühan-sencân

(Leylâ H.T.4.7)

Dürr-i şâh-vâr iyi cins inci için kullanılan bir isimdir.

Hâk-i pâyine nisâr itmeklik için dilberün
Kanlu yaşundan i Mihrî dürr ü mercân eyle arz

(Mihrî H.g.68.5)

Gözyaşının damlalarının beyaz renge yakın ve top top olması münasebeti ile yaş, incinin görünüşüne benzetildiğini görmekteyiz.

Genc-i âmâlinde nâ-geh bir dilerken iki dür
Oldı İbrâhim ü İsmâ'il nâmında bedîd

(Şeref H.T.51.3)

Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâ'il'in inciye benzetilmeleri söz konusudur.

Tak bu bend-i pendi gûş-ı câna çün dürr-i yetîm
Açma mahrem zann idüp her şahsa râzın ey Nazîm
Bâd-ı sansar gelse cûşân olma' ummanlık budur

(Şeref H.Th.7.7)

Dürr-i yetîm tamlama şeklinde kullanılan ve sadef içinde tek olan inci mânasına gelen sözcük grubudur.

Cümle dendânını yek dürr-i girân-mâye fedâ

(Şeref H.Mh.6.4)

İnci beyaz olması yuvarlak tane tane olması özelliği ile eskiden beri diş benzetilmektedir.

4.4.7. La'l, Gevher (Elmas), Yâkût, Zeberce (Zümrüt kadar değerli olmayan taş)

La'l, daha çok kırmızı rengi ile beyitlerde kullanılmaktadır.

Feyz-i mihr-i iltifâtındır ki şâhım tab'ımız
İtdi rengîn nûktelerle mâden-i la'l-i müzâb

(Leylâ H.K.2.21)

Kırmızı, sarı, beyaz ve mavi gibi değişik renkleri olan yâkut, değerli bir süs taşıdır.

Şeyh ola'dan zâtı dergâh-ı Beşiktaş'ın ider
Sengi dürr ü gevher ü yâkûta 'arz'-ı rif'ati

(Şeref H.T.59.2)

Beyitte elmas (gevher) değeri sebebiyle kullanılmıştır.

Kûyunda gözlerüm yaşı ol denlü akdı kim
Gark oldı her haremleri dürr ü zebercede

(Mihri H.g.147.4)

Beyitte zeberce, zümrüt kadar değerli olmayan taş mânasında kullanılmıştır.

Yaşım deryâdır ey Bâkî içinde şâh-ı mercânı
Hayâl-i nahl-i bâlâ-yı nihâl-i ergavânımdır

(Leylâ H.Th.4.5)

Leblerinden dişleri nazmın gören dir gûyiyâ
Hokka-i yâkût içinde dürr ü mercân gizlidür

(Mihrî H.g.41.4)

Mercan da beyitlerde değerli bir taş olması münâsebetiyle kullanılmıştır.

4.4.8. Mermer

Mermer, genellikle beyaz olup renklisi ve damarlısı da bulunan billur tanecikli bir çeşit kireç taşıdır.

Dil-i pûlâdını nerm eylemediyse ey şûh
Eser-i âhımı sen mermere sor sorma bana

(Şeref H.g.3.2)

Nâvek-i âhım ise mermere itdi te'sîr
Ne kadar aglasam ol zâlîme âh kâr itmez

(Leylâ H.g.43.5)

Mermerin sert, katı olması özelliği beyitlerde kullanılmıştır.

4.4.9. Pûlad (Çelik), Nuhâs (Kızgın Maden)

Pûlad, kimyada az miktarda karbonla birleşmiş demire denir. Pûlada su verildiğinde gayet sert be esnek bir hâl alabilir.

İtmedi te'sir pûlâd-ı derûn-ı dilbere
Yok yere âh-ı seher âşüfte-hâl eyler beni

(Şeref H.g.236.3)

Kapunda bende olur serv-i âzâd
Elünde mûm olur lutfunla pûlad

(Mihrî H.M.2.1)

Germege sehm-i cefâyı yâre
Âşıkın sînesi pûlâd gerek

(Leylâ H.g.64.2)

Pûlad, dîvanlarda kullanılan bir madendir, genellikle onun sert, dayanıklı olması özelliğine değinilmiştir.

Olmasun dil levhi cürm ile nuhâs
Gelmesün âyîne-i kalbüme pâs

(Şeref H.Tz.243)

Nuhâs sözcüğünün de gerçek anlamı dışında, mecâzi bir mânada kullanıldığını ifade edebiliriz.

4.4.10. Rasâs (Kurşun, Kalay)

Kurşun, kalay, lehim maddelerine verilen Arapça isimdir.

Virme nâdân eline kim ne bilür
Altunun kıymetini ehl-i rasâs

(Mihrî H.g.65.6)

Değerli olan ile olmayanı, gerek mânevi gerekse maddesel anlamıyla işin ustaları bilir ki; Mihrî Hâtun beyitte bunu açık olarak ifade etmektedir.

4.4.11. Rûy

Rûy, Farsça bir isimdir ve tunç madeni demektir.

Gamım oldukça olsam rûy-mâl-i dergeh-i Monlâ
O şâhın hâk-i râhında beni mesrûr görsünler

(Leylâ H.g.25.7)

Tunç sözcüğünün güçlü, sert vasfı düşünülebilir.

4.4.12. SadeF (Sedef)

SadeF, incinin yetişmesine sebep olan istiridyenin sert ve şeffaf kabuğudur.

Bahr-i rahmet sadeF-i cismini itmiş pinhân
Oldı nâ-bûd anınçün meger ol dürr-i yetîm

İçinin nisan yağmuru ile sadeFin içinde oluşması özelliğine atıfta bulunulmuştur.

4.4.13. Sîm (Gümüş)

Dîvanlarda altın ve gümüş en çok sözü edilen mâdenlerdendir. Gümüş değeri ve beyaz renkli olması sebebiyle kullanılmıştır. Para basımında kullanılması ve çeşitli süs eşyalarının yapımında kullanılan bir maden olması ona gösterilen ilginin bir başka sebebidir.

Gümüşden kiminin serde külâhı
Çıkar dâ'im hevâya dûd-ı âhı

(Leylâ H.L.2/3)

Sîm ü zer tabaklar ile zeyn ider hengâmesin

(Mihri H.Mr.5-1)

Gümüşün pek çok nesne yapımında kullanılması bu mâdeni karşımıza sıklıkla çıkarmıştır.

Yazık altun oldu bakır târîhini yazdım

Gümüşden farksız tonbak kedimiz gitdi hayf elden

(Şeref H.T.96.2)

Gümüşün beyaz ve parlak olması özelliğinden yola çıkılarak çeşitli benzetmelerde kullanıldığı görülmektedir.

4.5. KOKULAR VE RENKLER

4.5.1. Bû, Bûy, Semen-bûy, Anber, Ūd (Hoş Kokulu Buhur), Şemîm (Koku), Misk

Genellikle benzetme amacı düşünülerek kullanılan sözcüklerdir. Güzel koku mânasına gelecek şekilde beyitlerde yer almıştır.

Şemm iderken ben nola sünbülde alsam reng ü'bû

Kâkülün yâd eylemekdir bûy-ı sünbülde garaz

(Leylâ H.g.50.2)

Ol zülf-i semen-bûya mey itdi dil ebrûya

Baglandım o gîsûya dîvane benim şimdi

(Leylâ H.g.113.3)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda gerek güzel koku, gerekse yasemin kokusu sevgiliye mâl edilerek kullanılmıştır. Ayrıca dîvanda bûy-ı latif (güzel koku) tamlaması da yer almaktadır.

Anber gibi kâküllerini bir gice âşık
Şemn eyledi rü'yâda ne dilerse disünler

(Leylâ H.g.37.2)

Anber, Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir.

Leylâ Hanım beyitte anberi rengi ve kokusu münâsebetiyle kullanmıştır.

Gel gör âteş gibi ruhsârında
O siyeh zülfi ûd u anberdir

(Leylâ H.g.41.2)

Ûd, ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku ifraz eden küçük ve ince çubuklar halinde bulunan bir ağaçtır.

Leylâ Hanım beyitte yanarak koku vermesi özelliği ile kullanmıştır. Ayrıca yandığında kıvrım kıvrım olması da saça benzetildiğini düşündürebilir.

Şemîm-i verd-i zîbâ-yı ruhun imdâda geldikçe

(Şeref H.Mh.5.2)

Ne kâbil misk-i Rûmi 'itr- şâhiyle ola hem-bû
Girince oraya şemşîr bu da'va ber-karar oldu

(Şeref H.K.22.15)

Ceylanın göbeğindeki ur, misktir. Dîvan şiirinde en çok kullanılan koku maddelerindedir.

4.5.2. Renk, Elvân (Renkler), Zümürüd (Yeşil)

Dîvanlarda çeşitli benzetmeler yapabilmek ve renklerden yola çıkarak duyguları belirtmek maksadıyla siyah (kara), beyaz (ak, ağ, sefid), kızıl, asfer (sarı), gül-gûn (pembe, gül renkli), şafak-gun (kızıl, şafak renkli) adları kullanılmıştır.

Seyr idin berg-i semen içre gül-i ra'nâyı
Yâr meclisde geyinmişdi beyâz sâde bu şeb
(Leylâ H.g.10.2)

Geldi bir târîh tahrîr it Şeref levh-i dile
Hattını Hilmi Beg'in Hak eyleye sa'd u sefid
(Şeref H.T.75.7)

Bu kara yüzüm ağ ola da rûz-ı cezâda
Şimdi bana dünyâda ne dirlerse disünler
(Leylâ H.g.37.5)

Felek itdiklerin bul kıldın öyle gevheri zâyı
Bu mâtemde duhân-ı âhdan rûyun siyâh olsun
(Şeref H.T.84.3)

Dünyâyı dûd-ı âh ile itsem nola siyâh
Leylâ'yı şimdi yakdı bu nâr-ı harâret âh
(Leylâ H.Tb.V-29)

Yakup hâkister itse âteşim ger hâr u hâşâki
Şafak-gûn itse âhım şu'lesi etrâf-ı eflâki
(Şeref H.Th.16.3)

Ben yanup aglarım ol handeler eyler turmaz
Eşk-i çeşmimle kızıl kana boyandırdı beni

(Leylâ H.g.116.5)

Kimi asfer kiminin rengi kızıl kimi siyâh
İkisi yek-reng olan itdi berâber azm-i râh

(Leylâ H.L.4.6)

Sirişkim bezm-i gamda bâde-i gül-gündur sensiz

(Leylâ H.Th.7.6)

Şâyân mı o Şimr-i la'în dinilen köpek
Ol penbe cismi kan ile gül-gûn eylemek

(Şeref H.Ms.11.4)

Beyitlerde renkler daha çok benzetme amacıyla kullanılarak anlamının güçlendirilmesi sağlanmıştır.

Donandı her taraf üşkûfe-i elvân ile yer yer
Yine sun'-ı Cenâb-ı Kird-gârî âşikâr oldu

(Şeref H.K.22.2)

Döşedi çünkim zümürüdden bisâtını çemen
Gûşına takındı şeb-nemden dür-i şeh-vâr gül

(Mihrî H.K.12.4)

Mihrî Hâtun, zümürüd sözcüğü ile yemyeşil mânasını vermektedir.

4.6. SÜS EŞYALARI

4.6.1. Halhâl

Ayak bileziği demektir. Kadınların ziynet olarak ayak topuklarına taktıkları takıya denir. Altın ve gümüşten yapılmış halkalardır.

Kurtarıgör Mihrî sen dest-i zebânîden yakan
Nâr-ı dûzah boynuna mahşerde halhâl olmadın

(Mihrî H.Tz.384)

Beyitte halhal tutsak etmek maksadıyla bir tür kelepçe ya da zincir anlamında kullanılmıştır.

4.6.2. Kemer

Kemer, bir şerit şeklinde yapılarak elbiseyi sıkıp tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan, bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan eşyaya denir. Eskiden kumaşlardan, derilerden kemerler yapıldığı gibi altın ve gümüşten kemerler de yapılmaktaydı.

Eyler kemer de halka-i bâb-ı itâ'ata
Bel bağladıklarını beyân Kâdirîler'in

(Şeref H. K. 8.15)

Beyitte kemerin bele bağlanan bir eşya olması özelliği öne çıkmıştır.

Kim kocar mûy-miyânunu kemerden gayri
Kim öper leblerüni sâgar-ı zerden gayri

(Mihrî H. g. 203.1)

Mihri Hâtun Dîvanı'nda iki beyitte kemer ismi kullanılmıştır. Kemer, bel ile ilgili olarak miyancı (arabulucu) olarak vasıflandırılmaktadır.

Bel ile âşık arasında bir bağlantı be rekâbet beyitte söz konusudur.

4.6.3. Mengûş (Küpe)

Kulağı süsleyen bir takı olan küpe, genellikle yapıldığı mâdenin cinsi ile ilgili olarak ve renk unsurlarıyla özdeşleştirilir. Kulağa küpe olmak deyimi de eskiden beri kullanılan sözcük grubudur.

Nazîriyle Şeref keşf itse verd-i şî'r-i merhûmı

Derârî-i kelâmı gûşuna mengûş olur bülbül

(Şeref H.g.113.5)

Bu mîsrâ-ı Vahîd'in nola mengûş olsa Leylâ'ya

Cefâdan gayri nesne görmedim ben bî-vefâlardan

(Leylâ H.g.90.5)

Beyitlerde kulağa takılan takı olma özelliğiyle kullanılmıştır.

4.6.4. Mir'ât, Âyîne

Ayna, görüntüleri aksettirmesi, bu görüntülerin bir hayalden ibâret olması, parlaklığı, cilâlanıp parlatılması ve kırılma özellikleri sebebiyle beyitlerde söz konusu edilir.

Firâk-ı intizâr u hasretinle olmada her ân

Gönül mahzûn ciger hûn hâtırım mir'âtı sad pâre

(Şeref H.Kt.103.2)

Uşşâk-ı belâ-keşlere âyîne ne hâcet
Sînen gibi mir'ât-ı mücellâ bulunur mı

(Leylâ H.g.115.2)

Aynanın varolanı yansıtma özelliğine değinilmiştir. Aynanın yüzeyi parlaktır, beyazdır bu mânada bir benzetme söz konusudur.

4.6.5. Şâne

Tarak mânasındadır. Tarağın şekli sebebiyle ele, dikene, arslan pençesine, kuş ayağına, yaprağa benzetildiği bilinmektedir.

Her seher bâd-ı sabâ bâg-ı cihânda dilberün
Zülfine urdukça şâne misk ider efşân ana

(Mihri H.g.3.6)

Beyitte sevgilinin saçlarını tarayan tarağa atıfta bulunularak güzel kokan saçlara değinilmiştir.

Sâkiyâ sînecigim çâk ideyim şâne gibi

(Leylâ H.Mh.5.2)

Tarağın dişli olması özelliği, onun parça parça olması ile ilgili bir benzetme söz konusudur.

Degmesin zülfüne kimse diyü tenbîh eyler
Şâne kim çâk olarak san tolaşır elden ele

(Şeref H.g.185.2)

Tarağın saç ile ilgili olan bağlantısı ile birlikte dişlerinin parça parça olması özelliğine de değinilmiştir.

4.6.6. Tûtiyâ

Arapça isim olan tûtiya, kadınların gözlerine çektikleri sürme anlamındadır.

Dil-i dünyâyı rûşen eylemez mi pertev-i re'yi
Gubâr-ı dergehidir tûtiyâ-yı dîde-i şâhân

(Leylâ H.T.4.4)

Beyitte dergâfın tozunun siyahlığı, gözde siyahlık yapan sürme ile bağlantılı düşünülmüştür.

4.6.7. Zîb (Zinet), Ârâyiş (Süs)

Zîb ve ârâyiş sözcükleri gerek şahıs gerekse toplum tarafından kullanılan sözcüklerdir.

Tal'atın virdikçe heft iklime şâhım zîb ü fer
Tâze şarkılarla hep âfakı tutsun nagmeler

(Leylâ H.Ş.2.3)

Savlet-i şâhânesi sermâye-i fevz ü zafer
Himmet-i ferzânesi ârâyiş-i kevn ü mekân

(Leylâ H.K.3.11)

Süs, zînet kelimeleri takı malzemesi özelliğiyle değil, güzellik ortaya koyma, güzel etki bırakma mânalarında kullanılmıştır.

Eylemez tennûre en ednâ 'abâ-pûşu felek
Gayre virsin atlas u dîbâyı zîb ü zîneti

(Şeref H.T.59.9)

Zîb, beyitte iyi, güzel elbise anlamında kullanılmıştır.

4.7. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN EŞYA, ARAÇ-GEREÇLER

4.7.1. Bâlîn (Yastık), Pister (Yatak), Bîsât (Minder), Firâş (Minder, Döşek), Nikâb, Hıyât (Perde)

Bâlîn, pister, bîsât, firâş, nikâb, hıyât gibi kavramlar beyitlerde kullanılmıştır. Örtme ve arkasındaki varlıkları gizleme özellikleri ile kullanılmıştır. Bu özellikler sevgiliyle ilgili çeşitli benzetmeler yapılmak için kullanılır.

Pister-i nesrîn gerekmez bir dem ârâm itmege

Âsitânun gibi dil-miskîne bâlîn olmaya

(Mihrî H.g.1.2)

Yıllarca mübtelâ-yı firâş olup ‘âkıbet

İtdi ecel kemendine teslîm gerdeni

(Şeref H.T.122.3)

Geh bîsât itdün zemîn üzre çemen

Geh bitürdün sünbül ü serv ü semen

(Mihrî H.Tz.165)

Pister, bâlîn, firâş, bîsât sözcükleri zemin mânasında kullanılmıştır. Bîsât, döşek, minder; firâş, minder, döşek; bâlîn, yastık; pister, yatak, döşek mânasına gelmektedir. Beyitlerde bu kelimeler gerçek anlamlarıyla kullanılmışlardır.

Îd-i vaslın arz idüp çünkim götürdi şeh nikâb

Nûra gark itdi cihânı zâhir oldı âfitâb

(Mihrî H.Tb.I.1)

Bâga azm eyler miyim ol goncam olmazsa eger

Yâr ile olsun da olsun bezmimiz semm-i hıyât

(Leylâ H.g.51.2)

Hıyât ve nikâb, perde, peçe mânasına gelmektedir.

4.7.2. Çerâg

Bir aydınlanma aracı olarak çerâg, renk, şekil ve şık verme özelliği ile beyitlerde çeşitli tasavvurlarda yer almaktadır. Gece karanlığında kıymetli bir aydınlanma aracı olan çerâg kibirli olarak vasıflandırılır.

Dil çerâg olmuş iken bezminde sâkî hem-çü mûn

Şimdi kârın nâz u istignâ olur âlem bu yâ

(Leylâ H.g.3.3)

Nic'oldı dâg-ı aşkın dilde pinhân itdigim demler

Sana sahrâ-yı sînemde çerâgân itdigim demler

(Şeref H.g.42.1)

Çerâg, çerâgan kandil donanması anlamıyla beyitlerde kullanılmıştır. Gönüldeki yanan ateş de çerâgana benzetilmiştir.

4.7.3. Fânûs, Fetîl (Lamba Fiteli), Şem' (Mum), Fenâr, Yag (Fetil Yağı), Kandîl, Şem'dân, Kandîl (Kânâdîl), Bârût

Küre veya silindir şeklinde cam kapak içinde mum yakılan büyük fener, camlı mahfaza, abajur anlamına gelir. Aydınlatma maksadıyla kullanılan ışık kaynaklarıdır.

Tünd-bâd-ı mâ'sivâdan şu'le-i şem'-i dili

Hıfz için fânûs-ı vahdettir külâh-ı Mevlevî

(Şeref H.Th.15.4)

Şeref Hanım beyitte fânûs sözcüğünü mecâzi anlamda kullanmıştır. Benzetme amacı güdülerek kullanıldığını söyleyebiliriz.

Şem-i yandırdım alup fânûs-ı sînemden fetîl
Dîde-i mahmûrı hem bîdâr olsun olmasun

(Leylâ H.g.95.4)

Cemâlinden ziyâ bulsa aceb mi halk ile âlem
Semânun âfitabıdır zemînün şem-dânıdır

(Mihri H.K.14.24)

Şemdân ve fânûs, mumun içine konulduğu nesnelere olarak can ve gönülün mum olarak düşünülmesi sebebiyle kullanılmış sözcüklerdir.

Fetîl, ışık sağlamak maksatlı yanan nesnelere yağ ile bağlantısını sağlayan parça olarak bilinmektedir.

Beyitlerde şemdân, fânûs, fetîl sözcüğü gerçek anlamlarının dışında mecâzi anlamlarıyla kullanılmıştır.

Fetîl-i sûz-ı bârût-ı karârım oldı gitdikçe
Hayâl-i şem'-i ruhsârınla çeşm-i intizâr âteş

(Şeref H.g.79.6)

Tutuşdı kalmadı cânâ tenimde mûlarım bir bir
Fetîl-efrûz olunca şem'-i aşkın sîne-i cânâ

(Leylâ H.g.108.2)

Mum (şem') dîvanlarda en çok sözü edilen aydınlatma aracıdır. Mumun verdiği ışık ve yakıcılık özelliği ile sevgiliye benzetilmiştir.

Eriyüp yağı yanar hem-çü kanâdîl-i fenâr

(Şeref H.Ş.33.5)

Kandîl-i ruhundan yakar ey dost delîl
Ki güneş âleme envârını eyler izhâr

(Mihrî H.K.17.21)

Kandil, şekil ve ışıklı oluşu, yüksekte olması özelliği ile yıldıza benzetilir.

Cân firâkunla fetîl oldı gönül hânesine
Tem hayâlünle fenâr oldı yanar döne döne

(Mihrî H.g.141.2)

Fenerin, ışık vermesi özelliği ve bazı fenerlerin dönerek aydınlatması özelliğine değinilmiş.

Fetîl-i sûz-ı bârût-ı karârım oldı gitdikçe
Hayâl-i şem'-i ruhsârınla çeşm-i intizâr âteş

(Şeref H.g.79.6)

Barut ateş saçması özelliği ile kullanılmıştır.

4.7.4. Hıtâm (Yular, Dizgin)

Hayvanları dizginlemeye yarayan urgana denir.

Bu müdde'â-yı felek olmadan hıtâma resîd
Kemâl-i ye's ile düşdüm yere çü berg-i hazân

(Şeref H.K.21.14)

Şeref Hanım Dîvanı'nda iki beyitte hıtâm sözcüğü kullanmıştır.

4.7.5. Hum (Şarap Küpü), Sebûda (Testi), Surâhî, Eleg, Sirkelig, Şîşe, Kırba (Deriden Su Kabı), Seng-i Hazef (Taş Çanak-Çömlek), Tâs, Pûte (İçinde Maden Eritilen Tava), Kâse, Çanak-Çömlek, Hazef

Genellikle mutfak ve yemekle ilgili araç ve gerçek mânalarıyla kullanıldığı gibi benzetme amaçlı kullanılan sözcüklerde olmuştur.

Kırba-i ihsân ile eyle sebîl saga sola
Zînet-i havz-ı keremsin teşne-gâna aşk ola
(Şeref H.Mt.11)

Kırba deriden su kabı mânasına gelmektedir. Soyut olan kavram üzerinden bir ifade verilmeye çalışılmıştır.

Yâri yanumda görüp hışm ile çün bakdı rakîb
Ol çepel şeklini döndürdi hemân sirkelige
(Mihrî H.g.175.5)

Sirkelik şekli itibariyle ve içine sirke konması özelliği ile beyitte kullanılmıştır. Aynı zamanda olumsuz olaylar karşısında yüzün aldığı ifade için de kullanıldığı düşünülebilir.

Aşkun yolında oh gibi togru gelen şehâ
Nâmûs şîşelerini çokdan uşatdılar
(Mihrî H.g.45.3)

Beyitte şîşe kırılabilir olması özelliği ile kullanılmıştır.

Lebi câm-ı meyinden yâd kılsun
Seni meclisde bir boynı sürâhî
(Mihrî H.g.186.5)

Sürâhi, genellikle içinde şarap bulunan bir kaptır. İnce ve uzun boynu ile sevgilinin gerdanı ile beyitte ilişki kurulmuştur.

Yâd-ı rûyunla idüp meclisi âmâde bu şeb
Şevk-i la'linle sebûda kızarur bâde bu şeb

(Leylâ H.g.10.1)

Testi eskiden su ve şarap koymaya yarayan ve mevcut içeceği soğuk tutan toprak sürahidir. Sebû, beyitte içine konan şarap ve şarabın renginin kırmızı olması özelliği ile dile getirilmiştir.

Biz mest-i câm-ı bâde-i 'aşk-ı hakîkatiz
Mey-hâne humlarında bulunmaz şarâbımız

(Şeref H.g.69.4)

Kalmadı humda şarâb ey sâkî

(Leylâ H.R.10.4)

Hum, şarap küpü demektir. Beyitlerde içine şarap konan küp olması özelliği ile kullanılmıştır.

Anı teşbîh eylemem akrânına
Bir midir cevherle hiç seng-i hazef

(Leylâ H.T.32.2)

Beyitte hazef taştan yapılan çanak çömlek olarak kullanılmıştır.

İdersin gönlümi vîrân dirsın yine âbâd it
İdüp bir kâseyi bin pâre yap kâbilse sultânım

(Şeref H.Kt.19.2)

Kâsenin kırılacak bir malzemedden oluştuğu sonucu çıkarılabilir.

Unutturdı fesânem kıssa-i Mecnûn-u Ferhâd'ı
Şerâr-ı nâr-ı âhımla sipihrin tâs-ı pûlâdı

(Leylâ H.Th.4.4)

Urup yere kırılma dersen ey şûh-ı ziyân-kârım
Çana çömlek degil gönlüm nazar-gâh-ı ilâhî'dir

(Şeref H.Kt.18.1)

Erir hep pûte-i aşk içre kalmaz cânı insânın

(Leylâ H.Th.1.11)

Âhımla tâs-ı çarhı şikest eylesem yeri
Sad-pâre itdi sîneçigim tîg-ı hasret âh

(Leylâ H.Tb.V.28)

İki âlem terkine bil aşk-ı Mevlâ'dır sebep
Mey yerine kâse kâse zehr içerse rûz u şeb

(Leylâ H.Th.2.3)

Tas, kâse, pûte içine içecek konulan eşyalar olması özellikleriyle kullanılmıştır. Aynı amaç için kullanımları söz konusu olmasına rağmen farklı isimlerle kullanılan nesnelere zengin bir kültürün göstergesi sayılır.

4.7.6. Kabak

Su kabağı için Dîvan şiirinde kullanılan bir isimdir. Eskiden su kabaklarına şarap konulmaktaydı. Şairler tarafından bu özelliği ön planda tutulmaktadır.

Düşelden leblerün aksi bu vâm-ı dîdeme cânâ
Görenler dir kabagımı ki sâfi tolu kandur bu

(Mihri H.g.136.2)

Mihri Hâtun beyitte kabağın içindeki kırmızı olan şarabı kana benzetererek ifadeyi güçlendirmiştir.

Meyhânelerde, duvarlarda bulunan rafların üzerinde şarap ibrikleri dizilmektedir. Bu raflara çiviler çakılma suretiyle camdan yapılmış şarap ibrikleri asılmaktadır. Daha eskiden bu ibrikler yerine kabak kullanıldığı bilinmektedir. Beyitte de böyle bir kullanım söz konusudur.

4.7.7. Kafes

Günümüzde de kullanılan, kuşların kapalı mekanlarda barındırılması amacıyla yapılmış ahşap veya metalden olan yuvadır.

Bülbül-i cânım kafesden uçmadan gördüm seni
Minnet Allâh'a efendim sag esen gördüm seni

(Şeref H.Ş.42.1)

Var mıdır âlemde hiç âzâdelik gibi safâ
Tûtiye sıklet degil midir cihânda zer-kafes

(Leylâ H.g.45.4)

Kafes sözcüğü, Şeref Hanım'ın beyitinde beden anlamıyla kullanılmıştır. Bunun dışında altın kafes-bülbül ikilisini en çok kullanılan sözcük grubudur.

4.7.8. Kemend, Mikât (İp), Rîsmân (İp, Halat), Urgan, Zünnâr (İp)

Kemend, mikât, rîsmân, urgan, zünnâr bağlama uzunluk ve şekil özellikleri dolayısıyla birbirlerine benzerler. Bağlama, esir etmek mânaları ile beyitlerde kullanılmıştır.

Öldürmesi muhakkak idi dün rakîbi yâr
Kim mâni oldu kim bugün ipin uzatdılar

(Mihri H.g.45.5)

Boynına çeşmi âşıkun zünnâr-ı zülfün bağladı
Şimdi görün ol kâfiri kasd eyler îmânına dek

(Mihri H.g.90.2)

Sevgilinin saçının uzun olması özelliği ile ipe benzetilmiştir.

Leylâ bu târîhim güzel cevherle yazılsa mahal
Mikât-gâh-ı bî-bedel yaptı Şehen-şâh-ı zamân

(Leylâ H.T.20.6)

Rismân zülfünle niçün bağlıdır bognum didüm
Gösterüp çeşmin didi kâfirün tutsağıdır

(Mihri H.g.32.3)

Kûyunda rakîbünü asayduk bogazından
İt degmenüz olmaz yazuk urgana tekellûf

(Mihri H.g.75.4)

Urgan kelimesi beyitte idam için kullanılan kalın sicim anlamıyla yer almıştır.

Zülf-i müşgînün n'ola boynuma saldıysa kemend
Dostum lâzım durur dîvaneye elbette bend

(Mihri H.g.15.1)

Kusûr u cürmümi hadden füzûndur bilirim
Elimle ben çekeyim takmaga kemendim gel

(Şeref H.Kt.68.2)

Kemend, dîvanlarda saça benzetme yapılması münâsebetinin yanı sıra, âşîğın ölümüne sebep olabilecek bir bağ mânasına gelecek şekilde de kullanılmıştır.

4.7.9. Kımâta (Örtü)

Kımâta, bir şeylerin üzerini kapatan, örtü mânasındadır.

Alî-nâm u Rızâ-sîret kımâta oldı zîb-efzâ
Görenler vechini yâd itmeyüp cennetde yılmânı
(Leylâ H.T.29.3)

Leylâ Hanım'ın beyitinde kımâta sözcüğü mecazi anlama gelen, örtü olarak zikredilmiştir.

4.7.10. Metâ'

Metâ'nın sözcük anlamı satılacak mal, eşyadır.

Nukûd-ı ekşim âha katdı ol şûh
Metâ'-ı gönlüm aldı satdı ol şûh
(Leylâ H. g. 21.1)

Leylâ Hanım beyitte gönlü, satılacak bir mal gibi düşünmüştür diyebiliriz.

4.7.11. Micmer (Buhurdan)

Aslen Arapça olan buhur kelimesi, koku çıkarıcı veya kokulu dumanı olan maddeler hakkında kullanılır. Kokulu maddeler, tarihte bilinen ilk medeniyetlerden beri tüm çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde özellikle dinî törenler esnasında kullanılmış, hatta bazen ateşe güzel koku serpmek merasimlerin önemli şartlarından sayılmıştır. Ateşe

buhur atarak tanrıları memnun ettiklerini düşünen insanlar zaman içerisinde, içinde buhur yakılan ve tütsü yapılan buhurdanlar, micmerler yapmışlardır⁷³.

Bir söyünmez âteşe yandı derûnum micmeri

Yakayım âh-ı ciger-sûz ile çarh u çenberi

(Şeref H.K.19.1)

Cân şem'asına yandugumı dostlar görüp

Dil micmeri ile göyinüp bile tüttiler

(Mihri H.g.45.6)

Sohbet meclislerinde için için yanıp etrafa güzel kokular yayan micmeri veya buhurdanı; içten yavaş yavaş yanarak tükenmesi münâsebetiyle aşıkların gönlüne benzetmişlerdir.

4.7.12. Miftâh (Anahtar), Kilid, Cârûb (Süpürge), Beşik (Gevhâre, Mehd), Sanduk

Anahtar ve kilit birbirini tamamlayan gereçlerdir. Kilit kapanmanın, anahtar açılmanın vasıtasıdır. Bu sebeple beyitlerde çoğu zaman beraber yer alırlar.

Virdi miftâh-ı gaybı cân u dile

Kuvvet-i lâ ilâhe illallâh

(Mihri H.K.1.11)

Fenâ mülkünün kapalı olan kapısını açacak anahtar harf-i lâ' (Lâ ilâheillallah) dır.

Hâk-i der-i dergâhıdır cây-ı penâh-ı bî-kesân

Yümn ü sa'âdet bâbına olmaz mı miftâh u kilid

(Şeref H.T.8.4)

⁷³ Özkan, a.g.e., s. 477.

Anahtar ve kilidin ilgili olduğu en önemli unsur kapıdır. Bu iki nesne ile kapı açılır. Beyitte soyut mâna taşıyan bir kapıdan bahsedilir.

Cârûb olur kirpüklerüm bâzâra gitdükçe habîb
Sular gözümün yaşları râhını dükkânına dek

(Mihrî H.g.90.3)

Saç ve kirpik tel tel olması özelliğiyle süpürgeye benzetilmiştir.

Şeref bir müjdecî geldi didi târîh-i mîlâdın
Murâdın mehd-i devlet buldı şeh-zâde Muhammed'le

(Şeref H.T.13.2)

Kim ider âh ciger-gûşe-i Peygamber'e kasd
Ta'n iderse yeri varsa ki beşikde sıbyân

(Şeref H.K.18.15)

Yümn ile revnak-ı gevhâre olup
Geldi ekvâna Na'ime Sultân

(Leylâ H.T.21.13)

Çocukların büyütüldüğü ve sallanma özelliğine sahip olan beşik (gevhâre, mehd) eskiden beri kullanıla gelen bir yatak çeşididir. Beyitlerde bebek ve çocukların beşikte yatmaları özelliğiyle kullanılmıştır.

Kaşıyla gamzesi sanemün el bir itdiler
Sandûk-ı sînem ana nişân idüp atdılar

(Mihrî H.g.45.1)

Sandûk-ı sîne terkipleri içinde yer alan sandık, içinde gizli sırların bulunduğu göğüs (kalp) anlamında kullanılmıştır.

4.7.13. Rikâb (Özengi)

Hayvanlara (özellikle ata) binerken ayak dayamaya yarayan demir basamağa denir. Kayış ile eyerin iki tarafına asılı bulunur.

Devlet esbinde görüp çekdi inânını zemîn
Geldi meydân-ı sa'âdetde felek öpdi rikâb

(Mihri H.Tb.I.6)

4.7.14. Tesbîh, Seccâde

Tesbîh, “Subhanallâh” kelimesini söyleyerek Allah'ı ululama yapılması itibariyle kullanılır. Namazın sonunda tesbîh okunurken sayının şaşmaması için elde çekilen nesnedir. 99 ile 33 tanecikten oluşur⁷⁴.

Namaz kılariken zeminin üstüne serilerek daha sade ve temiz bir yer oluşturmak amacıyla yayılan, genellikle kumaş yaygıya denir.

Tura seccâde-i şevketde bin yıl nâmı dünyâda
Ola tesbîh hisâbından füzûn hayrât ile şâyi'

(Şeref H.T.10.7)

Zikr ü tesbîhi kodum Şâm u seher elümden
Adunı yâd idemem dilde hemân sen gideli

(Mihri H.g.201.4)

Beyitlerde tesbîh çekme geleneğine atıfta bulunulmuştur. Tesbîh çekilirken Allah adı zikredilir bu ibâdetten bahsedilmiştir.

⁷⁴ Pala, a.g.e., s.392.

4.8. ÖLÇÜ ALET VE TERİMLERİ

4.8.1. Guruş (Kuruş), Akçe, Nakd

Kuruş, almanca “groschen” sözcüğünden Arapça’ya ve oradan da dilimize giren kuruş kırk paradan mürekkep ve liranın yüzde biri kıymetinde Osmanlı sikkesi hükmündedir. Akça şeklinde de kullanılan akçe sözcüğü, hem küçük gümüş para, hem de daha genel olarak her tür mâdeni para anlamına gelmektedir.

İkişer yüz guruş mâhiyye ihsân eyledin hakkâ
Şeref bir akçeye şâyân degilken ey kerem kânı
(Şeref H.Kt.57.2)

Nakd, Arapça bir sözcüktür ve para anlamındadır.

Nice zamân hazîne-i mâliyye içre âh
Sarf itdi nakd-i vakdi o ihlâs ma’deni
(Şeref H.T.122.2)

4.8.2. Habbe

Habbe, dirhemin kırksekizde biri olarak bilinmekle birlikte, tane anlamında da kullanılmaktadır.

Şerefzârın ma’âş tahsîsi ile şimdi sâyende
Degildi habbeye mâlik pür oldı ceyb-i âmâli
(Şeref H.Kt.58.2)

Beyitte, az miktarda para anlamında kullanılmıştır.

4.8.3. Hisâb, Şümâr (Hesap, Sayı)

Sayı ve hesap kavramları Leylâ Hanım Dîvanı'nda kullanılmış sözcüklerdir.

Harf-i cevher-dâr ile târîhdir
İki mısra ile Leylâ it şümâr

(Leylâ H.T.33.6)

Kevâkib sayma kâbil mi semâda ey meh-i rahşân
Senin uşşâkının olmaz hisâbı görmeden bildim

(Leylâ H.g.81.5)

4.8.4. Kible-nümâ

Kibleyi gösteren alete, pusulaya verilen isme denir.

Sana âşık olanlar secde eyler hâk-i pâyında
Cemî'-i ümmete kible-nümâsın yâ Resûlallâh

(Leylâ H.g.102.2)

Beyitte kible-nümâ kibleyi gösteren pusula anlamında kullanılmıştır.

4.8.5. Rıtl (Ratl)

Ratl, litreye yaklaşan bir sıvı ölçөгüdür. Yüzotuz dirhem sayılan bir ölçüdüdür.

Her katresi rıtl olsa kâbil mi Şeref red
Erbâb-ı himem mest ü harâb oldı hep Es'ad

(Şeref H. Th.12.5)

Dirîg eyleme rıtl-ı girân-ı ümmîdi
Felek bu mey-kedenin bâde-hârıyız biz de

(Şeref H.g.187.2)

Rıtl-ı girân, iri ve dolu kadehe denmektedir. Bu tür kadehler bezmde sâkî tarafından dolaştırılır ve içindeki içkiden herkese birer yudum sunulurdu.

4.8.6. Saat, Terâzû, Fersah

Terazi iki kefesi bulunan, bir tarafına ağırlık ölçüsü konulan, diğer kefesine tartılacak mal bulunan bir alettir. Ağırlık bulunmayan veya hafif olan taraf yukarı çıkar.

Her kaçan bin nâz ile alsa terâzûsın ele

(Mihrî H.Mr.2.1)

Varıcak mîzâna bu ben rû-siyâh
Ağır itme kefemi sen yâ İlâh

(Mihrî H.Tz.253)

Beyitte keffe kelimesi ile günahların terazisinin bölümleri ifade edilmek istenmiştir.

Devrinde mîkât-ı felek itmez tahallül haşre dek
Vâbestedir bî-reyb ü şek emrine sâ'ât-i zamân

(Leylâ H.T.20.4)

Zamanı anlatmak amaçlı kullanılan saat sözcüğü Leylâ Hanım Dîvanı'nda kullanılmıştır.

Yelkovan gibi gezer dildârın ardınca rakîb
Togrısı işte bu sâ'at kalmadı emniyyetim

(Leylâ H.g.86.6)

Bahtımın tezvîridir yârin cefâ-kâr olduğu
Tâli'im akreb midir bilmem mükedder tıynetim

(Leylâ H.g.86.5)

Saatle ilgili olan yelkovan ve akreb isimler özellikle birbirlerini takip etmeleri özelliği ile beyitlerde kullanılmıştır.

Zevk u safâ-yı 'âfiyet olup nedîm-i bezmi hep
Ekdâr u endûh elem olsun nice fersah ba'îd

(Şeref H.T.8.7)

Fersah, beyitte zaman anlamıyla kullanılmıştır.

4.8.7. Yelkovan, Çarh

Saatın iki ibresinin büyük olanına verilen addır. Çarh ise bir eksen etrafında dönen nesne anlamıyla bilinmektedir.

Kurup işletdi câna yelkovan-ı çarh olup kırdı
Gönül zincirini ol mâh burc' akrebde mi bilmem

(Şeref H.Kt.51.2)

Şeref Hanım, beyitte yelkovanın dönebilmesinin çarhın işleviyle de bağlantılı olarak düşünmüş ve ifade etmiştir. O dönemde saatin zaman gösterme aracı olarak kullanıldığının bilindiğinin sonucunu da çıkarabiliriz.

4.9. OYUN, EĞLENCE KAVRAMLARI

4.9.1. Lu'bet-geh, Bezm-i Geh (Oyun, Eğlence Yeri)

Lu'bet-geh, oyun yeri anlamındadır. Bezm-i geh eğlenilen yer demektir.

Ney-i firâk-ı visâlinle mestim it huşyar
Nedîm-i bezm-geh-i hazret es-selâmu ‘aleyk

(Şeref H. K. 3.9)

Aldanup oldu bu lu’bet-gehde nice şâh mât
Sana ey dil Hak Ta’âlâdan nice tevkîr olur

(Şeref H. Th. 6.4)

Bezm-geh iyi vakit geçirilen zamanların mekânı, lu’bet-geh ise daha mecâzî bir anlam ile adlanılan, oyuna gelinen yer olarak ifade edilmiştir.

4.9.2. Oyunlar (Çevgân, Top, Pûte, Beydak, Şeh-mât)

Mihri Hanım Dîvanı’nda oyun araç ve gereçleri çeşitli özellikleriyle verilmiştir. Dîvanda beydak, satranç aletlerinden bir kavram olarak kullanılmıştır. Şeh-mât satranç oyunu ile ilgili bir isimdir. Çevgân, cirit oyununda atılan değneğe denir. Pûte, silah ve ok atışlarında dikilen nişan tahtasının adıdır. Top da yine bir oyun aracı olarak beyitlerden geçmiştir. Hadeng, kayın ağacından yapılmış ok mânasındadır. Ok pûteye atılır.

Ah send ki bir hadeng ile bin pâre kıldılar
Cân pûtesini togrusu togru gözetdiler

(Mihri H. g. 45.2)

Tîg-ı kahr ile rakîbün iki çalduk başım
Elümüzdeydi belî top ile çevgân bu gice

(Mihri H. g. 143.3)

Beydak-ı hâli ile nat’-ı mahabbet içre
Nicesi kiş diyeyin ki beni kıldı şeh-mât

(Mihri H. Dm. 5)

Beyitlerde kullanılan oyun kavramlarından yola çıkarak dönemin sosyal yaşamı hakkında çıkarımlarda bulunabiliriz.

Ruhalrı nat'ında şeh-mât olmadan cân oynaram

Âlem içre var ise ancak ola Leclâc'lık

(Mihri H. g. 78.2)

4.10. GİYİM – KUŞAM

4.10.1. Kumaş Çeşitleri

4.10.1.1. Atlas

Arapça bir sözcük olup, bugün saten diye biline tek renkli ve yüzü parlak bir kumaştır. Kırmızı, mavi, yeşil, sarı daima düz renklidir ve üzerinde hiçbir tezyini motif bulunmaz.

Cihân fânidir ey Yahyâ Hüve'l-Hayy-u Hüve'l Bâkî

Değişmem atlas-ı çarha bir köhne şâlım var

(Şeref H. Th. 16.5)

Beyitte atlas yakalı elbise tamlaması kullanılarak atlas kumaşın değeri ön plana çıkarılmıştır.

Atlasına dirme sen Mihri emîrûn fârig ol

Dervişün yiter palâsı ârife dîbâclık

(Mihri H. g. 77.7)

4.10.1.2. Dîbâ, Dîbâclık

Dîbâ da atlas gibi ipekten donunmuş lüks bir kumaştır. Atlstan farklı olarak dîbâlar genellikle altın ya da kumaş karışık dokunmuş çiçekli ipekli kumaşlardır.

Eylemez tennûre en ednâ ‘abâ-pûşî felek
Gayre virsin atlas u dîbâyı zîb ü zîneti

(Şeref H. T. 59.9)

Dîbâ kelimesi genellikle ipek kumaş çeşidi olan atlas ile zikredilmiştir.

Atlasına dirme sen Mihrî emîrûn fârîg ol
Dervîşün yiter palâsı ârife dîbâclık

(Mihrî H. g. 77.7)

4.10.1.3. Kumâş

Osmanlı dönemindeki kumaş dokumacılığı XV. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. XVI. yüzyıl Osmanlı kumaşçılığının en parlak dönemidir. Kumaşlarda en çok kullanılan rengin kırmızı olduğu binmektedir.

Saklasın şâl u kumâşın bir yana virmem baha

(Şeref H. Ts. 8.3)

Hezâr hecâlet ile nakd-i cândan gayri
Kumâş-ı hüsnüne yârin bahâ mı var yokdur

(Şeref H. g. 53.4)

Şiirlerde kumaş sözcüğünün değerli bir eşya olması özelliğinin yanı sıra, kumaşın düzgün, güzel ve kıymetli olması özellikleri de kullanılmıştır.

4.10.1.4. Peşmîne

Peşmîne, yünden ve kıldan yapılan bir nevi kumaş adıdır ve iyi cinsini sadrazamlar, adi cinsini de fakirler ve dervişler sarık olarak kullandıkları gibi hırka yapıp sırtlarına giyerlerdi⁷⁵.

Dün geldi yine meclise bir şâla bürünmüş

Gördüm o cefâ-pîşeyi peşmîne mahfûz

(Leylâ H. g. 53.2)

Beyitte peşmînenin dışa giyilen ve tüm vücudu saran bir muhafaza giysisi olduğu sonucuna varılabilir.

4.10.2. Giyecekler

4.10.2.1. ‘Abâ

‘Abâ kelimesi hem yünden, dövülerek yapılmış kalın ve kaba kumaşları hem de bu kumaştan imal edilmiş, yakasız, uzun üstlüğü ve eskiden dervişlerin giydiği giysiyi ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür.

Çıkarur ceyb-i ‘abâsından nice bin pâdişâh

Mest ü bî-hûş eylemişdir cümlesin ‘aşk-ı İlâh

(Şeref H. Ms. 7.5)

Beyitte o dönemde giyilen abaların ceplerinin olduğunu anlayabiliriz.

Cinân içinde her dâyim habîbüm hulle geymişdür

Kapunda yeg durur geymek abâ yü şâlî bir lahza

(Mihri H. g. 151.5)

⁷⁵ Özkan, a.g.e., s.610

Beyitte abânın değerinin diğer elbise ve kumaşlarla kıyaslandığını, diğerine nazaran abânın değersiz olduğu söylenebilir.

4.10.2.2. Bürka'

Bürka kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları bir çeşit yüz örtüsüdür. Burka şeklinde kullanımı da vardır. Arapça olan peçe kelimesi de bu anlama gelir. Osmanlı sosyal hayatında, hamamlara, düğünlere, eğlencelere giderek dahil olan Türk kadını, evden dışarıya çıkarken erkeklerden farklı olarak, daha kapalı ve sıkı bir giyim tarzına sahiptir. Burka kıyafetlerin bir parçasını oluşturuyordu.

Didüm yüzünü görmedüm evvelki görüşte
Burka götürüp açdı yüzün didi gör işte

(Mihri H. g. 156.1)

İslâm itikâda göre, ilk bakış müstesna olmak üzere karşı cinsteki insanın cemaline nazar etmek hoş karşılanmamıştır. İlk bakış, gayr-i ihtiyârî olması nedeniyle hoş görülüp, ikinci bakışlar nefisten sayılmıştır. Mihri Hâtun'un ilk bakışta sevgilinin yüzünü görememiş olması nedeniyle, yüzünü görmedüm evvelki görüşte diye seslenmesi ve bu nida karşılığında sevgilinin bürkasını götürüp yüzünü açması ve "gör işte" cevabını vermesi bu inancı akla getirmektedir⁷⁶.

4.10.2.3. Câme

Farsça bir kelime olup, arkaya giyilen şey, elbise demek olan bu kelime bol ve rahat ev kıyafeti hakkında kullanılan bir tabirdir.

Geydi pederim âh ki bir câme-i esfid
Aynımda degil şimdi benim ferve-i semmûr

(Leylâ H. g. 39.5)

⁷⁶ Özkan, a.g.e., s, 582

O zâtın mutlaka itmiş kemâl-i lutf-ı Rabbânî
Ezelden câme-i irfân u rüşdi kaddine enseb

(Şeref H. T. 53.2)

Câme kelimesi dîvanlarda elbise, dış giysi anlamında kullanıldığı gibi çeşitli sıfatlarla da kullanılabilen sözcük olmuştur.

4.10.2.4. Cübbe

Eskiden ilmiye sınıfına mensup kimselerin giysiyi kullandıkları bilinmektedir. Mintan yakası gibi iki santim kadar yumuşak yakası olduğu, dizden aşağı gelecek derecede uzun ve düz olduğu, kolları sade, her türlü ve her renk kumaştan yapıldığı bilinir.

İhrâm itdüm egnime aşkı libâsını
Yeter cihânda cübbe de cennet de hulle de

(Mihrî H. g. 168.5)

Cübbe kelimesinin o dönemde kullanımının yaygın olduğu sonucuna ulaşılabilir.

4.10.2.5. Dâmen (Etek)

Etek kelimesi, eteklik diye de tabir olunan ve vücudun belden aşağı kısmını örten bir çeşit giysiyi ifade ettiği gibi giysinin belden aşağıda kalan bölümü için de kullanılır. Tanzimat öncesi eteklik erkekler tarafından “tennure” adıyla Mevlevî dervişlerince Sema esnasında giyilirdi. Eski devirlerde köçek oğlanlar da etek giyerlerdi.

Onmadık Nâmi tutaldan beri bir yâr etegin
Gel berü gel tutalum biz dahi tekrâr etegin

(Mihrî H. g. 125.1)

Beyitte eteğini tutmak deyimi kullanılmıştır. Eteğini tutmak deyimi aynı fikri paylaşmak, o insana yakın olmak anlamları ile ifade bulmuştur.

Tâ-be-mahşer cevri idersen de bırakmam dâmenin

(Leylâ H.Ş.19.3)

İder yek-nazrada kutba mümâsil varsa ihlâsı

Hemen dört elle tutsun dâmenin her bir mürîdânı

(Şeref H. T. 64.3)

Şiirlerde etek kelimesi bazen, Farsça aynı anlama gelen “dâmen” kelimesiyle de ifade edilmiştir.

Şeref Hanım’ın beyitinde mürîdlikten bahsedilmektedir. Mevlevîlik ilgili bir ifade de söz konusudur.

4.10.2.6. Girîbân (Elbise Yakası)

Elbiselerin boyun kısmına ait bölümdür.

Şimdi fenâdan çekdi el tutdı girîbânın ecel

Kabrin Hudâ-yı Lem-yezel kılsun gülistân-ı cinân

(Leylâ H. T. 51.3)

Beyitte yaka gerçek mânada değil, mecâzî olarak “ecelin geldiği an” anlamında bir kullanıma söz konusu olmuştur.

4.10.2.7. Hırka

Hırka, dervişlerin giydiği genellikle yünden yapılmış yakasız ve kollu cübbenin adıdır. Çok eskiden, dervişler malının helal olduğuna inandıkları kişilerden bez

parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlarmış ki buna yamalı anlamında murakka derlermiş. Zengin kişiler böylesi palas parçalarına tenezzül etmeyeceklerinden gerçek dervişler, “Hırka altında sultan”, benliğine kul olanlarsa, süslü elbiseler içinde köle durumundadırlar⁷⁷.

Şeref Hanım Dîvanı’nda hırka kelimesi diğer dîvanlara nazaran daha fazla kullanılmıştır.

Pul kadar aynında yokdur olsa mâl-i bî-şümâr

Hırka vü tâc u ‘abâ ile ider ‘arz-ı vakâr

(Şeref H. Ms. 7.4)

Zîver-i dûşî kanâ’at hırkasıdır mutlakâ

Fakr hâlinden ‘ibâretdir gürûh-ı mevlevî

(Şeref H. K. 7.11)

Hırka kelimesi giysi mânası dışında mânevî duyguları ifade etmek maksadıyla da kullanılmıştır. Kanâ’at hıkası kavramı beyitlerde kullanılan bir diğer kelime grubudur. Mecâzi bir mâna ifade etmek için kullanılmıştır.

Söz bir itdi vâ’iz ü zâhid bu günlerde meger

Başların pek hırkaya çekmekte rindân-ı zamân

(Leylâ H. K. 3.3)

Leylâ Hanım Dîvanı’nda iki kez hırka sözcüğü geçmiştir.

Hırka-i irfândan it zâhid boşuna tâclık

Ger dilersen görmeyesin tâ ebed muhtâclık

(Mihri H. g. 77.1)

⁷⁷ Özkan, a.g.e., s.592

Mihri Hâtun beyitte irfân hırkası tamlamasını kullanarak kelimeye mecâzî bir anlam katmıştır.

4.10.2.8. Hil'at (Kaftan)

Hil'at, geleneksel olarak hükümdarlar ve vezirler tarafından mükafat ya da ihsan anlamında verilen, giydirilen kıymetli elbise yahut kaftana denir. Hil'at verme veya hil'at-kaftan giydirmeye, Osmanlı Devletinin kuruluşundan başlayarak sonuna dek devam eden önemli bir uygulamadır.

Saltanat tahtında her dem sana ey kân-ı kerem
Adl hil'at tâc devlet âdet olmuştur savâb

(Mihri H. K. 3.24)

Hırkası besdir ne yapsın hil'ati

(Şeref H. Ms. 8.6)

Mısralarda hil'atin değerli bir giysi olduğu sonucuna varılabilir. Padişahın hil'at giydirmeye geleneğine telmihte bulunulmuştur.

Pekçe sarıl hırka vü tennûredir
Hil'at-ı pür- hikmet-i Monlâ-yı Rûm

(Şeref H. K. 6.8)

Beyitte hil'atin tasavvufî bakış açısıyla değerlendirilen kişi ve kavramlarla da verilmesi kıyafetin bir başka açıdan kıymetin ifade etmektedir.

4.10.2.9. Hulle

Aslen Arapça olan hulle kelimesi, vücudun belden aşağı ve yukarı kısımlarını örten astarlı elbiseye denir. Ancak daha çok cennet elbisesi olarak bilinir. Cennetteki hurilerin her birinin yetmiş kat hullesi olacak ve her bir yetmiş renkte görünecekmiş.

Tasavvufta ise hulle, tarikata giriş esnasında örtünülen manevî giyecek anlamında kullanılır.

Bu libâsun vasfın işitse meleklerden revân
Çâk ideydi hullisini hûri vü gılmânlar

(Mihri H. g. 26.2)

Hulle kelimesi beyitlerde cennet ehlinin giydiği bir çeşit elbise olarak kullanılmıştır. Bundan dolayıdır ki hûrî, gılmân gibi sözcüklerle tenasüp içerisinde dile getirilmiştir.

4.10.2.10. Kabâ

Kaftan, haftan da denilen bir giysidir. Savaşta zırh üzerine giyilen pamuklu libas olarak da bilinmektedir. Daha sonraları astarsız uzun kumaş entari anlamında da kullanılmaktadır. Meydanî denilen al beyaz çizgili bir ipekli dokumadan yapılan yan etekleri çift yırtmaçlı, göğüs kısmı açık ve yakası topuğa kadar kesik ve bütün yakası sırma ve ipek gaytanla işlenmiş bir kıyafet olduğu da söylenmektedir⁷⁸.

Vücûd-ı dâder-i ‘âlî-nijâdım Nâ’ilî Beg’de

Fazîlet-ı ma’rifet himmet nezaket san kabâ oldı

(Şeref H. T. 58.1)

Kabânın vücûdu tamamıyla kaplaması özelliği ile beyitte kullanılmıştır.

4.10.2.11. Kıyâfet

Kılık, giyim mânasındadır.

⁷⁸ Özkan, a.g.e., s.597

Çeşmi gibi mestâne kıyâfet budur işte
 Öz cânıma kasd eyleyen âfet budur işte

(Leylâ H. g. 100.1)

Leylâ Hanım sevgilinin etkileyici kılığından bahsetmiştir.

4.10.2.12. Kisvet

Dervişlerin giydiği cübbe, sarık nevinden giysiler anlamına gelen bir sözcüktür.

Ehl-i tevhîde tâc-ı devletdür
 Kisvet-i lâ ilâhe illalâh

(Mihri H. K. 1.17)

Beyitte ilâhi anlama gelen bir kisvet kelimesi kullanılmıştır.

Kisve-i Mahbûb-ı Hakk'a kıldı bir hücre binâ
 Fî sebîlillah idüp sarf-ı nukûd-ı sîm ü zer

(Şeref H. T. 11.2)

Dervişlerin giydiği kıyafet olması özelliği her iki beyitte de öne çıkmıştır.

4.10.2.13. Lâhur (Şal)

Hindistan'ın Lâhur şehrinde dokunan bir çeşit şala verilen addır.

İdenler sikkesi altında bir dem iktisâb-ı feyz
 İder mi ser-fürû bir dahi lâhûr olsa da şâla

(Şeref H. T. 66.8)

4.10.2.14. Lîbâs

Arapça bir sözcük olup, çoğulu elbisedir. Dîvanlarda nâdir de olsa kullanılan sözcükler arasındadır.

Bir pula almam libâs-ı fahrî ‘arz itse bana

(Şeref H. Ts. 8.3)

Nur akar gördüm cemâlinden egerçi zâhirâ

Kendüsi benzer müselmâna libâsı kâfirî

(Mihri H. g. 189.3)

Mısralarda elbise, dış giysi mânasında kullanılmıştır. Özellikle farklı inanışlara mensup insanların değişik kıyâfetler giydiğini beyitten anlamaktayız.

4.10.2.15. Pîrâhen

Pîrâhen, gömlek anlamında kullanılmaktadır. Dîvan şiirinde âşığın bağrındaki ve bedenindeki yaralar ile kendi teni bir pîrâhen olarak düşünülür. Pîrehen şeklinde de kullanılmıştır.

Başdan ayaga geydi pîreheni

Çâk olunca çıkar siyeh bedeni

(Şeref H. L. 3.2)

Rahm idüp hastesine gelmez ise ol kaşı yâ

Gûşe-i gamda yatup pîrehenim pârelerim

(Leylâ H. g. 83.4)

Beyitlerde pîrâhen kelimesi, üste giyilen giysi olması özelliği ile kullanılmıştır. Üzüntüden, acıdan dolayı yaka yırtmak deyimi, gömleğin parçalanması anlamları ile ilişkilendirebilir.

4.10.2.16. Şâl

Şâl özellikle İran ve Hindistan'da dokunan elbiselik, omuz ve boyun için atkılık, kuşaklık ve sarıklık için kıymetli yünlü bir kumaş cinsidir.

Aslında bir kumaş adı olan şal kelimesi dilimizde boyun ve omuz atkılarının genelini ifade eder şekilde kullanılmaktadır.

Saklasın şâl u kumâşın bir yana virmem bahâ

(Şeref H. Ts. 8.3)

Cinân içinde her dâyim habîbüm hulle geymişdür

Kapunda yeg durur geymek abâ vü şâlî bir lahza

(Mihri H. g. 151.5)

Dün geldi yine meclise bir şâla bürünmüş

Gördüm o cefâ-pîşeyi peşmîne mahfûz

(Leylâ H. g. 53.2)

Dîvanlarda kullanılan şâl kelimesinin o dönemde de günümüzdeki gibi omuza atılarak, sarınarak kullanılan bir kıyafet türü olduğunu görmekteyiz.

Sarıldı nahl-i leylâk üzre gûyâ bir çiçekli şâl

Bakup serv ü sanavber bîd-i reşk ile çenâr oldu

(Şeref H. K. 22.11)

4.10.2.17. Semmûr (Samur Kürk)

İnsanların gerek soğuktan korunmak için giydikleri bir kıyafet olmasının yanı sıra özellikle Osmanlı devlet erkânında memuriyet derecesine göre resmî üniformalarda tercih edilen bir imtiyaz ifadesidir.

Tagılmış gerden-i billûrun üzre zülf-i semmûrun
Yine ahvâl-i ‘uşşâkı perîşân itmek istersin

(Şeref H. g. 161.3)

Sevgilinin saçları ile semmûr arasında bir benzerlik yapmıştır. Parlaklığı ve güzelliği benzerlik unsuru oluşturabilir.

Semmûrı geyüp tantanayı başına alma
Zevk ister isen kadrini bil köhne abânın

(Leylâ H. Tb. II.9)

Samur kürkün varlıklı ve mevkîli kişiler tarafından giyildiği düşünülürse, semmûr giyenin de ilgi odağı olacağı bilinmektedir.

4.10.2.18. Tennûre

Mevlevî dervişlerin semâ’ âyîni sırasında giydikleri geniş etekliğe denir.

Pekçe sarıl hırka tennûredir
Hıl’at-ı pür-hikmet-i Monlâ-yı Rûm

(Şeref H. K. 6.8)

4.10.2.19. Yelek

Türkçe bir sözcük olup, kolsuz ve genellikle önü açık, eteği bele kadar uzanan giysiye verilen addır.

Al âşıkını koynuna eyyâm-ı şitâda
Böyle yatılır mı yalnız sâde yelekle

(Leylâ H. g. 97.2)

4.10.3. Başa Giyilenler

4.10.3.1. Çenber

Farsça bir sözcüktür. Alına bağlanan yemenidir. Yazma adıyla da bilinir, baskılı motifleri vardır.

N'ola meydân-ı aşkunda senün cân oynasa Mihrî

Ki tîg oldı ana gamzen ider zülfün de çenberlik

(Mihrî H. g. 84.6)

Beyitte çenberin başa takıldığını ve zülüfleri, bağlama şekliyle dışarıda bıraktığı özelliğine değinilmiştir.

4.10.3.2. Destâr

Farsça bir sözcük olup başa giyilen takke, fes emsali şeyler üzerine sarılan sarık mânasına gelen bir tabirdir. Eski toplum hayatında, işe, mesleğe, mevkiye, memuriyete göre destârın sarılma şekilleri vardır.

Kûyunda senün dâ'imâ urgân olayın tek

Cennetde bana hulle vü destâr gerekmez

(Mihrî H. g. 60.4)

Beyit destârın bu dünyada kullanıldığının göstergesidir. Aynı zamanda destârın inanışa ait bir kullanımı olduğunu da söyleyebiliriz.

4.10.3.3. Fes

İlk olarak Kuzey Afrika'daki Fas'ta kullanıldığından dolayı bu ismi alan, kırmızı çuhadan yapılmış, tepesi püsküllü, silinidir biçiminde bir başlıktır. Osmanlı

Türkleri ise fesle, XVI. Yüzyılda ilhak ettikleri Cezayir'in korsan gemicileri aracılığı ile tanışmışlardır.

Zîr-i fesden dün perîşân seyr idüp kâkülleri

'Akl u fikri bende yâ hû târ-mâr itdim bu şeb

(Leylâ H. g. 11.3)

Fesin saçın bir bölümünü dışarıda bırakması, bir bölümünü içerde saklaması özelliğinden ötürü saçları dağınık bir şekle sokabileceği özelliği verilmiştir.

4.10.3.4. Külâh

Külâh keçeden yapılmış dikişsiz, tek parça başlıktır. Eskiden külâhı sadece askerler ve erkekler ile her tabakadan halk giyermiş. Her kişinin giydiği külâh onun görevini, sınıfını veya ait olduğu esnaf grubunu da ifade edermiş. şairler tarafından çok değişik tasavvurlarla ele alınan külâh, Osmanlı toplumunda oldukça yaygın bir başlık idi⁷⁹.

Zîver-i 'arş-ı tarîkatdır külâh-ı Mevlevî

(şeref H. Th. 15.1)

şeref Hanım Mevlevî tarikatına mensup olanların o dönemde kendilerine ait bir külâh kullandıklarını ifade etmiştir.

Külâhı olmasa başında meftûh

Yüzi göz göz olurdu sanki mecrûh

(Leylâ H. L. 2.4)

Leylâ Hanım'ın beyitte o dönemde hemen her tabakadan insanın külâh taktığına dair bir ifadeyi şiirine yansıttığını görmekteyiz.

⁷⁹ Özkan, a.g.e., s.603

4.10.3.5. Sikke

Mevlevî Tarîkatı mensuplarının giydikleri külâha verilen addır.

Mâ-melek cümle hebâ sikke-i Mevlânâ'ya

Cân u ser dahi fedâ sikke-i Mevlânâ'ya

(Şeref H. g. 202.1)

Feyz için başına gey sikke-i Mevlânâ'yı

Tâc-ı Monlâ gibi 'âlemde külâh olmaz imiş

(Leylâ H. g. 48.6)

Dîvanlarda geçen sikke-i Mevlânâ ismi Mevlevîlik'te tarîkât mensuplarının başlarına taktıkları keçe külâha işaret edilmiştir.

4.10.3.6. Tac, Efser

Aslen Arapça olan tac kelimesi, hükümdarlar ile bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri süslü başlığın adıdır, Farsça karşılığı efserdir.

Saltanat tahtında her dem sana ey kân-ı kerem

Adl hılât tâc devlet âdet olmuşdur savâb

(Mihri H. K. 3.24)

Hân Mecîd'in şevketin dâ'im füzûn itsin Hudâ

Şeb-çerâg-ı ma'delet tâc-ı hümâ-yı devlete

(Şeref H. T. 15.1)

Buldılar tâc u kemerle zîneti

(Şeref H. Ms. 8.6)

Sultanın eşiğinde tac ve kemer bulmak, onun lütfuna mazhar olup hizmetine kabul edilmek önemli bir durum olarak görülmekteydi.

4.11. SAVUNMA SİLAHLARI, ARAÇ VE GEREÇLER

4.11.1. Tîr, Tîşe, Şemşîr, Palâ, Hançer, Kılıç, Teber, Ustura, Neşter, Bıçak, Dehre, Sîh (Demir Kebap Şişi)

Dîvanlarda çokça kullanılan silahlardandır. Dîvanlarda kullanılmalarının sebebi sevgilinin güzellik unsurlarıyla özdeşleştirilmiş olmasıdır.

Senin aşkınla yıkdı tîşe-i âhım bu dünyâyı
Bıraksun tâ-be-mahşer Kûh-ken bîhûde da'vâyı
(Leylâ H. Ş. 6.4)

Ne tîg u ne teber ister olunca sıdk-ı derûn
Sipâh-ı zenbi kırar lâ ilâhe illallâh
(Şeref H. K. 1.14)

Çeşmi hışm itdükçe câna gamzesi hançer çeker
Mest elinde dostlar kılıç bıçag olmak ne güç
(Mihri H. g. 11.4)

Pây-i hâkân-ı cihânı bûs idüp
İtdügiçün tîrine sîne hedef
(Leylâ H. T. 32.4)

O hûn-feşâna kimin cânı var diye hâlin
Çekerdi âşika ebrûları hemân şemşîr
(Şeref H. g. 48.2)

Atlasına dirme sen Mihrî emîrûn fârig ol
Dervişün yiter palâsı ârife dîbâclık

(Mihrî H. g. 77.7)

Her kim eylerse tahammül sademât-ı dehre

(Şeref H. Ts. 6.3)

Hûnını âşıklarun çeşmün meger dökmek diler
Neşter-i müjgânuna kaşun kemânın bağladı

(Mihrî H. g. 194.5)

Bu mu'ammâyı bana kim feth ider ise ger
Usturayla çizmeli kulagını eyle hazer

(Leylâ H. L. 4.7)

Kesici olma özellikleri ile beyitlerde kullanılmışlardır. Sevgilinin bakışları da kesici, acıtcı özelliğe sahiptir, bu anlamları ile dîvanlarda zikredilmişlerdir.

Teber, dervişlerin taşıdıkları uzun saplı ve yarım ay şeklindeki balta, meşin bıçağına verilen addır. Ustura da küçük yaralar açması özelliğiyle kullanılmıştır.

Sızlanup zâhid yanup yakıldığım ta'n eyleme
Sîh-i nâr-ı 'aşk ile bagrın kebâb olsun da gör

(Şeref H. g. 28.2)

Yine Leylâ'yı kebâb itmede sîh-i mihnet
Merkez-i dâ'ire-i pîrde tur ey İzzet

(Leylâ H. Th. 6.5)

Sîh, kebab şişi olarak bilinen bir nesne olmakla birlikte beyitlerde sevgilinin, âşığın yüreğini yakması özelliğine değinilmiştir.

4.11.2. Tûb (Top), Tüfeng (Tüfek), Humbara (Havan Topu)

Mücadele gerektiren durumlarda, özellikle savaşta kullanılan savunma silahlarıdır.

Atup tûb u tüfeng ü humbara berren denizden hem

İde a'dâyı her yüzden mükedder 'asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.15)

Humbara, içine patlayıcı konan havan topu olarak tanımlanmaktadır. Dönem itibariyle savaş aletlerin bazıları beyitte görülmektedir diyebiliriz.

4.12. MÛSİKÎ TERİM VE TÂBİRLERİ

4.12.1. Mûsıkî

Yunanca'dan diğer dillere geçen bu kelime genelde seslerin yapısından bahseden sanat ve ilme ad olmuştur. Mûsıkîyi Fisagor'un icat ettiğine inanılır. Mirâç ettiğini ve gökteki yıldızlarla göklerin döndüğünü gördüğünü bu dönüşte muazzam ve ilahî bir âhenk bulunduğunu, bu âhengi kendisinin duyduğunu ve ruhu yüksek derecelere erenlerin de bunlara erişeceğini söylediği ifade edilmektedir.

Mûsıkî fenninde şî'r 'ilminde yok akrânları

'Andelîb-i bâg-ı cennetdir gürûh-ı Mevlevî

(Şeref H. K. 7.7)

Tasavvufta mûsıkî, muhabbet âyinini karşılamaktadır.

4.12.1.1. Gül-bâng

Hep bir ağızdan yüksek sesle söylenen ilâhidir. Yeniçeriler, Kalenderîler, Bektaşîler ve Mevlevîler arasında yaygındır.

Gelüp gülbâng-ı tevhîd ile murg-ı rûhı pervâza
Gülistân-ı cinânda ola yâ Rab bülbül-i gûyâ

(Leylâ H. T. 34.7)

4.12.1.2. Negamât, Nagme, Nevâ

Ahenkli, ezgili güzel ses mânalarında incelediğimiz dîvanlarda kullanılmıştır.

O uşşâkın da çokdur mübtelâsı
Hele gûş eyle hoşdur pek nevâsı

(Leylâ H. L. 3.6)

4.12.1.3. Sâz Teli

Dîvan şiirinde telli çalgıların kullanımı sıkça görülür. Zaman zaman beyitlerde tel sözcüğünün geçtiği de görülmektedir.

Dest-i âhım tokunup sâz-ı derûnun teline
Nagme-i nâle vü efgânım ile eglenirim

(Şeref H. g. 120.5)

Bir zamân nây u kemân dinlemez idin gûyâ
Şimdi tanbûrun olup aşk ile âh orta teli

(Leylâ H. g. 119.3)

4.12.1.4. Sâzende, Zamîr, Mutrib

Mutrib ve sâzende çalgıcı mânasında kullanılan kelimelerdir.

Mu'cemîn târîh çalındı gûşuma sâzendede
Şevk ile şimdi Nebîl Beg eyledi ta'lîm-i nây

(Şeref H. T. 9.4)

Egerçi mâil oldum mutbirin reftârına ammâ
Yine bu bezm-i fânîde nedir hey hey nemîdânem

(Leylâ H. g. 76.3)

Sûret-i hüsni idince ‘aks-ı mir’ât-ı zamîr
Dâ’imâ ol şûh-ı sîm-endâm kendin gösterir

(Şeref H.g.37.2)

Beyitte zamîr isminin ney, düdük çalan mânasında kullanıldığını görmekteyiz.

4.12.1.5. Şarkı

Türk Edebiyatında bestelenmek amacıyla yazılan nazım biçimidir. Millî nazım biçimlerindedir.

Tâze şarkılarla hep âfâkı tutsun nagmeler

(Leylâ H. Ş. 2.3)

Kıl şevk-i kudûmi ile nev-şarkılar îcâd

(Şeref H. Ş. 11.4)

Mısralarda şarkıların kabul gören bir meclis eğlencesi olması özelliğine değinilmiştir.

4.12.2. Mûsikî Makamları

Makam, bir dizinin işleniş biçimini ifade eden mûsikî terimidir. İncelediğimiz dîvanlarda müzik aletleriyle birlikte çok sayıda makam ismine yer verilmiştir.

Dîvanlarda kullanılan makâmlar; râstî, şehnâz, bûselik, uşşâk, nevâdır.

Bûselikden eylese uşşâka âheng-i nevâ
Şevk ile gûyâ olur destinde tanbûr u kemân

(Şeref H. Kk. 6.6)

Her kaçan kim iderem aşkı hevâsında sadâ
Âhımun perdelerinden nice şehnâz açılır

(Mihrî H. g. 34.4)

Birden fazla makâmın bir arada kullanıldığını görmekteyiz. Acıdan çıkan âhların da bir makâmı olduğunu ve daha dramatik bir makam olan şehnâza benzetildiği anlaşılmaktadır.

4.12.2.1. Pîş-rev

Klasik Türk mûsikîsinde, faslın giriş taksiminden sonra ilk çalınan dört haneli ve dört teslimli parçadır.

Nây ile ta'lîm-i taksîm itse ger üstâdına
Pîş-revden nice dem şâkird olurdu bî-gümân

(Şeref H. Kk. 6.4)

4.12.2.2. Sipîhr

Türk müziğinde bir mürekkep makam olup en az altı asırlıktır; az kullanılmıştır. İki çeşidi vardır. Birinci nev'i şehnaz ile hisardan mürekkeptir. İkinci nev'i ise hisar ile kûçekten müteşekkildir. Birinci çeşide "eski sipîhr" denilebilmektedir; çünkü eskiden kullanılmıştır ve muahhar ederler ikinci nev'e dahildir. Her iki çeşit de dügâh (lâ) perdesinde kalır. Güçlü, birinci derecede her ikisinde de hüseyni (mi) perdesidir, ikinci derecede güçlü, eski sipîhr'e, nevâ, diğerinde ise çargâhtır. Donanıma hisarın "sol" ve "re" bakıyye diyezleri konulur; hisarda mevcut hüseyinî için bu iki perde bekar yapılarak "si" koma bemolü ile "fa" bakıyye diyezi kullanılır. Şehnâz ve diğer sipîhrdeki kûçek için îcâbeden işaretler, nota içerisinde kullanılır. Maâmâfih,

makamı terkîbeden dizilerin bazen tamamı değil bir parçası kullanılır. Hisâr makamı dizilerine Kûçek makamı dizilerinin eklenmesinden meydana gelmiştir⁸⁰.

Mutrib çıkardım nâlemi ben de sipihre dek
Pey-revlik itdi âhıma gûyâ kemân amân

(Leylâ H. g. 89.3)

Leylâ Hanım, mâkam, müzik aleti, çalgıcı sözcükleri ile ruh hâlini tarif etmiştir.

4.12.3. Mûsikî Aletleri

Meclislerin en önemli eğlence kaynağı olan mûsikî aletleri şiiirlerde değişik tasavvurlar içerisinde dile getirilmiştir. Şairler en çok ney, saz ve çeng kelimelerini şiiirlerinde kullanmışlardır, ayrıca diğer mûsikî aletlerinin de özelliklerine değinmişlerdir.

4.12.3.1. Çeng

Türklerde pek görülmeyen harp türünde kanuna benzer bir çeşit telli çalgıdır. Dîvanlarda saz kelimesi gibi sıkça zikredilmiştir. Şairlerin bu mûsikî aletiyle ilgili olarak vurgu yaptıkları iki önemli husus vardır. Bunlardan ilki çengin eğri yanı bir yay gibi olmasıdır. Bu haliyle, aşk derdiyle iki büklüm olan âşığa benzetilmiştir. Diğer husus ise çengin telli bir çalgı oluşudur⁸¹.

Câm-ı aşkın katresi mest ü harâb eyler beni
Bezm-i gamda gâh çeng ü geh rebâb eyler beni

(Şeref H. g. 248.1)

⁸⁰ İsmail Hakkı Özkan, (1984), *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: s. 357.

⁸¹ Özkan, a.g.e., s. 484.

Beyitte çengin meclislerde çalgı aleti olarak kullanılma özelliği ifade edilmiştir.

Sâyesinde kulları zevk eylesün gam görmesün

Şevk ile eflâke çıksun nagme-i çeng ü rebâb

(Leylâ H. K. 2.19)

Bu meclis içre sînesi kimün def olmadı

Çeng gibi kimün olmadı ham serv-kâmeti

(Mihri H. g. 185.3)

Beyitte çengin eğri olması özelliğine atıfta bulunulmuştur.

4.12.3.2. Def

Def çarpâre gibi Türk müziğinde bir usûl vurma aletidir. Küçük ince bir davul şeklindedir. Bazı deflerin etrafında ayrıca ziller olur.

Dîvanlarda yuvarlak olması, ney kânun ve çeng gibi diğer sazlarla eşlik ederek çalınması, etrafında ziller bulunması gibi özellikleriyle söz konusu edilmiştir⁸².

Def olup sîne yine tabl âhım

Kapumuzda çalınur nevbet-i aşk

(Leylâ H. g. 60.5)

Beyitte defin vurmaları bir çalgı olduğu özelliği verilmiştir.

Def ü çeng ü rebâb ile demidür ayş u nûş idem

Visâl-i yâr ile çünkim şarâb-ı ergavân buldum

(Mihri H. g. 103.3)

⁸² Özkan, a.g.e., s. 484.

Def ile birlikte diğ er çalgıların da kullanıldığını görmekteyiz.

4.12.3.3. Kânûn

Yatık, telli ve mızrapla çalınan bir müzik aletidir. Kanun da genellikle ney gibi çalgılarla birlikte çalınan bir sazdır. Bundan dolayı Şiir metinlerinde çoğunlukla ney, eng gibi çalgıların olduğu mûsikî meclisi tablosu içinde verilmiştir.

N y gibi inleyen her dem has d olsun müdâm

Çeng   k n n ile her dem sana işret yaraşur

(Mihrî H. g. 22.6)

Beyitte k nunun diğ er müzik aletleriyle birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

4.12.3.4. Kemân

Sözcük olarak Farsça'dan dilimize geçen bu çalgı yaylı sazların en ehemmiyetlisidir. Esas bakımından Arapların rebabından alınarak, asırlar boyunca geliŐtirilmiŐ bir alettir. Bugünkü keman XVI. asrın ilk yıllarında Őekillenmekle beraber daha sonra da geliŐmesine devam etmiŐtir⁸³.

Mihrî Hâtun Dîvanı'nda bir beyitte kemân adı geçmiştir.

T r-i m jени cânâ atsun ko kemân-ebr n

Eyler bu dil   c num ol t r   kem ndan haz

(Mihrî H. g. 70.3)

Sevgilinin kaşı için kemân benzetmesi yapılmıştır. Şeref Hânım Dîvanı'nda çeşitli çalgı ve makam adlarıyla birlikte kemân ismi kullanılmıştır.

⁸³  ztekin, a.g.e., s. 546.

Atma kerem it yabâna gerçi
Tîr-i sitem-i kemân-ı aşkım

(Şeref H. g. 141.4)

Mutrib âheng itmesin şeh-nâzdan
Çeksin el nây u kemân u sâzdan

(Şeref H. Ş. 10.2)

Leylâ Hanım Dîvanı'nda kemân sözcüğü diğer çalgılarla birlikte kullanıldığı gibi tek başına da beyitlerde kullanılmıştır.

Dîvanda kemana benzetmeler yapıldığı gibi, çalgı özelliği ile de kullanılmıştır.

O şâh-ı hüsnün ebrû-yı siyeh-kârı kemân oldu
Dil-i mecrûhımız da tîr-i müjgâna nişân oldu

(Leylâ H. g. 109.1)

'Adûlar tir tir ditrer kemânın destine alsa
Amân virmez o rütbe nevk-i tîr-i kimseye aslâ

(Leylâ H. T. 1.4)

Beyitlerde kemana benzetme yapılmış kemân-keş (keman çalan) sözcük grubu da kullanılmıştır.

Hem kemân-keşlikde mâhirdir o zât
Kuvvet-i bâzûyı çok itdi telef

(Leylâ H. T. 32.3)

4.12.3.5. Kudûm

Sözcük olarak Arapçadan dilimize giren ve “kudüm” biçiminde telaffuz edilen bu çalgı, Türk musikisinde bir usul vurma aletidir. Bilhassa Mevlevihanelerde, bazen diğer tekkelerde, nadiren din dışı mûsikîde kullanılmıştır. Kendisine has tatlı bir sesi

vardır. Mevlevî ayinlerinde semazenler, kudûmün darblarına ayak uydururlar. Nakkâreden büyük, kûs (kös) ten küçüktür⁸⁴.

Ol sanemle neş'elenmez mi sanursun ehl-i aşk

Bak kudûmüyle o şûhun meclise geldi şeref

(Leylâ H. g. 58.4)

Nây u kudûm ile sezâ itse semâ' bây u gedâ

Belki zemîn ile semâ bu sûr ider kalbi güşâd

(Şeref H. T. 5.4)

Meclislerde kudûmün de kullanıldığını, ayrıca semâ törenlerinde yani dinî mûsikî ile daha yakın bir etkileşim içinde olduğu beyitlerde de kendini göstermiştir.

4.12.3.6. Nây (Ney)

Türkçeden birçok Avrupa diline de geçmiş olan ney kelimesi, tipik bir Türk sazının adıdır. Sarı ve budaklı bir çeşit kamıştan yapılır. Dokuz boğumlu ve birisi arkada olmak üzere yedi deliklidir. Delikler kızgın demirler veya hususi şekilde yapılmış keski ile dairevî olarak açılır⁸⁵.

Şiir metinlerinde nây biçiminde de geçen ney, en çok gönderme yapılan mûsikî aletidir. Yapılışı esnasındaki işlemlerden çıkardığı sese ve onun tasavvufî algılanışına kadar şairler neyin birçok yönünü değişik tasavvurlarla dile getirmişlerdir. Ney tasavvufî bir sembol olarak insana karşılık gelir ve bu nedenle birçok yönü insanla özdeş tutulur. Şiirde de genellikle sesi âşığın feryâd ü figânı için bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Ney bir kamıştan yapılır ve yapılış aşamında, kamışlıktan koparıldıktan sonra kızgın demirlerle üzerinde delikler açılır, ancak şairlere göre aslında bu gönlü deliren ve feryâd ü figân eden ney değil âşığın kendisidir. Bu husustaki

⁸⁴ Yılmaz Öztüna, (2000), *Türk Mûsikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

⁸⁵ Özkan, a.g.e, s. 485.

benzetmelerin yer aldığı birçok beyit kaleme alınmış ve neyin sesi daima sevgilisinden ayrılan âşğın feryadıyla birlikte düşünölmüştür.

Ney (nây) dîvanlarda en çok kullanılan müzik âleti olmuştur. Leylâ Hanım Dîvanı'nda onyedi beyitte ney kullanılmıştır. Ney ile birlikte zaman zaman diğçer mûsikî aletleri de kullanılmıştır.

Gönöl açmaga bu şeb meclisde

Ney ü meyle o perî-zâd gerek

(Leylâ H. g. 64.3)

Meclislerde ney çalındığını anlamaktayız.

Her ne derdin varsa Leylâ dergeh-i Monlâ'ya gel

Haste-i aşka bulunmaz ney gibi ehl-i nefes

(Leylâ H. g. 45.5)

Ney âleti Mevlânâ ile özdeşleşmiş ve Mevlevîlik yolunda nefsanî arzulardan kurtulmuş, nefsini yok etmiş, ilâhi sevgi ile dolmuş kâmil insanın sembolü olmuştur. Beyitte dergeh ve Monlâ kelimelerinden böyle bir sonuç çıkarabiliriz.

Ney midir feryâd iden bu âh u efgânım midir

(Leylâ H. Ş. 20.1)

Mısrada neyin insan sesine en yakın olması ile kamışlıktan koparılıp kızgın demirle oyulması onun âh ve feryâd etmesine atıfta bulunulmuştur.

Şeref Hanım Dîvanı'nda ondan fazla beyitte ney sözcüğü geçmiştir.

Tuyup esrâr-ı İlâhî'yi figân eyledi nây

Âleme mertebe-i pîri ayân eyledi nây

(Şeref H. Kt. 35.1)

Nâydan her dem olurlar vâkîf-ı esrâr-ı Hak
Genc-i ‘irfân u fazîletdir gürûh-ı Mevlevî

(Şeref H. K. 7.6)

Mevlânâ ve Mevlevîlik kavramları ile birlikte kullanım Şeref Hanım Dîvanı’nda da görülmektedir.

Nâydan her dem olurlar vâkîf-ı esrâr-ı Hak
Genc-i ‘irfân u fazîletdir gürûh-ı Mevlevî

(Şeref H.K.7.6)

Rahm idüp gûş eylemez idi sitem-kârım benim
Nây gibi feryâd ider her dem dil-i zârım benim

(Şeref H. g. 140.1)

Beyitte neyin insan gibi feryâd etmesine işaret edilmiş, neyin o özelliği kullanılmıştır.

Genel olarak Şeref Hanım Dîvanı’nda tasavvufî bir bakış açısı ile ilgili kullanım dışında, âşığın inlemesi ve ağlaması özellikleriyle ney kullanılmıştır.

Mihri Hâtun Dîvanı’nda da ney çalgı kullanılmıştır. Dîvan’da daha çok neyin inlemesi feryâd figân etmesi özellikleri ile ilgili bir kullanım söz konusudur.

Gül mevsimidür çünkü bugün sahn-ı çemende
Ney gibi figân eyledil ey bülbül-i şeydâ

(Mihri H. K 5.8)

Neyin figân etme özelliği anlatılmıştır.

Ney gibi tîgı cefâsıyla delindi cigerüm
İmdi dil sen de figân eyle derûndan inile

(Mihri H. g. 157.5)

Beyitte kızgın demir çubukla neyin deliklerini açılması, bu esnada da çekilen acı ile ilgili bir ilişkilendirme söz konusu edilmiştir. Dîvanda bu tarz kullanım daha fazladır.

Olmasan sen olmaz idi kâ'inât
Hârdan gül hem dahi neyden nebât

(Mihri H. Tz. 77)

Beyitte tasavvufî bir anlatım yapılmıştır. Her şeyi yaradan Allah kâ'inatın da sahibidir.

4.12.3.7. Santûr

Sözcük olarak Farsçadan dilimize geçen bu alet Türk mûsikîsinde telli bir çalgıdır. Şekil olarak kânuna benzer ama daha ağır tahtadan imal edilmiştir. Bir sehpaye konularak çalınır. Tellerine iki küçük tokmakla vurularak icra edilir⁸⁶.

Halk-ı âlem d hemân 'ayş u safâ itdikçe
Gamla ben nâlemi ney sînemi itdim santûr

(Leylâ H. Tc. IV.33)

Beyitte santûrun gövdesindeki tellere vurularak çalınmasından yola çıkılarak bir benzetme yapılmıştır.

⁸⁶ Öztuna, a.g.e. s.491

4.12.3.8. Sâz

Saz kelimesi hem mûsikî aletlerinin genel adı olarak hem de bir çeşit telli çalgı anlamında kullanılır. Dîvanlarda telli çalgı anlamında bazen de mûsikî aletlerinin genelini ifade eder anlamda kullanılmıştır.

Bu gice bir kasr-ı âlî içre bir şeh-bâz ile
İşret itdük subha dek meh-tâba karşı sâz ile

(Mihri H. g. 150.1)

Reşk-i me'vâdır bahâriyye bu yaz
Dinle bülbül çaldırıp ney ince sâz

(Leylâ H. Ş. 15.3)

Mihri Hâtun beyitinde genel anlamda saz, çalgılardan oluşan topluluk için kullanılmıştır.

Leylâ Hanım'ın ve Şeref Hanım'ın beyitlerinde telli saz anlamına gelen saz sözcüğü kullanılmıştır.

Mutrib âheng itmesin şeh-nâzdan
Çeksin el nây u kemân u sâzdan

(Şeref H. Ş. 10.2)

4.12.3.9. Tabl

Davul mehterin en temel unsurudur. Nitekim, davul anlamındaki “kûs” veya “tabl” kelimeleri çoğu zaman tüm bir mehter takımı yerine kullanılır.

Deff olup sîne yine tabl âhım
Kapumuz da çalınur nevbet-i aşk

(Leylâ H. g. 60.5)

Davulun vurmali çalgı olması özelliğinden yola çıkarak, sînenin dövülmesi ile benzerlik kurulmuştur.

4.12.3.10. Tanbûr

Tanbûr, mızrapla çalınan bir çeşit müzik aletidir. Türk müziğinin sembolü sayılan bu saz bağlama türünden çok eski bir çalgıdır. Bir çeşit sazı ifade eden tanbura kelimesi de bu kelimenin küçültülmüş hâlidir. Kopuzun tanburla birbirine yakın sazlar olduğu söylenmektedir⁸⁷.

Bûselikden eylese uşşâka âheng-i nevâ
Şevk ile gûyâ olur destinde tanbûr u kemân
(Şeref H. Kk. 6.6)

Cânın bu tonanmaya nola virse cihân pey
Âfâka sadâ virmede tanbûr u kemân ney
(Leylâ H. Ş. 1.2)

Meclislere tanbûrun da diğer çalgılarla birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

4.12.3.11. Rebâb

Kemençe ve kamının atalarından kabul edilen rebab Türkçede zaman zaman saz veya çalgı anlamında genel bir ifade içerisinde kullanılmıştır. Rebab, kemençe gibi dize dayanarak yayla çalınan çok eski bir çalgıdır⁸⁸.

Câm-ı aşkın katresi mest ü harâb eyler beni
Bezm-i gamda gâh çeng ü geh rebâb eyler beni
(Şeref H. g. 248.1)

⁸⁷ Özkan, a.g.e., s. 491.

⁸⁸ Özkan, a.g.e., s. 488.

Kanı ol ayş u işret kanı ol çeng ü rebâb
 Âh her demde selâm olsun o devrânımuza

(Mihri H. g. 169.3)

Sâyesinde kulları zevk eylesün gam görmesün
 Şevk ile eflâke çıksun magme-i çeng ü rebâb

(Leylâ H. K. 2.19)

Beyit örneklerinde rebâb kelimesi diğer çalgılarla birlikte kullanılarak verilmiştir. Acı çeken âşığa eşlik etmek, sesini duyurmak maksatlı çalgılar zikredilmiştir.

4.13. ÂDET VE GELENEKLER

4.13.1. Câ'ize Geleneği

Eskiden şâirlerin yüksek mevkilerde bulunan kişilere sundukları medhiyeler karşılığında aldıkları hediyeye denirdi. Câizeye sıra, bahşiş, ihsân adları da verilirebilir. Câize genellikle para cinsinden olmaktadır.

Hz. Muhammed huzurunda bir kaside okuyarak Müslüman olduğunu beyan eden ünlü şâir Ka'b. Züheyr'e hırkasını ihsan etmiştir. Bu kaside Kasîde-i Bürde (Hırka Kasîdesi) adıyla meşhurdur. Bu tutum daha sonra âdetâ bir sünnet gibi telakki edilmiş ve övülen kişiler şâire câize vermeyi âdet haline getirmişlerdir. Bunların başında Gazneli Mahmud gelmektedir. Öyle ki sarayında dört yüz şâir bulunduğu halde sultânı'ş-şuarâsı Unsûrî onun verdiği câizeler ile sofraya takımını altından taptıracak kadar zengin olmuştur.

Câizenin revaç olduğu yerler ise Emevî ve Abbâsî saraylarıdır. Böylece aylak şâirler geçim yolu bulmuş oluyorlardı. Ancak Osmanlı saraylarında durum böyle değildir. Burada kaside yalnızca padişaha sunulmazdı ve şâirlerin tek geçim vâsıtası da câize değildi. Üstelik kasidelerin medhiye bölümlerinde anlatılan düşünceler çok zaman

samimi hislerle yazılmış olmaktadır. Denilebilir ki câize bir tür te'lif hakkı idi. câize geleneği ondokuzuncu asırda sönüp gitmiş, şiirin müşterisi kalmamıştır⁸⁹.

Ben de şikeste-beste bu mersiyem nola
İtsem ümîd-i câ'ize lutf u 'inâyeti

(Şeref H. K. 17.37)

Şeref Hanım'da beyitte bir lütuf arz etmektedir.

4.13.2. Cârîyelik Geleneği

Para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız demektir. Odalık ismi ile de kullanılmaktadır.

Harp sonunda esir edilen ya da para ile alınan erkeklere köle, kızlara da cariye denilmekteydi. Cârîyelik, kölelik gibi insanın yeryüzündeki mevcudiyeti kadar eskidir. Bir mal sahibi, malında nasıl tasaruf hakkına sahipse, cariyelerin sahipleri de aynı haklara sahiptirler. Cariyelere halayık da denilmektedir⁹⁰.

Tebrîkine mühmelle bu câriyesi Leylâ
İclâlle Sîvâ'a müşîr oldu sezâdır

(Leylâ H. Mz. 1.7)

Leylâ Hanım beyitte câriye sözcüğünü emrinde olmak anlamında kullanmıştır.

4.13.3. Cur'a Dökmek

Eskiden içki kadehinin dibinde kalan son yudumun yere dökülmesi âdetti. Aslında iri kadehler için bu durum, dibe çöken tortunun tabîi olarak dökülmesidir. Ancak şairler bunu yaparken, aslında şarabın bulucusu olan Cem'in ruhunu ta'zim

⁸⁹ Pala, a.g.e., s.78

⁹⁰ Pakalın, a.g.e., CI., ss.259-261

ettiklerini söylerlerdir. Yani kadehteki içkinin bir yudumu Cem'in hakkıdır, derlerdi. O son yudumun yere dökülmesi ile Cem'in ruhunun şâd olacağı düşünülmektedir⁹¹.

Mısr-ı hüsnün Yûsufî dil-teşnedür bir cur'a sun

La'lün âbından zenahdânundaki çâh aşkına

(Mihri H. g. 163.3)

4.13.4. Cülûs Bahşîşi, Cülûs Bahşîşi Dîvanı

Padişahın ölümü veya değişimi üzerine seçilen yeni hükümdar tarafından askerlere, memurlara verilen atıyyenin adıdır. Tahta çıkan her padişahın “kullarımın bahşîş ve terakkileri makbulümdür verilsin” suretinde lisanen tasdik etmesi ve bu tasdiki askerin işitmesi kaidedendi.

Cülûs bahşîşinin bazı tarihlerde ezcümle (Tarih-i Sâf) da (cüz 1, sahife 30) Yıldırım Bayezıt zamanında ihdas olunduğu yazılı ise de kanun haline koyan Fatih'dir.

Zîb oldı taht-ı âbnûs 'adliyle şâd oldı nüfûs

Sa'd ile itdikde cülûs ol hüsrev-i encüm-sipâh

(Leylâ H. T. 8.2)

Cülûs bahşîşi verilmek üzere toplanan divan hakkında cülûs bahşîşi dîvanı adı verilmektedir. Cülûs bahşîşinin tevzi edilmesine müsaade edilmesi için yazılan telhis kapıcılar kethüdası ve Babüssaadet ağası vasıtasıyla padişaha gönderilip yazılı müsaade alınır ve telhisin cevabı gelince keselerle hazırlanmış olan bahşîş hemen dağıtılırdı⁹².

4.13.5. Cünbiş

Cünbiş, hareket, kımıldama, eğlenti, zevk mânalarına gelmektedir.

⁹¹ Pala, a.g.e., s. 89.

⁹² Pakalın, a.g.e., C,I, s.312.

Kanı gök kandil o Kandilli'deki cünbişler
Bâde-i aşka senin aşkın ile kandım idi

(Leylâ H. g. 111.4)

Kamıya sensin viren cünbişleri
Kamusı senden umar bahşişleri

(Mihri H. Tz. 22)

Beyitlerde cünbişin, eğlenti zamanı anlamı ön plana çıkmıştır.

4.13.6. Çengel Takma, Kullâb (Kanca, Çengel)

Osmanlı'da çok yaygın olan ve görsel açıdan en korkunç idam şekli çengele asmaktır. Genellikle eşkıya ve korsanlar çengele asılmaktaydı. Tebly, çengeli şöyle tarif etmektedir: “Kalaslardan bir iskele kurulur, bunların üzerine bir direk uzatılırdı. Bu direğin her iki ucunda büyük kuvvetli çengeller çakılı idir. Asker hariç, Türk ve Hıristiyan olsun, eğer biri ölüme mahkum edilmişse, yalnızca elbiseleri çıkarılır ve bir çengele asılırdı”. Bazen suçlu ölmez, çengele takılı olarak bir süre can çekişirdi. Çengele asmanın bir başka yöntemi de: “Çıplak mahkûm el ve ayak bileklerinden iplere bağlanıp makaralarla kulenin tepesine çıkarılır, oradan bu çengellerin üstüne atılırdı. Vücuduna saplanan çengellere göre ya derhal ölür ya da ölünceye kadar orada kalırdı”.

Çengele aynı zamanda çengel çiçeği de denmektedir. İşkence ile öldürülmek üzere çengele takılan kanlı ve sarkık bedenden kinaye bir tabirdir.⁹³

Nâvek-i âhım ile eyleyüp agyârı helâk
Yine ölmezse eger başına çengel takalım

(Leylâ H. g. 85.2)

Leylâ Hanım beyitte ölüm şekillerinden en ağırı olan çengel takma cezasına değinmiştir.

⁹³ Serdaroğlu, a.g.e., s. 211.

Bir gün çeker elbet çıkarır râh-ı necâta
Bend olsa eger gerdene kullâb-ı hakîkat

(Şeref H. g. 22.4)

Beyitte boyna çengel takılması geleneğine değinilmiştir.

4.13.7. Çille Doldurmak

Eziyet, sıkıntı, dünyaya ait her şeyden el çekerek bir yere kapanıp kırk günlük nefis terbiyesi ve ibadet olayına denir. Çile kelimesinin Farsça “çihle (kırk günlük müddet)” kelimesinden geldiğini söyleyenler vardır. Herhangi bir tarîkate girmek isteyen kişi önce bir yere kapanır ve her geçen gün yemesini, içmesini, uykusunu azaltıp İbadet eder. Bu işe başlamaya “çileye girmek”, bitirmeye de “çileden çıkmak” denir. Çile bir riyâzet, bir sınav dönemidir. Çileye giren kişi dünyadan, toplumdan, gösterişten, güzel elbiselerden soyunur. Bu zor sınavı tamamlayan kişi derviş adını alır. Çileye girmenin de âdâbı vardır. Şeyh, dervişi çilehâneye sokar, bir Fâtiha ile kapıyı kapayıp gider içeride bir post yahut seccâde ve bir Kur’ân vardır. Derviş bu odadan sadece abdest tazelemek için çıkar. Yiyeceği her gün azaltılarak bir derviş tarafından getirilir ve konuşulmaz. Aslında yiyecek olarak ilk gün kırk zeytin verilir ve her gün bir zeytin azaltılarak son gün bir zeytin verilmesi âdettir. Çilenin sonunda derviş içerde hissettiklerini ve rüyâlarını şeyhe anlatır. Şeyh gerek duyarsa onu tekrar çileye sokabilir. Eğer geri girmeyecekse bir kurban kesilir ve etin suyuyla yapılmış bir tirit kendisine ikram edilerek kutlanır⁹⁴. Mevlevîlik’te çile binbir gün hizmet şeklinde sürer.

Çileye girip, çıkana kadar geçen süre ve yapılan ibadetler “çile doldurmak” kelime gurubuyla ifade bulur.

Kerâmet-pîşe hayr-endîşe bir şeyh idi feyziyle
Nice nâ-puhte pişdi matbahında çillesi toldı

(Şeref H. T. 92.3)

⁹⁴ Pala, a.g.e., s.96

Beyitte Şeref Hanım, Hüsâmüd-dîn Efendi'nin Mevlevî olarak, Mevlevîhâne'de “Mevlevîlik mutfağında” çile doldurduğunu ifade etmiştir.

4.13.8. Deliye Zincir Vurulması

Dîvan edebiyatında âşık, sevgilinin zincir gibi saçlarıyla bağlanmış bir deliyi andırmaktadır⁹⁵. Çünkü deliler eskiden iyileşinceye dek zincir ile bağlanmaktaydı. Bu hastanın kendisine ve çevresine zarar verebileceği düşüncesi ile gerçekleştirilen bir davranıştır.

Eglence idin kendine zincîr-i cünûnı
Gîsûsına bağlan hele bir mâh-likânın

(Leylâ H. Tb. 6.II.11)

Leylâ Hanım'ın beyitte zikrettiği üzere o dönemde delilerin zincirle zaptedilmeleri söz konusudur.

4.13.9. Dem (İçki) Yasağı

İçki içmek dinen haram kabul edildiğinden Osmanlı yönetimi tarafından çoğu zaman yasak edilmiştir.

Destûr-ı şehen-şeh-i gam olsun
Kim dinler o dem yasag-ı sâkî

(Şeref H. Kt. 16.2)

Şair, içki sunana bu yasağı dinlemeyerek içki içmek istediğini dolaylı yoldan ifade etmektedir.

⁹⁵ Pala, a.g.e., s. 102.

4.13.10. Deyimler, Atasözleri, Pend

Bir milletin kültürü içinde, kullandığı atasözleri ve deyimlerinin büyük bir rolü vardır. Ne kadar çok kalıplaşmış söz ve sözcük grubu varsa o kadar köklü bir dile sahip olduğu çıkarılabilir.

İncelediğimiz dîvanlarda deyimlerin ve atasözlerinin de varlığı bu savı destekler niteliktedir.

Tesbit edebildiğimiz deyimler şöyledir:

“Taşlarla döğünmek”

Dögünsem yeridir taşlarla her gâh

(Şeref H. Mr. 3.5)

“Kara sevda”

İtdi günümi gam ile tîre kara sevdâ

(Şeref H. Th. 12.3)

“Nazar etmek, Nazar eylemek”, “Perişan olmak”

Perîşân oldu ‘aklım zülf-i dilber gibi hayretle

İdince çeşm-i ibretle nazar nazar bu feyz-i Yezdân’a

(Leylâ H. K. 4.9)

Kimse sana bed-nazar

Hüsnüne şems ü kamer

(Şeref H. Mr. 7.3)

“Müjde vermek”

Harâbât ehline bintü’l-ineble müjdeci gitsin

Bir âteş-pâre togdı duhterinden neş’e nâmında

(Şeref H. B. 10)

“İt sürüsü”

Olup it sürisine İbni Ziyâd ser-‘asker
Birleşüp hırlaşaral düşdi yola hınzîrân

(Şeref H. K. 18.19)

“Sabır etmek”

Pend idüp dirdin Şeref bir bilme sabr it her demi
Âh u feryâdın Fuzûlî inci düpdür âlemi

(Şeref H. Th. 4.5)

“Kapisına yüz sürmek”

Nice Hızır ile Sikender süre yüzün kapunca
Ki’ işigünde bulunur çeşme-i hayvân saltanat

(Mihri H. K. 2.5)

“Ağzına sövmek”, “Ömrü çok olmak”

Şîrîn lebiyle agzuna sögmiş Mihri yâr
Ömri çoğ olsun el götür imdi du’âlar it

(Mihri H. g. 8.5)

“Dağ üstü bağ”

Neydi teşrifinle ihyâ eylemişdin bir gice
Bu degil mi şimdi Leylâ bendene tag üsti bâg

Tâ’na (Susuzluktan ciğerin yağışması)

Tâ cânıma kâr itdi benim ta’na-i agyâr
Söyletme beni dahi gönülde nelerim var

(Leylâ H. g. 27.3)

“*El, etek öpmek*”

Hele bir bûse için îde kadar bekleyemem
Şimdi lutf eyle o dem herkes öperler el etek

(Leylâ H. g. 65.4)

“*Dâra çekmek*”

Aşk-ı Monlâ ile yandım yine Mansûr-âsâ
Çekeyim kendimi hünkârım için dâra sabâh

(Leylâ H. g. 20.7)

“*Eşek huylu olmak*”

Rakîb-i har-menişle ülfet itdin âkıbet tenhâ

(Leylâ H. Ş. 6.2)

“*Kale gibi sert olmak*”

Tâkatim yok cism-i zârım kal’a-i âhen degil

(Leylâ H. Ş. 19.4)

Divanlarda deyimler dışında günümüzde de genel geçerliliğini devam ettiren atasözleri yer almıştır. Atasözü sözcüğünün yerini o dönemde “mesel” almaktadır.

“*’Âşıkâ Bagdat ba’îd olmazmış*”

Pîrini itdi ziyâret himmet-i şeyhi ile
Fi’l-hakîka ‘âşıkâ Bagdâd olmazmış ba’îd

(Şeref H. T. 75.2)

Ba’îd, uzak mânasına gelmektedir.

“*Gözünün üstünde kaşın var*”

Kuluna kaşbasdı ihsân itdi kim şimden girü
Dimesin kimse gözün üstünde kaşın var senin

(Şeref H. Kt. 46.1)

“Bağrı yanık olan, gam vadisinde gezer”

Meseldir bağı yanıklar gezerler vâdi-i gamda

Sirişk-i dîdesi cûlar yerine anda çağlarmış

(Leylâ H. g. 47.6)

“Akar su bulanır”

Verd-i ruhsârın anup kana sirişkim boyanur

Nev-bahâr olsa meselkdür ki akar su bulanur

(Leylâ H. g. 36.1)

“Şu’ara sözleri yalandır”

Ahvâl-i perîşânımı söylersem o şâha

Dir ki su’ara sözleri dillâh yalandır.

(Leylâ H. Tb. VI.32)

Pend idüp dirdin Şeref bir bilme sabr it her demi

Âh u feryâdın Fuzûlî incidüpdür âlemi

(Şeref H. Th. 4.5)

Şeref Hanım beyitte kalıplaşmış, öğüt verici söz mânasında bir kullanım yapmıştır.

“Nabz-gîr (Nabza Göre Davranması Bilen)”

Nabız, bir nevî yaşam mesajıdır. Nabza göre davranmak ise daha çok mecâzi bir mâna ifade eder ve duruma, olaya ve kişiye göre tepki vermek anlamına gelir.

Bû-‘Âlî sâni isen itme hüner bahsin dırâz

Nabz-gîr-i kalb-i mahzûn ol ki Lokmanlık budur

(Şeref H. Th. 7.6)

4.13.11. Du'â Etmek

Bir isteğin kabulü için el açarak Allah'a yalvarmak demektir. Duaların kabulü için kalp temizliği, samimiyet ve içtenliğin önemli olduğuna inanılır.

Yeter gayri du'â kıl hânedân u cümle hîşânı
Huzûr-ı kalb ile zevk ide zât-ı ercemendiyle

(Şeref H. T. 70.5)

İyi niyetlerde bulunmak maksadı ile Şeref Hanım “du'â kılmak” deyimini kullanmıştır.

Şeref arz-ı ubûdiyyetse kasdın başla da'vâta
Degildir çünkü mümkün vasfı şartınca edâ olmak

(Şeref H. T. 69.6)

Duânın çoğulu da'vât olduğundan duâ etmek şeklinde bir kullanım söz konusudur.

4.13.12. Düğünler

Düğün gelenekleri ulustan ulusa, toplumdan topluma değiştiği gibi çağdan çağa değişebilme özelliklerine de sahiptir. İzdivâc düğünlerinin değişmez unsurlarından ikisi gelin damattır. Düğünlerde çeşitli etkinlikler gerçekleştirilerek dönemin eğlence kültürü de sergilenmiş olurdu.

Şeref Hanım Dîvanı'nda tarih beyitlerinde düğün törenlerine ait çeşitli ayrıntılar verilmiştir.

Şeref cevher gibi bir tâm târîh eyledim takdîm
Hulûsî Beg te'ehhül kıldı mes'ûd eylesin Yezdân

(Şeref H. T. 65.7)

Düşdi bir târîh-i cevher yüz görümligi ona
 Kıldı sûr-ı izdivâc Gâlib Efendi müjdeler
 (Şeref H. T. 23.9)

Bu tâm târîh-i cevher zâver-i zülf-i 'arûs olsun
 Fehim Beg eyledi 'izz ile tezvîc ide Hak hurrem
 (Şeref H. T. 35.9)

Tâm târîh ile tebrîk eyledim ben de Şeref
 Kıldı Ârif Beg tezevvüc yümni ile mes'ûd-bâd
 (Şeref H. T. 21.5)

Zühre alup sâzın ele virdi cihâna velvele
 Sûr-i hümâyûn sa'd ile reşk-âver itdi cenneti
 (Leylâ H. T. 5.5)

Sûr-ı hümâyûn, padişaha ait düğün, şenlik demektir.

Bunun gibi nice sûr u mürüvvet görsün âlemde
 Budur elzem du'â neşr eyle bi'l-cümle familyaya
 (Şeref H. T. 50.5)

Beyitlerde, sûr, te'ehhül, izdivâc, mürüvved, tezevvüc, tezvîc sözcükleri düğün kelimesi mânasıyla kullanılmıştır.

4.13.13. Efsûn

Farsça bir kelime olan efsun, sihir ve büyü yerine kullanılan bir terimdir.

Def-i agyâra yine çâre nedir ey hâce
 İki efsûn ile küffâr tebâh olmaz imiş
 (Leylâ H. g. 48.4)

Hocaların o dönemde de büyü, efsûn işleriyle ilgilendiklerini görmekteyiz.

4.13.14. El Öpme Geleneği, El-Etek Öpme

Bayram veya düğün gibi bazı günlerde yaşlı olan ya da saygı gösterilmesi gereken kimselerin ellerini öpmek, toplumda eskiden beri uygulanan yaygın bir âdettir. Osmanlı toplumunda yaygın olan bu âdet şiirde de kendini göstermiştir.

Hele bir bûse için îde kadar bekleyemem
Şimdi lutf eyle o dem herkes öperler el etek

(Leylâ H. g. 65.4)

El öpmek ifadesi daha çok beyitte olduğu gibi, küçüklerin büyüklerin ellini saygıyla öpmesi geleneği olarak değil, daha çok el etek öpmek anlamıyla tasavvur edilmiştir. El etek öpmek kavramı, Osmanlı saraylarındaki bayramlaşma törenlerinde padişah tahtında, etrafında bazı devlet büyükleri oldu halde oturur ve devler erkânı belirlemiş hiyerarşiye göre en başta nakîbü'l-eşrâf olmak üzere gelerek, onun eli eteği öpülerek gerçekleştirilirdi.

4.13.15. Enser Kakmak (Çivi Çakmak)

Çivi çakmak mânasına gelen bu kelime grubu daha çok mecâzi anlam ile kullanılmaktadır.

Gidelim semt-i rakîbe ki gazâ niyyetine
Kâfirin başına bârî iki enser kakalım

(Leylâ H. g. 85.3)

Leylâ Hanım beyitte rakîbe zarar vermek, acı çektirmek anlamlarıyla sözcük grubunu kullanmıştır diyebiliriz.

4.13.16. Fal, Harflerden Fal Tutmak

Fal ya da fala bakmak, gelecek hakkında bilgi edinmek veya herhangi bir husustaki kısmeti ve şansını öğrenmek maksadıyla yorum yapmak, haber vermektir.

Mushaf-ı hüsnini gördün çün okı Sûre-i Nûr
Mihri aşıklara âlemde bu fâl az açılır

(Mihri H.g.34.6)

Beyitlerde daha çok Kur'ân-ı Kerîm sayfaları gibi düşünülen sevgilinin yüzünün nûru Kur'ân'daki Nûr Sûresi gibi düşünülmüştür. Şairler sevgilinin yüzünü üzerinde fal açtıkları bir Mushaf'a benzetmişlerdir.

Degil mi fâl-i hayr olmaz mı her ümmîdine vâsıl
Efendim bak ne yerde Hak kimin yanında gösterdi

(Şeref H. Kk. 4.4)

Şevk-i teşrîfiyle iki mısra'ı bu beytimin
Nasbına târîh düşdi böyle hayr-ı fâl ile

(Leylâ H. T. 24.9)

Fallarda olması beklenen istekler, hayırlar da dile getirilerek bir nevî duâlar edilirdi.

Mushaf-ı hüsninde fâla niyyet itdüm ol şehün
Evvel elifle ha geldi âhirinde mîm ü dâl

(Mihri H. K. 11.16)

Eski alfabemizde kullanılan harfler şekil ve anlam bakımından Dîvan edebiyatında çeşitli tasavvurlara konu edilmişlerdir.

Elif sevgilinin boyuna, yine boy ve saç için dâl, ağzına mim harfleri karşılık gelirken Mihrî Hâtun söz oyunuyla “Ahmed” ismini telaffuz etmiştir. Burada “Sultan Ahmed”den bahsedilmektedir.

4.13.17. Fetvâ (Fetevâ)

Şeyhülislam veya müftü tarafından verilen şer’î hüküm veya karara denir. Fetvâlar genellikle yazılı olarak sorulan sorular verilen yazılı cevaplardır.

Şeref bu gevherîn târîhle nâsa eyledim tebşîr
Revâdır Hikmet Ârif Begefendi nakl-i fetvâya

(Şeref H. T. 46.9)

Yokdur mey-i la’linin günâhı
Fetvâsına benden al cevâbı

(Leylâ H. g. 122.3)

Beyitlerde işin ehli olan kişilere sorulan soruların, muhatapları tarafından cevaplandırılmasına atıfta bulunulmuştur.

4.13.18. Hâlet-i Nez’i (Ölüm Anı)

İnsanın nefesinin son demi olarak bilinen andır. Sonun başlangıcıdır.

Her reg-i cânım ider hâlet-i nez-‘i îmâ
Ne dem itsem Şeref ol serv-i hırâmâna vedâ

(Şeref H. g. 80.5)

4.13.19. Hayrât

Sevap kazanmak için yapılan hayırlı işler, iyilikler mânasındadır.

Sâhibü'l-hayrât Hân 'Abdü'l-Mecîd'in Hak müdâm

Eylesin a'dâ-yı dîn ü devletin hâr u zelîl

(Şeref H. T. 12.3)

Sevap için kurulan müesseseye de hayrât denilmektedir.

4.13.20. Hırkaya Çekmek

Hırka giymek ile aynı mânaya gelen sözcük grubu, tarikâte intisap ile derviş olmak, fakr libasını giymek yerine kullanılan bir tabirdir. Şeyh ile mürit arasında irtibat tesis etmek demektir⁹⁶.

Topla aklın hırkaya çek başını gir uzlete

(Şeref H. Th. 6.5)

4.13.21. İbâdet Edilirken Başın Örtülmesi

İslâmiyet inancında ibâdet edilirken başın örtülmesi farzdır. Bunun yanı sıra tarikatların mevcûd olan kıyâfetlerinin de bu kurala uygunluk gösterdiği bilinmektedir.

İder sun'-i Cenâb-ı Hâlık'ı döne döne seyrân

Tarîk-i Mevlevî'ye kâfir eyler baş açık imân

(Şeref H.Ms.6.5)

Mevlevîlik'te başa takılan sikkeye beyitte işaret edilmiştir. İbâdet esnasında başın kapalı olması gerektiğinin ispatıdır.

⁹⁶ Pakalın, a.g.e., CI., s.804

4.13.22. İdam Etmek (Asmak)

İdam etme cezası en ağır cezalardandır. Urgan sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır. İdam olayı gerçek mânada ifade edilebileceği gibi mecâzi mânalarla da kullanılabildiği görülmektedir.

Kûyunda rakîbünü asayduk bogazından
İt degmenüz olmaz yazuk urgana tekellüf
(Mihri H. g. 75.4)

Bir bölük asmalular geldi bir araya bu dem
Kanda bulına aceb bunlara urgan bu gice
(Mihri H. g. 146.3)

Mihri Hâtun Dîvanı'nda, râkibin ortadan kalkması asılarak gerçekleştirilebildiği gibi aynı zamanda düşman da idam edilerek ortadan kaldırılabilir. Kaldırılabilir.

4.13.23. İftar Etmek

Akşam ezanı vakti iftar etme zamanıdır. İftar açılırken aynı zamanda du'â edilir. Dolayısıyla orucun duayla açılması da gelenektir.

Yeter ey hâme tatvîl-i kelâm olmaz dem-i iftâr
Hemân sür dergeh-i Hakk'a yüzün vakt-i du'â oldu
(Şeref H. T. 58.5)

İftar zamanı, Allah'ın duaları kabul etme vaktidir. Orucun duâyla açılması söylenmektedir.

4.13.24. Kadınların Başını Örtmesi

Özellikle İslâm inancı gereği kadınların saçlarını kapatmaları bir kural ve gelenek idir.

Gördükde zîr-i fesde o gîsû-yı dilberi
Âyine-i cemâle nikâb itmek isterim

(Leylâ H. g. 78.3)

Leylâ Hanım beyitte, kadınların başlarına belli bir yükseklikte olan fes adı verilen, yuvarlak silindirin üstüne örtünün de eklenmesiyle oluşan görüntüyü sunmuştur. İbâdet hâli dışında kadınların saçlarını günlük hayatta da örttükleri ifade edilmektedir.

4.13.25. Kîl ü Kâl (Dedi-Kodu), Peymân (Yemin, And)

Kîl ü kâl sözcükleri Dîvan şiirinde kullanılan bir kelime grubu olarak kendini göstermektedir.

Dir elbet rûh-ı Gâlib ile rûh-ı Hazret-i Şârih
Gelür mi tavr u ahlâk-ı cemîli kîl ile kâle

(Şeref H. T. 66.11)

Belli bir konuda verilmiş bir söz veya baş konulan bir yolda kabul edilmiş anlamıyla Şeref Hanım peymân sözcüğünü ifade etmiştir.

Rızâ bâzârıdır yâ hû ölür dönmez tarîkinden
Bozulmaz tâ ezelden böyledir peymânı dervîşin

(Şeref H. K. 11.5)

Beyitte dervîşin ait olduğu tarîkattan ve tarîkatın kurallarından dönmeyeceği sözünü verdiğini anlamaktayız.

4.13.26. Kur'ân-ı Kerîm'in Hatmedilmesi

Hatim, kelimesinin sözlük anlamı, mühürlemek, sona erdirmek, bitirmektir. Kur'ân-ı Kerîm-i baştan sona okuyup bitirmeye denmektedir.

Bir kimsenin Kur'ân-ı Kerîm-i hatmetmesi demek, Kur'ân'daki 114 sûrenin tamamını okuyup bitirmesi demektir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hatmi neticesinde günümüzde de yerde kutlamalar, tebrikler düzenlenir. Bu kutlamalar ciddi bir merasim şeklinde olmakla birlikte, hatim yapan kişi davetliler tarafından çeşitli hediyelerle ödüllendirilir. Böylece diğerleri için de güzel bir teşvik olmuş olur.

Bu tâm târîh-i cevher-dârı itsin hâceler ezber
Hezârân hamd ola oldı Nebîl Beg hâfız-ı Kur'ân
(Şeref H. T. 48.5)

Geldi bir târîh-i mu'cem söyledi yaz vâlidî
Sâ'ime'm hatm eyledi Kur'ân'ı yümn ile bu yıl
(Şeref H. T. 20.5)

Özellikle târîh nazım şekillerinde dönem ve şahıslarla ilgili bilgilere rastlamak mümkün. Beyitlerde de şahısların hatm ettikleri ifade edilmiştir.

4.13.27. Kurbân Bayramı (Îd-i Adha)

Bu bayrama “büyük bayram” da denir. İlk günü cuma gününe rastlayan bayrama da “Îd-i ekber” denir. Bu bayramın en temel özelliği bir hayvan kurban edilip etinin fakirlere dağıtılmasıdır. Kurban bayramı dışında savaş veya seyahat gibi tehlikeli

bir işin başlangıcında veya sonunda sünnet ve düğün gibi hayatın önemli anlarında da kurban kesilir⁹⁷.

Îd-i adhânı mübârek kılsun ol Hayy-i Kadîm

Devlet-i izzetde dâ'im sâz-kâr ol lâ-cerem

(Mihri H. H. K. 16.14)

Bîhude kıyma ey dil bu câna

Ît-i visâle kurbân idersin

(Leylâ H. g. 63.7)

Âşıkların (sevgiliye) kavuşma bayramı can vermelerinin günüdür. Kurbân bayramı ile âşıkta, vuslatta kurban olur.

4.13.28. Kurban Kesmek, Adak Kurbanı Kesmek (Nezr), Koç Kurban Etmek

Allah rızasını kazanmak maksadıyla koyun, keçi, sığır özellikle koç gibi hayvanların kesilmesi ve etinin fakirlere, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasıdır. Bu uygulama en yaygın biçimde Kurban Bayramında yapılmaktadır. Bu kutsal günde gücü olan insanlar kurban keserler ve etinin bir kısmını ihtiyaç sahiplerine vermektedirler.

İtse kurban nolırdı koç başa

Bu demi görmeden kerâmet-i şeyh

(Şeref H. g. 26.3)

İtdi koç başını kurbân Resûlullâh'a

Rûz-ı mahşerde meded-resdir o şâh-ı kevneyn

(Leylâ H. Tb. IV.19)

⁹⁷ Serdaroğlu, a.g.e., s.243

Kurban sadece Kurban Bayramına özgü olarak kesilmemekle birlikte çeşitli sebeplerle de kesilebilmektedir.

Salma koç başın için feryâda ‘îd-i valsına
Cânı kurbân nezr idüp kanım helâl itdim bu şeb
(Şeref H. g. 13.5)

Bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kesilen ve yoksullara dağıtılan kurbanı adak kurbanı denmektedir.

Şeref Hanım beyitte canını, sevgiliye adak olarak sunduğunu dile getirmiştir.

Görmeyim yine dem-i fûrkati koç başın için
Îd-i valsında efendim beni kurban eyle
(Şeref H. Kt. 100.2)

Koçun, kurban edilebilecek hayvanlar arasında ayrı bir yeri vardır, genelde koç kurban edilir. Beyitte böyle bir ifade söz konusudur diyebiliriz.

4.13.29. Kutlama Geleneği

Çeşitli olaylar vesilesiyle tebrik, iyi dilek ve iyi niyet bildirmek, kutlulamak geleneği günümüzde de devam etmektedir.

Bu gevherîn târîhine tahsîne lâyıktır yine
Kıldı te’ehhül bu sene Osmân Efendi sa’d-bâd
(Şeref H. T. 5.7)

Evlilik dolayısıyla beyitte, “kutlu ve uğurlu olsun” dilekleriyle iyi niyetler muhataba sunulmuştur.

4.13.30. Maaş, Mâhiyye (Aylık), Maaş Tahsisi

Çalışanlara ve emekli olmuşlara, yaptıkları işin karşılığı olarak genellikle ayda bir ödenen paraya denilmektedir.

Oldı çok bendelerin kesb-i ma'âşa nâ'il

Ne revâ gûşe-i gamda kalayım ben mehcûr

(Leylâ H. Tc. IV.32)

İkişer yüz guruş mâhiyye ihsân eyledin hakkâ

Şeref bir akçeye şâyân degilken ey kerem kânı

(Şeref H. Kt. 57.2)

Şeref-zârın ma'âş tahsîsi ile şimdi sâyende

Degildi habbeye mâlik pür oldı ceyb-i âmâli

(Şeref H. Kt. 58.2)

Yapılan işlerin karşılığı olarak bazen de mükâfat niteliğinde maaş tahsisinin gerçekleştirildiği sonucuna beyitlerden yola çıkılarak ulaşılabilir.

4.13.31. Maşallâh Yazmak

Nazar değmemesi için gerek sözlü olarak sarfedilen gerekse yazılarak mekânlara asılsan, insan üzerinde taşınabilen “Allah’ın istediği şey” anlamına gelen sözcüktür. Günümüzde de çeşitli levha ve takılara yazılmakta ve manen koruyucu bir anlam ifade etmektedir.

İder tahrîr Utârid şaneye cevherle târîhin

Nebîl'in yüzine hat kıl kalmele yazdı mâşallâh

(Şeref H.T.74.2)

Allah'ın nazardan saklaması temennisi için, bir dua ve dilek özelliği de söylenebilir.

4.13.32. Mevhibe-i Uzmâ (Büyük Hediye), 'Atiyye (Hediye, Bahşış), Arâfet (Hediye), Tuhfe (Hediye), Pîş-keş (Hediye)

Hediyeleşmek günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygın bir âdettir. Hediyeleri takdim etmenin çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

Dîvanlarda tuhfe, hediye sunmak mânalarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Emânet eyledim bir tuhfecik ol şâh-ı hûbâna
Gönül dirler anın adına Leylâ yâdigârımdır

(Leylâ H. g. 31.7)

Çün dile dilber hayâli geldi mihmân olmaga
Pîş-keş cân virelüm mihmânumuz bulsun ferah

(Mihrî H. g. 13.2)

Konuklara hediye vermekte adettendir. Padişahlar kendilerini ziyarete gelen elçilere, konuklara bazı kıymetli hediyeler vermekteydiler. Mihrî Hâtun beyitte misafirlere hediye verme âdetinden bahsederek, misafir olarak gönül evine gelen sevgiliye canını hediye etmek istediğini söylemektedir.

Nazmın virür 'atiyye alur çünkü tâ ezel
Eyler vesîle şâ'ir-i sâ'ir bu 'âdeti

(Şeref H. K. 17.36)

Arâfet şa'iriyet kâbiliyyet 'akl u isti'dâd
Hudâ'dan zât-ı bî-mânendine mahsûs bir ihsân

(Şeref H. T. 65.4)

Şairlerin yazdıkları şiirleri için – ki övgü temeline dayalı olanlar – çeşitli bahis ve ihsanların devlet büyükleri tarafından yapıldığını da belirtmişlerdir.

Dergehi meke'-i ehl-i dil olup Mevlâ'dan
Zât-ı zî-şânı bize mevhibe-i 'uzmâdır

(Leylâ H. Tc. V.43)

Leylâ Hanım beyitte, mânevi anlamıyla mevhibe-i 'uzma (büyük hediye) anlamına gelen sözcük grubunu kullanmıştır.

4.13.33. Mevlîd Okutulması

Arap ve Türk edebiyatlarında Hz. Muhammed'in doğumu başta olmak üzere, hayatı, mucizeleri, gazaları, ahlakı, vefatını anlatan esere mevlîd denir⁹⁸.

Hz. Muhammed'in doğum günü dolayısıyla yapılan şenlik ve törenlerde okuma amacına yöneliktir.

Türkler arasında mevlîdin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Her sınıf insan tarafından okunarak folklorik özellikler kazanmıştır. Halk arasında doğum, sünnet, askere ve hacca gitme gibi sebeplerle dîni törenlerde makamla okunmaktadır.

Didim mevlûdına Leylâ mücevher harf ile târîh
Sa'âdet-gerd-i Mevlâ mevlid-i Nâfiz mübâberk-bâd

(Leylâ H. T. 30.2)

Leylâ Hanım, tarihinde doğum maksatlı mevlîd okutulmasına işaret etmiştir.

Didim mîlâdına harf-i mücevher ile târîhin
Rızâ'nın mevlidi şâd eyledi 'izz ile ekvânı

(Leylâ H. T. 29.5)

⁹⁸ Pala, a.g.e., s. 275.

Türk-İslâm kültüründe şükür ibadeti amacıyla çeşitli vesilelerde Mevlîd okutulması âdet olmuştur. Yeni doğan bebekler için de okutulması gelenektir.

4.13.34. Mezar Taşı Yazıları ve Geleneği

Eskiden beri süregelen ölen kişinin mezarının başına mezar taşı dikme geleneği vardır. Bu taşlar sayesinde meftanın kime ait olduğu bilinir. Taşların üzerinde doğum ve ölüm tarihleri ile birlikte kişinin şahsına ait özellikler genellikle şiirsel bir dille ifade edilmekteydi.

Cevher-i ekşimle tâm târîh yazdım taşına
Cennet-i ‘âli Ümeyye Hanım’a olsun mekân
(Şeref H. T. 113.7)

Taşa yaz Rıdvân bu tâm târîh-i mühmelle didi
Kasr-ı Firdevs ola Şâkir Aga’ya yâ Rab makar
(Şeref H. T. 102.7)

Mezar taşlarına ayrıca dua ve cennet temennileri beyitlerde olduğu üzere yazılmaktadır.

4.13.35. Mihrî Hâtun ve İn’am Geleneği

Dîvan dilinde ulema ve şâirlere yapılan para bağışına in’âm, câ’ize, hil’ata câme denir genellikle câ’ize, 1000 ilâ 3000 akça (20-60 altın) arasında değişirdi⁹⁹.

Mihrî Hatun’un da in’am defterlerinde H. 909-917 yıllarında bağış alan şairlerin menşei ve mesleği başlıklı bölümde “Mihrî Hatun: Şâire” şeklinde belirtildiğini görmekteyiz¹⁰⁰.

⁹⁹ Halil İncalcık, (2005), *Şâir ve Patron, Doğubati Yayınları*, Ankara: s. 73.

¹⁰⁰ İncalcık, a.g.e., s. 75.

“Kanunî Sultan Süleyman Devrine ait bir in’âmât Defteri”nden alınmış bir bilgi olarak karşımıza çıkmıştır. Padişahâ doğrudan sunulanlar dışında, in’âm almak için bir hâmî aracılığıyla eser takdim olunabilirdi. Amasyalı Mevlânâ Hasan’ın kızı Mihrî Hatun’a hazînedâr İsmail Aga’nın tavsîyesi üzerine sunduğu eser için 3000 akça in’am verilmiştir’.

4.13.36. Muharrem Ayı

Muharrem ayının ilk on gününde, Kerbelâ vak’asının yıldönümü olarak mâtem yapılır ve onuncu günü de aşûre pişirilmektedir.

Ey gönül geldi Muharrem gamı mu’tâd idelim
İtdigi zulmi Yezîd’in yine ta’dâd idelim

(Şeref H. Ms. 15.1)

Yine geldi meded mâh-ı Muharrem
Gözümde hûn rîzân olacak dem

(Leylâ H. Tb. I.1)

Geldi Muharrem ey dil ü cân aglamaz mısın
Mâtem zamânı rûz u Şebân aglamaz mısın

(Şeref H. K. 12.1)

Kerbelâ olayını hatırlattığı için Muharrem ayı beyitlerde üzüntü ve gam duygusuyla verilmiştir.

4.13.37. Mum Işığında Ders Çalışmak

Eskiden aydınlanma aracı olarak çıra, mum gibi nesnelere kullanılmaktaydı. El işi, yazı, okuma gibi eylemlerde bu nesnelere ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir.

Olaydı hem-zamân isterdi bin cân ile elbette
Fenârî karşısında ders okurken şem-dân tutmak

(Şeref H. T. 69.5)

Ders çalışırken, şamdan (mumluk) ile aydınlanmanın sağlandığı sonucuna varılmaktadır.

4.13.38. Nahl (Nahil) Geleneği

Balmumundan yapılarak gelinin yahut sünnet çocuğunun önünde götürülen insan, hayvan resimleri, meyva, çiçek ve kıymetli taşlarla ve sırma gibi parlak teller ve yıldızlı kâğıtlarla süslü ağacın adıdır. Halk dilinde kullanılan “nakıl” nahlin galatıdır ki teşbih suretiyle meyvası ve çiçeği çok ağaç ve fidan hakkında irad olunmaktadır. Arapça nahl, hurma ağacı demektir. Nahil sanatına da nahilbendî denmektedir.

Düğünler için hazırlanan ve düğünü yapanın mâli kudretini ve içtimâi mevkisini gösteren bir çeşit süstür. Nahlin Osmanlıya ne zaman, nereden geldiği hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak, yeşillik, şarap ve neş'e tanrısı Diyonisos inanışıyla beraber doğduğu düşünülmektedir. Nahiller genellikle servi ağacı şeklinde yapılmaktaymış. Daha önceleri hurma ağacı şeklinde yapıldığı ve dallarına mumdan süsler takıldığı bilinmektedir. Nahillerin iskeletleri demirden hazırlanır ve her tarafına çengeller konurmuş. Bunların bazıları ikiyüz, üçyüz kişinin ancak taşıyabileceği özellikteymiş.

Nahl yalnız evlenme alaylarında değil sünnet düğünlerinde de kullanılmaktaydı. Bunlar evlenmelerde kız evinden damadın evine alayla getirilmekteydi. Sünnet düğünlerinde çocuğun ailesi tarafından oluşturulmaktaydı. Nahlin bir yerden bir yere nakline “mum alması” denilmekteydi. Evlenecek sultanların, sünnet olacak şehzadelerin nahilleri çok kere eski sarayda hazırlanarak buradan damadın evine yahut sünnet düğününün yapılacağı yere muhteşem bir alayla getirildiği bilinmektedir. Bazen nahillerin serbestçe geçirilmesine mânî olan evler yıktırılarak, düğünden sonra tekrar yaptırıldığı da bir gerçektir.

Nahillerin en büyüğü önde gider, onu şeker bohçaları, şekerleme ve tatlı sinileri, şerbet sürahileri, cihaz bohçaları, para keseleri, cevahir kutuları takip etmekteydi. Bunlardan sonra sırtlarında kurbanlık koyun taşıyan hamallar daha sonra da cihaz katırları gelmekteydi. Nahlin ikincisi de gelin arabasının önünde götürülürmekte ve yanlarında iki süvari bulunmaktaydı.

Türk tarihinde en büyük ve en muhteşem nahiller Osmanlı hânedanı azasının, sadrazam ve vezirlerin evlenme düğünlerinde ve bunların çocuklarının sünnet düğünlerinde kullanılmıştır. Örnek olarak İbrahim Paşa'nın evlenme düğününde İbrahim Paşa sarayına getirilen iki nahilden birisinin üstünde altmışbin, ikincisinin üstünde kırkaltıbin parça mum plaka olduğu söylenmektedir¹⁰¹.

Sarıldı nahl-i leylâk üzre gûyâ bir çiçekli şâl

Bakup serv ü sanavber bîd-i reşk ile çenâr oldu

(Şeref H. K. 22.11)

Nahl, beyitte gelinler için yapılan süs ağacına benzetme amacıyla kullanılmıştır. Şalın üzerinde bulunan leylâk çiçeklerini, nahlin üzerindeki süslere benzetmiştir.

4.13.39. Nakış – Dikiş

Geleneksel Türk kültürü içinde yer alan el sanatları Şeref Hanım Dîvanı'na da konu olmuştur.

Genellikle kızların küçük yaşlardan itibaren el becerisi ile yapılan bu çalışmaları o dönemde olduğu kadar günümüzde de geçerliliğini devam ettirmektedir.

¹⁰¹ Pakalın, a.g.e., C. II. s. 642.

Vakti ile işle iş
 Öğren edeb hem nakış
 Gahice de dik dikiş

(Şeref H. Mr. 8.5)

Şiirde genç kıza verilen öğütler yer almıştır. İş işlemek, dikiş dikmek eylemlerinin gerçekleştirilmesi söylenmiştir.

4.13.40. Nevrûz

Nevrûz, Farsça bir kelime olup “yeni gün” demektir. Rûmî takvime göre, mart ayının dokuzuna rastlayan nevrûz, Osmanlı malî yılının da başlangıcıdır. Güneşin Hamel (Koç) burcuna girdiği bu günde, gece ve gündüz eşit olur ve bu gün baharın müjdecisi kabul edilir.

Dinî içerikten uzak ve baharın geldiğini müjdeleyen bir kutlama olan nevrûzun asıl önemi, ona atfedilen inançlarda yatar. Bu inanca göre yeryüzü ve Hz. Âdem, nevrûz günü yaratılmıştır. Yıldızlar o günde deverana başlamış, Cemşîd o gün tahta oturmuştur. Hz. Nûh tûfandan sonra nevrûz günü karaya ayak basmış, Hz. Yusuf atıldığı kuyudan bu günde kurtulmuş, Hz. Mûsâ, Kızıldeniz’den bu gün geçmiştir¹⁰².

Sûrî nev-rûza tesâdûf eyledi dirsem nola
 Cümleden akdem bu yıl zülf-i arûs oldu güşâd

(Şeref H. T. 21.2)

4.13.41. Ölenlerin Kefenlenmesi

Ölen insanın, yıkandıktan sonra kefenlenerek mezara konması İslâmî geleneklerdendir.

¹⁰² Serdaroğlu, a.g.e., s. 355.

Mâh-ı mâtem eyledi zi'l hicceyi ol cism-i pâk
İtdi ihrâm-ı kefenle beyt-i bâkîye güzer

(Şeref H. T. 91.2)

Bırakup mâ-melek ü elbise-i zîbâsın
Sarıla bir kefene hayf o nâzende vücûd

(Şeref H. Tc. II.14)

Şeref Hanım beyitlerde, ölülerin mezara konmadan evvel vücutlarının kefene sarıldığını belirtmiştir.

4.13.42. Postun Soyulması

Mecâzi bir mânaya gelen bu deyim, kişinin derisinin yüzülmesi anlamındadır. Ayrıca, makam, mevki anlamlarında olup şeyhlik anlamıyla Mevlevilerle Bektaşilerde sıkça kullanılmıştır.

Dil her ne denlü çekse gamumdan belâ senün
Döndürmez ol yüzini eger postı soyıla

(Mihri H. g. 149.3)

4.13.43. Raks Urmak (Dans Etmek)

Belli bir müzik eşliğinde çeşitli hareketlerle, gösteri sunmak anlamındadır.

Zühre çengin çala çarh içre yara çâr-pâresin
Meclis-i hâs içre raks urursa şâhâ Mevlevî

(Mihri H. g. 196.5)

Beyitte Mevlevîlik ve âyînlerde gerçekleştirilen semâ' töreni kastedilmiştir.

Kıl mug-beçenin raksımı dikkatle temâşâ

(Leylâ H. Th. 12.2)

4.13.44. Ramazan Bayramı

İslâm inancına göre yirmi dokuz ya da otuz gün tutulan orucun sonunda yeni hilâlin görünmesi ile ramazan bayramı başlar ve üç gün boyunca devam eder. Ramazan ayı boyunca süren birtakım dinî yasaklar da kalkar. Normal zamanlarda dinî kurallara fazla rivayet etmeyen insanlar bile, bu ay boyunca her zamanki alışkanlıklarından geri dururlar.

Gel kudûmünle efendim Ramazân îd olsun

(Şeref H. Ş. 33.1)

Sûr itse halk şahs-ı mükedder olur mı şâd

Yok îd turalım ramazân oldı neyleyim

(Şeref H. g. 137.2)

Ramazanda oruç tutmak ibadeti dile getirilerek beyite sanatlı bir ifade katılmıştır.

4.13.45. Saç Taramak

Saçların bayanlar tarafından düzenli olarak şekillendirilmesi güzel görünmeleriyle ilgili önemli bir özelliktir. Bu konu eskiden olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini büyük oranda korumaktadır.

Dîvan şiirinde sevgilinin saçı, rengi, kokusu, boyu münâsebetleriyle çokça kullanılmıştır. Ayrıca bağlamak eylemi saç ile ilintili olarak düşünülmüş ve şiirlerde bu eylem var olmuştur.

Agyâra karşı turraların şânelendirüp
Uşşâkı gayri itme perîşân amân amân

(Leylâ H. g. 89.2)

Saçların taranması turraların şânelendirilmesidir. Sevgili saçlarını taradığında güzelliği ziyâdelenecek, bundan ötürü âşıklar daha da kötü bir durumda kalacaklardır. Sonuç olarak saç taramak, neredeyse düzenli görünmekten öte gelenekleşmiş bir davranıştır denilebilir.

4.13.46. Sahur (İmsâk) Vakti

Oruca hazırlık için belli bir saatte uyanılarak yemek yemek ve niyet etme vaktidir. İmsâk olarak da isimlendirilir.

Rûze-i hecrini tutdurмага ol mâh-veşim
Şem'a-i âh ile imsâka uyandırdı beni

(Leylâ H. g. 116.3)

Rûzede itdi ecel şerbeti ile imsâk
Eşk-i çeşmânım olursa ne 'aceb hûn-âlûd

(Şeref H. Tc. II.10)

Beyitlerde sahura uyandırmak, sahurda yemek, içmek adetleri dile getirilmiştir.

4.13.47. Semiyy (Adaş)

Adları bir olanlar için kullanılan kelimedir. Günümüzde adaş sözcüğü bu kelimenin yerine geçmiştir.

Semiyy-i zât-ı Peyember'dir eylesin Mevlâ
Kârin-i kulzüm-i rahmet şefa'at ile be-kâm

(Şeref H. T. 87.3)

Beyitte Na'îmi Müfti Muhammed Efendi'nin vefâtından bahsedilmekte, aynı zamanda bu zatın Hz. Muhammed ile olan isim benzerliğine atıfta bulunmaktadır.

4.13.48. Sevgilinin Ayağına Para Saçma

Eskiden sevgiliye aşkını ispat etmek, değerini göstermek, para sunmak, ikna etmek gibi çeşitli amaçlarla para saçılabilmekteydi. Bir nevî ikrâm ve îknâ maksadı ön plandaydı. Ayrıca geline de para saçılmaktadır, gelin sevgilidir. Geline düğünde para saçma âdeti halen bazı yörelerimizde devam etmektedir. Gaye gelinin bereket getirmesi, bereketli gelmesidir. Bu bereket mutluluk anlamında ve maddi anlamlarda olmakla birlikte vereceği evlat için de düşünülebilir.

Sarf idüp gencîne-i dilden nukûd-ı eşkimi
Hâk-i pâ-yı dilbere cevher nisâr itdim bu şeb

(Leylâ H. g. 11.6)

Leylâ Hanım'ın bu beyiti sevgilinin ayağına aşkı için ve aşkını göstermek için para saçtığı düşüncesini akla getirir. Saçılan paralar aşkının çok olduğunu bundan dolayı her gece saçılarak, her yeri kapladığı şeklinde yorumlanabilir.

4.13.49. Sünnet Düğünleri

Padişahların erkek çocukları için yapılan sünnet düğünleridir. Osmanlı saray şenlikleri arasında en zengin ve gösterişli olan şenliklerdir. Hükümdar, kendi şehzâdesi sünnet olurken, bir hayırseverlik örneği gösterip yoksul çocukları da sünnet ettirir. Düğün hazırlıklarına aylar öncesinden başlanır. Padişah adına bir ferman yayınlanarak sünnet düğününün yapılacağı duyurulur.

Asıl düğünün amacı olan şehzâdeler bütün bu sünnet edilenleri ve bu esnada yapılan şenlikleri izleyerek düğünün son günlerinde büyük bir merasimle sünnet

edilirlerdi. Şehzâdelerin sünnetlerini hekimbaşı yapar, diğerlerinin ise sıradan hekimler sünnet ederlerdi¹⁰³.

Sanma tezyînin görüp bâdî kanâdîl ü fişek

Sünnet-i şeh-zâdegân virdi cihâna zîb ü fer

(Şeref H. T. 24.4)

Tarih nazım biçimlerinde özellikle şehzâdelerin sünnet düğünleri ile ilgili ifadeler çokça kullanılmıştır.

Beyitlerde Osmanlı Dönemi'nde yapılan sünnet şenliklerinin mahiyetini anlamakta mümkündür. Şöyleki; Şeref Hanım beyitte kandilden fişekten bahsetmiştir, dolayısıyla şenliklerde bunların gösteri amaçlı kullanıldığı çıkarılmaktadır.

Kevne virüp şevk-i cedîd yâ Rab bu sâl olsun sa'îd

Şâh-zâdemiz 'Abdü'l-Mecîd 'Abdü'l-Azîz'in sünneti

(Leylâ H.T.5.11)

4.13.50. Süt Emmek

Şeref Hanım bir mısrasında bebeklerin beslenme şekli olan süt emmek kelime grubunu kullanmıştır.

Em memeden lezzet al

(Şeref H. Mr. 6.5)

Ninni olarak söylenen bu mısradan da bebeklerin o dönemdeki beslenme şekillerinin de en doğal biçimde karşılandığı sonucuna ulaşılabılır.

¹⁰³ Mehmet Arslan, (1999), *Türk Edebiyatında Manzûm Sûrnâmeler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara: s.304.

4.13.51. Şairlerin Bakış Açısıyla Aşk ve Aşkı İfadeleri (Erkekçe ve Kadınca Söyleyişler)

İnceliğimiz dîvanlarda şairler kadın olmaları itibariyle zaman zaman kadınca bir söyleyiş sergilemekle birlikte, erkekçe söyleyişlere de yer vermişlerdir. Bunun sebebini dîvan şiiri geleneği ile açıklayabiliriz.

Ol cefâ-cûnun hele bak incedir gâyet beli
Seyr idüp endâmını Leylâ da olmaz mı deli

(Leylâ H. Ts. 1.5)

Çeşmi gibi mestâne kıyâfet budur işte
Öz cânıma kasd eyleyen âfet budur işte

(Leylâ H. g. 100.1)

Beyitlerde Leylâ Hanım erkek gözüyle sevgiliyi tarif etmiştir. Övgüler sunmuştur.

Mahfice efendim bu gice eylesek ‘işret
Pek cânıma minnet
Kâdir degilim hâlimi ârz itmege ammâ
Yakdın beni cânâ

(Leylâ H. Mz. 2.2)

Leylâ Hanım müstezat nazım türünde de kadınca bir söyleyişle şiirini oluşturmuştur. Şairin dîvanında zaman zaman erkekçe söyleyişlere yer verildiği gibi, kadınca söyleyişlerinde hatırı sayılır şekilde yer aldığını söyleyebiliriz.

Mihri Hâtun’da dîvanda erkekçe söyleyişlere yer vermektedir.

Rakîbün lâf urup dirmiş anı öldürürin bir gün
Er ise gelsün ol nâ-merd ana göstereyin erlik

(Mihri H. g. 84. 5)

Rakîbe Mihrî Hâtun, erkekçe bir ifade ile seslenerek nâmert olana erliğin ne olduğunu göstereyim demektedir. Mihrî Hâtun da erkekçe söyleyiş daha fazladır.

Bir devr idi ser-defter-i hûbân idi Mihrî
Şimdi görün uş her güzelün oldu gedâsı

(Mihrî H. g. 190.6)

Beyitte Mihrî Hâtun, “Bir zamanlar güzellerin adlarını yazıldığı defterin başında yer almışken yani herkes ona âşıkken şimdi görün işte o, her güzelden aşk dilenen bir dilenci olmuştur.” Demektedir.

Kadınca bir söyleyiş ile kendini ifade etmiştir. Ancak Mihrî Hâtun’da kadınca söyleyiş çok daha azdır diyebiliriz.

Görelî kûyunda cânım sen güzeller şâhını
Kalmadı Rıdvân’a meylüm geçmişem gılmândan

(Mihrî H. g. 130.5)

Yukarıdaki beyitte de gilman kelimesinin kullanılması bize kadınca bir söyleyişe ait düşünceyi hatırlatmıştır.

Şeref Hanım da dîvanında hem erkekçe hem de kadınca söyleyişte bulunmuştur. Dîvan şiiri geleneğince erkekçe söyleyiş daha uygundu. Kullanılabilecek mazmunlar da erkekçe söyleyişe zemin hazırlamaktadır.

Şîrîn’e degil vechini Leylâ’ya değışmem
Bil sıdkımı billâh seni havrâya değışmem

(Şeref H. Kt. 53)

Şeref Hanım beyitle kendini Ferhât’ın, Mecnûn’un yerine koymuş ve aşkını ifade etmiştir. Böyle bir ifade erkekçe bir söyleyiştir.

İtsem ne ‘acep mîve-i maksûdumı matlûb
Gülzâr-ı ümîdimde fidanımsın efendim

(Şeref H. g. 122.4)

Şeref Hanım yukarıdaki beyitte de kadınca bir söyleyişle kendini ifade etmiştir diyebiliriz.

4.13.52. Şenlikler

Şenlikler ve bu şenliklerde yapılan gösteriler Osmanlı sosyal hayatının çok önemli bir eğlence kaynağıydı. İstanbul’da tertip edilen büyük çaptaki şenlik ve gösteriler saray tarafından organize edilirdi, en sade vatandaştan başlayarak tüm halk çoğunlukla bu eğlence katılırdı. Padişah da kendisi için hazırlanmış makamda bu eğlence ve gösterileri takip ederdi¹⁰⁴.

N’ola meydân-ı ışkunda senün cân oynasa Mihrî
Geh tîg oldu ana gamzen ider zülfün de Çenberlük

(Mihrî H. g. 87.6)

Şenlikler bir meydanda düzenlenirdi ve tüm gösteriler burada yapılırdı. Mihrî Hâtun beyitte âşığın sevgiliye olan aşk ilişkisini, bir meydanda canını ortaya koyan, türlü tehlikeleri göze alarak çenberden atlayıp, kılıç gösterileri yapan bit oyuncunun kılıç ve çenberle olan birlikteliğine benzetilir. Beyitte meydan, kılıç ve çenber kelimeleri tenasüp içerisinde ele alınmış ve sevgilinin gamzesi kılıca, saçları da şekil bakımından çenbere benzetilmiştir.

Şeref Hanım Dîvanı’nda meserret, tarab, şetâret sözcükleri de şenlik anlamıyla beyitlerde kullanılmıştır.

¹⁰⁴ Özkan, a.g.e. s. 525.

Birbirin ta'kîb idüp itsin ilâ yevmi'l-kıyâm
Gâh sûr u geh sūrûr ile güzêr her sâ'ati

(Şeref H. T. 62.8)

4.13.53. Şiirin Devlet Adamına Takdîmi

Osmanlı şairleri yazdıkları şiirleri özellikle kasîdeleri devlet büyüklerine sunmakta, onları bu şiirlerle övmekte, mâkâmlarında daîm olmalarını istemektedirler. Genellikle bu bir gelenek olmakla birlikte, aynı zamanda bir nev'î te'lif hakkı sayılan câize almaları ile de ilgiliydi.

Şairin yaşadığı dönemde makam ve mevki sahibi olanlara-ki başta padişah, vezirler ve padişah soyu gelir-devlet büyüklerine şiir yazmak ve sunmak bir gelenektir.

Tutup bir 'âli-himmet dâmenin şâ'irler 'âdettir
İder takdîm kâlâ-yı sūhan her Âl-i Osmân'a

(Şeref H. Kk.1.1)

Şeref Hanım, beyitte Osmanlı'da mevki sahibi olanlara şairlerin şiir sunmaları gelenekten olduğunu söylemektedir.

4.13.54. Tel Kırmak

Argo bir tabir olan “tel kırmak” deyimini gaf yapmak, hata etmek, birisini hatalı bir davranışta bulunarak darılmak, gücendirmektir¹⁰⁵.

Şeref Hanım Dîvanı'nda iki beyitte kullanılmıştır.

¹⁰⁵ Mehmet Arslan, (2004), *Argo Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul: s.52

Şaneyle çâk çâk olup tel kırar mı hiç
Düşdüyse bendine dil-i sad-pâre kâkülün

(Şeref H. g. 93.4)

Çâk çâk ol şâne-veş tel kırmadan kıl ictinâb
Zülf-i yâri eyle vakf-ı pîç ü tâb-ı ıztırâb

(Şeref H. Th. 7.5)

4.13.55. Tesbîh Çekmek

“Subhanallah” kelimesini söyleyerek Allâh’ı ululamadır. Tesbîh, sözle, kalple ve inanış yönünden olabilir. Allah’ı her türlü noksan sıfatlarından uzak tutmaktır. Tesbîh kelimesinin ikinci anlamı da namazın sonunda tesbîh okunurken sayının şaşmaması için elde çekilen âlete denmektedir. Bu tesbîh 99 veya 33 tanecikten oluşmaktadır¹⁰⁶.

Çekme endûh u mihen gayri yeter
Çek bu tesbîhi hemân subh u mesâ

(Şeref H. g. 7.7)

Şeref Hanım beyitte, tesbîh çekmek kelime grubunu kullanarak, yapılan ibadeti işaret etmiştir.

4.13.56. Tuğra Çekmek

Berat, ferman gibi belgelere tuğra denilen işaretin (alâmet) yazılması yerine kullanılırdı. Tanzimat’tan evvel tuğra “nişancı” veya “tuğrakeş vezir” denilen tuğra çekmeye salâhiyetli olanlar tarafından çekilmektedir. Tanzimat ile birlikte “tuğrakeş” adlı memurların varlığı bilinmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Pala, a.g.e., s. 392.

¹⁰⁷ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 529.

Kaşların Zühre cebînünde ki tigrâ çekdi
Ne kalem yazdı hatun üstine unvân-şekil

(Mihri H. K. 8.2)

Beyitte “tuğra çekmek” kelime grubu mecâzi bir ifade katılarak kullanılmıştır.

4.13.57. Yağma Geleneği

Eski toplumlarda bolluk, güçlülük duygusu, eli açıklık, savurganlık ve meydan okuma, rakibi küçük düşürme vb. fonksiyonlar taşıyan bir gelenek olarak görülen “Yağma Geleneği”, bazı örnekleriyle günümüzde yaşadığı gibi Osmanlı Dönemi’nde daha yaygın olarak görülmekteydi.

Eski Türklerde Potlaç, Kaşgarlı Mahmud’a göre “Kençliyu”, İranlılar’da ve daha sonra bizde “Han-ı Yagma” olarak nitelendirilen; Anadolu halkı arasında “Çanak Yağması”, “Çorba kapma”, “Tavuk Kapma” vb. adlarıyla geleneği devam ettiren “Yağmalar” Türkler dışında başka uluslarla da görülen bir hususiyettir. Meselâ bu geleneğin Kuzey Amerika Yerlileri’nde de görüldüğü tesbit edilmiştir. Kuzey Batı Amerika yerlilerinden Nutka, Tlingit, Aleut Hayda, Kuakutil kabilelerinde yağmalar, köyün ateşe verilmesi, kayıkların parçalanması şeklinde aşırı bir heyecana da ulaşmaktadır.

Eski Türklerde “Potlaç” olarak bilinen yağmalar, davetlilere bir çeşit meydan okuma, devlet sahibinin cömertliğini ve zenginliğini gösterme özelliği taşımaktaydı. Çok büyük ebatta hazırlanan sofralar ve bunların yağma edilmesi, ayrıca aşırı yiyecek sunma; bakır kaplarını, giyeceklerin, yataklık pöstekilerin konuklarca alınıp götürülmesi eski Türklerdeki yağmaların özelliklerindedir.

Türk kültürünün ölmez eserlerinden Dede Korkut'tan da “Kazan ın Evini Yağmalatması” ve “İç Oğuz a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyu” bölümlerinde yağmalarla ilgili bazı özelliklerin yaşadığı görülmektedir¹⁰⁸.

Kalmadı külbe-i ahzânda metâ’-ı köhne
Guremâ eylediler her ne ki varsa yagma

(Leylâ H. K. 1.13)

Gam leşkeri itmekde ârâm-ı dili gâret
Kurtar meded âzâd it yâ Hâzret-i Mevlânâ

(Şeref H. K. 5.2)

Osmanlı’da yağma geleneği zaferle sonuçlanan savaşlarda gerçekleştiği gibi padişahların evlatlarının sünnet ve evlilik düğünlerinde de gerçekleştirilen ciddi bir gelenektir.

Padişahın izni olmaksızın yağma yapılamamakla birlikte genellikle askerler ve özellikle de yeniçeriler tarafından yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Leylâ Hanım’ın beyitinde yağma geleneğine ait bir aktarım görmekteyiz.

Şeref Hanım’ın beyitinde de askerin çeşitli sebeplerle gerçekleştirdiği yağma geleneğini görmekteyiz.

4.13.58. Yüz Görümlüğü Geleneği

Gelinin duvağının kaldırması merasiminin ve bu münasebetle güveyin geline verdiği hediye adına denir. Eskiden güvey ve gelinin yüzünü ilk defa bu merasim münasebetiyle gördüğü için verdiği hediyeye bu ad verilmiştir.

¹⁰⁸ Mehmet Arslan, (2000), *Osmanlı Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s., 629

Şeref yaz kıl kalemle böyle târîh bir düşer zîra
Bulup yüz Nâ'ili Beg'den hat-ı nev rû-nümâ oldu

(Şeref H. T. 58.7)

Yüz görümlüğü zaman gereği günümüzde bir âdet olarak bazı bölgelerde devam etmekle birlikte, eskiden bu gelenek çok daha ciddiye alınarak îcra edilmekteydi.

4.13.59. Zincire Vurmak (Bağlamak)

Zincirle bağlanarak uygulanan bir ceza şeklidir. Mahkûmlar ve esirler ayaklarına prangalar vurulup zincirler bağlanmaktaydı.

Nebîl-i zârı gel zencire ur ey saçları leylâ

(Leylâ H. Th. 7.7)

Sevgilinin saçları âşıkların zincire vurulmasına sebeptir. Saçlar zincir olup âşığı mahkûm gibi bağlamıştır.

4.14. İNSAN UZUVLARI

İncelediğimiz dîvanlarda insanî uzuvlar zaman zaman beyitlerde kullanılmıştır. Vücûd üzerindeki benden, kemiklere ve saçlara kadar uzanan geniş bir çerçevede işlendiğini söyleyebiliriz.

4.14.1. Gîsû

Omza dökülen saç mânasına gelen gîsû dîvan şiirinde çokça kullanılmıştır. Saç genellikle rengi, kokusu, parlaklığı ile beyitlere konu olmuştur.

Eglence idin kendine zencir-i cünûmı
Gîsûsına bağlan hele bir mâh-likânın

(Leylâ H. Tb. II.11)

Gîsûnun aynı zamanda bağlamaya yardımcı olacak nesne mânasıyla da kullanıldığı görülmektedir. Kadınların saçlarının o dönemde genelde uzun olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

**4.14.2. Gûş (Kulak), Hâme (Baş, Kafatası), Beyin, Ağız, Leb (Dudak),
Vecne (Elmacık Kemiği), Merdüme (Göz Bebeği), Engüşt
(Parmak), Nâhun (Tırnak), Zânû (Diz), Üstühân (Kemik), Bâl
(Kol), Gerden, Sîne (Göğüs), Rûy (Yüz), Reg (Damar)**

İnsan vücûdundaki organlar dîvanlarda zaman zaman kullanılmışlardır. Bazen benzetme maksatlı, bazen gerçek anlamlarıyla beyitlere konu olmuşlardır.

Peyâm-ı müjde-i teşrîfini sadra idince gûş
Bi-hamdillâh yeniden feyz kesb itdi dil-i nâ-şâd

(Leylâ H. T. 23.8)

Hazret-i İzzet'e pey-revlik idince hâmem
Başladı acz ile bülbül gibi feryâda bu şeb

(Leylâ H. g. 10.6)

Siriştinde halâvet münderic ol rütbe ki oldı
İdelden zikr-i evsâf-ı cemîlin hâme sükker-leb

(Şeref H. T. 53.3)

Yine açdırma agzım sevdiğin başı için Leylâ
Seninle beynimizde mâ-cerâyı söylemem tursun

(Leylâ H. g. 94.5)

Yazılsın vecne-i hûra hat-ı târîh-i cevher-dâr
Sefîd ide Hudâ irsâl kıldı lıhye Mîr İsmet

(Leylâ H. T. 26.5)

Nukûd-ı merdüme her vechile zarar görünür

(Şeref H. Th. 13.1)

Kameri şakk iden engüşt-i mübârek hakkı
Dest-i pâkinden akan âb-ı revân hürmetine

(Şeref H. Nazmı Tesbit Edilememiş. b.3)

İder hall nâhun-ı himmetle yâ hû ‘ukde-i kalbin
Hemân kıl ‘arz-ı hâl müşkil-güşâdır Ahmet-i Bî-cân

(Şeref H. K. 10.15)

Diz-be-diz zânû-be-zânûsun kiminle âh âh
Lâyık-ı lutfun sezâ-yı ragbetin kimdir bu şeb

(Şeref H. g. 17.3)

Cân vire hecründe Mihrî mihrüni terk itmeye
Çüriyüp ger hâk olursa üstühânı kendümün

(Mihrî H. g. 91.7)

Çıksa sipihre âh-ı ciger-sûzum iş midir
Bu üstühân-ı sînem ana nerdübân iken

(Şeref H. g. 146.5)

Gözlerimde uçuyor uçmaga yok bâl ü perim

(Şeref H. Ts. 7.3)

Lâyık mı el suna rukebâ sû-i kasd ile
Bir gerdene ki bûs ide Mahbûb-ı Kibriyâ

(Şeref H. Tb. III.16)

Ne ra'nâ yâsemenler sîne-i dilber gibi ammâ
Hele pek benziyor şeb-bû da gîsû-yı cüvânâna

(Leylâ H. K. 4.3)

Beyitlerde geçen organ adları mecâzî, benzetme maksatlı olması sebepleriyle kullanılmıştır. Sevgilinin âşığın bedeninde oluşturduğu tahrîbatta organlar aracılığıyla ifade edilmiştir. Örneğin Şeref Hanım, âşığın sînesinin derdinden ötürü zayıf olduğunu ifade ederken kemiklerin aralıklı, sıralanışını merdivene benzetmiştir. Leylâ Hanım'da sevgilinin sînesini renginden ötürü yasemin çiçeğine benzetmiştir. Yasemin beyaz renkli güzel kokulu bir çiçektir.

Terahhum eylemedi kimse rûy-ı zerdimize
Îlâc bulmadı aslâ tabîb derdimize

(Şeref H. Th. 10.4)

Rûy-ı zerd, sarı yüz anlamındadır. Genellikle hastalık hâlinde kullanılan bir tamlamadır.

Her geg-i cânım ider hâlet-i nez'-i îmâ
Ne dem itsem Şeref ol serv-i hırâmâna vedâ

(Şeref H. g. 80.5)

4.14.3. Lıhye (Sakal), Rîş (Sakal)

Lıhye, sakal mânasındadır. Erkeklerin genellikle tercih edebilecekleri sakallı olma hâli dîvan edebiyatı şairlerine de konu olmuştur.

Cenâb-ı Mîr Yahyâ-yı mehâsin-şîmenin necli
Güşâd-ı lıhye ile virdi rûy-ı pâkine zînet

(Leylâ H. T. 26.1)

Sünnet icrâ kıldı itsin farzı da cümle edâ
Lıhyesin Zemzem'le yıkatsın ana Rabb-i Mecîd

(Şeref H. T. 75.3)

Sakalın ilerleyen yaşlardaki erkekler tarafından daha da fazla tercih edilebileceği düşünülebilir. Beyitte ayrıca Şeref Hanım, Hacc ibâdetine de atıfta bulunmaktadır. İhramda erkekler sakallarını kesmez, zemzem suyu da kutsal su sayıldığından Hac ibâdetini hatırlatmaktadır.

Ola yâ Rab rütbe ömr ü ikbâli füzün-ter-kim
Diye rîşim sefid ü kadd-i hemvârım dü-tâ oldı

(Şeref H. T. 58.6)

Rîş sözcüğü de lıhye gibi sakal mânasında kullanılmıştır.

4.14.4. Mû (Kıl, Tüy), Müje (Kirpik), Hatt (Gençlerde Yeni Çıkan Bıyık)

Dîvan edebiyatında müje sözcüğü, sevgili ile ilgili beyitlerde ayrıca çeşitli benzetmelerde kullanılmıştır.

Nazar-ı lutfını zâhirde görüş aldanma
Zahm-ı tîr-i müje-i dilberi cân-gâh bilür

(Şeref H. g. 39.3)

Ser-â-pâ olsa cismimde eger her muydan bir dil
Yine vasf-ı şerîfin eylemek mümkün değil îfâ

(Şeref H. T. 52.3)

Kemâl ü ilminin ehl-i ma'ârif yerde meddâhı
İder tavsîf 'Utârid hattını gökde Süreyyâ

(Şeref H. T. 50.2)

Yıldızların verdiği ışık zaman zaman çeşitli benzetmelerle kullanılabilmiştir. Beyitte Şeref Hanım hat olarak isimlendirilen “yeni çıkan bıyık” mânasındaki kelime ile ifadede edebiliği sağlamıştır.

4.14.5. Turra, Kâkül, Târ (Saç Teli)

Turra da kâkül gibi alına dökülen saç anlamıyla kullanılmıştır.

Sabâ ârâm-gâh-ı gönlümü dağıtma çün şâne
Perîşân olduğum ol tura-i tarrâr içündür hep

(Şeref H. g. 12.2)

Kamer serv üzre çıkmışdur görünür turran altında
Cemâlün gülsitânından eğilmiş dâldur zülfün

(Mihri H. g. 94.2)

Ye's ile yine çûş u hurûş itme vaktidir
Geldi cihânı başıma târ itme sâ'ati

(Şeref H. K. 17.2)

Dîvanlarda kâkül, turra, târ sözcükleri zaman zaman kullanılarak aynı zamanda çeşitli benzetmeler yapılmıştır.

Kadınların o dönemlerde saç tarama şekilleri de bir sonuca varılarak kâkülün yaygın bir biçim olduğu da söylenebilir.

Ziyâsından o vechi âfitâbı görmeden bildim
Siyeh kâkülünden itmişdir nikâbı görmeden bildim

(Leylâ H. g. 81.1)

Kâkülün, kadınların saç özellikleri ifade edilirken en fazla bahsedilen kelime olmasının yanı sıra saçın renginin siyah olarak belirtilmesi de bir diğer özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.15. HASTALIKLAR (BEDENSEL-ZİHİNSEL KUSURLAR) İLAÇLAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Tedavi, bir rahatsızlığın ya da hastalığın değişik yöntem ve usûller kullanılarak iyileştirilmesi çabalarının tamamıdır.

Tıp ilmi eskiden günümüzdeki bilimsel imkânlarla sahip bulunmadığından tedavi usûlleri daha çok halk hekimliği şeklinde idi. Bunun bir sonucu olarak da çeşitli bitkilerden yapılan şerbetler, merhemler, macunlar çoğunlukla ilaç olarak öne çıkmaktaydı¹⁰⁹.

Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve Mihrî Hatun Dîvanları'nda ilâc sözcüğünün kullanıldığını görmekteyiz. İlâc kelimesinin geçtiği tüm beyitler daha ziyâde mânevî anlamda gönlün acısına derman olmak maksadıyla kullanılmıştır.

Lokmân'a minnet itme Şeref haste-dil için
Yokdur 'ilâc u çâresi ehl-i muhabbetin

(Şeref H. g. 96.6)

Dil ü cân hastesine lutfun ile eyle ilâc
Ki irür sıhhate lutfunla anı ân-ı kerem

(Mihrî H. g. 107.3)

¹⁰⁹ Özkan, a.g.e., s. 542.

‘Âlemi itsem devâ-yı derd için geşt ü güzâr
Bir ilâc olmaz mı âyâ bu dil-i bîmâra hayf

(Leylâ H. g. 59.3)

Beyitlerde, açılan dil yarasına ilâc aranmaktadır. Aranan ilacın kaynağı hastalığı meydana getiren sevgilidedir.

4.15.1. Cüllâb (Gül-âb)

Şiirlerde gül-âb ya da cüllâb kelimeleriyle ifade edilen gülsuyu, gül yapraklarının çeşitli işlemlerden geçirilmesi neticesinde elde edilen bir çeşit şerbettir.

Her tarafda akıdursın âblar
Halk idersin âbdan cüllâblar

(Mihri H. Tz. 156)

Beyitte gülsuyunun tedavi maksatlı kullanımı söz konusudur. Gülsuyu bir içecekten ziyade ilaç maksatlı kullanılan bir sıvıydı.

Lutfi var olsun ki geldi sûy-ı dilberden sabâ
Yâd-ı zülf ile yine aldım bu şeb bûy-ı gül-âb

(Leylâ H. K. 2.15)

Sevgilinin saçları gül kokuludur. Rüzgâr estikçe sevgilinin saçlarından mis kokular gelmektedir.

4.15.2. Dârü’ş-şifâ

Şifa yurdu, hastane mânasına gelmektedir. Eski darü’ş-şifâlar aynı zamanda birer tıp fakültesi idiler. Rûhî hastalıklar için olan darü’ş-şifâlar bimârhâne denir. Bugün tımarhane denilmektedir. Dîvan şâirleri aşklarından dolayı kendilerini bimârhânelere

yaraşır bir nitelikte gösterirlerdi. Darü'ş-şifâlar Şifâ-hâne kelimesi ile de karşılanmaktaydı¹¹⁰.

Kıssa-i Mecnûn ile oldu gönül mülki harâb
Gûşe-i mey-hânede dârü'ş-şifâ ister gönül
(Leylâ H. g. 72.4)

Dîvane oldum olmadı gamdan özüm halâs
Âkillerin de yaptığı dârü'ş-şifâya yuf
(Leylâ H. g. 57.2)

Beyitlerde aşktan dolayı hasta olunduğunu, bu sebepten Şifâ talep ettiklerini anlamaktayız.

Akıllı olanların binaları meydana getirdiğini, buna rağmen dertlerine devâ olmadığından dolayı şikâyet etmeleri söz konusudur.

Dârü'ş-şifâların tedavi edici, dertlere deva olan özelliğe işaret edilmiştir.

4.15.3. Ebkem (Dilsiz), Deli, Dîvane, Lüknet (Kekeme), Sâkıt (Sakat), Kel

Ebkem, söz söylemeye muktedir olmayanlara denir.

Bu bâg-ı âlemin hâr u hasından ebkem olmuşdum
Bahâr-ı tab'ım olmuşken bana bu gamla bîgâne
(Leylâ H. K. 4.18)

Beyitlerde geçen ebkem sözcüğü, gerçek anlamının dışında mecâzi bir mânada kendini göstermektedir.

¹¹⁰ Pala, a.g.e., s. 101.

Aklımı top gibi tıfı-ı hayâlin çalalı
Nâmımız âkil iken oldu bu âlemde deli

(Leylâ H. g. 119.1)

Deli beyitte, gerçek anlamıyla zekâ özü değil, aklın bazı sebeplerden dolayı – ki beyitte sevgiliden ötürü – yokmuş gibi düşünülmesidir.

‘Abestir eylemek isnâd-ı lüknet ol şûha
İderse şîve eger hoş-zebân olur giderek

(Şeref H. g. 99.2)

Kimi keldür kimi kördür kimi sâkıt bularun
Kimlere kıldı musâhib bizi devrân bu gice

(Mihri H. g. 146.4)

Veliyyü’ n-ni’ metim ol sûya teşrîf eyleyüp bir şeb
Sürûrından şakâyık kıpkızıl olmuşdı dîvâne

(Leylâ H. K. 4.5)

Dîvane, deli olmak demektir. Genellikle günümüzde deli-dîvane olmak biçiminde kullanılmaktadır.

4.15.4. Haste, Haste-gân (Hastalar), İlâc, Devâ, Âfil (Hasta), İlâc-hâne

Belli bir fiziksel ya da ruhsal rahatsızlığı olanlar için kullanılan sözcüktür. Hastalığın devası ilaçtır. Bu ilaç kavramı bazen gerçek bazen de mecâzidir.

Şikâyet sanma renc ü zahm-ı ‘aşk eyler isem izhâr
Tabîbe haste elbet derdini iş’âra mâ’ildir

(Şeref H. g. 34.3)

Görse erbâb-ı şevk girer raksa
Haste-gâna tabîb el-kıssa

(Şeref H. L. 4.14)

Ne ‘ârız oldı nedir ıztırâbı çâresi ne
İlâc-ı hecri tabîbâ bana hemân söyle

(Şeref H. g. 204.3)

Lutf eyle kıl ilâc bugün ey tabîb-i cân
Dil hastedür firâkun ile gel devâlar it

(Mihri H. g. 8.4)

Dert bilinir, çoğu zaman sevgilidir; dermânı verecek olan da odur.
Tabîbden devâ aranırken sevgiliye bir sesleniş söz konusudur.

Tursun bu zahm-ı gönlüme ben merhem istemem
Dehrin ‘âlile sunduğı derde devâya yuf

(Leylâ H. g. 57.3)

‘İlâc-hâne-i ‘âlemde haste-i ‘aşka
Misâl-i şerbet-i vuslat devâ mı var yokdur

(Şeref H. g. 53.3)

4.15.5. Hunnâk

Boğaz iltihabı, boğaz hastalığıdır.

Tîg-ı hikmetle şehîd olmuş meger
Gitti hunnâkdan dimen ol nev-cüvân

(Şeref H. T. 101.4)

Beyitte gerçek anlamda kullanılmış bir hastalıktır.

4.15.6. İshâl

Sehl kökünden ve Arapça isim olan bu sözcük, dışarıya çıkma, iç sürme mânâsındadır.

Şimden girü Mâkamî bizüm büsemüz hemân
Yıllarla yürek ağrısı ishâl rencidür

(Mihri H. g. 51.4)

4.15.7. Kâfûr

Kâfûr, beyaz ve saydam olan ve kolay parçalanan, hekimlikte de kullanılan çok ıtırılı bir maddedir. Güzel kokulu ve beyaz renkli olması nedeniyle şairler tarafından kullanılmışlardır. Bazen de bu maddeyi bazı hastalıkları iyileştirmek amacıyla kullanılması yönüyle beyitlerine dahil etmişlerdir¹¹¹.

Bir yâreyi kim sen açasın kudret elinle
Ol yâreye merhem mi olur merhem-i kâfûr

(Leylâ H. g. 39.4)

Yaralara o dönemde kâfûrun sürüldüğünü anlamaktayız.

Beyitte sevgilinin açtığı yâreye kâfûr merheminin fayda etmeyeceği ifade olunmuştur.

4.15.8. Kuhl

Kuhl sözcüğü göz hastalıklarında kullanılan; gözün görüş kudretini ve nurunu arttırdığı düşünülen toz hâlindeki bir maddeyi ifade eder.

¹¹¹ Özkan, a.g.e., s. 547.

Kuhl, sürme ya da tûtfîya kelimelerinin zikredildiği beyitlerde şairler mutlaka hâk-i reh, hâk-i pây, hâk-i der, ayagun gubârı vs. terkip ve ifadelerle sevgilinin ayağı toprağına işaret ederler ve devamında da âşıkların bu toprağı gözlerine sürme eylediklerini belirtirler¹¹².

Renc-i isyâna devâdır çekeyim kuhl-âsâ
Dîdeme hâk-i reh-i Fâtımatü'z-Zehrâ'yı

(Leylâ H. Tb. 24)

4.15.9. Kûr (Kör)

A'mâ olmak, hiçbir şey görememek yani kör olmaktır.

Dil-i pâkin şereg-i izz ile olsun ma'mûr
Kec bakan düşmen-i bed-hâhını Mevlâ ide kûr

(Leylâ H. Tc. IV. 31)

Kimi keldür kimi kördür kimi sâkıt bularun
Kimlere kıldı musâhib bizi devrân bu gice

(Mihrî H. g. 146.4)

Beyitlerde görme yetisinin kaybedilmesine yönelik bir anlam kastedilmiştir.

4.15.10. Ma'cûn

Ma'cûn hamur kıvamında olan maddeler için kullanılan genel bir tabirdir.

Olmadı ma'cûn-ı lutf ile tabî'at mu'tedil

(Şeref H. Ms. 3.4)

¹¹² Özkan, a.g.e., s. 553.

Şeref Hanım mısırada hamur kıvamında ilaç mânasına gelen macun kelimesini gerçek anlamından ziyâde mecâzi bir mâna ile kullanmıştır.

4.15.11. Merhem

Merhem, deriye veya yaraya sürülerek kullanılan ilaçların genel adıdır. Zaman zaman bu kelime bütün ilaçları ifade edecek biçimde de kullanılmıştır. Zahm, yara, dâğ gibi sözcüklerle tenasüp içerisinde beyitlerde kullanılmıştır.

Zahm-ı iflâsıma olmaz ise lutfun merhem

Dil-i dîvane kalur tâbe-kıyâmet rencûr

(Leylâ H. Tc. IV.38)

Fürkatün zahmıyla Mihrî çokdan lutfun olurdu helâk

Müstedâm ol yine vaslun ana merhem baglar

(Mihrî H. g. 21.6)

Zam itme âh felek diyü bîhûde aklarım

Sînemde nice merhemi yok yâre baglarım

(Şeref H. Tb. II.12)

Şairlerin beyitlerde kullandıkları merhem, gönülde açılan yaraların kapanması için kullanılmış mecâzi mânadadır. Sevgilinin açtığı yâre merhem sürüldüğünde iyi olacaktır. Merhem sevgilidir, sevgilidir. Yaraya merhem sürmek deyimi ile sevgiliye kavuşmak amaçlanmıştır.

Genel mânada o dönemde yaralara merhem sürülerek iyi edildiği de çıkarımlar arasındadır.

4.15.12. Nabza Bakmak

Nabız kelimesi atar damarlarda, özellikle de bilek damarlarında hissedilen kan basıncının tesirini ifade eder. Tabipler, hastaları önce bilek damarlarındaki nabza bakarak muayene etmeye başlarlar, buradan hareketle hastanın mizacını tespitte çalışmışlardır.

Kat-ı ümmîd eyleyüp nabzımdan el çekdi tabîb

Kalmadı dünyâda bu derd-i derûna çâre hayf

(Leylâ H. g. 59.4)

Beyitte tabîblerin nabza bakılarak bir sonuca vardıklarına işaret edilmektedir. Teşhis ve hastalıkların tedavisinde bu yöntemle baş vurulduğuna dikkat çekilmektedir.

Bihûde turma nabz-i dil-i zârı ey tabîb

Evvelki hâle gelmez o bî-çâre bir dahi

(Şeref H. Kt. 80.2)

4.15.13. Nâle (Âh Etme, İnleme)

İNleme, inilti, feryâd anlamına gelen nâle acıyı, ızdırâbı ifade eden bir sözcüktür.

Halk-ı âlem de hemân ‘ayş u safâ itdikçe

Gamla ben nâlemi ney sînemi itdim santûr

(Leylâ H. Tc. IV. 33)

Lisân-ı hâl ile i’lândır kadrin sen ey zâhid

Dögüp sîne kudûm ü nây ider sanma ‘abes nâle

(Şeref H. T. 66.5)

Beyitlerde inleme, ızdırâblı olma hâli dile getirilmiştir.

4.15.14. Remîm (Kemiğin Çürümesi)

Arapça bir sıfat olan bu sözcük, çürümüş kemik anlamına gelir.

İrdi yine subhun nefesinden dem-i Îsâ
Kıldı kamu hoş azm-i remîm olmıŝı ihyâ

(Mihrî H. K. 4.1)

Remîm olma hâli işe ölüm anlatılmaktadır. Hz. İsa'nın nefesi ile ölülere cân vermesi özelliğine atıfta bulunulmuştur.

4.15.15. Sıtma

Sıtma hastalığı için humma, teb kelimeleri de kullanılmaktadır.

Humma ateşli bir hastalıktır.

Beyitlerde sıtma hastalığının sararıp soldurmasına, tütreme tutmasına atıflarda bulunulmuştur.

Gülerde handesi cânâ safâdır
Sirişki renc-i hummâya devâdır

(Leylâ H. L. 3.3)

Teb niçün tutar seni tutsun rakîb-i kâfiri
Sana sıhhatler adûna renc ü zillet yaraşur

(Mihrî H. g. 22.4)

İtsin Allâh ŝifâsın i'tâ
Sıtma rencîde idermiŝ hâlâ

(Ŗeref H. Mes. 4.4)

4.15.16. Şehlâ

Tatlı şaşu bakan göz olarak ifade edilir. İki gözün aynı odakta olmama durumudur. Aynı zamanda elâ göz mânasında da kullanılan anlamı ile beyitlerde kullanılmıştır.

Bitmedi hatun gibi gülistânda benefşe
Çeşmün gibi yâ nergis eyâ gözleri şehlâ

(Mihri H. K. 5.12)

4.15.17. Şerbet

Şerbet, sıvı olarak içilen ilaç, şurup anlamına gelir ve şairlerin şiirlerde en çok zikrettikleri ilaçtır. Tedavi maksadıyla çok farklı bitkilerin şerbetleri yapılmaktaydı. En yaygın olanı sirke ve baldan yapılan şerbetti.

Helâl ü aşk u sıhhat olsun işte bardak âmâde
Diler su iç diler şerbet dilersen kanım iç cânâ

(Şeref H. B. 8)

Beyitte şerbet kelimesi şifa kaynağı mânasında kullanılmıştır.

Bî-vefâdır dehr-i dûna aldanup umma vefâ
Dem-be-dem şerbet yerine sundığı zehr ü belâ

(Leylâ H. T. 53.1)

Leylâ Hanım'ın beyitinde zehirin tezadı tatlı olarak kullanım söz konusudur.

Şerbet-i dâru-yı ihsânın ile eyle devâ
Sen hakîm-i ezelden bula sıhhat yâ Rab

(Şeref H. g. 19.5)

Beyitte şerbet-i dârunun devâ verici özeline atıfta bulunulmuştur.

4.15.18. Tiryâk

Tiryâk, panzehir niteliğinde olan bir grup macunun adıdır ve çoğunlukla yılan ya da akrep sokmadı neticesinde vücuda giren zehiri def etmek maksadıyla kullanılır.

Zehr-i 'isyâna şefâ'atları tiryâk iken

Kıydı ol cism-i latîfe ne 'aceb semdir bu

(Şeref H. K. 14.9)

Beyitte zehrin yok olması bir panzehir ile mümkündür. Panzehir özelliği ile kullanılan bir anlam söz konusudur.

Yâd idüp mâtemini gözlerimizden her ân

Akıdup kanları zahm-ı dile tiryâk idelim

(Leylâ H. Tb. III.16)

4.15.19. Vebâ

Vebâ ya da taun çok tehlikeli olan bulaşıcı bir hastalıktır. Günümüzde geliştirilen yeni ilaçlarla kontrol altına alınmış bulunan bu hastalık, eski zamanlarda binlerce insanın ölmesine sebep olmuştur. Vebâ eskiden insanların korkulu rüyası sayılan bir hastalıkmiş.

Söyledim Leylâ kemâl-i hüzn ile târîhini

Genc iken Seyyâre'ye kıydı bu dem tîr-i vebâ

(Leylâ H. T. 53.5)

Beyitte veba hastalığından ölen şahıs için tarih düşürülmüştür. Böylece vebânın ölümcül bir hastalık olduğu özelliği de vurgulanmıştır.

4.15.20. Verem

Verem, herhangi bir organa ve en çok akciğerlere yerleşen bazı virüslerin neden olduğu ateşli ve bulaşıcı bir hastalıktır.

Çâre-cûy iken tabîb ü mâder ü hîşânı hep

‘Akıbet kurtulmadı derd-i veremden virdi cân

(Şeref H. T. 94.2)

Eskiden genellikle aşk derdi, sevgili verem ederdi.

4.15.21. Yaraya Merhem Sürme

Zahm, yaraya merhem sürme işidir. Dîvan şirinde âşık daima yaralıdır. Bu yara onun her şeyini kaplamış gibidir.

Açdığın zahma dirîg itdin tabîbim merhemin

(Şeref H. Ts. 1.1)

Mısradan yola çıkarak merhemin iyi edici özelliği eskiden bilinen ve uygulanan bir işlemdir.

Yaraya merhem sürülerek iyileştirme sağlanır.

4.15.22. Zahm

Dîvan şiirinde âşık daima yaralıdır. Bu yara onun her şeyini kaplamış gibidir. Dâg, yara söz konusu edilen yara aşığın istediği bir hâldir. O, yaralı olduğu ölçüde sevgilisinden kopmamaktadır. Âşığı yaralayıcı unsurlar, âdetâ sevgilinin ona bağlıdır. Dolayısıyla yaralı olmaktan memnundur.

Kerem-kârâ ne rütbe mücrim olsam da ümîdin bu
Gubâr-ı pâyin ola zahma merhem yâ Resûlallâh

(Leylâ H. g. 103.2)

BEŞİNCİ BÖLÜM
TABIAT

5.1. KOZMİK ÂLEM

5.1.1. Akreb Yıldızı

Gökyüzünün kuzey yarımküresinde görülebilen büyük burçtur.

Böyle ser-keş iken budur agreb

Tâli’i tîre yıldızı ‘akreb

(Şeref H. L. 4.7)

Yıldız kümesinin tamamıyla bir akreb şekline benzediği söylenmektedir. Temmuz ve Ağustos aylarında geceleri saat dokuzda doğru nisfinnehardan geçmesi dolayısıyla, eski âlimler yazın şiddetli sıcakları ve bunun neticesi olarak hastalıklar ile akrep arasında bir münasebet aramak istemişlerdir.

5.1.2. Âsumân, Zemîn (Yeryüzü)

Gökyüzü, semâ anlamlarına gelen âsumân sözcüğü Dîvan Edebiyatı’nda anılan isimlerdendir. İçinde güneş olması dolayısıyla sevgilinin eşiği âsumân sayılır.

Senin meh-rûyına cânâ zemîn ü âsumân âşık

Sana ey dilber-i ra’nâ bütün ehl-i cihân âşık

(Leylâ H. g. 62.1)

Zemîn ile zaman zaman beyitlerde tezat yapılarak kullanılmıştır.

5.1.3. Bârân (Yağmur)

Yağmur, coğrafik bir olgudur.

Kıyâs olsa yanında bir içim su gibidir nîsân
Ki cûd u şefkatin bârânı bahr-i bî kenâr oldı

(Şeref H. K. 22.32)

Eşkimi bârân idüp müjganımı şâh eyledin
Gülsitân içre hemân eşcâr olsun olmasun

(Leylâ H. g. 95.8)

Dîvan şiirinde nisan yağmuru önemlidir. Bahar yağmuru miktar olarak da daha fazladır. Ayrıca gözyaşının yoğun miktarda olması ve damla damla olması münâsebetiyle de yağmura benzetilmektedir.

5.1.4. Burçlar

Burçlar, daha çok doğum ile ilgili ifadelerde kullanılmıştır.

Meh-i burc-ı sa'âdet lem'a-pâş envâr-ı ikbâli
Kemâl-i fazl ile gündün 'ayândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.9)

Burc, oniki yıldızın birleşiminden meydana gelmiştir.

Cevher-i târîhi ehak tâk-ı şipîhr-i kâma tak
Dogdı Alî Efendi bak burc-ı kemâle mâh-âsâ

(Şeref H. T. 32.8)

Kurup işletdi cânâ yelkovan-ı çarh olup kırdı
Görüp zencîrini ol mâh burc' akrebde mi bilmem

(Şeref H. Kt. 51.2)

Akrep burcunun ay üzerindeki etkisi ile ilgili bir kullanım söz konusudur.

5.1.5. Dolunay (Bedr-i Tâm)

Dolunay, ayın iki haftalık süre içinde, hilâl hâinden, eksikliğini güneşten aldığı ışıkla tamamladığı hâlidir.

Aglar Şeref firâk ile gice sabâha dek
Yâ Rab o bedr-i tâm ne ‘âlemedir ‘aceb

(Şeref H. g. 14.5)

Sevgiliye benzetilen dolunay ifadesi görülmektedir.

5.1.6. Heft-İklîm (Yedi İklim), Heft Kişver (Yedi Ülke), Ekâlîm (İklimler), Kişver (İklim, Ülke)

Yedi iklim, yedi bölge demektir. Eski coğrafyaya göre yeryüzünün hayat olan dörtte birlik bölümüdür. Ekvator çizgisinden kuzey kutbuna doğru olan bölümü yedi bölgeye ayrılmıştır. Her birinde iklim denilen bu bölgelerin dışında kalan kısma zulumât denirdi. Yedi iklimi oluşturan bölgeler, İran merkez olmak üzere Arabistan, Afrika, Roma, Türk, Hind ve Çin topraklarıdır.

Heft-kişver de denilen “heft iklim” dilimizde yedi iklim şeklinde kullanılmıştır.

Dem-i ârâm u âsâyîş zamân-ı feth u nusretdir
Bulur şimden girü emn ü emân elbette heft-iklîm

(Şeref H. T. 2.5)

Sâye-i adlinde buldı ehl-i Rûm âsâyîşi
Eyleyüp tedbîri heft-iklîmi mânend-i cinân

(Leylâ H.T.10.2)

Âfitâb-ı âlem-ârâ heft-kişver bî-nazîr
Pâdişâh-ı asr a’lem kâm-rân rif’at-me’âb

(Mihri H. K. 3.19)

Beyitlerde yedi ülke mânası ön plandadır.

Gerçi gezmez yürümez pergâr-veş

Her ekâlîmi bilür tâtâr-veş

(Şeref H. L. 2.9)

O şâh-ı kişver-i hüsnün olursa bana ihsânı

Gelüp dîvane gönlüm yansun ammâ pür çerâg olsun

(Leylâ H. g. 91.3)

5.1.7. Kehkeşân (Samanyolu)

Samanyolu adı da verilen bu yıldız kümesi, yola benzeyen şekli ile kullanılabilir.

N'ola halk-ı cihân sürse yüzini kûy-ı râhına

Bulara farz vâcibdür ki zîrâ kehkeşânîdür

(Mihri H. K. 14.22)

Kehkeşân, hacıaryolu anlamı ile de düşünülmektedir. Beyitte böyle bir mânâ görülmüştür.

5.1.8. Kûşûf (Güneş Tutulması)

Kûşûf, güneş tutulması anlamına gelen bir terimdir. Ay, güneşle dünyanın arasına girdiğinde karanlık olur.

Kevkeb-i 'ömrine sad-hayf u dirîg irdi kûşûf

Bedr olur iken cemâli 'âleme mânend-i mâh

(Şeref H. T. 114.2)

Küsûf, siyahlık meydana getiren bir olaydır. Dolunay sevgilinin (ayın ondördü gibi olan) yüzüdür. Güneşin karanlığı ile benzerlik kurulmuştur.

5.1.9. Mâh (Ay)

Birinci felekte ay yer almaktadır. Meh, mâh gibi isimlerle anılmaktadır.

Leylâ çıkarsam ol meh ile mâh-tâba ger
Tâ subh olunca âlem-i âb itmek isterim

(Leylâ H. g. 78.5)

Ay verdiği ışık ve gece ışık yayması özelliği ile Dîvan şiirinde sıkça kullanılmıştır. Mâh-tâb, ayın gece verdiği ışıktır.

Eser-i aşkın ile şems ü kamer
Hep semâ'ın gibi devrân eyler

(Leylâ H. Mr. 1.8)

Ayın hareketli olması, semâ' ibâdeti ile bağdaştırılmıştır.

Aceb mi yer yüzi dâ'im bezense cûdı hânından
Felekdür sofrası her dem kamer şems ile nânıdur

(Mihri H. K. 14.16)

Dolunay ile ekmek arasındaki ilgi yuvarlak şekil, kıymet ve renk benzerliğine dayanır. Gökyüzü sofrası olarak düşünülmektedir.

5.1.10. Müşterî (Mars)

Altıncı felekte bir gezegendir. Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanların terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu oldukları söylenmektedir.

Şîr-veş bindükçe devlet atına ol Müşterî
Çarh çeker her dem inânını felek tutar rikâb

(Mihri H. K. 3.10)

5.1.11. Rüzgâr (Sabâ, Nesîm, Sarsar)

Dîvanlarda rüzgâr adları çokça kullanılmıştır. Bâd-ı sabâ, rîh-i şimâl adlarıyla da kullanılmıştır.

Ey bâd-ı sabâ gözleri mahmûra gidersen
Bu matla'ı yâd eyle o dildârı uyandır

(Leylâ H. Tb. IV.35)

Bâd-ı sabâ, üç dîvanda da en çok kullanılan rüzgârdır. Çünkü sevgiliye yakın olan ve ondan haber getiren özelliği ön plandadır.

Ruhlarında zülfini depretdügince bâb-ı subh
Cân u dil ihrâkına tâ irişür rîh-i şimâl

(Mihri H. K. 11.12)

Rîh-i şimâl, soğuk ve kar getiren bir rüzgârdır.

Vücûd-ı kâfirân berg-i hazân-veş ditresin her kez
Gelürken üstüne çün bâd-ı sarsar 'asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.14)

Bâd-ı sarsar, gürültülü soğuk rüzgâr, kasırga mânasıyla güç kuvveti ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Gül-i merâmım açılmaz ümîd bâğında
Nesîm-i merhamet ü lutfun olmaz ise vezân

(Şeref H. K. 21.29)

Nesîm, ılık esen bir rüzgârdır. Bu rüzgâr iyi sıfatlarla zaman zaman özdeşleştirilmiştir.

5.1.12. Seb'a-i Seyyâre

Yedi gezegen demektir. Eskiden yıldızların dünyaya ve dünyadakiler üzerine tesîr ettiğine inanılırdı. Âlemin merkezi kabul edilen dünyanın etrafında sırasıyla Kamer, Utarid, Merih, Şems, Zühre, Müşterî ve Zühal vardır.

Sâbit ü seyyâreden didüm Şeref târîhini
Bedr-i Enver gibi doğdı Fâtıma Sultân bu gün
(Şeref H. T. 17.2)

Yıldızlara bakılarak zaman tâyin etmek eskilerde başvurulan davranışlardandı.

5.1.13. Sehâb, Ebr (Bulut)

Bulut, gökyüzünde var olan coğrafi bir olgudur.

Matla'ından âleme arz ideli hurşîd tâb
Kalmadı kat'a cihân rûyında zulmetden sehâb
(Mihri H. K. 3.1)

Pâk eyledi ferrâş-ı sabâ-rûy-ı cihânı
Getürdi bahâr ebr gözinden ana çün mâ
(Mihri H. K. 5.5)

Gökyüzündeki diğer unsurlarla birlikte kullanılmıştır. Güneşin, sabâ rüzgârının varlığı sehâb ve ebri görünür kılmıştır.

5.1.14. Süreyya (Pervîn)

Süreyyâ, altı-yedi yıldızdan meydana gelen bir yıldız kümesidir. Kümeyi meydana getiren yıldızlar iki sıra meydana getirirler ve aya yakın bir yerde bulunurlar.

Süreyyâdan serâyâ dek ne var
Anun emri ile oldı âşikâr

(Mihri H. M. 1.4)

Sanma Pervîn felekde şerer-i âhımdır
Hâle-i mâh degildir siper-i âhımdır

(Şeref H. g. 45.1)

Birden fazla yıldızın bir araya gelmesi ile oluşan Süreyya'nın yıldız kümesi olduğu belirtilmiştir.

5.1.15. Şems, Hurşid, Mihr (Güneş)

Güneş, dördüncü felekde yer alır ve "sultân" olarak vasıflandırılır. Isı ve ışık kaynağı oluşu, hareketli olması, ay ile yakından ilgisi, insanlar ve bitkiler için taşıdığı önem ona duyulan ilginin sebepleri arasındadır.

Öyle şâhdır kim felekde hâliyâ yanmaktadır
Pertev-i ikbâline reşk eylemekde âfitâb

(Leylâ H. K. 2.5)

Şems ü Mevlâna degil mi 'âlemin mihr u'mehi

(Leylâ H. Mh. 1)

Mâh tâbân-ı hilâfet ide Mevlâ zâtını

Rûz u şeb devr eyledikçe mâh u sâl-i neyyirân

(Leylâ H. K. 3.16)

Âfıtâb, güneş için kullanıldığı gibi güzel yüz mânasına da gelmektedir. Güneş ve ay tek oluşları ve önemli özelliklere sahip olmaları ile çeşitli benzetmeler de konu olmuşlardır. Sâl-i neyyirân tamlaması güneşle ay için kullanılmıştır.

Pinhân iderim aşkını ol şâh-ı cihânın
Gûyâ güneşin şu'lesi âyînede mahfuz

(Leylâ H. g. 53.4)

Çünkü mevcud oldı Âdem hâdken
Mîhrî mihr umman inen eflâkden

(Mîhrî H. Tz. 1)

Mîhrî Hâtun beyitte kelimeyi güneş ve sevgi anlamını da düşündürebilecek şekilde kullanmıştır diyebiliriz.

5.1.16. Şu'â (Işık Demeti)

Şu'â, ışın, Güneş'ten veya başka bir ışık kaynağından uzanan tel tel ışık demeti olarak isimlendirilebilir.

Kadd-i bülend-i işvene Tûbâ'yı hem-ser-it
Mîhr ü mehi şu'â'-ı cebîninle pür-fer it

(Şeref H. Th. 9.1)

5.1.17. Utarid

İkinci felekte yer alan gezegendir.

Ezelden irtifâ'-i kadri olmuş cümleden bâlâ
Yazar evsâfını kilik-i 'Utârid iştibâh itmem

(Şeref H. T. 34.2)

Kâtip olarak düşünölen Utarid, beyitte bu düşünceyle kullanılmıştır.

5.1.18. Yıldız, Seyyâre (Gezegen, Yıldız)

Gökyüzü cisimlerine verilen addır. Parlak olmaları, ulaşılammaları özellikleri dîvanlarda kullanılan en belirgin özelliklerdendir.

Kevkeb (yıldız), ahterân (yıldızlar), necm (yıldız), şihâb (parlak yıldız), ahter isimleri dîvanlarda kullanılmıştır.

Şeb-i yeldâ-yı felâket uzadı togmaz mı
Kevkeb-i tâli'ime mihr-i sa'âdet yâ Rab

(Şeref H. g. 11.2)

Felekde 'âli-rütbe hazret-i Osmân Efendi'nin
Ziyâ-pâş eylesin Allâh necm-i tâli'in her dem

(Şeref H. T. 34.1)

Baht ile ilgili olarak yıldız, kevkeb, necm kelimeleri kullanılarak yıldızların uğur ve talihle olan ilişkilerine atıfta bulunulmuştur.

Ol mehi kılmış ihâta göz açup seyyâreler

(Mihri H. Mr. 6.3)

Seyyâre, hareketli olması özelliğiyle yıldız yerine kullanılmıştır.

5.1.19. Zuhâl (Keyvân)

Satrün, Keyvân adlarıyla da anılan Zuhâl, yedinci felekte ve gezegenlerin en üstünde bulunur.

Hikmetünle oldu çarh u âsumân
Kurdetünle oldı Keyvân pâs-bân

(Mihrî H. Tz. 27)

Zühalçün pâs-bân oldı irişmez pây-ı kadrüne
Egerçi nüh-felek her demde anun nerdübânıdur

(Mihrî H. K. 14.8)

Gezegenerin en üstünde olması özelliği, onu gece bekçisi (pâs-bân) olarak vasıflandırmıştır.

5.1.20. Zühre (Venüs)

Zühre, yer kürenden daha küçük ve güneşe yakın bir gezegendir.

Tulû' itdi meh-i nev gibi bir mahdûm-ı zî-şânı
Semâ'a başlasın Zühre semâda gelmez ihmâle

(Şeref H. T. 66.13)

Seyr eyledikte her yeri olmaz mı Zühre müşerî
Görmüş degil ins ü perî hiç böyle bir cem'iyeti

(Leylâ H. T. 5.6)

Kaşuna benzemek için senün ey Zühre-cebîn
Kendüzin tutdı hilâl itdi kamer döne döne

(Mihrî H. g. 141.4)

Zühre, bir meclis atmosferi içinde düşünülür. Küçük oluşu aynı zamanda güzeli tarifte yardımcı olması diğer bir özelliğidir. Ayrıca dönüşü, semâ' ibâdeti ile özdeşleştirilmiştir.

5.2. ZAMAN KAVRAMI, SÂL (YIL), MÂH (AY)

Geçen zamanı, yaşanan vakti dile getirmek maksatlı sâl, mâh sözcükleri kullanılmıştır.

Yâ Rab dilerim o zâtın itsin
Zevk ile güzâr mâh u sâli

(Şeref H. K. 23.40)

5.2.1. Akşam (Şâm, Mesâ) Vakti

Güneşin batışıyla başlayıp, doğuşuna kadar süren gece vaktidir.

Mu'tâdım olup subh u mesâ fisk ü kabâhat

(Leylâ H. Mr. 2)

İsyân ile âfâka çıkup şâm u seher âh
Rahm eylemedi hâlimize yâr u ne hem-râh

(Leylâ H. Mr. 2.4)

Sabah-akşam sözcükleri birbirinin tezadı olmakla birlikte genelde zaman ifade edilerek beraber kullanılmıştır.

5.2.2. Hâver (Doğu)

Hâver Farsça bir isim olup doğu yönü, gün doğusu mânasında kullanılmaktadır.

Başuna togdı gam-ı zulmetde devlet hâveri

(Mihri H. Mr. 9.2)

5.2.3. Leyl ü Nehâr

Gece-gündüz kelimelerinin karşılığı olmakla beraber, güneşin doğup batışına kadar olan aydınlık olarak da bilinmektedir.

Kerbelâ'da olan ahvâli anup leyl ü nehâr
Demidir iki gözümde dökeyim yaş ile kan

(Şeref H. K. 18.18)

Şeref Hanım beyitte gece-gündüz mânası ile bu kelimeleri kullanmıştır.

5.2.4. Sabah (Seher) Vakti

Sabah vakti, gecenin sona erdiği, aydınlığın olduğu zamandır. Beyitlerde genellikle kabul gören bir zaman dilimi olarak kullanılmıştır.

Kıymetim bildiririm ben sana bir gün elbet
Hâlîme vâkıf ider âh-ı seher-gâh seni

(Leylâ H. g. 120.2)

Hâlîmi arz ideyim ölmez isem yâre sabâh
Bulsun Allâh için olsun buna bir çâre sabâh

(Leylâ H. g. 20.1)

Sabah, akşamın son bulduğu, aydınlığın olduğu zaman dilimidir. Sevgilinin gelişi de aydınlığı gerçekleştirir, sabah bu bağlamda olması beklenen bir vakittir.

5.2.5. Şeb-i Yelda

Yılın en uzun gecesidir. 22 Aralık tarihinde en uzun gece yaşanır.

Şeb-i yeldâ gicesi Mihrî'ye gör nitdi felek
Görmez idi getürüp eyledi mihmân bu gice

(Mihrî H. g. 146.5)

5.3. MEVSİMLER

5.3.1. Hazân Mevsimi (Sonbahar)

Sonbahar, bahar ile tezat teşkil eden bir mevsimdir. Bahar mevsimindeki canlılık, insana huzur ve mutluluk veren güzellikler yerini sararmış yapraklara, serin havaya ve hüzne bırakır.

Dikmişdi bâg-bân-ı ezel âb-ı feyz ile
Solmaz güli bahâr u hazân Kâdirîler'in

(Şeref H. K. 8.10)

Hazân mevsiminde doğa ölür derecede farklılık arzeder. Buna rağmen Kâdirîlik Mezhebi'nin ışığı varlığı, hazân mevsimine inat solmamaktadır.

5.3.2. Nev-bahâr (Bahar Mevsimi)

Bahar mevsimi, Nevrûz adı da verilen 21 Mart tarihinde, güneşin Hamel burcuna gelmesiyle başlar. Bu tarihte gece ile gündüz, zaman bakımından birbirine eşittir.

Essin bahâr-ı câhına hep bâd-ı ikbâl ü zafer
Gül gibi olsun gonca-i ümmîdi her dâ'im güşâd

(Şeref H. T. 44.2)

Nev-bahâr oldı diyü zevk o dildâr itmez
Rahm idüp âşıkına seyr-i çemen-zâr itmez

(Leylâ H. g. 43.1)

Bahar sıkıntı ve zorluklarla dolu bir mevsim olan kışın arkasından gelmesi sebebiyle insanlarda değişik duygulara ve davranışlara sebep olur. Burada baharla beraber tabiatta meydana gelen değişikliklerin rolü büyüktür. Seyir yerlerinin yeşermesi, insanların kırlara çıkması bahar ayı ile birebir ilişkilendirilir.

5.3.3. Sayf (Yaz Mevsimi)

Yaz mevsimi, yenibahardan sonra gelen mevsimdir. Yaz mevsiminin sıcak olma özelliği ön plandadır.

Geçürdiler günümüz her dem âh ile kış u yaz

(Mihri H. Mr. 2)

Leblerin şevkiyle fark itmeme nedir sayf u şitâ

Bir kızıl dîvâneyim zevk-i bahâr olmaz bana

(Leylâ H. g. 6.2)

Şeh-i güzîn ile zât-ı kerîmini dinlerim

Hezâr sayf u şitâya yetiştire Yezdân

(Şeref H. K. 21.31)

Beyitlerde yaz mevsiminin özellikleriyle değil, ancak zaman mânasında kullanıldığı görülmektedir.

5.3.4. Şitâ, Zemherîr (Kış Mevsimi), Kartopu, Buz

Bahar mevsiminden sonra dîvanlarda en çok kullanılan kış mevsimidir. Soğuk olması özelliğine değinilerek, yaz-kış karşıtlığı da kullanılan ifadeler arasındadır.

Kış gününde gâh gâh esdükçe bâd-ı zemherîr

Hâne-i halvet-gehümde germ nârumdur nemed

(Mihri H. g. 16.4)

Kış mevsiminin acı soğuşu için zemherî, zemistân kelimeleri kullanılmıştır.

Bülbül yerine dinleyelim nagme-i nâyı
Hem-şekl-i bahâr eyleyelim vakt-i şitâyı

(Şeref H. Ş. 11.1)

Kış mevsiminin zorlukları ve kısıtlı bir hayat sürdürme özelliği, bahâr mevsiminin güzellikleriyle kıyaslanacak derecede ifade edilmiştir.

Ünsiyyetimiz germ olıcak vakt-i şitâda
Ol şûh-ı cefâ-pîşeye istekle sokuldum

(Leylâ H. g. 82.4)

Kış mevsimi zaman olarak ifade edilmiş, aynı zamanda mevsimin soğuk olma özelliği de vurgulanmıştır.

Sâkînin eli ayagı kartopına dönsün
Teşrîfîni agyâr işidüp buz gibi tonsun

(Şeref H. Ş. 11.2)

5.4. ANÂSIR-I ERBAA (DÖRT UNSUR, SU, TOPRAK, HAVA, ATEŞ)

5.4.1. Deniz (Ummân, Kulzüm, Dâmân, Deryâ, Bahr), Emvâc (Dalgalar)

Su, anâsır-ı erbaa adı verilen dört önemli kavramdan biridir. Canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları en önemli unsurlardan biridir. Deniz, durgun gibi görünen büyük su kütesidir.

Sirişkim söndürür mi âteş-i aşkım benim câna
Dil-i pür sûzımı teskîn ider mi hiç yedi deryâ

(Leylâ H. g. 2.1)

Deryâ, geniş bir yer kaplaması özelliği ile beyitte kullanılmıştır.

Gussa deryâsı taşup yine başımdan aşdı
Aglayım katreleri eşkimin ‘ummân olsun

(Şeref H. K. 16.4)

‘Ummân büyük su birikintisi özelliği ile denizle ilgili en çok kullanılan isimdir.

Kûh-ı gühenim mahv olur ‘afvın ile ferdâ
Emvâc-ı himem kulzüm-i şefkatsin efendim

(Şeref H. K. 4.16)

Denizin sonsuz uçsuz bucaksız olma özelliği şefkat sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir. Büyük olan suda dalgalar eksik olmaz.

Kıyâs olsa yanında bir içim su gibidir nîsân
Ki cûd u şefkatin bârânı bahr-i bî-kenâr oldı

(Şeref H. K. 22.32)

Himmeti deryâsı içre br gemidür bu cihân
Lufinun bahrinde anun oldı ummân bir habâb

(Mihri H. K. 3.14)

Derya, bahr, ummân kelimeleri mecâzî mâna ile uçsuz bucaksız, engin olma durumuna karşılık kullanılmıştır.

5.4.2. Duhân (Tütün, Duman)

Dîvan şiirinde daha çok duman anlamıyla kullanılan bir sözcüktür. Zaman zaman tütün anlamında, keyif verici özelliğiyle de kullanıldığı görülmüştür.

O rütbe sûret ü şeklimden eyledim ikrâh
Duhân-ı âhıma âyîne-i nikâb iderim

(Şeref H. g. 133.3)

5.4.3. Gubâr

Toz mânasında olan bu sözcük, dîvan şiirinde sevgilinin ayva tüylerini temsil etmektedir. Ayva tüyleri bazen hatt diye anılır.

Bildi hadinde yazdı hatın kıl kalemlle yâr
Mergûb olur kenâra yazılsa gubâr hat

(Mihri H. g. 69.5)

Gubâr, aynı zamanda bir hat (yazı) karakteridir. Küçük yazılan yazılar gubâr olarak isimlenir. Ayva tüylerinin, küçük olarak yazılan yazıya benzetilmesi bu sebeptendir.

5.4.4. Hâkister (Kül, Ateş Külü), Hâkisteri

Kül mânasıyla Dîvan Edebiyatı'nda kullanılmaktadır.

Bir âteşin kıssa beyân idecek kalem
Hâkister itmege dil-i ehl-i sadâkati

(Şeref H. K. 17.6)

Hâkister, beyitte mecâzî bir ateşten ve ateşin külünden bahsedilerek kullanılmıştır.

Senden olaydı eyler idi hânümânımın
Hâkisterî bir âhim ile göklere şitâb

(Şeref H. Tb. III.15)

Şeref Hanım, hâkisterî sözcüğünü “kül gibi” anlamı ile zikretmiştir.

5.4.5. Şerâr, Şerâre (Kıvılcım)

Şerâr kelimesine Şeref Hanım Dîvanı’nda rastlamaktayız.

Birine zehr olup su biri gitti teşne-leb ‘adne

Harâretle tutuşdum nâr-ı gayret pür-şerâr olsun

(Şeref H. K. 13.12)

Çıkar şerâre-i âhım sipihre ey yüzi mâh

(Şeref H. Ts. 10.4)

Ahının kıvılcımı tamlamasıyla, sözcüğü sanatlı bir şekilde kullanmıştır.

5.4.6. Toprak (Hâk), Mişk (Aşı Denilen Kızıl Toprak), Gil (Su ile Islatılmış Toprak)

Toprak, üzerinde yaşamın devam ettiği, yeryüzünü kaplayan maddedir.

Koydum ben elüm ile benüm boşuma hâki

Bagruma basayan taşı nâ-çâr giderse

(Mihri H. g. 172.4)

Toprağın ayaklar altında olma özelliği dile getirilerek çaresizlik verilmiştir.

Kâ’be kûyında habîbimün tavâf idenlerün

Ayağı altında toprak kum olaydum kâşki

(Mihri H. g. 191.5)

Kâ’be toprağının kutsallığı beyitte zikredilmiştir.

Saçından oldu mu'attar demâg-ı rûy-ı cihân
Abîr-i mişk ile bu anber ise ancak ola

(Mihri H. g. 2.3)

Mişk, toprağının kızıl rengi saçın rengi ile tasavvur edilmiştir.

Muharrem tıyneti âb u gil-i ilm ü fâziletten
Salâh u iffet ü perhîz ile zâtı mürebbâdır

(Leylâ H. T. 11.4)

5.5. HAYVANLAR

5.5.1. Âhû

Âhû, beyitte sevgili, yüz, göz için benzetme yapılmak suretiyle kullanılmıştır. Özellikle seri koşması ve gözleri konu edilir.

İctinâb itmez de neyler böyle ol âhû-beçe
Redd ider mi olsa ey dil 'âşık-ı nâ-çâr bir

(Şeref H. g. 47.4)

Beyitte ceylân yavrusunun daha sevimli ve güzel olması özelliği sevgili için düşünülmüştür.

5.5.2. Ankâ (Sîmurg)

Ankâ veya Sîmurg, Kaf Dağı'nda yaşadığı için ankâ-yı Kaf, sîmurg-ı Kaf şeklinde de anılmaktadır.

Diyüp geçme Yazıcı-zâdeler kâf-ı kerâmetde
Muhammed murg-ı 'ankâdır hümâdır Ahmed-i Bî-cân

(Şeref H. K. 10.6)

Sâye-i Monlâ'da itmez şâha 'arz-ı ihtiyâc
Ol kadar 'ankâ-tabî'atdır gürûh-ı Mevlevî

(Şeref H. K. 7.12)

Ol hümânın görelî sî-murg âlî-himmetin
Devleti hânında geldi oldu ol dem bir zübâb

(Mihrî H. K. 3.13)

Anka beyitlerde de görüldüğü üzere genellikle tasavvufî ifadeler için de kullanılır.

5.5.3. Bülbül (Andelîb, Hezâr)

Kuşlar içinde en çok söz konusu edileni bülbüldür. Klasik edebiyatın değişmez iki motifi olan bülbül-gül ikilisi, klişe halinde âşık ve sevgiliyi sembolize etmektedir. Bülbül, ağlayan, inleyen âh ü feryat ile gözyaşı döken bir âşık görünümündedir. Gül ise nazlı, vefâsız, zâlim bir sevgilidir¹¹³.

Dilberi gördükçe bülbül gibi feryâd eylerim
Mezheb-i 'aşkda hele Mecnûn'ı irşâd eylerim

(Leylâ H. Mh. 4.3)

Figânı 'andelîb-i dil-şikestin hâr içündür hep
Degil bîhûde âh-ı âşıkân agyâr içündür hep

(Şeref H. g. 12.1)

Açıldı gonca vü gül oldu zîver-i 'âlem
Çemende bülbül-i şûrîde eylemez mi figân

(Şeref H. K. 21.2)

¹¹³ Cemâl Kurnaz, (1987), *Hayâlî Beg Divânı Tahlîli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: s. 502.

Bülbülün gül yüzünden figân edişine atıfta bulunulmuştur. Bülbül sevgili için feryâd, figân etmektedir. Sevgilinin verdiği acıdan dolayı sesinin güzelliği ile de bilinen bülbül beyitlerde kullanılmıştır.

Leylâ Hanım Dîvanı'nda K.4.8, Mh.3.1'de; Şeref Hanım Dîvanı'nda K.22.18, K.22.38, Ş.42.1, Th.5.4'te bülbül, hezâr, andelîb kelimeleri kullanılmıştır.

5.5.4. Esb, Semend, Rahşân

At, Dîvan şiirinde bazen ağır ve ritimli yürüyüşü ile bazen de çevik olması özellikleri ile kullanılmıştır.

Pâ-mâl-i esb-i nâz ider ol seng-dil yine
Feryâd-ı 'âşıkân amân el-amân iken

(Şeref H. g. 146.2)

Yâ Rab ol pâdişeh-i meh-tal'at
Haşre dek mihr-veş olsun rahşân

(Leylâ H. T. 21.8)

Ser-menzil-i ümîde şitâb eyle irmege
Meydân-ı ârzûda semend istemez misin

(Şeref H. g. 151.2)

Beyitte atın çevik olması özelliği işlenmiştir.

5.5.5. Ejder

Ejderha, büyük yılanıdır. Bir inanışa göre yılan kendi eceliyle ölmez, mutlaka başka birisi tarafından öldürülmüş. Yüz yıl yaşayan yilandan ejderha olurmuş. Ejder diye bilinen bu hayvanın zamanla başı çoğalır ve ayakları çıkarmış.

İlâhî zât-ı vâlâ-yı Muhammed hürmetine hep
Görünsün İsevî'ye 'ayn-ı ejder 'asker-i islâm

(Şeref H. K. 20.10)

Beyitte canavar mânasına gelecek şekilde bir kullanım söz konusudur.

Başî yüz pâyi sekizdir kıl hisâb
Lîk ejder sanup itme ictinâb

(Şeref H. L. 2.11)

Beyitte ejderhanın çok ayaklı ve çok başlı olma özelliğine atıfta bulunulmuştur.

5.5.6. Har

Şeref Hanım Dîvanı'nda eşek (har) güçlü olması özelliği ile kullanılmıştır.

Zâde-i Şîr-i Hudâ'ya hiç olur mı bu hücûm
Güleşür mi bir alay kelb ü har ile arslan

(Şeref H. K. 18.20)

Kendisi ile güç ve zarar vericilik olarak eşdeğer özellik göstermeyen hayvanlarla aynı kefedeki değerlendirilmemesi gerektiğine değinilmiştir.

5.5.7. Hayvân, Çâr-pâ (Dört Ayaklı)

Şeref Hanım Dîvanı'nda kullanılmış kelimelerdir.

Geldi çâr-pâ söyledi târîhini Tâtâr-ı gam
Kalmadı Bâkî Efendi de ne çâre gitdi hayf

(Şeref H. T. 99.2)

Olmasan böyle ider miydin a kem-mâye denî
Şekl-i insânda bir ahmak u ebleh hayvân

(Şeref H. K. 18.30)

Şairin, insan-hayvan vasıflarıyla bir karşılaştırma ve imâ yaptığı söylenebilir.

5.5.8. Hümâ

Hümâ, efsanevî bir kuştur. Devlet ve saadet kuşu olduğuna inanılır. Gölgesi kimin üstüne düşerse, o devlete ve saadete erecektir. Onun kemik yiyerek beslendiği de belirtilir. Yükseklerde uçması, yere inmemesi özellikleriyle de kullanılır.

Gördüm ol kasr-ı mu'allak kim yapılmış lâ-nazîr
Gökyüzünde sandum uçardı hümâ pervâz ile

(Mihri H. g. 150.5)

Yükseklerde uçması özelliği ile kullanılmıştır.

Kanadı altına gir sâyesinde olasın sâlim
Hümâ-yı lâne-i nahl-i cinândır Yazıcı-zâde

(Şeref H. K. 9.14)

Hümâ kuşunun gölgesi kimin üstüne düşerse saadete ereceğini ifade eder biçimde beyitte kullanılmıştır.

5.5.9. Kaz

Kazın hızlı yürüyüşünden dolayı daha semiz ve genç olabileceği düşüncesiyle beyitte kullanımı söz konusudur.

Bir gün erbâbı yine fehm eyler erbâb-ı dili
 Toy görüp düşmen beni sandıysa kaz âlem bu yâ

(Leylâ H. g. 5.6)

5.5.10. Kelb (Seg)

Dîvanlarda daha çok rakip için benzetilen unsur olarak kullanılan köpek, sahibine bağlılığı ile de kullanılabilir. Âşığın sevgiliye ulaşmasına engel olan rakip ile köpek arasında ilgi kurulur.

Zülfünün çengâline urma rakîbi hışm idüp
 Hey bu bir kelb-i la'îndür tak bunun boynına ip

(Mihri H. g. 7.4)

Rakip yine köpek olarak gösterilmiş, o dönemde de boyunlarına ip takılarak zaptedildiklerini beyitten anlamaktayız.

Segler ile dergeh-i Monlâ Celâlû'd-dîn'de
 Mübtelâ-yı nâle vü efgân kim gönlümdür ol

(Leylâ H. g. 68.6)

Beyitte eskiden dergâhların kapısını köpekler beklerdi. Bu geleneğe atıfta bulunulmuştur.

5.5.11. Kumru (Kumrî)

Muhabbete sembol olmuş bir kuş olarak tanınan kumrunun boynundaki halka şeklindeki tüylerin bir gerdanlık olduğu düşünülür.

Ben kumrı gibi dost dirüm subh olunca âh
 Ol hoş rakîb ile sarılup câna cân yatur

(Mihri H. g. 47.4)

Beyitte “kumru gibi koklaşmak” deyimine de istinâden bir kullanım söz konusudur.

5.5.12. Murgân, Tuyûr, Murg-zâr (Kuş Bahçesi)

Umûmî olarak kuş mânasında kullanılmıştır. Beyitlerde mûrg, tuyûr adıyla anılan kuşlar, özel adlarla anılanların dışında en çok âşık, can, gönül ile beraber söz konusu edilir. Kurulan münâsebetlerde en önemli unsurlar uçma ve ötme özellikleridir.

Îd idüp hâsıl iderdim sînede şevk-i sūrûr

Vâdi-i gamda refikimdir benim vahş u tuyûr

(Leylâ H. Mh. 4.2)

Kuşların konuşması özelliği ve âşığa eşlik, arkadaş olma vasfı ile kullanılmıştır.

Geldün itdün dîn ile dünyâyı nûr

Bildi haksın ins ü cin vahş u tuyûr

(Mihri H. Tz. 84)

Beyitte insan dışındaki tüm canlılarında tasavvufî bir bakış açısı ile yaklaşımları öne çıkmıştır.

Pür-zînet itdi rûy-ı cihânı zamân yine

Eyler safâ vü ayş ile her murg-zâr îd

(Mihri H. K. 15.3)

5.5.13. Mûr, Semender

Karınca, beyitlerde Süleymân Peygamber’in kıssası ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Eyledim dil-hâhımı ‘arz-ı huzûr
Yâdîma geldi Süleymân ile mûr

(Şeref H. Mes. 2.7)

Ol nedir kim yılda üç beş beldede eyler zuhûr
Lîk anın a’ dâsı olmuşdur cihânda mâr u mûr

(Leylâ H. L. 5.1)

Yandım tutuşdum nâr-ı mahabbetle her şeb âh
Murg-ı dilim de oldı müşâbih semendere

(Leylâ H. g. 101.5)

Leylâ Hanım, beyitte semender (kurbağagillerden kuyruklu takımından bir hayvan) ismini benzetme oluşturacak şekilde kullanmıştır.

5.5.14. Mûsîkâr (Kaknus Kuşu)

Gayet büyük ve efsanevî bir kuştur. Rüzgâr estikçe, çok delikli gagalarından çeşit çeşit sesler çıkardığı bilinmektedir. Çeşitli renk ve şekillerle süslüdür. Gagasındaki üçyüzaltmış delik nedeniyle çıkardığı sesleri ile etrafında toplanan kuşları yiyerek geçinmekte olduğu ifade edilmektedir. Bir sene yaşadktan sonra çalı-çırpı toplayıp üzerine çıkarak ötmeye başlayıp, ötüşünün kendisini coşturmasıyla kanatlarını çırpımaya başlayarak, kanatlarının çıkardığı kıvılcımlardan otlar tutuşur ve birlikte parlak bir alevle yanar. Geriye kalan küllerinden bir yumurta ortaya çıkarak yavru doğurduğu söylenmektedir. Eski musîkî bilginleri bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenerek musîkî ilmini icat etmişlerdir. Bu nedenle mûsîkâr adıyla da anılmaktadır¹¹⁴.

Beni seyr itmeyen ahbâb mûsîkârı görsünler

(Leylâ H. Th. 3.4)

¹¹⁴ Pala, a.g.e., s. 296.

Leyla Hanım, şair Bâkî'nin “görsünler” redifli gazeline tahmis yazmıştır. Bâkî, gazeline mûsîkâr adlı efsânevi kuşu çektiği acılar ve yanmasından ötürü âşığa benzetmektedir.

5.5.15. Nahl

Nahl, bal arısı demektir. Şeref Hanım Dîvanı'nda bir beyitte kullanılmıştır.

Kanadı altına gir sâyesinde olasın sâlim
Hümâ-yı lâne-i nahl-i cinândır Yazıcı-zâde
(Şeref H. K. 9.14)

Beyitte arının yaptığı bal, balın tatlı olması özelliği ile devlet himâyesinde olmanın da tatlı bir durum olma özelliğine değinilmiştir.

5.5.16. Pervâne

Pervâne, kelebek demektir. Daima mum, ateş, yanmak kavramlarıyla birlikte ele alınır. Bülbül ile gül nasıl birlikte anılıyor ise pervâne de ateş ile birlikte kullanılır. Pervânenin işi odlara yanmaktır. Yanmak-yakılmak sözü de bu münâsebetle zikredilir.

Nedendir itmez oldı âteşim te'sir cânâna
Yanup yakulduğum gördükçe hayrân oldı pervâne
(Leylâ H. K. 4.11)

Yukarıda da belirtildiği gibi âşık yanar, yakılır, onu yakan aşktır, pervânenin aşkıdır.

5.5.17. Su'bân (Mâr)

Yılan, Dîvan şiirine bazen şekli bazen de öldürücü olması özellikleriyle konu olmuştur.

Almaga âsân idi cennet cemâli mîvesin
Ruhlarında olmasa su'bân saçı bâg-bân ana
(Mihri H. K. 4.9)

Sevgilinin saçları genelde parlak ve kıvrım kıvrım olması münâsebetiyle yılan benzetilir.

Zehr ile tolu-mâr-ı ham-ender-ham imiş bu
(Şeref H. Th. 8.4)

Yılanın zehirli olma özelliği beyitte kullanılmıştır.

5.5.18. Şâh-bâz

Şahin, bâz gibi isimler ile de beyitlerde kullanılmıştır. Şâh-bâz yırtıcı bir kuştur. Av avlamadaki mahareti dolayısıyla evcilleştirilip, terbiye edilmektedir. Ava giderken kolda taşınır. Genellikle şâh-bâzın başka kuşları avlaması özelliği ile kullanılır.

Oldı 'Abdül-Kâdir-i Gîlânî nâm u şöretin
Dâ'imâ pervâz iderken şâh-bâz-ı himmetin
(Şeref H. Ms. 7.2)

5.5.19. Şîr

Arslan demektir. Arslan dağda veya ormanlıkta bulunur. Pencesi kuvvetli, yırtıcı bir hayvandır. Şîr-i jiyân yaralı arslandır.

Şîr-i jiyân u vahş u tuyur itse ser-fürû

(Şeref H. Ms. 9.4)

Şîr-pençeyle ecel ol nâzenîni yıkdı âh

Hem-ser-i Şîr-i Hudâ ferdâ disin gel yanıma

(Şeref H. T. 85.2)

Âşık, arslan olarak nitelendirilmiştir. Şîr-pençe, aslanın pençesi beyitte tasavvufî mâna ile kullanılmıştır.

5.5.20. Şütûr (Deve)

Dîvanlara deve, boyunlarına çan takılması ve birçok devenin bir araya gelerek deve kervanı oluşturmaları özellikleri ile konu olmuştur.

Şeref bir yere iki ehl-i dil gelse hiç olmazsa

Sadâ-yı çan çan-ı üstürle olsun bî-huzûr eyler

(Şeref H. Kt. 108.2)

Felek ‘uşşâkı dil-gîr itmede sanma kusûr eyler

Katâr ile cefâ vü mihmet elbette zuhûr eyler

(Şeref H. Kt. 108.1)

Vâd-i gamda refik olmuş idim Mecnûn’a

Pây-mâl olmada âhir şütür-i gerdûna

(Leylâ H. Th. 11.4)

Beyitte Mecnûn’un çöle düşmesine atıfta bulunulmuştur. Çölde develer de vardır. Mecnûn’a bu aşamada develerin arkadaş olduğuna işaret edilmiştir.

5.5.21. Tâvûs

Tâvûs, rengârenk oluşu ve “cevlân” edişi sebebiyle söz konusu edilir. Âşık, kâkül, kaş ile benzerlik içinde hayal edilir.

Târ u mâr itmiş ruhında yâr zülf-i anberin
Sanasın tâvûsdur gülşende cevlânın sürür

(Mihrî H. g. 35.3)

5.5.22. Tûtî

Tûtî Dîvan şiirinde konuşması, şeker yemesi, ayna karşısına konması özellikleriyle konu olmuştur. Mihrî Hâtun Dîvanı'ndaki beyitte de şeker yemesi özelliğiyle kullanılmıştır.

Mihrüni cân kafesinde virürem rûha gıdâ
Tutiye var mı gıdâ dahi şekerden gayri

(Mihrî H. g. 203.4)

5.5.23. Zâg

Karga, siyah rengi sebebiyle sevgilinin kaş, hattı, zülfü ve âşığın yarası ile gece için benzetilen olmaktadır. O, pek makbul bir kuş sayılmaz. Allah bülbülü gülzâra, kargayı da leşe tâyin etmiştir. Onun sesi kötüdür. Alçaklarda uçar.

Gülşen-i hüsni kenârın tutdı Mihrî hatt-ı yâr
Bülbülün tâze gülistânında zâg olmak ne güç

(Mihrî H. g. 11.5)

Beyitte sevgilinin yüzünde bülbül-zâg karşılaştırması yapılmış ve zâg olmanın kötülüğüne değinilmiştir.

Hâlîme nâleler itsün mürgân
Andelîb olmaz ise zâg olsun

(Leylâ H. Tb. IV.19)

Beyitte yine bülbülün ilk sırada, zâgın ise bülbülden sonra gelerek ona nazaran daha değersiz vasıflara sahip bir kuş olduğu ifade edilmiştir.

Kadri zâgın bir olur mı bülbül-i şeydâ ile

(Şeref H. Ş. 36.3)

Yukarıdaki mânaya yakın bir kullanım görülebilir.

5.5.24. Zîb

Zîb, kurt mânasında kullanılmaktadır.

Hüner-perver mekâdir-âşinâ zîb-i vezâret kim
Nazîri gelmeyenlerdendir ol destûr-ı bî hemtâ

(Leylâ H. T. 6.7)

5.6. NEBATLAR

5.6.1. ‘Ar’ar

Yüksek boylu, soğuktan etkilenmeyen bir ağaçtır.

Reftârın ile eyle hacîl serv ü ‘ar’arı

(Şeref H. Th. 9.2)

Dikenli ardıç ağacı olarak da bilinmektedir.

5.6.2. Ay Çiçeği

Günebakan olarak ta isimlendirilen bu çiçek, görüntüsün yanı sıra işlenebilen bir bitki olarak bilinmektedir.

İder şeb-bû ile ay çiçeği gice safâ meh-tâb
Görünce fûl-bahri yollar üzre hep nisâr oldı

(Şeref H. K. 22.9)

5.6.3. Benefşe (Menekşe)

Menekşe isminden ziyâde benefşe şekli kullanılmıştır. Koyu renkli, parçalı yapraklı ve kısa boyu olan bir çiçektir.

Kudûm-i Valîde Sultân-ı öpmege oldı
Benefşe boynun egüp yollar üzre ser-gerdân

(Şeref H. K. 21.17)

Şeref Hanım Dîvanı'nda benefşe boyunun kısalığı ve bundan dolayı boynunun da eğri olduğu düşünölen özelliği ile beyitlere yansımıştır.

Benefšem hattun u hüsnün bahârum
Hemân besdür bana sevgüli yârüm

(Mihri H. g. 104.1)

Sevgilinin yüzünün bahara tesbîhî ve menekşeye benzetmesi Mihri Hâtun'un Dîvanı'nda en çok kullanılan özelliktir.

Nigâr ruhlarını lâle-zâra benzettüm
Benefşe saçlarını müşk-bâra benzettüm

(Mihri H. g. 116.1)

Mihri, Hâatun sevgili benzetmesi dışında, sevgilinin saçını da kokusu bakımından benefşeye benzetmiştir.

Benefşe itmede her câyı mesken tarh-ı gülşende
Kadı hercâyı dilber rahmı yok mı dâg-ı pinhâna
(Leylâ H. K. 4.6)

5.6.4. Berg (Yaprak), Giyâh (Bitki)

Berg, yaprak demektir. Dîvan şiirinde berg biçimi daha çok kullanılmıştır.

Gelmesün cânâ cemâlün âfitâbına kûsûf
İrmesün ömrün dırahtı bergine bâd-ı hazân
(Mihri H. Tb. IV.26)

Reng-i rûyun gonca-i sad-berge virdi ızdırâb
(Leylâ H. Ş. 20)

Dîvan şiirinde gül, gonca yaprağı daha çok kullanılmaktadır. Sevgili gül olduğundan, onun yanaklarının da gül yaprağı olduğu düşünülmektedir.

Öyle bir cism-i latîf yatdıkça yerde haşre dek
Aglasın âh eylesin ins ü perî berg ü giyâh
(Şeref H. T. 114.4)

Giyâh, tüm bitkileri, tabiatı ifade için kullanılmıştır.

5.6.5. Buz Çiçeği

Kışın çiçek açan süs bitkisidir.

Âceb mi buz çiçeği kar topı tonup kalsa
Görünce yâsemi bâgda hâk ile yek-sân

(Şeref H. K. 21.5)

Buz çiçeğinin kış mevsiminin özelliğinden dolayı dayanıklı olması ifade edilmiştir.

5.6.6. Cüvân-Perçem (Civânperçemi)

Bileşikgillerden bir kırçiçeği olarak bilinmektedir.

Görüp zülf-i ‘arûsun zînet ü dârâtını bî-şek
Cüvân-perçem başa çıkdıkda gâyet dil-figâr oldı

(Şeref H. K. 22.7)

Bitkinin şekli itibariyle kullanıldığı söylenebilir.

5.6.7. Çenâr

Çınar, iri gövdeli, uzun boylu ve ele benzeyen yaprakları olan, yapraklarını döken bir ağaç çeşididir.

Çemende kâmetini gördüm ol gül-endâmun
Gözini nergis ü boyn çenâra benzetdüm

(Mihri H. g. 116.3)

Sarıldı nahl-i leylâk üzre gûyâ bir çiçekli şâl
Bakup serv ü sanavber bîd-i reşk ile çenâr oldı

(Şeref H. K. 22.11)

Heybetli, yüksek olması özelliği ile sevgilinin çeşitli özelliklerine benzetilmiştir.

5.6.8. Eşcâr, Dıraht

Şecer, dıraht adlarıyla da beyitlerde yer alan ağaç, şekli, çiçek açması, gölgesi, meyve vermesi özellikleriyle Dîvan şiirine konu olmuştur.

Dırahtı nâr-venle serv ü ar'ar
Otu reyhân u sünbül hâki anber

(Mihri H. Mr. 4.2)

Feyzinle güşâyîş bulur üşkûfe vü eşcâr
Küh-sâr u çemen-zâra tarâvetsin efendim

(Şeref H. K. 4.11)

Eşcâr ve dıraht, ağaç mânası ile beyitlere konu edilmiştir.

Eşikimi bârân idüp müjgânımı şâh eyledin
Gülsitân içre hemân eşcâr olsun olmasun

(Leylâ H. g. 95.8)

İtsem ne 'aceb mîve-i maksûdumı matlûb
Gülzâr-ı ümîdimde fidanımsın efendim

(Şeref H. g. 122.4)

Fidan ismi de Şeref Hanım Dîvanı'nda bir beyitte geçmiştir.

5.6.9. Ergavân

Ergavân, kırmızı renkli çiçekler açan bir ağaçtır. Çiçek açan ağaç olması ve kırmızı renkli olması münasebetiyle beyitlere konu olmuştur.

Hüsnün misâli bir dahi gelmiş midür ‘aceb
Her gûşesinde berg-i gül-i ergavân yatur

(Mihri H. g. 47.2)

Donattı bezm-i mey-i ergavân ile sâkî
Buyur mahal-i sitignâ degil bu mevsim amân

(Şeref H. K. 21.22)

Beyitlerde ergavân sevgilinin güzel yüzüne benzetilmiştir, ayrıca kırmızı ve güzel bir çiçek olan ergavânın ortamı güzelleştirdiğini de görmekteyiz.

5.6.10. Ezhâr, Şükûfe

Umûmî anlamda çiçek, renk, şekil ve koku özellikleri sebebiyle beyitlerde yer almıştır. Çiçek baharın müjdecisidir.

Buyur geşt ü güzâr it cümle ezhârî çemen-zârın
Kudûmın öpmege hep dâde-dûz-ı intizâr oldı

(Şeref H. K. 22.19)

Bahar irişdi yine oldı gülşen âbâdân
Cihân donandı şükûfeyle oldı misl-cinân

(Şeref H.K.21.1)

Çiçek, her zaman şiire konu olmuş kavramdır. Gerek güzelliği ile sevgiliye benzetilmesi gerekse doğadaki görünüşleri itibariyle beyitlerde kullanılmıştır.

5.6.11. Fulyâ

Fulyâ, nergisgillerden güzel çiçekli bir süs bitkisidir.

Bu eyyâm-ı ferah-zâya tahassür çekmeden fulya
Sarardı sûreta bir ‘âşık-ı zâr-ı nizâr oldu

(Şeref H. K. 22.5)

Nergisgillerden bir bitki olması münâsebetiyle fulyanın beyitte rengine atıfta bulunulmuştur.

5.6.12. Fûl

Taşkırangillerden, birçok türleri bulunan bir ağaççık ve bu ağacın güzel kokulu, beyaz ve fındık gülüne benzeyen çiçeğine denir.

İder şeb-bû ile ay çiçeği gice safâ meh-tâb
Görünce fûl-bahri yollar üzre hep nisâr oldu

(Şeref H. K. 22.9)

5.6.13. Gonca

Gonca, dîvan edebiyatı şiirinde çokça kullanılan bir çiçektir. Özellikle sevgili ve sevgilinin uzuvlarıyla özdeşleştirilir. Goncanın küçük oluşu, kapalı oluşu, taze çiçek oluşu da sevgiliyle özdeşleştirilmektedir.

Açıldı gonca vü gül oldu zîver-i ‘âlem
Çemende bülbül-i şûrîde eylemez mi figân

(Şeref H. K. 21.2)

Goncanın kapalı oluşu, zamanla açılması özelliği ile kullanımı söz konusu olmuştur.

5.6.14. Gül (Verd)

Dîvanlarda güş ismi kullanılmıştır. Gül sevgilidir. Göz alıcı kırmızı rengi, yılda bir defa bahar mevsiminde açılışı, gonca ve dikenle beraber düşünülmesi bir gelenektir. Güzel olan her şey güle benzetilir.

Ruh-ı dildâra benzer lâleler güller karanfüller

Muhassal her biri bir zevk bahş itmez mi insâna

(Leylâ H. K. 4.4)

Gülün güzelliği ve özel oluşundan dolayı onu zevk verici özelliğine değinilmiştir.

Bûy-ı gam irdi dimâg-ı câna gayri neyleyim

Gülsitânın olsa da şeb-bûy u verd-i ahmeri

(Şeref H. K. 19.2)

Kırmızı gülün değeri ve önemi beyitte ön plana çıkmıştır.

Hüsnün misâli bir dahi gelmiş midür ‘aceb

Her gûşesinde berg-i gül-i ergavân yatur

(Mihri H. g. 47.2)

Gül, her zaman sevgili olarak anılagelmiştir. Beyitte sevgilinin yüzü gül bahçesine benzetilmiştir. Gül bahçesinde gül vardır, dolayısıyla sevgilinin yüzü güllerle kaplıdır. Çiçekler arasında gülün, sevgilinin güzelliğini anımsatması özelliğinden dolayı kullanımı daha yaygındır.

5.6.15. Hâr (Diken)

Gül ve gonca ile bütünlük gösteren bir birliktelikle kullanılırlar.

Diken, şekli bakımından gösterdiği özellik, sevgili olarak tasavvur edilen gül ile beraber bulunması ve yaralamaya sebep olmasından dolayı düşünülür.

Gül çekmeyince dâmenini hâr neylesin

(Şeref H. Ts. 4.2)

Bâg-ı âlem cennet olsa dahi itmam iltifât

Hâr u hasdan ol kadar bîzâr kim gönlümdür ol

(Leylâ H. g. 69.2)

Dikenin can acıtıcı, verdiği ezâdan dolayı çektirdiği ve eleştirildiği özelliğine değinilmiştir.

5.6.16. Hercâyi

Menekşegillerden, irice, türlü renkte, menekşeye benzeyen çiçeğe ve bunun bitkisine verilen addır.

Benefşe çıkdı hercâyî diyü ifrât-ı ye'sinden

Olup sünbül perîşan lâle yek-ser dâg-dâr oldu

(Şeref H. K. 22.8)

5.6.17. Karanfıl

Karanfıl biçimi ile de beyitlerde kullanılmıştır. Kırmızı, beyaz, pembe renkli olan bu çiçek daha çok kırmızı rengi ile beyitlerde yer almıştır.

Emîr-i âşıkân gül-bû karanfıl

Bitir anda benefşe nergis ü gül

(Mihri H. Mr. 16.1)

Ruh-ı dildâra benzer lâleler güller karanfüller
Muhassal her biri bir zevk bahş itmez mi insâna

(Leylâ H. K. 4.4)

Beyitlede karanfil güzel bir çiçek olması münâsebetiyle kullanılmıştır.

Zülfündeki bûyun eserin eylemedim şemm
Sünbül mi karanfül mi ya' anber mi nedir bu

(Şeref H. g. 180.3)

Karanfil kokusu itibariyle de beyitlere konu olmuştur.

5.6.18. Lâle

Dîvanlarda önemli bir yeri olan bir çiçek de lâledir. Kırmızı rengi ve şekli münâsebetiyle dîvanlara konu olmaktadır. Lâle ile kadeh arasında da şeklinden dolayı bir ilişki düşünülebilir.

Dil-i mecrûhumuz da lâle-âsâ dâg dâg oldu
Bu nâr-ı aşk ile Leylâ komuşdur başı meydâna

(Leylâ H. K. 4.17)

Lâle renk bakımından sevgilinin yanağıyla ilgili tasavvur edilir. Renk ve şekil bakımından yer aldığı tasavvurlar arasında dağ (yara), âşığın kana boyanmış bedenine atıfta bulunulmuştur.

Dirîg-i rahmi der çün lâle bagırın daglayanlardan

(Şeref H. Mh. 5.1)

Geh idersin nergise zerrîn külâh
Geh urursın lâleye dâg-ı siyâh

(Mihri H. Tz. 160)

Lâlenin yapraklarının alt kısmındaki siyah noktalar bazen sevgilinin yüzündeki ben olur, bazen âşığın kalbinde açtığı yara olarak düşünülür.

Şâh Sultân Ahmed'ün devrânıdur bezminde gör

Lâle sâkî gonca bâde oldı hıdmet-kâr gül

(Mihri H. K. 12.12)

Lâle çiçeğinin şeklinin kadehe benzerliğinden dolayı çeşitli benzetmeler yapılarak kullanılan bir anlamını da söyleyebiliriz.

5.6.19. Leylâk

Mor-eflâtun arası bir renge sahip olan çiçektir. Özellikler kokusu ile beyitlere konu olabilmektedir.

Sarıldı nahl-i leylâk üzre gûyâ bir çiçekli şâl

Bakup serv ü sanavber bîd-i reşk ile çenâr oldı

(Şeref H. K. 22.11)

Leylâk çiçeğinin şekli dolayısıyla da güzel bir görüntüye sahip olması şiirlerde kullanılmasını sağlamıştır.

5.6.20. Nergis

Nergis, dîvanlarda kullanılan çiçeklerden biridir. İnce yapısı ile sevgiliye benzetilmektedir.

Dil-i mahzûnumuz bâg-ı cihânda iltifât itmez

Nola benzerse dahi anda nergis çeşm-i mestâna

(Leylâ H. K. 4.16)

Nergisin şekli bakımından göz ile gösterdiği benzerlik be uyku verme özelliği beyite konu edilmiştir.

Dil-i mahzûnumuz bâg-ı cihâna iltifât itmez
Nola benzerse dahi anda nergis çeşm-i mestâna

(Leylâ H. K.4.16)

Nergisin şekil bakımından göz ile gösterdiği benzerlik ve uyku verme özelliği beyite konu edilmiştir.

Sarardı hasret-i rûyunla nergisin benzi
Demidir ‘arz-ı cemâl eyle olalım şâdân

(Şeref H. K. 21.24)

Nergis, sarı rengi ve inceliğiyle âşık ve âşığın sararmış benzine benzetilerek kullanılmıştır.

Nergis sarardı gördi vü gonca kızardı hem
Sahn-ı çemende sen yüzi gül ayn-ı abheri

(Mihri H. g. 205.4)

Ahber nergis çiçeği anlamına gelmektedir. Sarı renginden dolayı şiirde kullanılmıştır.

Nergis çiçeği dîvanlarda sarı rengi, şekli münâsebeti ile de göze benzerliği ile kullanılmıştır.

5.6.21. Nesrîn

Yabanî gül ya da ağustos gülü de denilen bir çiçek çeşididir. Nesrîn, kırmızı rengi itibariyle beyitlere konu olmuştur.

Bûy-ı zülfün gibi anber-bâr miskîn olmaya
Hadd ü kaddün gibi ra'nâ serv nesrîn olmaya

(Mihri H. g.1.1)

Nesrîn de diğerk çiçekler gibi sevgiliye benzetilmiştir. Sevgilinin güzelliğı çiçeklerin özelliğine benzerlikleriyle verilmiştir.

5.6.22. Nîlûfer

Nilüfer, su üzerinde açan beyaz ve sarı renkte bir çiçektir.

Bitir deryâsı içre nîlûferler

(Mihri H. Mr. 5.1)

Suyun üzerinde açması özelliğı ile mısırada kullanılmıştır.

5.6.23. Reyhân

Reyhân, koyu renkli bir bitkidir. Kokusu güzeldir. Genelde kokusundan dolayı sevgilinin saçı ile ilgili benzetmeler yapmak üzere kullanılmıştır.

Rişte-i zülf-i perîşan tolaşır elden ele
Deste-i sünbül ü reyhân tolaşur elden ele

(Şeref H. g. 185.1)

Saç tasavvurunda şekli sebebiyle, rişte olarak yani bir deste reyhan ifadesiyle deste halinde bağlanmış saç olarak düşünülebilir.

Ruhların gülzârına irdükçe cânâ bâd-ı subh
Âlemi hoş-bû tutar ol sünbül ü reyhândan

(Mihri H. g. 130.4)

Reyhânın güzel ve etkili kokusu diğer güzel kokulu çiçeklerle birlikte zikredilmiştir.

Hattun hadün yüzini tutdı nitekim ey cân
Zeyn itdi gülsitâni iriştî tâze reyhân

(Mihri H. Müfred.2)

Reyhân, beyitte sevgilinin ayva tüyleri için de kullanılan bir benzetmedir.

5.6.24. Rez

Rez, asma, bağ kütüğü demektir.

Eylemem inkâr zevkin sâki-i gül-çihre gel
Duht-ı rezle pîr-i mey oldı sebep ber-bâdıma

(Şeref H. g. 215.4)

Beyitte duhter-i rez “üzüm ağacının kızı” mânasında kullanılmaktadır. Bu anlam da şarap yerine kullanılan bir şekildir.

5.6.25. Sanavber

Sanavber, fâtelerin (üveyik kuşu) toplandığı yerdir.

Sarıldı nahl-i leylâk üzre gûyâ bir çiçekli şâl
Bakup serv ü sanavber bîd-i reşk ile çenâr oldı

(Şeref H. K. 22.11)

Boyu bakımından sevgili ve sevgilinin boyuna nisbet edilir. Çam fıstığı ağacı denmektedir. Dik oluşu, salınışı özellikleri ile kullanımı söz konusudur.

Bâlâ kadüni gördi meger taraf-ı çemende
Hayrette turur serv u sanavber dahi yek-pâ

(Mihri H. K. 5.19)

5.6.26. Semen (Yasemîn)

Semen güzel kokulu, beyaz bir çiçektir. Sevgili ile ilgili yaptığı benzetmelerle şairlerin beyitlerine konu olmuştur.

Cism-i billûrına berg-i yâsemen
Tâ ezel olmuş boyunca pîrehan

(Şeref H. Ş. 10.3)

‘Aceb mi buz çiçeği kar topı tonup kalsa
Görünce yâsemeni bâgda hâk ile yek-sân

(Şeref H. K. 21.5)

Hadin kim görse dir kim yâsemîndür

(Mihri H. Mr. 8.2)

Beyaz renkli olması özelliği ile beyitlere konu olmuştur. Sevgilinin beyaz yüzü olarak da bir benzetme yapılmaktadır.

5.6.27. Serv

Servi, dîvanlarda en çok sözü edilen ağaç çeşididir. Uzun, ince, düzgün görümlü bir ağaçtır.

Taga çıksam dil görüp sünbül ider zülfün hayal
Serve baksam gözlerim refârın eyler ârzû

(Şeref H. g. 179.2)

Bûy-ı zülfün gibi anber-bâr miskîn olmaya
Hadd ü kaddün gibi ra'nâ serv nesrîn olmaya

(Mihri H. g. 1.1)

Beyitlerde servinin boyu konu edilmiştir. Sevgili uzun boyludur. Uzun boy her ortamda fark edilen bir özelliktir.

5.6.28. Sünbül, Sünbülîstan

Bazı kaynaklarda Arapça adının Ishır-ı Meki, sünbül-i Hindî olduğu, Türkçe'de Hindi sünbülü, Mekke ayrığı adları ile de kullanıldığı bilinmektedir.

'Aceb ra'nâ bitürdi gülde Mevlâ tâze sünbüller
Güşâd ola dem-â-dem ol gülistâna der-i devlet

(Leylâ H. T. 26.3)

Dîvanlarda gülden sonra sünbül oldukça fazla kullanılan bir örnektir.

Mihri hem-dem olagör ömr-i tavîl ister isen
Zülfi sünbül gözi nergis hatı reyhânlarla

(Mihri H. g. 153.8)

Koyu kırmızı rengi ve şekli ile sevgilinin saçına benzetilmesi beyitlerde sıkça kullanılan özelliklerindedir.

Taga çıksam dil görüp sünbül ider zülfün hayal
Serve baksam gözlerim refâtârın eyler ârzû

(Şeref H. g. 179.2)

Şeref Hanım Dîvanı'nda sünbül diğer dîvanlara nazaran daha fazla kullanılmıştır. Sünbülün şeklinin saç ile özdeşleştirilerek kullanıldığı söylenebilir.

Bi-hamdillâh Cenâb-ı Hazret-i Sultân-ı âlî-şân
Kudûmiyle tarâvet virdi bir kat sünbûlistâna

(Leylâ H. K. 4.7)

5.6.29. Şakâyık

Şakâyık, gelincik çiçeğidir. Rengi kırmızıdır. Ortasındaki siyahlık özelliği ile zaman zaman beyitlere konu olmuştur.

Şakâyıkda görünce revrak u rengi kemâlinde
Hasedle zambakın hep ‘aklu fikri târ u mâr oldı

(Şeref H. K. 22.12)

Gelinciğin kırmızı rengi beyitte kullanılmıştır. Diğer renklere nazaran kırmızı daha ilgi çekici, estetik bir renktir denilebilir.

5.6.30. Şeb-bû (Şebboy)

İncelediğimiz üç dîvan içinde Şeref Hanım Dîvanı’nda kullanılan çiçek adıdır. Şeb-bû şekli ile beyitlerde geçmektedir.

Hacletde koydı sünbül ü şeb-bûları sabâ
Neşr eyledikçe bûyını gülzâra kâkülün

(Şeref H. g. 93.3)

Şeb-bû beyitlerde diğer çiçeklerle birlikte güzellik benzetmeleri ile kullanılmış, ayrıca güzel kokusu ile mısralara konu olmuştur.

5.6.31. Şemşîr (Şimşâd)

Boyu yüksek bir ağaçtır. Sevgilinin boyu için genellikle benzetme yapılır. Meyve vermeyen bir ağaçtır.

Ser-be-ser dâg-ı derûnum gülşene arz eyleyüp

Lâleyi şemşîr-i reşk ile ciger-hûn eyledim

(Şeref H. g. 121.3)

Sevgisini sevgiliden esirgemesi özelliği ile beyite konu olmuştur.

Şimşâd, şimşir ağacı olarak kullanılmaktadır. Boyunun yüksek olması, meyve vermeme özelliği ile bilinmektedir.

Nolur olsaydı mu'ammer dahi birkaç eyyâm

Zîb-i sahrâ-yı cihân idi o kadd-i şimşâd

(Şeref H. Tc. IV.29)

Vuslatını âşıktan esirgeyen sevgiliye benzetilmek maksadıyla şimşâd isimi kullanılmıştır.

5.6.32. Tûbâ

Tûbâ, Sidre'de baş aşağı bulunduğu inanılan bir ağaçtır. Cennet ağacı olarak da ele alınır.

Kadd-i bülend-i işvene Tûbâ'yı hem-ser-it

Mihr ü mehi şu'â'-ı cebîninle pür-fer it

(Şeref H. Th. 9.1)

Tûbâ gibi baş indirmek, ser-fürû eylemek sözleriyle de kullanımı söz konusudur.

5.6.33. Ūd ağacı

Ūd ağacıdır. Ateşde yakıldığı zaman güzel koku ifraz eden küçük ve ince çubuklar halinde bulunur. Özellikle toplantılarda, tekkelerde öd ağacı yakılırdı. Ūd yandığında kıvrım kıvrım olur. Dîvan şiirinde yanışı, ateş ile olan münâsebeti ve güzel kokusu ile ele alınır¹¹⁵.

‘Ūd ağacı gibi nahl-i cismin
Âteş-i gamla Yakup itme hebâ

(Şeref H. g. 7.6)

Beyitte ağacın yakılması özelliği ve sonrasında kıvrım kıvrım olmasına atıfta bulunulmuştur.

5.6.34. Zakkûm

Zehirli olması sebebiyle, ağı ağacı diye de bilinen bu ağaç, aynı zamanda cehennemde yetişen ağaç olarak da bilinmektedir.

Ey mâr-ı sem mukâbili zakkûm ile hemân
İtsin sana cahîmde Malîk ziyâfeti

(Şeref H. K. 17.21)

Zehirli olması özelliği ile yılan ile bağlantılı verilen zakkûm aynı zamanda cehennemde yetişen bitki olarak da beyitte değerlendirilmiştir.

5.6.35. Zambak

Beyaz renkli bir çiçektir.

¹¹⁵ Pala, a.g.e., s.403

Şakâyıkda görünce revnak u rengi kemâlinde
Hasedle zanbakın hep ‘aklu fikri târ u mâr oldı

(Şeref H. K. 22.12)

Zanbağın beyaz renkli olması özelliği, kırmızı olan diğer çiçeklerle birlikte kullanılmıştır.

5.7. BAĞ, BOSTAN, ÇİÇEKLİK İLE İLGİLİ UNSURLAR

5.7.1. Bağ, Bostan

Bağ, içinde türlü nebatların olduğu bahçelik yer olarak tanımlanabilir. Dîvan edebiyatında bâğ oldukça kullanılan sözcükler arasındadır. Bağda her türlü güzel çiçek vardır.

‘Aceb mi buz çiçeği kar topı tonup kalsa
Görünce yâsemi bâgda hâk ile yek-sân

(Şeref H. K. 21.5)

Bagda çiçekler olduğu gibi çeşitli benzetmelerle kartopunun, buz çiçeğinin de çiçeklere benzerliği kullanılmıştır.

İderim ‘azm-i çemen-zâr elbet
Gülşen olmazsa dahi bâğ olsun

(Leylâ H. Tb. IV-18)

Lem’a-i cûdun ziyâsı virdi Enver âleme
Mîve-i lutfunla buldı bâğ u bostân saltanat

(Mihri H. K. 2.18)

5.7.2. Çemen, Çemen-zâr

Çemen, ağaç ve çiçeklerin bulunduğu çayır, bahçenin oturulacak gölgelik, çayırılık kısmıdır. Dîvanlarda çemen, çemen-zâr adları sıkça kullanılmıştır.

Buyur geşt-ü güzâr it cümle ezhârî çemen-zârın
Kudûmın öpmege hep dîde-dûz-ı intizâr oldı
(Şeref H. K. 22.19)

Hecrûnle gözüm yaşı yagmur gibi yagaldan
Başdan başa bu âlem çayır çimen olmışdur
(Mihrî H. g. 28.2)

Hârîm-i ravzana sürmüş iken rûy-ı siyâhım vâh
Yine cürm ü günâha mübtelâyım yâ Resûlallâh
(Leylâ H. g. 105.3)

Gülinin bülbül-i hoş-nagmesi hâmem gûyâ
Midhatın bir çemenistân-ı cihân-pîrâdır
(Leylâ H. Tc. V-45)

Dîvanlarda çemen, çemen-zâr, çayır, çimen, ravza, çemenistan sözcükleri kullanılmıştır. Leylâ Hanım Dîvanı'nda diğerine nazaran bu kelimelerin kullanımı sayıca daha fazladır.

Dîvan şiirinin genelinde var olan kelimelerdir. Sevgili çiçektir, güldür, goncadır, bu çiçekler de bahçede çimen-zârda yer alır. Bu sebepten dolayı çokça kullanılan sözcüklerdir.

Hezâr-ı midhatınam gülsitan-ı 'aşkında
Gül-i ter-i çemen-i 'izzet es-selâmu 'aleyk
(Şeref H.K.3.10)

Beyitte ter-i çemen, “taze çimen” tamlaması ile karşılanmıştır. Çimenin taze olması genç sıfatı ile ilintilenerek sevgili olarakta düşünülmesine sebep olabilmektedir.

5.7.3. Gülşen, Gülzâr, Gülistân

Dîvanlarda en çok sözü edilen unsurların başında gül bahçesi anlamına gelen sözcükler gelmektedir. Güzelliği, kokusu ve bilhassa gülden dolayı kırmızı rengiyle, sık tasavvurlarda yer alır.

İderim ‘azm-ı çemen-zâr elbet
Gülşen olmazsa dahi bâg olsun

(Leylâ H. TB. IV.18)

Tabîb-i pâdişâhân-ı cihândır zâtı dec-ber-ced
Vücûd-ı bî-nazîri revnak-ı gülzâr-ı devlettir

(Leylâ H. K. 6.10)

Bahar eyyâmı geldi başladı bülbüller efgâna
Nola reşk eylese cennet bu mevsimde gülistâna

(Leylâ H. K. 4.1)

Gülşen; bağ, bahçe, çimen-zâr mekânlarının içinde en güzel yere sahiptir, kıyas götürmez. Gülzâr, gülün içinde olması özelliği ile en değerli mekândır. Gül, sevgilidir. Sevgili gülistandadır. Bu özelliklerinden dolayı gülzarın, gülşenin, gülistanın dîvan şairleri tarafından çokça kullanıldığını görmekteyiz.

5.7.4. Ravzâ

Yeşilliği bol olan ve içi ferahlatan bahçe, bağ anlamına gelmektedir.

Mübârek ravzânı itsem ziyâret dirdüm olurmuş
Cinânı görme dünyâda mukadder yâ Resûlallâh

(Şeref H. g. 224.4)

Uluların mezarı ve cennet bahçeleri için beyitteki mânası ile de kullanılmıştır.

SONUÇ

Mihrî Hâtun'un XV. yüzyıl, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın XIX. yüzyıllarda yaşadıkları bilinmektedir. Bu şairlerin dîvanlarını incelediğimizde yaşadıkları dönemlerle ilgili birçok sosyal hayat unsuruna rastlamaktayız.

Din ile ilgili ve dîni kimliği olan şahıslarla ilgili çeşitli kavramlar dîvanlarda yer almıştır. Gerek ibâdetin yapıldığı yer, gerekse ibâdet ehilleri ile ilgili sözcükler şiirlerde görülmüştür.

İncelediğimiz dîvanlarda mutasavvıflar isimleriyle zikredilmiştir. Bunların yanı sıra tarikat erbabları da çeşitli beyitlerde yer almışlardır.

Sosyal hayat incelemesinin önemli bir ayağını oluşturduğunu düşündüğümüz tarihi şahsiyetler özellikle şairlerin yaşadığı dönemlerde hüküm sürmüş olan; hükümdar, şehzade ve devlet erkânı eserlerde görmekteyiz. Bunların yanı sıra Osmanlı sahası dışında yer alan devlet adamlarının da zaman zaman adları kullanılmıştır.

Şairler, ilim adamları, ressam, hattat ve nakkaşlar, efsanevî şahsiyetler, masal kahramanları eserlerde geçmektedir. Bu isimler dışında hükümdarların çocuklarının adları, din adamları, peygamber yakınları dîvanlarda yer almıştır.

İncelediğimiz dîvanlarda çeşitli eserlerin adı zikredilmiştir. Tazarru'-nâme, Şâh u Gedâ, Mesnevi, En'am zikredilen eserlerdir.

Acem, Arap, Türk, Kürd, Kıbtî o dönemlerde telaffuz edilen ırklardır.

Şeref Hanım'ın, Leylâ Hanım'ın, Mihrî Hâtun'un dîvanlarında yerleşim yerleri de kullanılmıştır. Bu yerleşim yerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, İstanbul'un semtlerinden Çamlıca, Beşiktaş, Beykoz, Galata, Göksu (Küçükusu), Göynicek, Egribük, Pınarbaşı, Kâğıthane, Yakacık'tır. Ayrıca Anadolu, Rûm, Bağdâd, Mısır, Acem, Dâru's-Selâm, Bedahşân, Fireng, Gelibolu, Burûsâ, Sivâs, Aydın, Edrine,

Konya, Kayseri, Amâsiyye, Hitâ (Hatâ, Hutten), Isfahân, (Sıfâhân), Medîne, Mekke, Üsküb, Mora, Kûfe, Altun Oluk ifade edilen diğer yerleşim yerleridir. Bu isimlerden birçoğunun bazı ses değişiklikleri ile halen kullanılmakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Dîvanlarda özel isim olarak kullanılan yer adları dışında coğrafi adlar da dikkati çekmektedir. Kûy, mahalle, kûçe, sebîl, semt, sûk, çarşû, dükkân, bâzâr, bedestan sözcükleri ticaret mekânları ve yerleşim yerleri olarak isimlendirilmiştir.

Coğrafi terimler ile birlikte nehir ve dağ adları ifade edilerek pek çok özel ad da günümüze kadar kullanılagelmiştir. Akarsu (cûy, nehir, âb-ı revân), hâver, leb-i cûda, bedîd, beriyye (sahra, çöl) deşt (bozkır, çöl), selâsil (sıradağlar), kûh (dağ), havz, kûh-sâr, yaylak kullanılan terimlerdir. Bu terimlerden ayrı olarak Ceyhun, Elburz Dağı (Kûh-ı Elburz), Fûrat Nehri, Kûh-ı Kâf (Kaf Dağı), Merve, Nil Nehri, Şat Nehri özel coğrafik adlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dîvanlarda yaptığımız çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturan sosyal yapılanmaları irdelediğimiz bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun siyâsi yapılanması ön plana çıkmıştır. Hânedanlık, hümayûn, padişâh ve padişahlık kurumu, devlet, dîvan, sultan, hakan, şehzâdelik, tâc-dâr, dâver, vezirlik gibi kavramlarla siyâsi ve sosyal yapılanma ortaya konmuştur.

Osmanlı siyâsi yapılanmasından başka, akrabalık ve aile ilişkileri de sosyal yapılanma olarak kendini göstermiştir. Kâriben, hîşân, karâbet gibi akrabalık adlarının yanı sıra dâder, 'âyâl, bülend-eccâd, mevlûd, ahfâd, ihvân, merdân, mahdum, ferzend, ümmehât, duhter, tev'em, peder, mâder, hemşîre, vâlideyn, evlâd, necl, halef gibi günümüzde fazlaca kullanılmayan kan bağıyla ilgili terimler kullanılmıştır.

Sosyal hayat kavram içerisinde mesleklerin de çok büyük bir yeri olduğu yadsınamaz. Meslekler kısmında günümüzde yapılmayan işler olduğu gibi halen aynı adla devam eden işler de yer almaktadır. Attar, âteş-bâz, bende, 'ubûdiyet, berber, berîd, cadı (câdu), cerrâh, hekîm, tabîb-etibba, çâşnî-gîr, dâye, defterdâr, der-bân, derebegi, ebced-hân, elçi, ferrâş, ferîk, gavvas, geda, hâfız, hâriciye nâzır, nâzır, hazîne-dâr,

hattat, hokka-bâz, kadı, kâtip, kassâm, ketebe, kethüdâ, küttâb, lâlâ, mashara, meddâh, me'mur, mey-fürûş, mihmandar, mi'mâr, müderris, müezzin, müffî, mülâzım, mümeyyiz, müneccimbaşı, müsteşâr, pâs-bân, nıgeh-bân, reh-nümâ, sadr-a'zam, sahir, saka, sâkî, sarraf, sayyâd, sâysis, sefir, sehâr, câzu, fâlî, hâtif, semâ'zen, ser-çâvuşân, server, nakîb, mededres, süvar, tekâpû, vâiz, yâver, karîn, zâbit-ı mâliyye, dâr-ı muhâsebe dîvanlarda geçen mesleklerdir. Bir bölümü din ile, bir bölümü yönetimle, bir bölümü zana'at ve sanat ile ilgili meslekler olmasıyla birlikte sosyal hayat ile ilgili olup, günümüzde de ilgi çeken falcılık, büyücülük, meddahlık gibi kavramlar da yer almıştır. Ayrıca meslek olmayıp çeşitli sıfatlar da meslek gibi düşünülerek kullanılmıştır, diyebiliriz. Gâzî, şehîd, gelin, damat, nev-'ârûs, nev-cüvân bu sıfatlar arasındadır.

Meslek olmayarak kurumsal bir ad biçiminde kullanılan meşîhat kelimesi de sosyal hayat incelemesinde üzerinde durulacak bir terimdir.

Osmanlı'da mevcûd olan ordu mensuplarından müşîr, mîr, paşa, ser 'asker, cünd, melâ'ik-leşker, sipâhi, ceş kelimelerini görmekteyiz.

Oyun kavramı günümüzde olduğu gibi o dönemlerde de eğlence amaçlı olabildiği gibi zekânın da bir göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Oyun adları, oyunlarla ilgili terimler lu'bet-geh, bezm-i geh, çevgân, top, pûte, beydak, şeh'-mât terimleri bunlar arasındadır.

Eğitim ve öğretim ile ilgili çeşitli kavram ve terimler incelediğimiz dîvanlarda yer almıştır. Mektep, debistân, ders-hâne, medrese, sebak daha çok ilim mekânları olarak yer almıştır. Encümen-i Dâniş XIX. yüzyılın resmî Türk akademisidir.

Fenn-i Tıb, kimyâ, şi'r 'ilmi ilim alanları ve ilm-i Ledün, ilm-i Tevhîd'de dînî-tasavvufî ilimler olarak karşımıza çıkmıştır.

Dâsîtân, fesâne, kâfiye edebiyatla ilgili kullanılan terimler olarak tesbit edilmiştir.

Dönemin yapı özellikleri, inşai unsurları da XV. ve XIX yüzyılın önemli örneklerini ve mîmâri şekillerini bizlere göstermektedir. Bu kavramlar gerek yapıların bütününe adını ifade ederken bir kısmı inşâların belli bir bölümü olarak isimlendirilmiştir. Mesken, hânumân, me'vâ, lâne, rebî, mâlikâne, matbah, ocag, hân-kâh, tâk, kubbe, eyvân, bünyâd, kasr, kühenhâne, sakf, külbe, çâder, seng-i mezar, merkad, sin, sâye-bân, hayme, ma'bed, halvet-gâh, fetvâ-hâne, câmii, minâre, minber, mihrâb, maksûre, türbe, kilîsâ, cilve-gâh, nüzhet-gâh, cây-ı sürûr, müvakkithâne, mihmân-hâne, kahve-hâne, Bismil-gâh, dolâb, tersâne, hamam, germ-âbe, külhân, hisar, burc, saray, kâşâne, sâhilsaray, bâr-gâh, otag bu isimler arasındadır. Yaşanılan mekânlar olabildiği gibi dîni mekânların da eserlerde gerek ibadet maksatlı gerekse eğitim maksatlı kullanıldığını görmekteyiz.

Denizcilik ve denizcilik terimleri incelediğimiz dîvanlarda karşımıza çıkan bir diğer sosyal hayat özelliklerinden sayacağımız bölümlerden birisidir. Kayık, zevrak, gemi, keştî, sefîne, bûsa, fülk, sal deniz taşıma araçları olup birçoğunun günümüzde kullanılmayan isimler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yelken, sahil, orsa, boca, bahriyye, lenger ise denizcilik terimlerindedir.

Mutfak kültürü olarak da isimlendirilen yeme-içme geleneği sosyal hayatın en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Aş, bâdâm, fülful, sûsen, biryân, kebab, ekme, nemek, mîve, kiraz, sükkar, piyâz, sûm, ineb, şarap, kand, mey, sürhâb, âb, süt, vişnâb gibi yiyecek ve içeceklerin adları kullanılmıştır. Bunlar dışında sem (zehir), zemzem gibi içilerek alınan sıvılar da eserlerde yer almıştır.

Dönemlerinde değerli oldukları gibi günümüzde de değerini yitirmeyen kıymetli taşların varlığı aynı zamanda madenlerin de bilinerek kullanılıyor olması, o dönemlerden itibaren yer altı zenginliklerinin varlığını ve kullanılıyor olduğunun birer önemli göstergesidir. Altun, zer, nazîr, sîm, dürr, lûlû, şahvâr, sadef, cevher, la'l, gevher, yâkût, zeberce dîvanlarda geçen kıymetli taş adlarıdır. Ahcâr, bakır, Bî-Sütûn, mermer, pûlad, nuhâs, rasâs, rûy da dîvanlardaki madenlerin adları olarak görülmektedir.

Renkler ve kokular ile ilgili çeşitli terimler de dîvanlarda yer almıştır. Bû-bûy, semen-bûy, anber, ûd, şemîm, misk, elvân, zümürüd sözcükleri bunlar arasındadır.

Dîvanlarda geçen ziynet ve süs eşyaları halhâl, mengûş, mir'ât, âyîne, şâne, tûtiyâ, zîb, ârâyiş olarak kullanılmıştır. Bu sözcüklerden yola çıkılarak günümüzde kullanılan süs eşyalarının o dönemde de kullanıldığını görmekteyiz.

Mihri Hâtun, Leylâ Hanım, Şeref Hanım'ın incelediğimiz dîvanlarında günlük hayatta kullanılan eşyaların, bir bölümünün hâlen günümüzde de ihtiyaçları karşıladığını görmekteyiz. Bâlin, pister, bîsât, firâş, nikâb, hıyât, çerâg, fânûs, fetîl, şem', fenâr, yag, kandîl, şem'dân, bârût, miftâh, kilid, cârûb, beşik, gehvâre, mehd, sanduk, tesbîh, seccâde, hitâm, hum, sebûda, surâhî, eleg, sirkelig, şîşe, kırba, seng-i hazef, tâs, pûte, kâse, çanak, çömlek, hazef, kabak, kafes, kemend, mikât, rîsmân, urgan, zünnâr, kımâta, micmer, rikâb, yelkovan, çarh bu eşyalar arasında yer almaktadır. Bu eşyalardan bir bölümü aynı ad ve işlevleriyle günümüz sosyal hayatı içinde de varlığını sürdürürken bazıları da gerek ad gerekse işlev olarak kullanımda değildir.

Ölçü aletleri olarak bakıldığında dîvanlarda saat, terâzû, fersah, habbe, rıtl (ratl) terimlerini görmekteyiz. Guruş, akçe, nakd para birimi; kible-nümâ yine kibleyi gösteren alet olarak ifade edilmiştir. Hisâb, şümâr kelimeleri de matematiksel terimleri ifade etmiştir.

İncelediğimiz dîvanlarda giyim-kuşam ile ilgili oluşturduğumuz bölümde kumaştan, giysiye pek çok isim yer aldığı gibi; çeşitli amaçlarla başa takılan kıyafetleri de sayabiliriz. Dîvanlarda kumaş, atlas, dîbâ, dîbâclık, peşmîne denilen kumaş çeşitlerinin adları geçmektedir. Hırka, 'abâ, câme, cübbe, dâmen, girîbân, hil'at, hulle, kabâ, kisvet, lâhur, libâs, pîrâhen, semmûr, şâl, tennûre, yelek giyim-kuşam olarak şiirlerde kullanılmıştır. Bürka' bir tür peçedir. Çenber, destâr, fes, külâh, tac, efser, sikke başa giyilenler olarak dikkat çekmektedir. Kemer de aksesuar olarak kullanılan bir eşyadır.

Yazı ile ilgili kullanılan araç-gereç ve kavramlar zaman zaman dîvanlarda yer almıştır. Hâme, kalem, devât, kilk, pergâr, mürekkeb, lâciverd, defter, dîvan, kitâb, varak, enâm, mektûb, kürs, levh, ser-levha bunlardandır. Hat-ı Ta'lîk, Hat-ı Rikâ Osmanlıca yazı sitili olarak kullanılan yazı çeşitleridir.

Savaş araç gereçleri olarak eserlerde tîr, tîşe, şemşîr, palâ, hançer, kılıç, teber, ustura, neşter, bıçak, dehre, sîh bireysel savunma aletleri olarak; tûb, tûfeng, humbara daha geniş kapsamlı silah olarak dîvanlarda yer almaktadır.

Ceyş, taht, bayrak, serîr, livâ devlet idaresini ifade eden dîvanlardaki terimlerdir.

Sosyal hayat denildiğinde eğlence hayatı ve sanat ilk akla gelen konu başlıklarından birisidir. Mûsikî terim ve tâbirleri ve müzik aletleri incelediğimiz dîvanlarda yer almıştır. Mûsikî, negamât, nagme, nevâ, gül-bâng, sâzende, zamîr, mutrîb, mûsikî makamları, pîş-rev, sâz teli, sipîhr terim ve tâbirlerindedir. Müzik aleti olarak da nây (ney), çeng, def, kânûn, kemân, kudûm, santûr, tabl, tanbûr, rebâb, sâz eserlerde yer almıştır. Müzik terimleri ve mûsikî makamları günümüze de ışık tutmaktadır.

Şiirlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla âdetler, kurallar, kutlama şekilleri ve kutlama gelenekleri, cezalandırma biçimleri, dilin kullanımı ile ilgili kurallar, dîni yaşama biçimi, deyimler, atasözleri, argo kullanımlar, dîni kuralların gerçekleştirilmesi günlük yaşamın sürdürülmesinde etkili olan gelenek ve kurallara sıkça rastlanmıştır. Bu başlıklardan yola çıkılarak dönemler hakkında pek çok bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Yaptığımız inceleme de ana hatlarıyla aşağıda sıralanan başlıklar değerlendirilmiştir.

Kurbân Bayramı (Îd-i Adha), Ramazan Bayramı, düğünler, sünnet düğünleri, şenlikler, cünbiş geleneği, kutlama geleneği, nevrûz, raks urmak, bebeklerin kundağa sarılması geleneği, bebeklerin süt emmesi, cur'a dökmek, deliye zincir vurulması, nakış-dikiş dikmek, câ'ize geleneği, şiirin devlet adamlarına takdimi, cûlus bahşişi,

cülûs bahşîşi dîvanı, el öpme geleneği, el-etek öpme, nahl geleneği, sevgilinin ayağına para saçma, yüz görümlüğü, geleneği, yağma geleneği, câriyelik geleneği, çile doldurmak, du'â etmek, fetvâ vermek, hayrat yaptırma, hırkaya çekme, ibâdet edilirken başın örtülmesi, kadınların başını örtmeleri, iftâr geleneği, Kur'an-ı Kerîm'in hatmedilmesi, kurban kesmek, adak kurbanı kesmek (nezr), koç kurban etmek, Maaşallâh yazmak, Mevlûd okutulması, Muharrem ayı, sâhur (imsâk) geleneği, tesbîh çekmek, hâlet-i nez'i, mezar taşı yazma geleneği, ölenlerin kefenlenmesi, deyimler-atasözleri, fal geleneği, harflerden fal tutma geleneği, efsûn, kîl ü kâl, peymân, maaş (aylık) alma geleneği, hediye verme-alma geleneği, tuğra çekme geleneği, adaş olma durumu, çeşitli mecazlı ifadeler, mum ışığı ile aydınlanmanın sağlanması, saçların taranması, çengel takma, kullâb (cezalandırma şekli), dem yasağı, zincire bağlanmak, idam etmek incelediğimiz konular arasındadır.

İnsan merkezli olan bu eserlerde gerek benzetme amaçlı gerekse mecaz mânalarıyla insan uzuvları da dîvanlara konu olmuştur. Gîsû, gûş, hâme, beyin, leb, vecne, merdüme, engüş, nâhun, zânû, üstühân, bâl, gerden, sîne, rûy, reg, lıhye, rîs, mû, müje, hatt, turra, kâkül, târ incelediğimiz dîvanlarda geçen çeşitli uzuvlar arasındadır.

Sosyal hayatın içinde hastalıklar, tedavi yöntemleri ve çeşitli ilaçlar da yer almıştır. Çalışmamız dahilinde ilaçlar ve tedavi yöntemleri cüllâb, dârü's-şifâ, ebkem, deli, lüknet, sâkıt, kel, haste, hastegân, ilâc, devâ, 'alîl, ilâc-hâne, hunnât, ishâl, kâfûr, kuhl, kûr hastalıklar arasında yer alırken; ma'cûn, merhem yaraya merhem sürme, nabza bakmak, nâle, remîm, sıtma, şehlâ, şerbet, tiryâk, vebâ, verem, zahm, hastalık ve tedavi şekilleride incelediğimiz Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve Mihrî Hâtun Dîvanlarında tesbit ettiğimiz konular arasındadır.

Tabiat, tabiat olayları ve kozmik âlem açısından üç dîvanda yapmış olduğumuz çalışmalar da pek çok terimle karşılaştığımız gibi günümüzde de bilimsel açıdan incelemeye değer konuların o dönemlerde de bilindiğini ve bunlarla ilgili fikir beyan edildiğini göstermiştir.

Âsumân, zemîn, bârân, mâh, bedr-i tâm, şems, hurşîd, mihr, kusûf, sabâ, nesîm, sarsar, sehâb, ebr, yıldız, seyyâre, Akreb Yıldızı, burçlar, Kehkeşân, Müşterî, Seb'a-i seyyâre, Pervîn, Süreyya, Utarid, Zuhâl, Keyvân, Zühre gibi astronomik terimlerin tesbiti önem arz etmektedir. Astronomi ve astroloji ilimleri hakkında birçok çıkarıma ulaşıldığını görmekteyiz.

Coğrafik olaylar, coğrafik yerler dîvanlarda karşılaştığımız bir diğer konu başlığı arasındadır. Heft-iklim, heft kişver, ekâlim, kişver, sâl, mâh, şâm, mesâ, seher, leyl ü nehâr, şebî yelda, hâver, nev-bahar, sayf, hazân, şitâ, zemherîr, kartopu, buz gibi bugünde bir bölümünü kullandığımız kavramları tesbit etmiş bulunmaktayız.

Su, toprak ve ateş şimdi olduğu gibi eski yüzyıllarda da değerli ve kutsal sayılan kavramlar olmuştur. Ummân, kulzüm, dâmân, deryâ, bahr, emvâc, gubâr, hâk, mişk, gil, duhân, hâkister, şerâr, şerâre bu yaklaşımlardan ötürü incelediğimiz dîvanlarda yer almıştır.

Hayvanlar şiirlerde bazen güç bazen de benzetme maksatlı kullanılmıştır. Hayvân, çâr-pâ, âhû, esb, semend, rahşân, har, kelb, seg, mûr, semender, şîr, şütûr, zîb, ankâ, simurg, andelîb, bülbül, hezâr, hümâ, kaz, kumru, murgân, tuyûr, murg-zâr, mûsikâr, nahl, pervâne, şâh-bâz, tâvûs, tûtî, zâg, ejder, su'bân, mâr kelimeleri de bu üç dîvanda geçen canlılardır.

Bitkiler olarak değerlendirildiğinde dîvan şiiri genellikle çiçeklerle ve çiçeklerle olan benzetmelerin birlikteliğiyle yoğrulmuş bir edebiyattır. Yaptığımız çalışmada da ay-çiçeği, benefşe, berg, giyâh, buz çiçeği, cüvân-perçem, ergâvân, ezhâr, şükûfe, fûl, fulyâ, gül, verd, gonca, hâr, hercâyî, karanfil, lâle, leylâk, nergis, nesrîn, nîlûfer, reyhân, semen, yasemîn, sünbül, şakâyık, şeb-bû, zakkûm, zanbak, 'ar'ar, çenâr, eşcâr, dıraht, rez, sanavber, serv, şemşîr, şimşâd, tûbâ, ûd ağacı bitkilerine rastlamış bulunmaktayız.

Dîvanlarda bitkilere, daha çok da ağaç ve çiçeklere rastlanmaktadır. Bu kavramlar bağ, bostan, çemen, çemen-zâr, gülşen, gülzâr, gülistân, ravzâda yetişmektedir.

İncelenen üç dîvanda birçok kavramı ve terimi aynı başlık altında toplayarak sosyal hayata ilişkin bakış açılarını değerlendirmeyi uygun gördük. ‘Adalet, metâ, şu’â, fermân, inhâ, hüccet, bâc, nigîn, mühr, hâtem, mâ-beyn, harem, hidiv, hazîne-i mâliyye, iksîr, havrâ, kıyâfet, sanâyi-i fenn bu konular arasındadır.

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım’ın yaptığımız incelemeler neticesinde Mevlevî oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Dîvanlarında Mevlevî olduklarını açıkça zikretmişlerdir.

İncelediğimiz tüm bu başlıklarla dîvanların yazıldığı dönemlerdeki sosyal hayat unsurları tesbit edilmiş, birçok gelenek, kavram ve terimin günümüzde unutulduğu, değiştiği görülmüştür.

Sonuç olarak baktığımızda kadın dîvan şairleri eserlerinde zaman zaman dîvan şiiri geleneği itibariyle erkekçe söyleyişler ön plana çıkarmışken bazen de kadın olduklarını hissettirecek derecede cesur söylemlerden kaçınmamışlardır.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mehmet (1999), **Türk Edebiyatı'nda Manzûm Sûrnâmeler**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
- _____ (2000), **Osmanlı Makaleleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- _____ (2002), **Şeref Hanım Divanı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- _____ (2003), **Leylâ Hanım Divanı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- _____ (2004), **Argo Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- _____ (2007), **Mîhri Hâtun Divânı**, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1974), **Tarih Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- BAYKUT, Bekir Sıtkı (1981), **Tarih Terimleri Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- BEKİROĞLU, Nazan, “Osmanlı'da Kadın Şairler Makalesi”,
<http://www.nazanbekiroglu.org/eserlerde-olmayan-yazilar/makaleler/osmanlida-kadin-sairler.html>
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, c.VIII, Gelişim Yayınları
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001), **Necatî Bey Divanı'nın Tahlili**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- GIBB, E. J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Ali, Çavuşoğlu (Çev.), Akçağ Yayınları, Ankara
- GÜNEŞ, Mustafa (2007), **Gönül Çağlayanı Hz. Mevlânâ**, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul
- İNALCIK, Halil (2005), **Şâir ve Patron**, Doğubatı Yayıncılık, İkinci Baskı, Ankara
- İPEKTEN, Halûk (1997), **Bâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yayınları, İkinci Baskı, Ankara
- KARA, Mustafa (1992), **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İletişim Yayınları, Birinci Basım, İstanbul

- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1945), **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Vakfı, İstanbul
- KURNAZ, Cemâl (1987), **Hayâli Bey Divânı Tahlîli**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984), **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara
- Meydan-Larousse Gençlik Ansiklopedisi**, C. I., Meydan Neşriyat, İstanbul
- ONAY, Ahmet Talât (1993), **Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar ve İzahı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- ÖZKAN, İsmail Hakkı (1984), **Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- ÖZKAN, Ömer (2007), **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÖZTUNA, Yılmaz (2000), **Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1946), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- _____ (1951), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- _____ (1954), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.III, Maarif Basımevi, İstanbul
- PALA, İskender (1998), **Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001), **Nev'î Divanı'nın Tahlîli**, Akçağ Yayınları, İkinci Baskı, Ankara
- SERDAROĞLU, Vildan (2006), **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı**, İsam Yayınları, İstanbul
- TANERİ, Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Dönemi'nde Vezir-i Azamlık**, İzmir.

TURUNÇEL, Gülperi (2007), “Şeref Hanım Divanı Tahlili”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın

Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993, C. I, II, İstanbul

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1998), **Osmanlı Devleti'nin, Saray Teşkilâtı**, Ankara

DİZİN

-A-

Âb, 151, 293, 308
 ‘Abâ, 197, 201, 347
 Abâ-pûş, 8, 176, 196
 ‘Abbâsiyân, 38
 ‘Abdu’r-Rahîm, 43
 ‘Abdul’l-Kâdir-i Gîlâni, 11, 317
 Abdü’l-latîf, 43
 ‘Abdü’l-Mecîd Hân, 19, 20
 Abdül-Hamîd, 19
 Acem, 44, 47, 48, 55, 343, 344
 ‘Adâlet, 67, 68
 Ahcâr, 161, 346
 Ahmet Aga, 43
 Ak Şems-i Dîn, 12
 Akademia, 31, 33
 Alevî, 37
 Alî, 40, 109, 149, 141, 186
 ‘Ali Aga, 43
 Âlî Emin Paşa, 43
 Alp Er Tunga, 33
 Altun, 161, 162, 167, 169, 346
 Altun Oluk, 60, 61, 344
 Amalika, 34
 Amâsiyye, 51, 57, 125, 344
 Anatol Sadrı, 47
 Anadolu, 46, 47, 344
 Andelîb Hanım, 43
 Ankâ, 308, 309, 350
 ‘Ar’ar, 320, 350
 Arap, 44, 55, 250
 Ârif Beg, 43
 Arîf Çelebi, 43
 Ârif Efendi, 43, 133
 Ârife Hanım, 43
 Arstâlis, 31
 ‘Âsım Efendi, 43
 Âsitân, 4, 5, 61, 70, 108, 177
 Âşık Ömer, 22
 Âşir Efendi-zâde Muhyi’ d-dîn Efendi, 43
 Âşir Efendi-zâde Tâcü’ d-dîn Efendi, 43
 Atâ’ullâh Efendi, 43
 Âteş-bâz, 85, 86, 344
 ‘Âtîf Beg, 43, 150

‘Atiyye Sultan, 43
 Atlas, 176, 195, 196, 212, 347
 Atar, 85, 344
 Avicenna, 25
 Avrupa, 25, 50, 221
 Aydın, 51, 79, 344
 ‘Âyişe Hanım, 43
 ‘Azîz, 43
 Azrâ, 42

-B-

Bâbil, 35
 Bâbil Kulesi, 35
 Bâc, 68, 195, 351
 Bedahşân, 48, 49, 344
 Bâdâm, 57, 153, 346
 Bagdâd, 47, 235, 344
 Bâg-ı İrem, 48
 Bahâ’ü’ d-dîn Efendi, 43
 Bâhir Beg, 43
 Bahriye, 150
 Bâki, 22, 148
 Bâlin, 145, 347
 Bâr-gâh, 132, 346
 Bebek Kasrı, 48
 Becâ Tâhir Efendi, 43
 Bedestan, 59, 60, 344
 Bedri, 43
 Beglerbegi, 57
 Behiyye Hanım, 43
 Bektaşî, 142, 213, 256
 Belâyî, 22, 23
 Belh, 14
 Bende, 86, 344
 Berber, 87, 344
 Berîd, 87, 344
 Bermekî, 38
 Besîm, 43
 Beşiktaş, 49, 165, 343
 Betûl, 43
 Beydak, 194, 345
 Beykoz, 49, 50, 57, 343
 Bihzâd, 23, 27, 127
 Biryân, 153, 154, 156, 346

Bîsât, 177
 Bî-sütûn, 163, 346
 Bokrat, 32
 Burûsâ, 51, 52, 54, 142, 344
 Bûsa, 148, 149, 346
 Bûlbûl, 27, 70, 119, 124, 174, 184, 214,
 223, 225, 269, 304, 309, 310, 316,
 319, 320, 326, 340, 341, 350
 Bürka', 198, 347

-C-

Câ'ize, 227, 228, 251, 349
 Câdû (Cadı), 87, 88
 Câfer, 38
 Câlînûs, 32
 Câme, 198, 199, 251, 347
 Câmii, 132, 133, 346
 Cârîyelik, 228, 349
 Cârûb, 187, 188, 347
 Câvid, 43
 Cebrâil, 44
 Celâlû'd-dîn, 43
 Cemîle Sultân, 43
 Cemşîd, 33, 255
 Cenâb-ı Mîr Râ'if, 43
 Cerrâh, 88, 345
 Cevdet Efendi, 43
 Cevrî Beg, 43
 Ceyhun, 63, 344
 Ceyş, 69, 75, 76, 78, 345, 348
 Cur'a, 228, 229, 349
 Cübbe, 199, 200, 204, 347
 Cüllâb, 66, 275, 349
 Cülûs, 144, 229, 349
 Cüvân-Perçem, 323, 350

-Ç-

Çâder, 133, 346
 Çamlıca, 50, 343
 Çâşnî-gîr, 90, 345
 Çeng, 217, 218, 219, 226, 227, 256, 348
 Çengelköyü, 57
 Çerâg, 140, 178, 210, 292, 347
 Çevgân, 194, 345

Çille-keş, 6, 7
 Çingâne, 45, 46, 59

-D-

Dârâ, 20, 21, 36, 323
 Dâr-ı hırka, 6
 Dâru's-Selâm, 48, 344
 Dârü's-şifâ, 275, 276, 349
 Dâsitân, Dâstan, Destan, 119, 120
 Dâver, 79, 80, 81, 344
 Davûd, 44
 Dâye, 90, 102, 345
 Debistân, 121, 122, 345
 Def, 218, 219, 348
 Defter, 126, 251, 252, 262, 348
 Defter-dâr, 90, 91, 101, 345
 Dehre, 164, 211, 212, 348
 Der-bân, 91, 345
 Derebegi, 92, 345
 Dergâh, 4, 5, 7, 9, 14, 17, 73, 83, 86, 91,
 103, 108, 135, 187, 313
 Dergâh-ı Bârî, 4, 83
 Dergâh-ı Beşiktaş, 4, 165
 Derviş Paşa, 43
 Destâr, 158, 208, 347
 Devât, 127, 128, 348
 Devlet, 4, 5, 37, 56, 69, 70, 72, 73, 74, 76,
 77, 78, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 90, 91,
 92, 93, 99, 108, 111, 115, 150, 188,
 189, 202, 204, 210, 239, 246, 250,
 266, 294, 300, 309, 312, 316, 355,
 341, 343, 344, 349
 Devlet-Me'âb, 77, 78
 Dîbâ, Dîbâclık, 176, 195, 196, 212, 347
 Dilâra, 42
 Dîvan, 1, 2, 9, 10, 49, 65, 72, 80, 86, 89,
 91, 94, 110, 111, 120, 121, 122, 123,
 133, 154, 155, 156, 157, 170, 183,
 205, 214, 234, 240, 244, 251, 257,
 261, 262, 268, 271, 272, 275, 286,
 290, 293, 306, 310, 317, 319, 322,
 324, 336, 338, 339, 340, 341, 350,
 351
 Döşek, 28, 177
 Dür, 163, 164
 Dürriyye, 43

-E-

Ebced-hân, 92, 93, 345
 Ebû Cehl, 39
 Edhem İbrahim, 43
 Edrine, 51, 344
 Eflâtûn, 31, 32, 33, 330
 Efrâsiyâb, 33
 Efser, 210, 347
 Egribük, 54, 344
 Ehl-i İmân, 6, 7
 Elburz Dağı (Kûh-ı Elburz), 64, 344
 Elçi, 87, 91, 93, 103, 111, 113, 249, 345
 Eleg, 181, 347
 El-Hâc ‘Alî Baba, 43
 Emevî, 37, 39, 227
 Emîn Paşa, 20
 Emîne Hanım, 43
 En’am, 118, 343
 Enâm, 78, 118, 119, 126, 348
 Encümen-i Dâniş, 120, 345
 Ergavân, 153, 166, 218, 324, 325, 327
 Es’ad Efendî, 43
 Evliyâ, 10, 11

-F-

Fânûs, 178, 179, 347
 Fars, 35
 Fârûk, 43
 Fâtıma, 43
 Fâzıl, 38, 295
 Fazl, 43, 113, 290
 Fehîm, 23, 100
 Fehmî, 23
 Fehmî Beg Efendi, 43
 Felâtûn, 34, 74, 123
 Fenn-i Tıb, 123, 345
 Ferhâd (Kûh-ken), 13, 38, 39, 40, 42, 163, 183, 211
 Ferîd, 43
 Ferîdûn, 20, 21, 36
 Ferîk, 94, 345
 Fermân, 71, 90, 351
 Ferrâş, 93, 295, 345
 Fersah, 192, 193, 347
 Fes, 208, 209, 244

Fes-hâne, 57
 Fethi Efendi, 43
 Fetvâ, 118, 241, 349
 Fetvâ-hâne, 75, 134, 346
 Fırâş, 197, 347
 Fıstıklı, 57
 Fıtnat Hanım, 24
 Filozof, 25, 31, 33
 Fir’avn, 34
 Fireng, 50, 51, 344
 Fu’âd Efendi, 43
 Furât (Fırat) Nehri, 60, 64, 149
 Fülful, 153, 346
 Fülk, 148, 149, 151, 346

-G-

Galata Dergâhı, 4
 Gâlib Beg, 43
 Gâlip, 25
 Gavs-i A’zam, 11
 Gavvâs, 94
 Gâzî, 94, 95, 345
 Geda, 95, 345
 Gelibolı, 51, 52, 344
 Germ-âbe, 155, 346
 Gevher, 110, 162, 165, 171, 241, 247, 346
 Giribân, 200, 347
 Gîsû, 89, 169, 232, 244, 268, 269, 271, 349
 Gîtî-sitân, 114
 Göksu, 53, 343
 Göynicek, 54, 344
 Grek, 32
 Gül, 49, 70, 119, 153, 171, 223, 224, 275, 302, 309, 310, 316, 322, 326, 327, 328, 331, 341, 350
 Gül-bâng, 213, 348
 Gül-zâde, 43
 Güvâhî, 25

-H-

Habbe, 190, 248, 347
 Haccâc, 39
 Hacı Bektâş-i Velî, 12

- Hacı Mollâ, 43
 Hadîce, 43
 Hadîce Ana, 43
 Hâfız, 96, 97, 148, 245, 345
 Hâkan, 77
 Halep, 16
 Halhâl, 173, 347
 Hâlid Efendi, 43
 Halîlüllâh İbrâhim Beg, 43
 Hâlit, 38
 Halvet-gâh, 138, 139
 Hamam, 57, 135, 138, 198, 346
 Hamdi Efendi, 43
 Hâme, 24, 25, 40, 78, 127, 128, 243, 269,
 340, 348, 349
 Hâmî Paşa, 20
 Hamza, 39, 40
 Hânedân, 71, 237
 Hân-kâh, 5, 8, 135, 136, 346
 Harem, 71, 72, 74, 100, 165, 351
 Hârîciye Nâzırı, 97
 Harûn-ür-Reşîd, 38
 Hasîbe, 43
 Hâtem, 43, 76, 77, 91, 351
 Hâtif, 84, 112, 345
 Hattat, 22, 97, 98, 343, 345
 Hatt-ı Rikâ, 129
 Hatt-ı Ta'lik, 129
 Hâver, 61, 300, 344, 350
 Haydar Şâh, 20
 Hayme, 145, 346
 Hayrât, 189, 241, 242
 Hayrullah Efendi, 43
 Hazef, 181, 184, 347
 Hazine-dâr, 98
 Hazîne-i Mâliyye, 72, 190, 351
 Hazret-i Feyzî Efendi, 43
 Hazret-i Hızr, 116
 Hazret-i Monlâ, 56
 Hazret-i Monlâ-yı Rûm, 8, 14
 Hediye, 43
 Hekîm, 32, 88, 345
 Hristiyanlık, 27
 Hırka, 7, 16, 197, 200, 201, 202, 227, 242,
 347
 Hıtâ (Hatâ, Hutun), 54, 83, 123, 344
 Hiyât, 177, 178, 347
 Hicâz, 39, 55, 58
 Hidîv, 98, 99
 Hil'at, 202, 207, 251, 347
 Hilmi, 43
 Hilmi Efendi, 43
 Hippokrates, 32
 Hisar, 136, 216, 346
 Hisâr-ı Anatoli, 47
 Hokka-bâz, 99, 345
 Hulle, 197, 199, 202, 203, 206, 208, 347
 Hum, 181, 182, 347
 Humbara, 213, 348
 Hunnâk, 278
 Husrev, 21, 40, 77
 Hücçet, 72, 134, 351
 Hümâ, 97, 125, 141, 210, 308, 309, 312,
 316, 350
 Hümâyûn, 72, 73, 80, 82, 88, 141, 238
 Hüsâm, 43
 Hüsâmü'd-dîn Efendi, 43, 232
 Hüsrev ü Şîrîn, 40
 Hz. İsâ, 44, 283
 Hz. Muhammed, 16, 43, 58, 59, 76, 227,
 250, 259
 Hz. Mûsa, 34, 255
 Hz. Ömer, 16
- I-**
- Isfahân (Sıfâhân), 55, 344
- i-**
- İbni Hacib, 6
 İbni Kemâl, 25
 İbni Sîna, 25
 İbni Ziyâd, 43, 75, 234
 İbrahim Paşa, 254
 İd-i Adha, 245, 348
 İhvân, 6, 7, 83, 344
 İksîr, 123, 132, 351
 İlm-i Ledün, 124, 345
 İlm-i Tevhîd, 124, 345
 İlyas Efendi, 43
 İmran, 44
 İneb, 155, 233, 346
 İngiliz Kralı, 21

İnhâ, 73, 351
 İran, 27, 30, 33, 36, 45, 206, 291
 İskender, 20, 21, 55, 76, 80
 İslâm, 11, 13, 32, 44, 59, 68, 69, 70, 84,
 90, 95, 118, 136, 137, 151, 160, 198,
 213, 244, 257, 294, 314
 İsmet Beg Efendi, 43
 İstanbul, 50, 53, 55, 56, 57, 78, 104, 150,
 151, 263, 343
 İstinye, 57
 İsyân Baba, 43
 İzzet, 26, 108, 212, 269
 İzzet Beg Efendi, 43
 İzzî Efendi, 43

-K-

Kabâ, 203, 347
 Kâbe, 59, 65, 71, 72, 93, 160
 Kadı, 99, 101, 345
 Kadîriye Tarikatı, 11
 Kadrî Efendi, 43
 Kâfiye, 121, 126, 346
 Kâfûr, 279, 349
 Kâğıthane, 57, 58, 344
 Kalem, 126, 127, 128, 129, 266, 348
 Kalender, 57
 Kâmil Paşa, 20
 Kand, 126, 155, 158, 346
 Kandilli, 53, 57, 230
 Kânûn, 219, 348
 Karîn, 96, 116, 345
 Kârûn, 34
 Kassâm, 100, 345
 Kâşâne, 145, 346
 Kâşif Aga, 43
 Kâtip, 100, 101, 298, 345
 Katolik, 44
 Kayık, 137, 150, 151, 266, 346
 Kays, 13, 38, 41, 42, 125
 Kayseri, 51, 52, 344
 Keçeci-zâde, 26
 Kehf, 4, 5
 Kehkeşân, 292
 Kemân, 212, 214, 216, 217, 219, 220,
 225, 226, 348
 Kemend, 177, 184, 185, 186, 347

Kemer, 173, 174, 210, 211, 348
 Kerbelâ Vak'ası, 252
 Keştî, 148, 149, 346
 Kethudâ, 84, 101
 Kible-nümâ, 191, 347
 Kıbtî, 46, 343
 Kılıç, 75, 211, 263, 348
 Kımâta, 186, 347
 Kız Ahmed, 43, 102
 Kızıl Elma, 69
 Kilîsâ (Kenîsâ), 137
 Kilk, 127, 128, 297, 348
 Kimyâ, 125, 345
 Kisvet, 204, 347
 Kitâb, 121, 122, 126, 348
 Konstantin, 57
 Konya, 14, 16, 51, 52, 136, 344
 Kudret Efendi, 44
 Kudûm, 56, 96, 136, 141, 215, 220, 221,
 257, 282, 321, 325, 336, 348, 349
 Kûfe, 60, 64, 344
 Kûh-ı Kâf, 64, 65, 344
 Kuhl, 55, 279, 280, 349
 Kullâb, 230, 231, 349
 Kur'an-ı Kerîm, 11, 34, 42, 44, 48, 96,
 231, 240, 245
 Kutb, 6, 7, 13, 20, 103, 200, 291
 Külâh, 91, 140, 168, 178, 209, 210, 347
 Külhân, 138, 346
 Kürd, 44, 343
 Kûsûf, 292, 293, 322
 Kûhenhâne, 146, 147, 346

-L-

La'l, 49, 74, 152, 161, 165, 182, 229, 241,
 346
 Lâciverd, 127, 129, 348
 Lâhur, 204, 347
 Lâlâ, 90, 101, 102, 164, 345
 Lâle, 327, 328, 329, 330, 350
 Lebîb, 26
 Leccâc, 40
 Lenger, 148, 150, 346
 Leylâ (Leylî), 5, 8, 9
 Lihye, 270, 271, 272, 349
 Lîbâs, 205, 347

Livâ, 68, 69, 348
 Lokmân, 31, 32, 33, 35, 123, 236, 275
 Lu'bet-geh, 193, 194, 345
 Lûlû, 163, 164, 346

-M-

Ma'bed, 138, 139, 346
 Mâ-beyn, 74, 351
 Mâh, 6, 120, 132, 193, 252, 256, 258, 290,
 292, 293, 296, 300, 307, 350
 Mahmûd Efendi, 44
 Mahmûd Hân, 19, 90, 91, 145
 Maksûre, 140, 141, 346
 Maktel-i Hüseyin, 37
 Mani, 27
 Mânî, 27, 127, 253
 Mansıb, 20, 74
 Mânsûr, 13
 Mashara, 102, 345
 Matbah, 139, 140, 153, 231, 346
 Me'mûr, 7, 103
 Mecdû'd-dîn-i Sîvâsî, 43
 Mecnûn (Kays), 41, 66, 120, 183, 262,
 276, 309, 318
 Meddâh, 102, 273, 345
 Meded-res, 114, 246
 Medîne, 16, 58, 59, 344
 Medrese, 99, 105, 106, 121, 345
 Mekke, 39, 59, 65, 160, 335, 344
 Mekkî Efendi-zâde, 43, 45
 Mektep, 121, 143, 345
 Mektûb, 126, 127, 348
 Memdûh Beg, 27, 43
 Menâre, 106, 140, 141
 Mengûş, 174, 347
 Merhem, 32, 85, 274, 278, 279, 281, 286,
 287, 349
 Merkad, 146, 346
 Merve, 64, 160, 344
 Meryem, 44, 53
 Mescîd-i Aksâ, 59
 Mesnevî, 14, 42, 118
 Meşîhat, 74, 75, 135, 345
 Mevlânâ, 14, 15, 16, 17, 24, 118, 210,
 222, 223, 262, 296
 Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, 14, 15, 16, 113

Mevlevî, 14, 15, 17, 125, 136, 140, 147,
 178, 199, 201, 209, 210, 213, 221,
 223, 232, 242, 256, 309, 351
 Mevlevîhâne, 17
 Mevlevîlik, 17, 112, 113, 200, 210, 222,
 223, 231, 232, 242, 256
 Mey, 9, 53, 103, 110, 115, 156, 169, 183,
 333, 346
 Mey-fürûş, 103, 345
 Mısır, 33, 34, 47, 65, 98, 344
 Mi'mâr, 104, 105, 147, 345
 Micmer, 186, 187, 347
 Miftâh, 187, 347
 Mihmandar, 103, 104, 345
 Mihmân-hâne, 142, 346
 Mihrâb, 106, 132, 140, 147, 346
 Minber, 137, 140, 346
 Minûçîhr, 35
 Mîr Ârif, 43
 Mîr Celâl, 43
 Mîr Hamdi, 43
 Mîr Nebîl, 43
 Mîr Sâmi, 43
 Mir'ât, 174, 175, 215, 347
 Mîr-i Tâhir, 43
 Monla Celâl, 14
 Mora, 60, 344
 Moskov Kralı, 84
 Mu'in, 116, 148
 Muaviye, 37
 Muhammed Beg Efendi, 43
 Muhammed Dede, 44
 Muhammed Tevfîk, 43
 Muhyi'd-dîn, 44
 Muhyid-dîn Efendi, 43
 Mûsikî, 125, 213, 215, 216, 217, 219, 220,
 221, 222, 224, 225, 348
 Mustafâ, 5
 Mustafa Paşa, 20, 52, 148
 Mutrib, 214, 217, 220, 225
 Müderris, 99, 105, 345
 Müezzîn, 105, 345
 Müftî, 78, 99, 106, 345
 Mühr, 76, 77, 351
 Mülâzım, 106, 107, 345
 Mümeyyiz, 107, 345
 Müneccimbaşı, 105, 107, 108, 345
 Münîre, 43

Münire Hanım, 43
 Mürekkeb, 127, 129, 348
 Müslüman, 39, 77, 88, 227
 Müsteşâr, 108, 345
 Müşterî, 60, 293, 294, 295, 399, 350
 Muvakkit-hâne, 142, 143, 346

-N-

Nâ'ile Hanım, 43
 Nâ'ili, 43
 Nâ'ilî Paşa, 20
 Na'îmi Müfti Muhammed Efendi, 43, 259
 Nâbî, 27
 Nâcî, 28
 Nâcî Efendi, 44
 Nâfi'a Hanım, 43
 Nâfiz, 43, 82, 250
 Nahl, 157, 166, 206, 253, 254, 312, 316, 323, 330, 333, 338, 349, 350
 Nakîb, 144, 299, 345
 Nakiyye, 43
 Nasârâ, 46
 Nây, 42, 171, 214, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 282, 304, 348
 Nâzır, 88, 97, 345
 Nazîm, 28, 164
 Nazîr, 23, 28, 31, 64, 84, 161, 162, 163, 174, 291, 312, 320, 341, 346
 Nebîl Beg, 43, 214, 245
 Necâtî, 28
 Necîbe Hanım, 43
 Nedim, 29
 Negamât, 214, 348
 Nemek, 154, 155, 346
 Nemrûd, 34, 35, 36
 Nerîmân, 35, 36
 Nesîb, 29
 Nesîbâ Hanım, 43
 Nesîbe Hanım, 43
 Nesîm, 294, 295, 350
 Nesîm Monlâ, 43
 Neş'et Efendi, 43
 Nev-Nihâl Usta, 43
 Nevrûz, 255, 302, 348
 Neyir Mollâ, 44
 Nîgeh-bân, 108, 345

Nigîn, 76, 351
 Nihâd, 43
 Nîl Nehri, 65, 66, 110, 156
 Nuh Peygamber, 33
 Nuhâs, 166, 167, 347
 Nûrî, 29
 Nûrû'd-din Beg, 43
 Nûrû'd-dîn-i Cerrâhî, 7, 103

-O-

Orsa-Boca, 148, 149, 150
 'Osman Efendi, 6
 Osmân Efendi, 247, 298
 Osmâni, 44, 45, 343
 Osmânlı, 44, 343

-P-

Pâdişah, 77, 79
 Palâ, 195, 196, 211, 212, 348
 Pâs-bân, 108, 299, 345
 Pergâr, 127, 128, 292, 348
 Pertev, 30, 176, 296
 Pervîz, 40
 Peşmîne, 197, 206, 347
 Pınarbaşı, 54, 344
 Pîç Emîn, 43
 Pîr, 8, 9, 11, 12, 13, 47, 58, 60, 81, 99, 103, 123, 142, 212, 222, 235, 333
 Pîrâhen, 205, 347
 Pister, 177, 347
 Pişdâdiyân, 33, 35
 Piş-rev, 216, 348
 Piş-va, 114
 Piyâz, 157, 346
 Pûlad, 166, 167, 347
 Pûte, 181, 193, 194, 345, 347

-R-

Râ'if, 37
 Râ'if Efendi, 43
 Rabb-i Müste'ân, 16
 Râbi'a Hanım, 43

Râgıp, 30
 Râgıba Hanım, 43
 Rahmi Beg, 43
 Rahmî Beg, 47, 56
 Rasâs, 167, 347
 Rebâb, 217, 218, 226, 227, 348
 Refî'a Hanım, 43
 Refî'a Sultân, 43
 Reh-nümâ, 109, 114, 345
 Remîm, 283, 349
 Rızâ, 43, 140, 186, 244, 250
 Rızâ Beg, 43
 Rif'at Beg, 43
 Rif'at Paşa, 20
 Rind, 9
 Rîş, 271, 272
 Rûm, 46, 56, 66, 81, 291, 344
 Rûy, 152, 168, 171, 182, 269, 271, 272,
 295, 308, 314, 322, 331, 340, 347,
 349
 Rüstem, 36, 37, 40, 114
 Rüşdî Molla, 43

-S-

Sa'âdet, 43
 Sa'dî Yahyâ Dede, 43
 Sa'dullah Efendi, 43
 Sadr-a'zam, 78
 Safâ Tepesi, 39, 160
 Sâfiye Hanım, 43
 Sâhilsaray, 144, 346
 Sâhir, 109
 Sahur, 258
 Saka, 110, 345
 Sakf, 135, 144, 346
 Sâkî, 74, 110, 152, 154, 159, 178, 182,
 192, 232, 304, 325, 330, 345
 Sal, 66, 151, 346
 Sâl, 6, 94, 132, 260, 300, 350
 Sâlih Efendi, 43
 Sâliha, 44
 Sâlikân, 6
 Sâm, 36
 Sâmî Paşa, 20
 Sanavber, 206, 254, 323, 333, 334, 350
 Sanâyi-i Fenn, 125, 351

Sâni, 43
 Santûr, 224, 282, 348
 Saray, 55, 57, 71, 77, 78, 79, 88, 90, 91,
 92, 98, 100, 101, 104, 108, 109, 110,
 113, 137, 144, 145, 227, 253, 254,
 259, 263, 346
 Sarraf, 110, 111, 345
 Sâye-bân, 145, 346
 Sayf, 303, 350
 Sâyis, 111, 345
 Sayyâd, 111, 345
 Sâzende, 214, 348
 Seb'a-i Seyyâre, 295, 350
 Sebak, 122, 345
 Sebûda, 181, 182, 347
 Sefine, 148, 149, 346
 Sefîr, 111, 112, 345
 Sehhâr, 112, 345
 Selmân, 30
 Semâ'zen, 112, 113, 345
 Semiyy, 258
 Semmûr, 198, 206, 207, 347
 Seng-i mezar, 146, 346
 Seni'a Hanım, 43
 Ser-çâvuşân, 113, 345
 Serîr, 68, 69, 348
 Ser-levha, 97, 126, 127, 348
 Server, 114, 345
 Seyyid Nâsır, 43
 Sîh, 211, 212, 348
 Sikke, 162, 204, 210, 242, 348
 Silah-dârî Aga, 20
 Silahdâr-zâde Seyyid Mehemed Beg, 20
 Sîm, 34, 68, 145, 159, 162, 168, 169, 204,
 215, 346
 Simâ'il Paşa, 20
 Sin, 146, 346
 Sivâs, 51, 344
 Sokrat, 33
 Subhi Beg, 43
 Sûfî, 9, 10, 13, 121
 Sultân, 19, 76, 77, 78, 79, 102, 144, 182,
 227, 296
 Sultan Bâyezîd, 19
 Sultan Veled, 15, 16
 Sûm, 45, 157, 346
 Surâhî, 181, 347
 Sûsen, 128, 153, 346

Sükker, 158, 159, 269, 346
 Süleymân Beg, 7
 Sünbül Sinân, 43
 Sürhâb, 156, 346
 Süvar, 36, 37, 115, 254, 345

-Ş-

Şâh u Gedâ, 118, 119, 343
 Şâhvâr, 163
 Şakâyık, 227, 336, 339, 350
 Şâki Efendi, 43
 Şâl, 195, 196, 197, 204, 206, 254, 323, 330, 333, 347
 Şam, 12, 16, 160
 Şâm, 48, 124, 300, 350
 Şâne, 175, 258, 265, 267, 347
 Şât Nehri, 63
 Şâzelî, 15
 Şeb-bû, 89, 271, 321, 326, 327, 336, 350
 Şefika Hanım, 43
 Şehîd, 60, 94, 95, 278, 345
 Şeh-mât, 40, 194, 195
 Şehnâme, 33, 35, 36
 Şehzâde, 19, 78, 79, 101, 259, 260, 344
 Şem', 178, 179, 180, 187, 258, 347
 Şems-i Tebrîz, 16
 Şemşîr, 84, 170, 211, 337, 348, 350
 Şerîfe Kadriye Hanım, 43
 Şevkî, 43
 Şeyh, 4, 6, 8, 10, 13, 75, 165, 210, 231, 235, 242, 246, 256
 Şeyh 'Abdu'l-Halîm, 44
 Şeyh 'Abdullâh Efendi, 44
 Şeyh Cünûnî, 43
 Şeyh Kadrî Efendi, 44
 Şeyh Muhammed Kudret, 43
 Şeyh Muhyî'd-dîn Efendi, 44
 Şeyh Sadrü'd-dîn Efendi, 43
 Şeyh Şemsü'd-dîn, 44
 Şîrîn, 23, 38, 39, 40, 98, 126, 155, 234, 262
 Şîşe, 181, 347
 Şitâ, 207, 303, 304, 306, 310, 350
 Şütûr, 318, 350

-T-

Tabîb, 88, 89, 144, 271, 277, 278, 282, 286, 341, 345
 Tabl, 218, 225, 348
 Tâc-dâr, 79, 80, 344
 Tahmâs Şâh, 21
 Tahsîn Beg Efendi, 43
 Taht, 19, 21, 68, 69, 79, 80, 81, 107, 144, 202, 210, 229, 239, 255, 348
 Tanbûr, 214, 216, 226, 348
 Tarhana, 45
 Tazarru'-name, 119, 343
 Teber, 134, 211, 212, 348
 Tekâpû, 115, 345
 Tekke (Tekye), 4, 5, 10, 57, 135, 142, 220, 338,
 Tennûre, 176, 196, 202, 207, 347
 Terâzû, 192, 347
 Tersâne, 147, 346
 Tevfik Beg, 43
 Tevfik Beg Efendi, 43
 Tîr, 211, 219, 220, 233, 272, 285, 289, 348
 Tiryâk, 285, 349
 Tîşe, 211, 348
 Tûb, 213, 348
 Tûbâ, 297, 337, 350
 Tuğra, 265, 266, 349
 Tûtiyâ, 176, 347
 Türbe, 58, 146, 148, 346
 Türk, 12, 13, 44, 48, 154, 230, 254, 291, 343

-U-

'Ubûdiyyet, 86, 87, 344
 Utarid, 295, 297, 298, 350
 Uzlet, 6, 7, 92, 242

-Ü-

Ümmü Gülsüm Hanım, 43
 Üsküb, 60, 344

-V-

Vahîd, 43, 174
 Vâiz, 115, 345
 Vâmık, 42
 Varak, 126, 127, 348
 Vâsîf, 30
 Vecdî, 31, 43
 Vefîk Ahmed Efendi, 43
 Vehbî, 31
 Veli, 10, 11, 98, 103
 Veys, 43
 Veysel Karânî, 16
 Veysî Efendi, 107, 116
 Veysî Efendi-Zâde, 43
 Vezir, 38, 81, 98, 113, 202, 254, 264, 344

-Y-

Yağma, 266, 267, 349
 Yahyâ, 38
 Yahya Beg Efendi, 43
 Yakacık, 61, 344
 Yâver, 116, 345
 Yaylak, 67, 344
 Yehûd, 46
 Yeni Kapu Dergâhı, 4
 Yezîd, 37, 76, 252
 Yunanistan, 33